

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШ

70 СОЛ
ДАР РОҲИ ОМУЗИШИ
ТАЪРИХИ МИЛЛАТ

Душанбе,
«Ганчи хирад»,
2021

ББК 63.4 (2 тадж.)
УДК: 902.6 (521)

Таҳти назари доктори илмҳои таърих, профессор
Убайдулло Насрулло Каримзода

Муҳаррирон:
Абдулло Ғафуров,
Баҳриниссо Қобилова

70 сол дар роҳи омӯзиши таърихи миллат. Душанбе, «Ганҷи хирад», 2021, 296 стр.

Рисолаи дастаҷамъӣ ба таърихи ташаккул ва рушди маркази асосии омӯзишу таҳқиқи таърихи халқи тоҷик-Институти таърих, бостоншиносӣ ва мадумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ки имсол 70 сола шуд, бахшида шудааст. Дар давоми ҳафтод соли фаъолияти худ инстиутути мазкур дар пажӯҳиши таърихи зиёда аз шашазорсолаи халқи тоҷик нақши бориз гузошта, теъдоди зиёди таҳқиқотҳои бунёдӣ, рисолаву асарҳои илмӣ ва корҳои бостоншиносии мардумшиносиро ба анҷом расонидааст. Дар ин муддат ду маротиба таърихи ҷомеи халқи тоҷик аввал дар се ҷилду панҷ китоб ва баъдтар дар шаш ҷилд ба забони русӣ аз тарафи олимони ин марказ ба ҷоп расидааст. Имрӯзҳо тасмим гирифта шудааст, ки дар давоми солҳои 2021-2030 таърихи халқи тоҷик ба забони тоҷикӣ дар 12 ҷилд омода карда шавад.

Муаллифони бахшҳои алоҳида фаъолияти ҳафтодсолаи институтро дар самтҳои таърих, таърихнигорӣ, бостоншиносӣ, мардумшиносӣ, маъхазшиносӣ, сиккашиносӣ ва дигар шохаҳо ба риштаи таҳлил қашида, нақши муассисаро дар омӯзиш ва тасвири таърихи фарҳанги халқи тоҷик нишон додаанд. Китоб ба оммаи васеи хонандагон ва дӯстдорони таърихи пурғановати халқи тоҷик пешниҳод мегардад.

ISBN 978-999-85-971-6-7

© ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ А. ДОНИШ, 2021

УБАЙДУЛЛО НАСРУЛЛО КАРИМЗОДА,
директори Институти таърих, бостоншиносӣ
ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониш,
доктори илмҳои таърих, профессор

70 СОЛ ДАР РОҶИ ОМУЗИШИ ТАЪРИХ ВА ФАРҲАНГИ МИЛЛАТ

Илми таърих дар фарҳанги ҷаҳонгири тоҷикӣ ҳамеша ҷойгоҳи олии ва арҷманд дошт ва мактаби таърихшиносии тоҷик аз ибтидо то ба имрӯз бо усули нигориш ва воқеъназарӣ дар минтақа пайваста мақоми пешсафиро соҳиб аст. Нахустин китоби таърихӣю ҷуғрофӣ ачдодӣ – Авесто, ба мисли як қомусномаи бузург, ки «қариб ҳамаи паҳлуҳои зиндагии инсонро фаро гирифта, бобҳои сершумори он ба давраҳои гуногуну самтҳои мухталифи ҷаҳолияти одамон саруқор дорад»¹ ҳамчун «муҳимтарин маъҳаз оид ба таърихи қадимтарин»²-и минтақаи Осиёи Марказӣ пазируфта шудааст. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки мактаби таърихшиносии тоҷик реша аз аҳди қадим дошта, дар марҳалаҳои баъдинаи таърихӣ бо сайёу кӯшиши ниёкони хирадманд боз ҳам сайқал ёфтаву суфта гардидааст. Катибаву сангинабиштаҳо, бойғонҳои расмию деворнигораҳо, китобҳои муқаддаси «Авасто», «Динқард», «Бундаҳишн», зиндагиномаву қорномаҳои шаҳриёрону фарзонагон, ба мисли достонҳои «Худойнома», «Қорномаи Ардашери Бобакон», «Қорномаи Анӯшервон», «Шаҳрҳои Эрон», ки ҳанӯз дар аҳди бостон таълиф шудаанд, аз ин шаҳодат медиҳанд. Танҳо дар асрҳои IX-X, махсусан дар давраи Сомониён асарҳои зиёди таърихӣ ва таърихӣ-ҷуғрофӣ бо забонҳои тоҷикӣ-форсӣ ва арабӣ навишта шуданд, ки имрӯз ҳамчун маъҳазҳои арзишманди хаттии дасти аввал мавриди эътирофанд. Аз ҷумла, асарҳои Хурдодбех (820-26-875 ё 912), Табарӣ (839-923), «Таърихи Табарӣ» дар тарҷумаи Балъамӣ, Фақеҳи Ҳамадонӣ (асри IX-ибтидои асри X), Ҷайхонӣ (ваф. 942), Истаҳрӣ (тав. 849), Ҳамзаи Исфохонӣ (883/84-961 ё 971), Наршаҳӣ (899/900-960), «Шоҳнома»-и ҳақим Фирдавсӣ (935-1020), асари «Худуд-ул-олам» ва амсоли инҳо аз рушд ва пешрафти илми таърихи тоҷик ҳанӯз дар ибтидои асрҳои миёна гувоҳӣ медиҳанд. Ба андешаи мутахассисон «Таърихи Табарӣ» дар тарҷумаи Абӯалии Балъамӣ аввалин асари таърихнигории миллии тоҷикӣ

---

¹ Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Иборат аз ҷаҳор китоб. – Душанбе: Ирфон, 209. – С.51-52.

² Гафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Иборат аз 2 китоб. Китоби 1. -Душанбе: Ирфон, 1998. – С. 63.

махсуб мешавад.¹ Маҳз ҳамин китоб дар шаклгирии илми таърихнигории тоҷику форс ва таҳкими худогоҳии миллии қавмҳои ориёӣ зиёда мусоидат намудааст.²

Дар марҳалаҳои баъдина низ дар ҳавзаҳои гуногуни Варазрӯду Хурӯсон, махсусан дар шаҳрҳои марказӣ теъдоди зиёди мактабҳои тоҷикии таърихнигорӣ амал менамуданд. Бо ҳисоби муҳаққиқи англис Ч. Сторӣ дар асари сечилдааш «Феҳраствораи адабиёти форсӣ» шумораи таърихномаҳои тоҷикӣ-форсӣ беш аз ҳазор адад аст.³ Қолиб боз он аст, ки таърихномаҳои машҳуру муътабар, ки ба забони арабӣ навишта шудаанд, ба қалами донишмандони тоҷикиасл Абдулло ибни Муқаффаъ, Муҳаммад ибни ҷарири Табарӣ тааллуқ доранд. Дар асрҳои баъдина асарҳои ниҳоят арзишманди таърихии Абӯнастри Утбӣ «Таърихи Яминӣ», Абӯрайҳони Берунӣ «Осор-ул-боқия», Маҳмуди Гардезӣ «Зайнул-ахбор», Абулфазли Байҳақӣ «Таърихи Масъудӣ» ё «Таърихи Байҳақӣ», Низомии Арӯзии Самарқандӣ «Маҷмаъ-ун-наводир» ё «Ҷаҳор мақола», Абулҳасани Байҳақ «Таърихи Байҳақ», Минҳочи Сироч «Табақоти Носирӣ», «Таърихи Систон»-и муаллифи номаълум, Ҳоҷа Низомулмулк «Сияру-л-мулк» ё «Сиёсатнома», Ҳамдуллоҳи Муставфӣ «Таърихи гузида», Атомалики Чувайнӣ «Таърихи Ҷаҳонкушӣ», Рашуддидини Фазлуллоҳ «Ҷомеъу-т-таворих», Мирхонд «Равзат-ус-сафо», Хондамир «Ҷабибу-ус-сияр», «Таърихи Вассоф», дар охири асрҳои миёна «Таърихи Муқимхонӣ», «Убайдуллонома», «Таърихи Абулфайзхонӣ», «Таърихи Раҳимхонӣ», «Мунтахаб-ут-таворих»-и Муҳаммад Ҳакимхон, асарҳои Биноӣ, Ҳофизии Таниш, Муншӣ, Аҳмади Дониш, Мирзо Азими Сомӣ, Гулшанӣ ва дигарон, ки имкони овардани номгӯи пурраи таълифоти онҳо ин ҷо нест, нишонаи рушди пайвастаи мактаби суннатии таърихшиносии миллии тоҷик мебошанд. Ин силсилаи таърихномаҳо баробари маъхазҳои муҳим ва арзишманди ҳаттӣ буданашон, воситаи асосии пайвандгари мактабҳои таърихшиносии марҳалаҳои гуногуни таърихӣ ва идомаи суннатҳои таърихноманависии миллии буданд.

Албатта, онро низ бояд сарфи назар накард, ки ҳарчанд дар таърихномаву солномаҳои асримиёнагии тоҷикию форсӣ маводи зиёде мавҷуд аст, вале бештари онҳо мазмунан тавсифӣ буда, аз усули таҳлили айнӣ, назари интиқодӣ ба маъхазҳо бархӯрдор нестанд. Бо

---

¹ Сомониён дар оинаи таърих (ҷилди якум, матнҳои тоҷикӣ, нашри дувум бо такмили иловаҳо). Фароҳамоварандагони матн, муаллифони таълиқот, ҳавошӣ ва луғатнома Н. Салимӣ, Н. Зоҳидӣ, Н. Ғиёсов, А. Ҳасанзода. – Душанбе, 2019. – С.4.

² Шукӯҳи наср дар аҳди Сомониён. Фароҳамоварандаи матн, муаллифи муқаддима, таълиқот ва ҳавошӣ Н. Салимов. Дар ду муҷаллад. Ҷилди 1.-Хучанд, 2008.-С. 15.

³ Сомониён дар оинаи таърих (ҷилди якум, матнҳои тоҷикӣ, нашри дувум бо такмили иловаҳо). – С.3.

вучуди ҷой доштани маводҳои зиёди таърихӣ дар ин таърихномаҳо, мавҷуд будани асарҳои, ки ба инъикоси таърихи ҷаҳон равона шудаанд, теъдоди бештари онҳо ба таърихи расулон, ҳокимон, хонадонҳои алоҳида, муҳорибаҳои лашкаркашиҳои онҳо, тавсифи ҳаёти дарбор, мубориза барои ҳокимият, низоъҳои байнихамдигарии сулолаву хонадонҳои гуногун бахшида шудаанд. Аммо, бидуни шак ин таърихномаҳо паҳнкунандагони асосии донишҳои таърихӣ ва маҳфуздорандагони ҳофизаи таърихии миллати тоҷик буданд.

Гузариш аз донишҳои таърихӣ ва ташаккули таърих ҳамчун соҳаи алоҳидаи илм аввалан асри XVIII дар Аврупо ва каме баъдтар дар мамолики Шарқ ба вуқӯ меояд. Яке аз омилҳои асосии гузариш аз донишҳои таърихӣ ба илм ин раҳӣ аз фаҳмиш ва дарки динии қонуниятҳои рушди ҷомеаи инсонӣ ва тавсифи ҳаводиси таърихӣ мебошад. Дар таърихшиносии миллии тоҷикӣ низ то замони Аҳмади Дониш муаррихон аз кӯшиши муайян намудани қонунияти воқеии таърихӣ дурӣ ҷуста, вуқӯ ва амали ҳаводисро ба амри тақдир, қазову қадар ё насибу сарнавишт ҳавола мекарданд.¹ Дар ибтидо Аҳмади Дониш (1827-1897) ва баъдан устод Садриддин Айни (1878-1954) бо таълифи асарҳои таърихии худ ба рушди афкори сиёсӣ чамъиятӣ, ҷаҳонбинии нави таърихӣ ва ташаккули мактаби илмии таърихшиносии тоҷик тақони ҷиддӣ бахшиданд. Дар ташаккули ҷаҳонбинии илмии устод Садриддин Айни таъсири дастовардҳои илмии ховаршиносии ҷаҳонӣ, ба вижа олимони шинохтаи рус В.В. Бартолд, А.А. Семёнов ва М. С. Андреев мушоҳида мешавад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки аз муаррихони миллии, поягузори омӯзиши воқеан илмии таърихи халқи тоҷик устод Садриддин Айни буда, таҳқиқоти таърихии ўро метавон чун анҷоми гузариш ба омӯзиши илмӣ дар таърихнигории миллии эътироф кард.

Баробари мактабҳои миллии таърихнигории Бухоро, Самарқанд, Тошканду Фарғона, Ҳисору Бадахшон ва Ҳирот дар омӯзиши таърихи тошӯравии халқи тоҷик нақши олимону сайёҳатчиёни аврупоӣ, ба вижа мактабҳои марказҳои илмии русӣ хеле муассир аст. Махсусан, аз миёнаҳои асри XIX сар карда таваҷҷуҳи олимону муҳаққиқони Россияи подшоҳӣ ба таърихи фарҳанг ва этнография, захираҳои табию иқтисодии Вароруд ба маротиб афзуд. Дар ин росто метавон аз асарҳои Е. К. Мейендорф, П. С. Савелев, Н. В. Хаников, В. В. Веляминов-Зернов, В. В. Завялов, В.В. Григорев, таълифоту таҳқиқоти Г. А. Арендаренко, Д. И. Логофет, Н. Маев, И. Л. Яворский, И. П. Минаев, А.В. Нечаев, Г. Гуровский, А.П. Хорошин, Л. Н. Соболев, В. И. Липский, В. И. Покотило, А. Е. Снесарев, В. Ф. Ошанин, А. П. Федченко, А. Д. Гребенкин, А. А. Бобринской,

---

¹ Пирумшоев Ҳ. Таърихи халқи тоҷик дар таразҳои таърихнигорӣ.-Хучанд, 2014. – С.10.

А. Шишов ва дахҳо пажухандагони дигар, ки ҳар кадоме дар омӯзиши сафҳаҳои гуногуни таърихи сокинони бумии минтақа – тоҷикон нақше гузоштаанд, ёдовар шуд. Таҳқиқоти илмии мустақилро ки шинохта В. В. Бартолд, А. А. Семёнов ва М. С. Андреев, ки дар сарғаи омӯзиши илмии таърихи халқи тоҷик меистанд, дар шинохти тоҷикон, ҳамчун сокинони аслии минтақа ва соҳиби таърихи қадима ва фарҳанги пурғановат будани онҳо нақши хеле бориз гузоштанд.

Ташаққули мактаби комилан илмии омӯзиши таърихи халқи тоҷик ва ё тоҷикшиносӣ ба замони шӯравӣ рост меояд. Баробари ташаққул ва рушди таърихнигории шӯравӣ мактаби нави таърихшиносии миллии тоҷик ҳамчун ҷузъи таркибии он ташаққул меёбад. Ин мактаби нави шӯравии таърихшиносии тоҷик, ки акнун дар пояи методология ва методҳои таърихнигории аврупоӣ ташаққул меёфт, тамоми он чизеро, ки дар таърихшиносии пешазшӯравӣ мавҷуд буд, аз диди нав ва бо назари интиқодӣ қабул намуд. Албатта, методологияи комилан нави таҳқиқи таърих, дар заминаи фаҳмиши марксистӣ-ленинии рушди ҷомеаи инсонӣ ва қонуниятҳои он бунёд меёфт.

Ташаққули мактаби шӯравии таърихшиносии тоҷик асосан аз солҳои 20-уми асри ХХ ибтидо мегирад. Аммо таваҷҷуҳи хоса ва талошу кӯшиш дар самти ташкили марказҳои махсуси илмии таҳқиқи таърихи халқи тоҷик пас аз марзбандии миллию ҳудудии соли 1924 ва ташкилҳои Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ба миён меояд. То соли 1924 таҳқиқи илмии таъриху фарҳанг ва этнографияи тоҷикон бо ибтикороти марказҳои калони илмӣ ва Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, инчунин дигар ташкилоту ниҳодҳо тавассути ташкили экспедитсияҳои гуногун ва ё сафарҳои илмӣ ба вуқӯ меомад.

Нақши ниҳоят муҳимро дар ташаққули мактаби таърихшиносии миллии тоҷик таъсиси нахустин ташкилотҳо ва ниҳодҳои илмӣ дар минтақа боздаанд. Аз ҷумла, соли 1924 Комиссияи илмии тоҷикӣ бо мақсади ҷамъоварии мавод ва коркарди илмии он доир ба таърих, этнография ва адабиёти тоҷикон дар назди Комиссарияти халқии маорифи ҶШС Ёзбекистон таъсис меёбад.¹ Соли 1925 дар заминаи пешниҳоди Кумитаи инқилобии ҶШСМ Тоҷикистон ва ҷонибдорӣ гурӯҳи олимони шинохтаи Донишгоҳи давлатии Осӣи Миёна, аз ҷумла, ҳамраиҳои В. В. Бартолд, М. С. Андреев, А. А. Семёнов, Н. Л. Корженевский ва дигарон «Ҷамъияти омӯзиши Тоҷикистон ва халқиятҳои эронии берун зи марзи он» таъсис ёфт. Ин нахустин ниҳоде буд, ки маҳз бо мақсади таҳқиқи таърих ва этнографияи тоҷикон таъсис ёфта-

---

¹ Масов Р.М. История исторической науки и историография социалистического строительства в Таджикистане. – Душанбе: Дониш, 1987.-С.67.

ву барои ташкили марказҳои кавитар дар оянда таҳкурсии ҷиддие гузошт. Дар соли аввали фаъолият Ҷамъият маҷмӯаи дастаҷамъонаи «Тоҷикистон»-ро ба ҷоп расонид. Махсусан, мақолаҳои академик В. В. Бартолд «Тоҷикон, очерки таърихӣ» ва М. С. Андреев «Этнографияи тоҷикон», ки дар заминаи асноду маъхазҳои дасти аввал ва мушоҳидаҳои сахроии этнографӣ навишта шуда буданд, қадами ниҳоят ҷиддие дар шинохти тоҷикон ва нақшу мақоми онҳо дар таърихи Осиёи Марказӣ буд. Соли 1926 бо ибтиқори профессор А. А. Семёнов Ҷамъият асари «Қатаған ва Бадахшон»-и Бурҳониддинхони Кӯшкекиро бо тавзеҳоти муфассал тарҷума ва ҷоп намуд. Ин асар маълумоти ниҳоят фаровони таърихӣ, ҷуғрофӣ ва этнографиро оид ба тоҷикони Хуросон (шимолии Афғонистони имрӯза) ба хонандагон ва муҳаққиқон пешкаш мекард. Ҷамзамон як сол пас рисолаи бунёдии В. В. Бартолд «Эрон. Тавсифи таърихӣ» ба нашр расонида шуд. Фаъолияти илмии Ҷамъият асосан ба ду самт – таҳқиқоти физикию ҷуғрофӣ ва иқтисодӣ, таърихию филологӣ ва мардумшиносӣ равона шуда буд. Умуман, дар давоми фаъолияти худ (1925-1929) бо кӯшиши аъзоёии ҷамъият ҷаҳор экспедитсияи илмӣ гузаронида шуда, дар маҷмӯъ 14 рисолаи илмӣ вобаста ба самтҳои мухталифи илм ба ҷоп расид. Фаъолияти Ҷамъият ҳамчун маркази илмӣ-таҳқиқотӣ ба зудӣ на танҳо дар минтақа, балки дар ҳудуди Иттиҳоди Шӯравӣ ва берун аз он мавриди эътирофи аҳли илм гардид. Соли 1928 ин ниҳоди илмӣ бо 47 ташкилоту муассисаҳои илмии шинохтаи хоричӣ, аз ҷумла бо марказҳои илмии Ҳиндустон, Олмон, ИМА, Англия, Шветсия, Норвегия, Фаронса ва Туркия робита пайваستاи илмӣ дошт.¹ Корҳои анҷомдодаи Ҷамъият на танҳо дорои арзиши баланди илмӣ, балки тобиши ҷиддии сиёсӣ низ доштанд ва ҷавоби сазоворе ба ҷараёнҳои тоҷикзитези туркгаро буданд.

Заминаи шоиста ва фазои мусоид барои таъсиси марказҳои илмӣ ва ташаккули илми таърихшиносии миллӣ пас аз ба ҷумҳурии иттифоқӣ табдил ёфтани ҶМШС Тоҷикистон ба миён омад. Соли 1930 бо қарори ШКХ ҶШС Тоҷикистон нахустин муассисаи илмии ҷумҳурӣ – Институти давлатии илмӣ-таҳқиқотии Тоҷикистон (ИДИТТ) дар самти илмҳои гуманитарӣ таъсис ёфт. Аз 9 сентябри соли 1930 «Ҷамъияти омӯзиши Тоҷикистон ва халқиятҳои эронии берун зи марзи он» пурра ба сохтори ин институт шомил гардид. ИДИТТ бахшҳои алоҳидаи таъриху мардумшиносӣ, педоло-педагогӣ, иқтисодӣ ва омӯзиши захираҳои табиӣ ва қувваҳои истеҳсолкунандаро дар ихтиёр дошт. Ҷамин сол дар назди институт Қумитаи бостоншиносӣ ҳамчун ҷамъияти илмӣ ташкил ёфт. Новобаста аз баъзе маҳдудиятҳо ва хусусияти кишваршиносӣ доштани фаъолият ИДИТТ барои таъсису ташаккули марказҳои илмии самти

---

¹ Масов Р.М. История исторической науки и историография социалистического строительства в Таджикистане. – С.67.

гуманитарӣ ва ҷомеашиносии ҷумҳурӣ таҳкурсии хуб гузошт. Бори нахуст асарҳои илмӣ бо забони тоҷикӣ аз ҷониби ин марказ нашр гардиданд ва аввалин Шуъбаи аспирантура бо мақсади омода намудани кадрҳои илмии маҳаллӣ дар назди ҳамин марказ кушода шуд.

28 марта соли 1933 бо қарори ШКХ ҶШС Тоҷикистон ИДИТТ пурра ба сохтори Пойгоҳи тоҷикистони Академияи илмҳои ИШ, ки соли 1932 таъсис ёфта буд, гузаронида шуд. Ташкилҳои Пойгоҳ дар Тоҷикистон марҳалаи комилан нав дар рушди илми академивии тоҷик мебошад. Дар сохтори Пойгоҳ сектори алоҳидаи таъриху забоншиносӣ (лингвистика) ба кор шуруъ намуд, ки баъдан дар заминаи он институтҳои мустақили таъриху бостоншиносӣ ва забону адабиёт ташкил ёфтанд. Дуруст аст, ки қарорномаи сектор бештар ба таҳқиқи масъалаҳои забоншиносӣ ва мурағабсозии луғатномаҳо машғул буданд. Вале новобаста аз ин яке аз аввалин интишороти илмии Пойгоҳ дар ҳамкорӣ бо Институти шарқшиносии АИ ИШ таҳия ва ҷопи «Маҷмӯаи суғдӣ» (1934) мебошад, ки нодиртарин ҳуҷҷатҳои суғдии аз қалбаи Кӯҳи Муғ ёфтшударо дар бар мегирифт. Бояд таъкид намуд, ки ин нахустин ҳуҷҷатҳо ба забони суғдӣ буданд, ки аз ҳудуди Суғди бостон дарёфт гардиданд.

Сектори таъриху забоншиносӣ, ки то соли 1941 ҷаъза буд, барои рушди минбаъдаи илмҳои таърих, манбаъшиносӣ, забоншиносӣ, кишваршиносӣ заминае хубе гузошт. Дар ҳамин солҳо аввалин таҳқиқоти илмии муҳаққиқони маҳаллӣ доир ба масъалаҳои гуногуни таъриху фарҳанг, этнография, забоншиносӣ, таърихи фалсафа ва адабиёт таълиф шуданд. Махсусан, дар самти баррасӣ ва пешниҳоди масоили таърихӣ дар ин солҳо нақши устод Садриддин Айни, олимони шинохта А. А. Семёнов, Б. Ғ. Ғафуров, М. С. Андреев, И. И. Зарубин муассиртар ба назар мерасад. Мақолаву очеркҳои таърихӣ устод С. Айни ба мисли «Аз ёддоштҳои инқилоби Бухоро» (1930), «Тирози ҷаҳон» (1937, 1939), «Шайхурраис Абӯалӣ Сино» (1941) дар ташаккули таърихшиносии нави тоҷик нақши муҳимме гузоштанд. Бо қарори махсуси КМ ҶК(б) Тоҷикистон соли 1939 қарорномаи Пойгоҳ ба навиштани китоби дастаҷамъии «Таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон» вазифадор гардиданд. Барои иҷрои ин вазифа бо роҳбарии Б.Ғ.Ғафуров гурӯҳи корӣ таъсис дода шуд. Соли 1940 ҳамчун китоби якум аз ин силсила рисолаи Б. Ғафуров ва Н. Прохоров бо унвони «Афтидани аморати Бухоро» аз ҷоп баромад¹, ки он нахустин асари таҳқиқотӣ оид ба таърихи давраи шӯравии халқи тоҷик махсуб меёбад.² Ҳамин

---

¹ Пирумшо Ҳ. Ахтари илму сиёсат. – Хуҷанд, 2019. – С. 130.

² Масов Р.М. История исторической науки и историография социалистического строительства в Таджикистане. – С.77.

сол китоби Н.Кисляков дойр ба таърихи Қаротегин ва асари З. Рачабов доир ба чадиализм низ нашр шуданд.¹

Рушди назарраси таҳқиқотҳои таърихӣ ва вусъати ташаккули мактаби таърихнигории миллӣ ба солҳои мавҷудияти Филиали тоҷикистони АИ ИШ (1941-1951) рост меояд. Охири соли 1941 дар сохтори Филиал Институти таърих, забон ва адабиёт бо секторҳои таърих, забоншиносӣ, адабиёт ва фолклор ташкил ёфт. Новобаста аз солҳои вазнини айёми ҷанг ва азнавбарқарорсозии баъдичангӣ дар ин муддат қорҳои шоён назаррасе дар самти таҳқиқи омӯзиши таърихи халқи тоҷик ба анҷом расиданд. Фаъолияти институтҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ асосан ба таълифу эҷоди асарҳои тавсеасози тарбияи ватандӯстӣ ва муборизаи оштинопазир ба муқобили истилогарон равона шуда буд. Маҳз дар ҳамин солҳо асарҳои устод Садриддин Айни «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» ва «Исёни Муқаннаъ» (1944), рисолаи илмӣ Б. Ғ. Ғафуров ва Н. Н. Прохоров «Халқи тоҷик дар мубориза барои озодӣ ва истиқлолияти ватани худ» (1944) аз ҷоп баромаданд. Баробари ин дар ҳамин солҳои маҷмӯаи «Мавод оид ба таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон» (1945), мақолаи В. В. Струве «Ватани Зардушт», А. Е. Мачи «Таърихи Хучанди феодалӣ», Н. А. Кисляков «Оид ба таърихи бошандагони водии болооби Панҷ» нашр гардиданд. Ҷопи ин асарҳо дастоварди ҷиддие дар роҳи таҳқиқи омӯзиши таърихи халқи тоҷик буданд.

Ташаккули илми академиявӣ таърихшиносии тоҷик бешак бо номи фарзанди фарзонаи миллат академик Б.Ғ. Ғафуров пайвасти ногусаста дорад. Академик Б.Ғафуров на танҳо дар таъсису ташкили марказҳо ва ниҳодҳои илмӣ, ба вижа дар самти таъриху этнография нақши бориз гузоштааст, балки ҳамчун муаррихи касбӣ бо таҳқиқи масоили умда, таҳияи нахустин консепсияи илмӣ таҳқиқи таърихи халқи тоҷик аз замонҳои қадимтарин, таълифи китобу мақолаҳои бунёдӣ ба ташаккули таърихшиносии тоҷик ва рушди он саҳми бевосита дорад. Аз ҷумла, баробари китобу мақолаҳои дар боло зикршуда, соли 1947 «таҳқиқоти барои замон ниҳоят ҷиддио бунёдии Б.Ғ. Ғафуров «Таърихи мухтасари халқи тоҷик»² аз ҷоп баромад. Баъдан ин китоб бо иловаю такмил се маротиба (1949, 1952, 1955) ба забони русӣ дар Маскав нашр шуд. Новобаста аз асарҳои таърихӣ Аҳмади Дониш, устод Садриддин Айни ва таҳқиқоти ҷудоғонаи таърихӣ то ин вақт ба миён омада, бори нахуст таърихи ҷомеи тоҷикон дар доираи як таҳқиқоти мукамал ба ҷоп расид. Ба андешаи муаррихони шинохта метавонем бо ин асар Б.Ғ.Ғафуровро «бо ҳуқуқи пурра асосгузори илми таърихи тоҷик номид».³

---

¹ Саидмуродов Д. С., Мальцев Ю.С. Из истории востоковедения в Таджикистане (1917-1958). – Душанбе: Дониш, 1990. – С.50.

² Пирумшо Х. Ахтари илму сиёсат. – Хучанд, 2019. – С. 274.

³ Ҳамон ҷо. – С. 275.

Фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии Институти таърих, забон ва адабиёт дар солҳои баъдичангӣ новобаста ба баррасии таърихи замони шӯравӣ дар шакли мақолаву китобчаҳо ва маҷмӯаҳо, асосан ба таҳқику омӯзиши таърихи тошӯравии халқи тоҷик равона шуда буд. Яке аз ходимони фаъоли илмии институт А. А. Семёнов (аз соли 1945) дар ин давра маҷмӯаи «Ёдгориҳои модии фарҳанги эронӣ дар Осиёи Миёна» (1945), мақолаҳои зиёди илмӣ, аз ҷумла, доир ба Абӯалӣ Сино ва Абӯрайҳони Беруниро ба ҷоп расонид. Инчунин дар ин давра як қатор асарҳои дигари арзишманди олимони ҷумхурӣ ва шарқшиносони намоён ҷоп шуданд.

Омӯзиши археологӣ ҳудуди ҷумхурӣ, ки бо кашфиёти нодири ҳуҷҷатҳои суғдии қалъаи Кӯҳи Муғ соли 1932 оғоз ёфта буд, аз соли 1946 сар карда, то инҷониб шакли мунтазам ва пайвастаро гирифт. Соли 1946 бо кӯшиши якҷояи АИ ИШ ва ФТ АИ ИШ Экспедитсияи бостоншиносии Суғду Тоҷик (ЭБСТ) бо сардории А. Ю. Якубовский ташкил ёфт, ки қорҳои ҳафриётиро аз Панҷакенти Қадим оғоз намуд. Баъдан, солҳои 1947-1948 ин қорро экспедитсияи О.И. Смирнова идома дод. Соли 1949 бо ташаббуси А.Ю.Якубовский гурӯҳи махсуси бостоншиносии Уструшан (Истаравшан) ташкил шуд, ки ба омӯзиши ёдгориҳои таърихии ҳудуди Тоҷикистони Шимолӣ пардохт. Дар қаламрави Тоҷикистони Ҷанубӣ ба омӯзиши ёдгориҳои таърихӣ гурӯҳи бостоншиносии Кӯлоб бо сарвари А. М. Беленитский ва дар ҳудуди ВМКБ бостоншиносон бо сардории А. И. Бернштам машғул буданд.

Дар самти этнографияи низ дар даҳ соли мавҷудияти ИТЗА таҳқиқотҳои ҷолиб ва экспедитсияҳои натиҷаовар гузаронида шуданд. Ҳудуди Тоҷикистон ҳамчун лабораторияи табиӣ таърихӣ этнографӣ ва антропологӣ тавачҷуҳои олимони шинохтаи сатҳи ҷаҳониро ба худ ҷалб намуда буд. Аз ҷумла, экспедитсияҳои этнографияи Н. А. Кисляков ба водии Ванҷ ва Е. М. Пешеров ба Сталинобод ва Қаратоғ (с. 1940), М. С. Андреев ба Болооби Панҷ (1943) доир гардиданд ва соли 1948 бо ташаббуси М. С. Андреев дар назди институт осорхонаи начандон қалони мардумшиносӣ ташкил ёфт. Ҳамзамон қорҳои институт дар ин солҳо ба омӯзиши этнографияи гурӯҳҳои хурди этникӣ, оину суннатҳои мазабӣ, ҳунармандӣ, эҷодиёти шифоӣ халқ шурӯъ намуданд.

Ҳамин тавр дар давраи мавҷудияти Институти таърих, забон ва адабиёт дар самти омӯзиши таърих, археология ва этнографияи халқи тоҷик, омода намудани нахустин муҳаққиқони маҳаллии касбӣ қорҳои зиёде ба анҷом расиданд. Умуман фаъолияти даҳсола (1941-1951)-и илмии ФТ АИ ИШ барои рушди минбаъдаи илми тоҷик дар самтҳои гуногун, ба вижа илми таърихшиносӣ нақши ҳалқунанда гузошт. Бо назардошти дастовардҳо ва ташкили пойгоҳи қавии модии техникаи роҳбарияти ҷумхурӣ, махсусан Котиби аввали КМ ҲК(б) Тоҷикистон Б. Ғафуров масъалаи ташкили акаде-

мияи муста-қили илмҳои ҷумҳуриро пеш гузошт. Моҳи декабри соли 1950 масъалаи мазкур дар раёсати АИ ИШ мавриди баррасӣ қарор гирифт ва ба хоҳири анҷом додани корҳои ташкилӣ як комиссияи махсус дар ҳайати олимони шинохта ташкил дода шуд. Бо қарори муштаракӣ ШО, ШВ ва КМ ҲК (б) Тоҷикистон аз 14 апрели соли 1951 Академияи илмҳои ЦШС Тоҷикистон ташкил ёфт. Дар қарори мазкур таъкид мешавад, ки дар ҷумҳурӣ барои ташкили чунин ниҳоди бузурги илмӣ «ҳамчун ситоди тафаккури пешқадами илмӣ ва мактаби тарбияи мутахассисони илмӣ аз ҳисоби зиёӣ маҳаллӣ, тамоми шароит муҳайё шудааст».¹ Академик Е. Н. Павловский, ки роҳбарии ФТ АИ ИШ дар ихтиёр дошт, бо хушнудӣ изҳор намуда буд, ки имрӯз муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотии Тоҷикистон ҳамчун марказҳои илмӣ бо гузориши мустақилона ва ҳалли масоили илмии мувофиқ ба талаботи «хоҷагии халқ ва фарҳанги мамлакат иқтидори кофӣ доранд».²

Бо таъсиси академияи мустақил марҳалаи комилан нави рушди илми ҷумҳурӣ, аз ҷумла илми таърихшиносӣ оғоз меёбад. Пеш аз ҳама дар сохтори академияи институтҳо ва марказҳои нав дар самти илмҳои табиӣ ва гуманитарӣ чомеашиносӣ ташкил ёфтанд. Вобаста ба ин Институти таърих, забон ва адабиёт ба ду муассисаи мустақили илмӣ тақсим шуд. Маркази асосии таърихшиносии ҷумҳурӣ акнун номи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ (ИТБМ)-ро гирифт ва унвони муассиса то андозае муайянқунандаи самтҳои асосии фаъолияти он гардид.

Бо пешниҳоди Котиби аввали КМ ҲК(б) Тоҷикистон Б.Ғ. Ғафуров нахустин директори ИТБМ донишманди шинохта ва донандаи таърихи халқи тоҷик А.А. Семёнов таъин гардид. Баробар ба ин академик Б. Ғафуров барои ба роҳ мондани фаъолияти босамари институт гурӯҳи калони олимони барҷаста, аз ҷумла, М. Андреев, А. Ю. Якубовский, М. М. Дяконов, А. М. Беленитский, А. Окладников, А. Манделштам, Б. А. Литвинский, Е. А. Давидовичро барои кор ба институт даъват намуд. Ба кор дар институт ва таҳқиқи таърихи халқи тоҷик ҷалб шудани ин гуна муҳаққиқон боиси пешравии фаъолияти муассиса ва афзоиши мақоми таърихшиносии тоҷик дар миқёси Иттиҳоди Шӯравӣ гардид. Иқтидори илмии институт ва доираи баррасии масоили мавриди таҳқиқ ба маротиб вусъат ёфта, фаъолияти густурдаи муассиса дар самтҳои таърихшиносию таърихнигорӣ, фарҳангшиносӣ, маъхазшиносӣ, бостоншиносӣ, мардумшиносӣ, сиккашиносӣ ва дигар шохаҳои илми таърих ба роҳ монда шуд.

Дар ибтидо институт се сектори илмӣ – таърихи чомеаи шӯравӣ,

---

¹ Раджабов З. Наука Советского Таджикистана. Душанбе: Дониш, 1968, – С.15.

² Павловский Е.Н. Развитие науки в Таджикской ССР// Развитие науки в Таджикистане. – Душанбе, 1951. – С. 18-19.

бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ дошт. Аз сохтори институт бармеояд, ки таваҷҷуҳ ба таърихи замони шӯравӣ, археология ва этнография бештар будааст ва масъалаҳои таърихи қадим, асри миёна ва давраи дар доираи сектори таърихи ҷомеаи шӯравӣ баррасӣ мешуданд.

Баъдан дар давоми фаъолияти 70-солаи институт сохтори он чандин маротиба таҷдиди назар шуд, сектору шуъбаҳои нав ташкил ёфтанд ва ё баъзе аз онҳо муттаҳид гардонида шуданд. Дигаргуншавии сохтори институт аз вазъи рушди илми ҷумҳурӣ ва гузориши масъалаҳо вобаста ба вазифаҳои умда ва мубрами тараққиёти ҷомеаи кишвар ба вуқӯъ меомаданд. Вале ҳамеша, новобаста аз тағйироту дигаргунии сохторӣ, ҳаёти олимону кормандони институт кӯшиш ба ҳарч меоданд, ки тамоми паҳлуҳо ва саҳифаҳои таърихи рангини халқи тоҷик мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гиранд.

Гарчанде дар ибтидои ташкилёбии институт сектор ва ё шуъбаи махсуси омӯзиши таърихи давраи қадим, асрҳои миёна ва замони нав мавҷуд набуд, вале дар доираи фаъолияти сохтори мавҷуда масъалаҳои мубрами ин давраҳои таърихӣ мавриди таҳқиқ қарор доштанд. Масалан, аз 52 асари таҳқиқоти солҳои 1951–1955 ба нашр расида, ҷортои он ба инъикоси таърихи қадим, асрҳои миёна ва давраи нав равона шуда буд. Пеш аз ҳама ин таҳқиқотҳо ба қалами директори институт олими шинохта А. А. Семёнов мутааллиқ буданд.

Дар ташаккули мактаби таърихшиносии тоҷик ва фаъолияти муназзами институт нақши роҳбарони он дар солҳои гуногун, аз ҷумла, олимони шинохтаи тоҷик, академикҳо А. А. Семёнов (1951-1958), З. Ш. Раҷабов (1959-1962), Б. И. Искандаров (1962-1988), Р.М. Масов (1988-2015), ки ҳар яке олими соҳибмактабу муҳаққиқи барҷастаи самтҳои гуногуни таърихи халқи тоҷик буданд, хеле назаррас мебошанд.

Дар панҷсолаи аввали фаъолият институт ҳамчун муассисаи алоҳида ва маркази ягонаи таҳқиқу омӯзиши таърихи халқи тоҷик корҳои зиёди арзишманди таҳқиқотиро ба анҷом расонид.¹ Моҳи июни соли 1958 аз ҳисоби ходимони илмии сектори ҷомеаи шӯравӣ, ки доир ба масоили таърихи асримеёнагии халқи тоҷик тадқиқот мебуданд, сектори алоҳидаи таърихи асрҳои миёна кушода шуд, иҷроқунандаи вазифаи мудир ба зиммаи Н. Н. Неъматов гузошта шуд. Аз соли 1959 ин вазифа ба дӯши н.и.т., академики оянда А.М. Мухторов вогузор гардид. Сохтори институт то соли 1986 комилан

---

¹ Аз ин баъд фаъолияти институт дар замини маълумотҳо аз китобҳои «Академия наук Республики Таджикистан» (Душанбе: Дониш, 2011), «Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. 60 сол» (Душанбе, 2014) ва ҳисоботҳои солонаи институт ва шуъбаҳои он инъикос мегардад.

бе ягон тағйироти чиддие дар чунин шакл боқӣ монд. Бо қарори Раёсати АИ ҶШС Тоҷикистон аз 26 июни соли 1986 ба ивази 10 сектори мавҷуда дар сохтори институт 8 шуъба, аз ҷумла, таърихи асрҳои миёна ва давраи нав, таърихи навтарин, бостоншиносӣ, мардумшиносӣ, таърихи санъат, таърихи илм ва техника ташкил ёфтанд. Имрӯз дар сохтори институт шаш шуъба – таърихи қадим, асрҳои миёна ва давраи нав, таърихи навтарин, бостоншиносӣ, этнология ва антропология, таърихи санъат, таърихи илм ва техника, ду осорхона ва чор пойгоҳи бостоншиносӣ мавҷуд мебошанд.

Шуъбаи таърихи асрҳои миёна ва давраи нав дар таҳқиқи таърихи сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии давраи ниҳоят тӯлонии халқи тоҷик аз ибтидои ғаблӣ то ҳудуди ҳозирӣ бориз гузоштааст. Пас аз ташкил ёфтани шуъбаи алоҳида роҳбарии онро то соли 1991 академик А. Мухторов, сипас Л. Н. Додхудоева (1992), Ю. С. Малтсев (1992-1996) ва охири соли 1996 доктори илмҳои таърих, профессор Ҳ. Пирумшоев ба зимма доштанд. Соли 1996 ба номи шуъба низ дирагунӣ ворид карда шуд ва он расман Шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва давраи нав ном гирифт. Аз соли 2019 ифои вазифаи мудири ин шуъба ба зиммаи д.и.т., профессор Ҳамза Камол вогузор шудааст.

Нахустин мудири сектори таърихи ҷомеаи шӯравӣ В.А. Козачковский таъин гардид. Аз ибтидои ташкилӣ то имрӯз шуъбаи мазкур ба таҳқиқи омӯзиши ҳамаҷонибаи таърихи замони шӯравӣ ва аз соли 1991 таърихи замони истиқлол машғул мебошад. Дар ин муддат роҳбарии шуъбаро олимони шинохта н.и.т. Ю. Николаев (1960-1963), н.и.т. К. П. Марсаков (1963-1974), академик Р. М. Масов (1974-1988), д.и.т., профессор Р. А. Абулхаев (1988-1999), н.и.т., дотсент А. М. Ғафуров (1999 – то имрӯз) ба зимма доштанд.

Шуъбаи бостоншиносӣ ва сиккашиносии институт, ки ҳамқадами муассиса аст, дар омӯзиш ва таҳқиқи таърихи қадимтарин ва ёдгориҳои зиёди бостонии ҷумҳурӣ нақши муассирро соҳиб мебошад. Аз ибтидо роҳбарии ин шуъбаро академики оянда, бостоншиноси шинохта Б. А. Литвинский (1951-1971), яке аз поягузори илми бостоншиносии тоҷик ба зимма дошт. Баъдан шуъбаро бостоншиноси шинохта, муҳаққиқи барҷастаи асри санг, узви вобастаи Академияи илмҳо В. А. Ранов (1971-1989), бостоншиноси тоҷик, академик Ю. Яъкубов (1989-2011), н.и.т. Т. Г. Филимонова (2011-2015), д.и.т. С. Ғ. Бобомуллоев (2015-2017) ва н.и.т. Н. Н. Сайфуллоев (аз соли 2017) роҳбарӣ намудаанд.

Шуъбаи мардумшиносӣ (этнография) аз ибтидо маркази ягонаи илмии таҳқиқоти этнологӣ дар ҷумҳурӣ махсуб меёфт. Нахустин мудири он н.и.т. А. К. Писарчик буд ва баъдан шуъбаро н.и.т. Н. Н. Ершов (1965-1971), М. А. Ҳомидҷонова (1971-1985), д.и.т. И. Муҳиддинов (1985-1990), н.и.т. З. Юсуфбекова (1990-1998), н.и.т. З.

Мадаминҷонова (1998-2007) ва аз соли 2008 д.и.т. Л. Н. Додхудоева роҳбарӣ намудаанд. Имрӯз шуъба бо номи Шуъбаи этнология ва антропология фаъолият дорад.

Шуъбаи таърихи санъат августи соли 1953 ташкил ёфтааст ва аввалин роҳбари он санъатшинос Н. Ҳ. Нурҷонов буд. Сипас, шуъба чанд маротиба ивази ном намуда, як муддат ҳамчун шуъбаи таърихи фарҳанг ва санъат фаъолият доштааст. Солҳои 1971-1999 мудирии шуъбаро академик, олими шинохтаи тоҷик Н. Н. Неъматов роҳбарӣ намудааст. Аз соли 1999 то имрӯз роҳбарии он ба зиммаи д.и.т. А. Р. Раҷабов вогузор гардидааст.

Шуъбаи таърихи илм ва техника (аз ибтидо ҳамчун сектор) нисбат ба дигар сохторҳои институт ҷавонтар буда, апрели соли 1980 таъсис ёфтааст. Нахустин мудирӣ он номзади илмҳои таърих Г. Наврӯзов, баъдан А. Комилӣ ва аз соли 2012 ин вазифаро д.и.т. В. В. Дубовитский иҷро менамояд.

Олимону кормандони институт аз ибтидо то имрӯз бо корҳои бунёдии таҳқиқотии хеш дар самтҳои мухталифи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии тоҷик натиҷаҳои назаррасро соҳиб гашта, илми таърихшиносии тоҷикро ба сатҳи яке аз мактабҳои пешқадами илмӣ минтақа бароварданд. Махсусан, охири солҳои 50-ум ва пас аз он дар фаъолияти институт марҳалаи рушди тоза ибтидо мегирад, ки аз он вусъати доираи васеи мавзӯҳои таҳқиқотӣ, шумораи зиёди таъбу нашри рисолаву мақолаҳои кормандон гувоҳӣ медиҳанд. Аз ҷумла, соли 1961 рисолаҳои илмӣ А. Ҷалилов «Сӯғд дар арафайн хучуми арабҳо ва муборизаи сӯғдиён ба муқобили истилогарони араб дар нимаи аввали асри VIII», З. Ш. Раҷабов «Маорифпарвари барҷастаи халқи тоҷик Аҳмади Дониш», Б. Искандаров «Бухорои Шарқӣ ва Помир дар нимаи дуҷуми асри XIX» дар ду китоб (Душанбе, 1962-1963) ба ҷоп расиданд.

Муҳимтарин дастоварди институт дар ин солҳо баробари таҳқиқотҳои ҷудоғона дар самтҳои мухталиф, ба нақшагирӣ ва омодаю ҷоп кардани асари бунёдии бисёрҷилдаи таърихи халқи тоҷик мебошад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид менамоянд, ки рӯи ҷоп омадани ин китоб бо пешниҳод ва иштироку роҳбарии бевоситаи академик Б. Ғафуров аз нимаи дуҷуми солҳои 50-ум оғоз ёфта, солҳои 1963-1965 дар се ҷилд ва панҷ китоб дар Маскав ба таъбу расидааст.¹ Дар таълифи ин асар олимони шинохтаи тоҷик ва муҳаққиқони барҷастаи марказҳои калонтарини ИШ ширкат намудаанд. Бори нахуст таърихи ҷомеаи халқи тоҷик дар ҷунин ҳаҷм ва доира аз замонҳои қадимтарин то миёнаи солҳои 60-ум ба риштаи таҳқиқу таҳлил кашида шуд.

Дастовардҳои институт ва олимони он дар роҳи таҳқиқу омӯзиши

---

¹ Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагори. – Душанбе: Эр-Граф, 2016.-С. 333.

халқи тоҷик дар солҳои 70 – аввали 80-ум низ хеле назаррас мебошанд. Махсусан, дар ин солҳо таҳқиқоти ҷолиб дар самти таърихи асри миёна, таъбу нашри маъхазҳои таърихӣ доир ба марҳалаҳои гуногуни таърихи халқи тоҷик ба миён омаданд. Саҳми ҷолиб дар ин ҷода, қабл аз ҳама, ба академик А.М.Мухторов мутааллиқ аст, ки бевосита таҳти роҳбарии ӯ дар ҳудуди Осиёи Миёна, Афғонистон, Ҳиндустон, Эрон маъхазу сарчашмаҳо ва ҳуҷҷатҳои зиёди таърихӣ ҷамъоварӣ шуданд ва дар заминаи онҳо рисолаи бунёдии «Ёдгориҳои катибавии Кӯҳистон (асрҳои X-XIX)», «Балхи охири асри миёна», «Дурдонаҳои фарҳанги тоҷик дар ганҷинаҳои Ҳиндустон» нашр шуданд. Рисолаи Л. Н. Додхудоева «Ёдгориҳои катибавии Самарқанд дар асрҳои XI-XIV», китоби Н. Н. Неъматов «Давлат Сомониён» (1977) ва инчунин рисолаҳои илмии дигар таърихшиносон доир ба масоили марбут ба марҳалаҳои гуногуни таърихи халқи тоҷик маҳз дар ҳамин давра ба ҷо расиданд. Дар ҳамин давра инчунин рисолаҳои илмии Н. Маҳмудов «Зироаткорӣ ва муносибатҳои аграрӣ дар Осиёи Миёнаи асрҳои XIV-XV», А. Мухторов «Қандакорӣ дар ҷӯб дар водии Зарафшон: нақшҳои асримеёнагӣ» (китобнигора), дастхати «Таърихи Бадахшон», ки аз тарафи Б.И. Искандаров ва А.Ягонӣ ба нашр тайёр шуда буд, китоби дарсии «Таърихи ҶШС Тоҷикистон» барои синфҳои 7-10-и гурӯҳи муаллифон ба ҷо расиданд. Соли 1982 ҷопи факсимилии «Мунтахаб-ат-тавориҳ»-и Муҳаммад Ҳакимхон (тайёркунанда ва муаллифи пешгуфтор А. Мухторов), маҷмӯаи муштараки «Саёҳат дар Суғд» (А. Мухторов, Н. Неъматов, В. Ранов, Ю. Яъқубов) ва китоби А. Мухторов «Аз пайи таърихи куҳан» дастраси хонандагони худ гардиданд. Ҳамзамон, баробари ҷопи мақолаву маҷмӯаҳои зиёд, соли 1983 метавон таълифоти ниҳоят муҳимми Б. Искандаров «Ҷанбаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии таърихи мулкҳои Помир (асри X – нимаи аввали асри XIX)», А. Мухторов ва Ш. Шарифов «Академик Б. Ғафуров», сарчашмаи хаттии таърихии «Ҳудуд-ул-олам», ки аз тарафи н.и.т. Н. Қосимов ба ҷо тайёр гардид, ҳамчун дастоварди назарраси кормандони Институт пазируфт.

Нақши олимони сектори таърихи ҷомеаи шӯравӣ ва баъдан шӯбаи таърихи навтарин дар таҳқиқу баррасии таърихи сохтмони ҷомеаи нав, дигаргунсозиҳои иқтисодию иҷтимоӣ, инқилоби фарҳангӣ, низоми давлатдорӣ ва нави шӯравии тоҷик, ташкилҳои ҷумҳурии мухтор ва ҷумҳурии иттифоқии Тоҷикистон, паҳлуҳои гуногуни ҳаёти ҷомеаи кишвар дар солҳои ҷанг ва азнавбарқароркунии баъдичангии хоҷагии халқ, рушди иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ дар солҳои сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ хеле назаррас мебошад. Дар ин солҳо кормандони шӯба теъдоди ниҳоят зиёди асару рисолаҳои тадқиқотӣ, мақолот, маърузаву гузоришҳои илмиро доир ба

чанбаҳои гуногуни таърихи давраи навтарини халқи тоҷик ба ҷо расониданд.

Яке аз навоварихое, ки дар ин марҳала ба миён омад, ворид намудани тавсифи таърихнигории мавзӯ ва масоили баррасишаванда дар таҳқиқотҳо ва китобҳову рисолаҳои илмии номзадию докторӣ оид ба таърихи давраи шӯравии халқи тоҷик мебошад.

Таҷлилу баргузориҳои ҷашнҳо ба раванди таҳқиқи таърихи ин давра ба мисли 100-солагии В. И. Ленин, 60-солагии инқилоби Октябр, 50-солагии ташкилёбии ИҶШС, 30-солагии ғалаба дар ҶБВ ба тарзи амиқ мусоидат менамуданд. Доир ба ин ҷашнҳо теъдоди зиёди мақолаву маҷмӯаҳои илмӣ ба нашр расиданд. Солҳои 70-ум аввалин таҳқиқотҳои бунёдии таърихнигории замони шӯравии Тоҷикистон, ба монанди монографияи Р.М. Масов «Таърихнигории Тоҷикистони Шӯравӣ (1978)», асарҳои дастаҷамъӣ оид ба таърихи синфи коргар, таърихи фарҳанг ба монанди «Таърихи синфи корғари тоҷик (1917-1970)» (Ҷилди 1, 1978), «Таърихи сохтмони маданият (1917-1977)» (Ҷилди 1, 1979), «Очерки таърихи сохтмони колхозии Тоҷикистон» (1968) ва маҷмӯаи аснод «Аз таърихи сохтмони фарҳангӣ дар Тоҷикистон» ба ҷо расиданд.

Дар самти омӯзиши таърихи дигаргунсозии деҳот, соҳаи кишоварзӣ ва рушди минбаъдаи хоҷагии кишоварзӣ, низоми обёрӣ таҳқиқоти Б. А. Антоненко, пажӯҳишҳои Л. П. Сечкина, Н. П. Пак ва А. Н. Секретов дар омӯзиши таърихи замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ, инъикоси раванди барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар пажӯҳиши Р. Абулхаев намунае аз дастовардҳои шоёни муаррихони тоҷик дар рушди таърихшиносии миллӣ мебошанд. Дар ҳамин солҳо қормандони шуъбаи зерини назари Б. А. Антоненко аввалин китоби дарсии таърихи халқи тоҷик барои макотиби олии ҷумҳуриро омода намуданд.

Инқилоби маданият ва рушди илму фарҳанги ҷумҳури дар замони шӯравӣ дар асарҳои таҳқиқотии Е. Н. Павловский, С. У. Умаров, З. Ш. Раҷабов, М. С. Осимӣ, М. Р. Шукуров, Г. Н. Наврӯзов, Ю. Н. Нуралиев ва муаррихони дигар баррасӣ гардидаанд. Баробари он ба омӯзиши мероси ғании мардуми тоҷик, махсусан дар соҳаи илмҳои табиқ ва табиӣ, осори илмии чунин олимони бузурги тоҷик Абӯалӣ Сино, Муҳаммад Хоразмӣ низ таваҷҷуҳи хоса дода мешуд.

Нимаи дууми солҳои 80-ум ва умуман солҳои охири мавҷудияти низоми шӯравӣ вобаста ба дигаргунсозӣ, ки бештар бо номи «бозсозии горбачевӣ» маълум аст, муносибат ба таърих, ба вижа таърихи тошӯравӣ, мероси илмию фарҳангии ниёгон, гузориш ва интиҳоби мавзӯоти таърихӣ низ таҷдиди назар шуданд. Махсусан, дар партави шиорҳои нав, ба монанди ошкорбаёнӣ, демократикунонӣ, бисёр-ақидагиро гуногунандешӣ баъзе аз мавзӯҳои то ин вақт мамнӯъ ва ё ба ибораи ҳамон давра «доғҳои сиёҳи таърих» бештар таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ба худ кашида буданд. Вале баробар ба он таҳқиқотҳои

чиддӣи илмӣи берун аз ҳамагуна сиёсат низ ба майдон меомаданд. Падидаи муҳимтарини илми таърихшиносии тоҷик дар ин давра нашри асари бунёдии дучилдаи «Тоҷикон»-и академик Б. Ғафуров ба забони тоҷикӣ мебошад, ки дар заминаи тарҷума ва бо такмилу илова ба нашри русии соли 1972 дар давоми солҳои 1983-1985 аз ҷоп баромад. Ин нахустин асари ҷомеъ доир ба таърихи халқи тоҷик ба забони тоҷикӣ буд. Баъдан дар замони истиқлолият ин асари бунёдӣ чанд маротиба ҷоп шуд ва ниҳоят бо ибтикороти Пешвои миллат ба ифтихори 30-солагии истиқлолияти давлатӣ бори дигар «Тоҷикон» ҷоп ва ба ҳар як оилаи кишвар тӯҳфа гардид.

Баробар ба ин соли 1985 китоби дувуми Ҳакимхон «Мунтахаб-ат-таворих» бо пешгуфтори А. Мухторов, «Аз таърихи ҳаракатҳои халқӣ дар Осиёи Миёна» (маҷмӯи мақолаҳо), «Феҳристи ёдгориҳои катибаҳои Осиёи Миёна асрҳои XVI-XVII» (дар ду ҷилд), китоби Ш. Юсупов «Аз таърихи тоинқилобии шаҳри Душанбе» аз ҷоп баромаданд.

Доир ба таърихи навтарин низ таҳқиқотҳои ҷолиб ба анҷом расонида шуданд, ки дар байни онҳо таълифоти Р. М. Масов «Таърихи илми таърих ва таърихшиносии соҳтмони сотсиалистӣ дар Тоҷикистон» (1988), Р. Абулхаев «Рушди обёрикунонӣ ва азхудкунии заминҳои нав дар Тоҷикистон» (1988) ва «Таҷрибаи таърихии соҳтмони обёрӣ ва азхудкунии заминҳои нав дар Тоҷикистон (1961-1985)» (1991), китобҳои М. Н. Наимов ва З. З. Богуманова доир ба дӯстии халқҳо ва муносибатҳои миллӣ ва амсоли онҳо мавриди таваҷҷуҳ мебошанд.

Бо ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ марҳалаи комилан нав дар рушди таърихшиносии миллии тоҷик оғоз меёбад. Ҳарчанд пошхӯрии ИШ ва ҳаводиси сиёсии дар аввали давраи соҳибистиқлолӣ ба миён омада мушкилиҳои нав, пеш аз ҳама кӯчиш ва ё тағйири касб намудани мутахассисон, норасоии иҷтимоӣ иқтисодӣ, комилан хароб шудани пойгоҳи моддию техникӣ ва амсоли онҳоро ба бор оварда бошанд ҳам, илми таърихшиносии тоҷик ҳамчун як мактаби алоҳида тадриҷан ба рушди муназзам соҳиб мегардад. Истиқлол дар назди мактаби таърихшиносии тоҷик ва муаррихони касбӣ вазифаҳои комилан нав, ки муҳимтарини он таҳқиқ ва инъикоси воқеии таърихи миллату кишвар мебошад, гузошт. Илми таърих ба яке аз рӯкнҳои асосии худшиносӣ ва ҳувияти миллии ҷомеаи кишвар, воситаи муҳими тарбияи насли наврас мубаддал гардид. Пеш аз ҳама шикасти ҷаҳорҷӯбаи идеологии низоми шӯравӣ, ки ба таҳқиқи на ҳама мавзӯҳои таърихӣ, ҳаводису воқеоти гузашта имкон медод, доираи пажӯҳиши масъалаҳои таҳқиқталабро ба маротиб вусъат бахшид.

Муаррихони ҷумҳурӣ новобаста аз ҷой доштани мушкилоту норасоии ҳанӯз аз ибтидои солҳои 90-ум ба таҳқиқу баррасии таърихи чандинҳазорсола халқи тоҷик камари Ҳиммат баста, дар замони

сохибистиклолӣ ба натиҷаҳои хеле назаррас ноил гардиданд. Яке аз пурмаҳсултарин муҳаққиқи ин солҳо академик А. Мухторов маҳсуб меёфт, ки дар давоми солҳои 1993-1998 китобу таълифоти зиёде ба монанди «Хаттоти хушнавис Мирхусайн Хусайни Истравшанӣ», «Гузарҳои Ёротеппа», «Таърихи Ёротеппа дар асрҳои XVI-XIX», ба чоп тайёр кардани «Ёддоштҳои амири Бухоро», «Топография таърихии Балх» (маҷаллаи «Ошно», Техрон) ва нашри ҳамин китоб дар Нью-Йорк, китоби дарсии «Таърихи халқи тоҷик» барои синфҳои 8-9 (бо Б. А. Литвинский), омода намудани рисолаи Муҳаммадали Балчувонӣ «Таърихи ноғеъӣ», «Ҳисор. Очерки таърихӣ (охири асри XV – ибтидои асри XX)», «Ҳокимони Ҳисор», «Ҳокимони Ёротеппа (асрҳои XV-XIX)», «Амирону вазирони Сомониён» «Асрори номаҳо», «Академик Бобоҷон Ғафуров», «Таърихи халқи тоҷик» (китоби дарсӣ барои синфҳои 8-10) ва ғайраро ба анҷом расонид. Ҳамин солҳо китобу таҳқиқоти Б. Искандаров «Таърихи Помир», Ҳ. Пирумшоев «Таърихи омӯзиши Шӯриши Восеъ» ва «Муносибатҳои Русия ва Осиёи Миёна асрҳои XVI – миёнаи XIX дар таърихнигории рус», маҷмӯаи илмӣ «Россия дар қисмати таърихии халқи тоҷик», С. Бобомуллоев «Болооби Зарафшон дар ҳазорсолаи II то милод» ба чоп расиданд.

Муҳаққиқони таърихи давраи навтарин низ дар ибтидои замони Истиклол новобаста аз мушкилот ҷойдошта, дар роҳи таҳқику баррасии таърихи кишвар мӯшикофона заҳмат кашида, асару таҳқиқоти ҷолибро пешкаши ҷомеа намуданд. Махсусан, омода ва нашри маводи ҳуҷҷатӣ «Маърузаҳо, мақолаҳо ва суханронӣҳои Нусратулло Махсум», маҷмӯи мақолоти «Фидоии миллат», монографияи Н. Б. Ҳотамов «Вожгун шудани тартиботи амӣ дар Бухоро» (1997) ва дигар таълифот аз дастовардҳои кормандони Институт мебошад. Ин таҳқиқотҳо, ки бидуни фишор ва маҳдудияти идеологӣ таълиф шудаанд, бо истифода аз маводу маъхазҳои нав таърихи замони шӯравӣ, ба вижа раванди барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ, ҳаводиси инқилобӣ дар аморати Бухоро бо диди нав мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додаанд. Яке аз таҳқиқоти назарраси ин давра асари сегонаи академик Р. М. Масов маҳсуб меёбад, ки бори нахуст раванди мураккаби таъсисёбии давлатдорӣ тоҷиконро дар ибтидои давраи шӯравӣ дар заминаи санаду далелҳои бойгонӣ ба маърази таҳқиқ гузошт. Аз ҷумла, рисолаҳои «Таърихи табартаксим» (1991), «Тоҷикон: таърих бо мӯҳри «комилан махфӣ» (1995) ва каме баъдтар «Тоҷикон: фишороварӣ ва ассимилятсия» (2003) бори аввал ба рӯшансозии сиёсати тоҷикситезӣ ва поймолсозии ҳуқуқи тоҷикон дар рафти марзбандии миллию худудӣ, ки дар замони шӯравӣ яке аз мавзӯҳои комилан пӯшида буд, равона гардиданд. Академик Р.М. Масов соли 2008 бо таҳриру иловаҳо ин се китобро зери унвони ягонаи «Тоҷикон: таърихи ҷоҷаи миллӣ» аз нав чоп кард.

Ханӯз охири солҳои 80-ум зарурият ба таълифи китоби чандчилдаи ҷомеаи таърихи халқи тоҷик ба миён омада буд. Аввалан ба ҷопи китоби академивии сечилда зиёда аз 20 сол гузашта буд ва дар ин муддат таҳқиқоту таълифоти зиёд доир ба таърихи халқи тоҷик, махсусан кашфиётҳои ниҳоят ҷолиби бостоншиносӣ, мардумшиносӣ ба вуқӯъ омаданд, инчунин манобеи фаровони дасти аввал, маъхазҳо, ҳуҷҷатҳои бойгонӣ дастраси муҳаққиқон гардиданд. Баробари он рушди мактаби таърихшиносии миллӣ ва умуман илми таърихшиносӣ барои таълифи китоби нави бунёдии бисёрчилдаи таърихи халқи тоҷик имконоти заруриро фароҳам оварда буд. Аз ин рӯ институт таҳия намудани асари илмии нав ва бунёдии шашчилдаи «Таърихи халқи тоҷик»-ро ба нақша гирифт. Ҷилди якуми «Таърихи халқи тоҷик» соли 1998 ҷоп шуд, ки ба таърихи давраи қадимтарин, қадим ва ибтидои асри миёна бахшида шуда буд. Соли 1999 бошад ҷилди дувуми он, ки давраи ташаккулёбии халқи тоҷик ва таърихи асрҳои VI-X милоди ро фаро мегирифт аз ҷоп баромад. Нашри ин ду ҷилди аввал, ки бо истифода аз дастовардҳои навтарини илмҳои таърихшиносӣ, бостоншиносӣ, сиккашиносӣ, этнология ва дигар илмҳои ҷомеашиносӣ таълиф шуда буданд, гардиши куллие дар таърихшиносии миллӣ ва умуман тоҷикшиносӣ ба миён оварданд.

Соли 2004 ҷилди панҷуми «Таърихи халқи тоҷик» аз ҷоп баромад, ки таърихи давраи ниҳоят мураккаб ва пурфӯҷиҳои халқи тоҷик (1917-1941)-ро дар бар мегирад. Масоили ниҳоят муҳаббат ва ҳаводиси тақдирсози марбут бо таъсиси давлати тоҷикон дар ҳайти ИШ, сохтмони иқтисодию маданияи ин давра дар ин ҷилд инъикоси худро ёфтааст. Солҳои 2006-2010 қувваи асосии ходимони илмии Шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва давраи нав барои ба ҷоп омода намудани ҷилди ҷорум ва навиштани ҷилди сеюми «Таърихи халқи тоҷик», ки бо сабабҳои айнию зеҳнӣ ба анҷом нарасида буданд, равона шуд. Соли 2010 ҷилди чаҳорум ба ҷоп расид, ки таърихи асрҳои XVI – ибтидои асри XX дар бар мегирад ва ба яке аз марҳалаҳои мушкилтарини таърихи халқи тоҷик бахшида шудааст. Ҷилди шашум, ки марҳалаи дуҷуми давраи навтарини таърихи халқи тоҷик солҳои 1941-2010 дар бар мегирад, бо ҷаҳд ва талоши пажӯҳишгарони шуъбаи таърихи навтарин соли 2011 аз ҷоп баромад. Ва ниҳоят соли 2013 ҷилди сеюми ин асари бунёдии шашчилда, ки таърихи асрҳои XI-XV халқи тоҷикро инъикос менамояд, бо заҳмату кӯшиши олимони шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нав ба ҷоп расид ва бо ин нашри ин асари бунёдии шашчилда анҷом ёфт. Бояд гуфт, ки ба ҷоп расидани таҳқиқоти бунёдии шашчилдаи «Таърихи халқи тоҷик», ки дар заминаи охири ва навтарин натиҷаҳои илми тоҷикшиносии ватанию хориҷӣ таълиф ёфтааст, яке аз беназиртарин дастоварди институт ва умуман мактаби таърихшиносии миллии тоҷик махсус меёбад. Таърихи халқи тоҷик бори аввал дар заминаи

давранбандии нав ва дар меҳвари пажухиш гузоштани таърихи тоҷикон таълиф шудааст. Агар то ин вақт асосан масъалагузорӣ тариқи халқи тоҷик дар ҳайати ин ё он давлатҳо ба амал меомад, акнун бевосита таърихи тоҷикон вобаста ба марҳалаҳои асосии таърихи мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд.

Баробар ба ин асари бунёдии шашчилда олимони институт даҳҳо монография, садҳо таҳқиқоту мақолоти илмӣ доир ба самтҳои мухталифи таъриху фарҳанг, археологияю этнология ва дигар шоҳаҳои таърихи халқи тоҷик навиштаанд. Албатта овардани номгӯи пурраи онҳо дар доираи як мақола ғайриимкон аст, вале мо кӯшиш ба он мекунем, ки муҳимтарин дастоварди олимони институтро дар ин марҳала ба таври мушаххас номбар намоем. Аз ҷумла дар ин солҳо асарҳои Р. М. Масов «Масоили муҳими таърихнигорӣ ва таърихи халқи тоҷик», А. Мухторов «Аз таърихи Мовароуннаҳри асри XVI», «Тавсифномаи умумии шаҳри Балх дар асрҳои миёна», Ҳ. Пирумшоев «Кашшофи нақди таърих», «Руссия-Тоҷикистон: таърихи муносибатҳои тарафайн» (бо ҳаммуаллиф), Н. Ҳотамов «Таҳаввулоти иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи соҳибистиклолӣ (1991-2006)» ва «Сарнагун гардидани тартиботи амирӣ дар Бухоро», Р.Абулҳаев «Таърихи муҳочират дар Тоҷикистон (1924-2000)», «Таърихи муҳочират дар Тоҷикистон (солҳои 1961-2000)», Л. Додхудоева «Маданияти ороиши китобҳои Осиёи Миёна ва Ҳиндустони асрҳои XVI-XIX», «Пешсафӣ дар фарҳанги Осиёи Марказӣ дар замони қадим ва асрҳои миёна», М. Наимов «Россия ва Тоҷикистон» (дар ҳаммуаллифӣ), А.Саидов «Фарҳанги маънавӣ ва моддии халқи тоҷик дар асрҳои XVII – нимаи аввали XVIII», «Ишораҳо ба таърих ва оинҳои тоҷикони Хитой», чопи китоби Ҷамол-ал-Қаршӣ «Мулҳақот-ас-Сурах», «Вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии хониғарии Бухоро дар асрҳои XVII – нимаи аввали XVIII», Ҳамза Камол «Аз таърихи мазорҳои Тоҷикистони Шимолӣ», «Таърихи хучуми қабоили кӯчии Дашти Қипчоқ ба Мовароуннаҳр ва Хуросон (асри XVI)», С. Бобомуллоев «Таъсисёбии Экспедитсияи бостоншиносии Тоҷикистон ва фаъолияти он дар солҳои 40-50-ум», «Таърихи омӯзиши ёдгориҳои таърихии Тоҷикистони Ҷанубӣ (асрҳои XX – ибтидои XXI)», Н.Ҳочаева «Дарёфти ҷойгиршавии кӯҳҳои Хара Березаити, дарёҳои Вахви-Дат, Ранха ва баҳри Ворукаша», Ф. Абдурашитов «Ислоҳоти заминкушоӣ», А. Ғафуров «Кумитаҳои инқилобии Тоҷикистон», В. В. Дубовитский «Фаъолияти Шӯбаи туркистонии Ҷамъияти ҷуғрофии Руссия оид ба омӯзиши ҳудуди Тоҷикистон (1897-1917)» ва асарҳои дастаҷамъии «Таърихи ВМБК» (ду ҷилд), «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» ва даҳҳо монографияю маҷмӯаҳои дигар аз ҷоп баромаданд.

Яке аз самтҳои асосии дигари фаъолияти институт ин омӯзиши археологияи ҳудуди кишвар мебошад. Дар фавақ оид ба оғози қорҳои

бостоншиносӣ дар чумхурӣ алақай маълумот дода шуд. Пас аз ташкилҳои институти мустақили таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ раванди мунтазами корҳои ҳафриётӣ ба роҳ монда шуд. Соли 1955 дар институт бахши махсус, каме баъдтар шуъбаи алоҳидаи бостоншиносӣ ва сиккашиносӣ ба фаъолият шуруъ намуд. Аз рӯзи аввал то имрӯз ин шуъба дар ҳамкориҳои пайваста бо ниҳодҳои пешбари бостоншиносии шӯравӣ ва хориҷӣ раванди мунтазами омӯзиши археологӣи ҳудуди кишварро ба таври васеъ ба роҳ мондааст. Натиҷаи корҳои бостоншиносӣ, ҷамъбаст ва хулосаҳои аввалин ҳар сол дар солномаи «Корҳои бостоншиносӣ дар Тоҷикистон» (то имрӯз 44 барориш), маҷмӯаю монографияҳо ва мақолоти алоҳида ба чоп мерасанд.

Ҳудуди Тоҷикистони имрӯза аз лиҳози ёдгориҳои археологӣ ниҳоят бой мебошад ва альон дар ҳудуди чумхурӣ зиёда аз 3 ҳазор ёдгориҳои таърихӣ-фарҳангӣ мавҷуд мебошанд. Хусусияти хоси ҳудуди кишвар боз дар он аст, ки дар инҷо ёдгориҳои тамоми давраҳои асри санг мавҷуданд. Омӯзиши асри санги Тоҷикистон ҳанӯз соли 1948 зери роҳбарии А. П. Окладников оғоз гардида буд ва баъдан онро аз соли 1955 В. А. Ранов идома дод. То соли 1960, танҳо аз ҷониби А. П. Окладников дар Тоҷикистон зиёда аз 130 ёдгориҳои асри санг ба қайд гирифта шуда буданд.

Соли 1952 Экспедитсияи бостоншиносии Тоҷикистон (ТАЭ) ташкил ёфт. Сарвари бахши бостоншиносӣ ва сиккашиносиро солҳои 1951-1971 Б.А. Литвинский дар ӯҳда дошт ва ӯ бо ҳамроҳии Е. А. Давидович фаъолияти соҳаро комилан дигаргун сохта, корҳои муташаққилонаи бостоншиносиро ба роҳ монданд ва тавонистанд як зумра мутахассисони намоёнро тарбия намоянд. Маҳз бо кӯшиши Б. А. Литвинский ба Тоҷикистон аввалан шогирдонаш В.А.Ранов ва Э. Ғуломова, каме баъдтар мутахассисони дигар ба мисли М. А. Бубнова, Т. И. Зеймал, Э. В. Сайко, Е. Д. Салтовская, Н. Неъматов, А. Д. Бобоев, Т. М. Атахонов, Ю. Якубов, Л. Т. Пянкова, Л. П. Новикова, А. Х. Юсупов, Х. Ю. Муҳиддинов, Ҷ. Пӯлодов ба корҳои бостоншиносӣ ҷалб карда шуданд. Дар охири солҳои 60-ум-аввали солҳои 70-ум ба ин гурӯҳ насли сеюми бостоншиносон – В.С. Соловёв, В. Жуков, А. Г. Амосова, А. Мирбобоев, А. Абдуллоев, Т. Филимонова, М. Муллоқандов, Н. Симакова, В. Радиловский ва И. Маслов ҳамроҳ шуданд. Баробари бостоншиносон ба корҳои таҳқиқотӣ антрополог Т. П. Кияткина, сиккашиносон Е. А. Давидович ва Д. Довутов, забоншиносон И. В. Пянков ҷалб гардиданд. Дар ин солҳо гурӯҳи мутахассисони ҷавони Бахши Осиеи Миёнаи Институти шарқшиносии Академияи илмҳои ИШ, ки Б. А. Литвинский ташкил намуда буд, ба монанди И. Р. Пичикян, А. В. Седов, И. Н. Медведская, Е. Антонова ва Н. М. Виноградова шомил гардиданд.

Бо зиёд шудани шумораи мутахассисон соли 1973 Экспедитсияи бостоншиносии тоҷик (ТАЭ) ба се зергурӯҳ – Экспедитсияи маҷмӯ-авии Тоҷикистони Шимолӣ (ЭМТШ) зери роҳбарии Н. Н. Неъматов, Экспедитсияи бостоншиносии Тоҷикистони Ҷанубӣ (ЭБТҶ) зери роҳбарии Б. А. Литвинский ва Экспедитсияи бостоншиносии Панҷакент (ЭБП) зери роҳбарии А. М. Беленитский ва Б. И. Маршак тақсим шуд.

Дар натиҷаи корҳои ҷустуҷӯие, ки А.П.Окладников, В.А.Ранов ва Э. А. Юркевич дар миёна ва охири солҳои 50-ум гузарониданд, маълум гашт, ки минтақаи паҳншавии ёдгориҳои Маданияти Ҳисор хело васеъ будааст. Дар натиҷаи ин корҳо дар ҳудуди ноҳияи Данғара ва дар ҳавзаҳои дарёҳои Сурхобу Яхсу боқимондаҳои як қатор бошишгоҳҳои муваққатӣ, ба монанди Санги Ўғур, Тангатовӣ, Қизилчар, Калкот, бошишгоҳҳои доимии Тутқавул, Сайёд ва Кӯҳи Булён муайян гардиданд.

Таҳқиқотҳои бостоншиносӣ зери роҳбарии Б. А. Литвинский дар ҳудуди Тоҷикистон маданияти зиёди асри биринҷиро дар водии Вахш, дар наздикии Кӯрғонтеппа (ҳозир Бохтар), поёноби дарёи Кофарниҳон, Вахш ва Сурхоб дарёфт намуданд.

Дар натиҷаи экспедитсияҳои муштарак ва дарозмуддати Тоҷикистону Фаронса маркази нави маданияти кишоварзии охири давраи энеолит ва ибтидои асри биринҷӣ – Саразм бостонӣ (ҳазорсолаи IV ва II т.м.), ки кашшофи нахустини он А. Исҳоқов буд, мавриди таҳқиқи ҳамачониба қарор гирифт.

Вобаста ба вусъати корҳои таҳқиқотӣ ва натиҷаҳои хуби он тасаввурот оид ба таърихи ибтидои асри оҳан ба тарзи назаррас густариш ёфт. Махсусан, дар бораи таърихи ин давра бозёфтҳои фаровон аз ҳафриёти поёноби Кофарниҳон ва димнаи Қалъаи Мир, маълумоти комилан нав барои тасвири марҳалаҳои баъдинаи ин давраи таърихӣ зимни ҳафриёти Балдайтеппаи Вахш, қалъаи Ёвон ва Ғарвақалъа ба даст омаданд. Ҳафриёти Саксанохур – нахустин ёдгории давраи юнонию бохтарии Осиёи Миёна ва ёдгории тоисломии шахристони Тахти Сангин (асрҳои IV-II т.м.) дастовардҳои беназири бостоншиносони тоҷик ва шарикони онҳо дар ин давра мебошанд.

Дар ин росто омӯзиши ёдгориҳои асримеёнагии Тоҷикистон низ дорой аҳаммияти калони илмӣ мебошанд. Аз ҷумла омӯзиши шаҳри Панҷакенти Қадим, ки шуҳрати ҷаҳонӣ касб кард, бори аввал дар Осиёи Миёна симои комили шаҳри давраи тоисломиро ифшо намуд. Кашфи ёдгории Ачинатеппа ҳангомаи бузургро дар илми бостоншиносӣ ба миён овард. Бозёфти мучассамаи нодири «Буддо дар нирвана» таваҷҷуҳи ҷомеаи илмиро ба худ ҷалб намуд ва таҳқиқоти ёдгориҳои қадимаи асримеёнагӣ, ба вижа шаҳрҳои Хулбуку Хучанд

дар омӯзиши таърихи истихроҷи маъдан ва низоми обёрӣ нақши муҳимме гузошанд.

Таҳқиқотҳои бостоншиносон, рисолаву асарҳои онҳо дар заминаи ковишҳои археологӣ мавриди таваҷҷуҳи мутахассисон ва марказҳои калони илмӣ гардиданд. Махсусан, асарҳои Б. А. Литвинский, И. Зеймал А. И. Исҳоқов, Л. Т. Пянкова, В. А. Ранов, Т. М. Атахонов, Э. Г. Ғуломова, Б. И. Маршак, Б.Я.Ставиский, Н.Неъматов, М.А. Бубнова, Ю.Ёкубов, Е.П.Денисов, В.С.Соловёв, А.Абдуллоев, Д. Довудӣ, Ҷ. Пулодов, А. Мирбобоев, С. Г. Хмелнитский, В. А. Воронина, Р. С. Муқимов, С. Мамадҷонова, Н. Раҳимов, О. Панфилов, У. Эшонқулов, С. Бобомуллоев, А. Раззоқов, Қ. Шарофов, Т. Г. Филимонова, Г. Каримова, Т. Хӯчагелдиев ва дигарон дар рушд ва пешрафти илми бостоншиносии тоҷик нақши арзандаро соҳиб мебошанд.

Солҳои 90-ум вобаста ба вазъи ба миён омада ва қатъи гаштани маблағгузориҳои дохилӣ, қорҳои бостоншиносӣ танҳо аз ҳисоби дастгирии шарикони хориҷӣ гузаронида мешуданд. Бостоншиносони институтҳои солҳои зиёд ба мутахассисони Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Руссия, Эрмидажи Давлатии Санкт-Петербург, Институти таърихи маданияти модии АИР, инчунин ба бостоншиносони Олмон, Франция, Италия, Чопон ва Чин ҳамкориҳои пайваста доранд. Ҳамкориҳои тарафайн ба вуҷудати қорҳои бостоншиносӣ, тармиҳои бозёфтҳои кашфшуда ва интишори натоқиҳои таҳқиқотҳои ҳаматарафа мусоидат менамоянд.

Дар даҳсолаи аввали асри нав аз тарафи мутахассисони шуъбаи як зумра қорҳои таҳқиқотӣ, ба монанди Н. М. Виноградова «Тоҷикистони Чанубу Ғарбӣ дар давраи биринҷӣ» (2004), В. А. Ранов ва Г. Р. Каримова «Ҳамвориҳои афғону тоҷик дар асри санг» (2005), А. Исҳоқов «Саразм оғози тамаддуни халқи тоҷик» (2005), Б. А. Литвинский ва И. Р. Пичиқян «Маъбади эллини Амударё» дар се ҷилд (2001, 2003, 2010), Ю. Якубов, Д. Довудӣ, Т. Г. Филимонова «Таърихи Кӯлоб аз давраи қадим то рӯзгори мо» (2006), Н. М. Виноградова, В. А. Ранов, Т. Г. Филимонова «Ёдгориҳои Кангурттут дар Тоҷикистони Чанубу Ғарбӣ (давраи неолит ва асри биринҷӣ)» (2008), аз силсилаи «Харитаи бостоншиносии Тоҷикистон» ду асари пурарзиши М. А. Бубнова доир ба Помири Ғарбӣ (1997, 2007) нашр шуданд.

Дар ташвиқи тарғиби дастовардҳои бостоншиносии тоҷик таъсири Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон дар назди институт (1996) нақши муассир гузошт. Дар он бозёфтҳои ҷолиб ва пурарзиш ба маърази гузошта шудаанд, ки танҳо дар ҳудуди Тоҷикистон кашф шудаанд. Дар толорҳои он бозёфтҳои бостоншиносии аз Саразм, Тахти Сангин, Аҷинатеппа, Панҷакенти Қадим, Шаҳристон, Хулбук, Фархор, Куркат, Қофирқалъа ва амсоли онҳо кашф шуда, ба намоиш гузошта шудаанд.

Таҳқиқотҳои этнологӣ ва гузаронидани экспедитсияҳои этнографӣ яке аз самтҳои дигар фаъолияти институт мебошад. Бо кӯшиш ва заҳмати мардумшиносон омӯзиши сартосарии ноҳияҳои ҷумҳурӣ ба роҳ монда шуд. Аз ҷумла, солҳои 1952-1957 ба вилояти Ғарм, ҳавзаи дарёи Сурхоб, умуман минтақаи Қаротегин ва Дарвоз бо роҳбарии Н. А. Кисляков ва А. К. Писарчик экспедитсия фиристода шуд. Натиҷаи ин экспедитсия дар сечилдаи «Тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз» ҷамъоварӣ шуданд.

Охири солҳои 50-ум мардумшиносон ба омӯзиши навоҳии болооби Зарафшон – Мастчоҳ, Айнӣ ва Панҷакент шуруъ намуданд, ки натиҷаи он дар монографияи «Фарҳанги моддии тоҷикони Болооби Зарафшон» инъикос ёфтааст. Маишати оилавӣ, машғулиятҳо ва фарҳанги моддии сокинони ҳавзаи дарёи Варзоб аз ҷониби этнограф Р. Л. Неменова ва санъати хунармандии ҳавзаи Қаратоғ аз ҷониби Н. Н. Ершов мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд.

Яке аз самтҳои фаъолияти шуъбаро коркарди бойгонии илмии М. С. Андреев, ки дорои маводи нодири мардумшиносӣ доир ба тоҷикон мебошад, ишғол менамояд. Ҷилди якуми монографияи М. С. Андреев «Тоҷикони водии Хуф», ки ҳанӯз соли 1946 навишта шуда буд, бо кӯшишу заҳмати А. К. Писарчик соли 1953 ва ҷилди дууми он соли 1958 аз ҷоп баромад. «Тоҷикони водии Хуф»-ро академик Б. Ғ. Ғафуров яке аз китобҳои мондагори замони шӯравӣ номидааст.

Дар давраи солҳои 70-80-ум, инчунин дар давраи истиқлолият як қатор корҳои бунёдӣ, бахшида ба маишати суннатии оилавии тоҷикони ноҳияҳои кӯҳии қисмати марказии ҷумҳурӣ таҳия шуданд, ки дар он ҷо вобаста ба мақеи ҷуғрофӣ ҳувияти он, либоси тоҷикони охири асри XIX-аввали асри XX, ҳунари мардумии аҳолии ин минтақаи ҷумҳурӣ маҳфуз мондаанд.

То солҳои 40-уми асри гузашта ба омӯзиши фарҳанги бадеии тоҷикон, ёдгориҳои барҷастаи ҳунари миллӣ асосан мардумшиносон ва бостоншиносон ва каме баъдтар хунаршиносон аз Москва, Ленинград, Тошканд машғул буданд. Пас аз ташкил ёфтани Шуъбаи таърихи санъат, ки як муддат бо номи Шуъбаи таърихи фарҳанг ва санъат низ фаъолият дошт, омӯзиши таърихи фарҳангу ҳунар низ хусусияти муназзамро пайдо намуд. Ба минтақаҳои гуногун, аз ҷумла Помир, водии Зарафшон, Норак, Хучанд, Ғарм, вилояти Бухоро экспедитсияҳои махсуси хунаршиносӣ фиристода шуданд, ки дар муддати кӯтоҳ тавонистанд маводи зиёдеро оид ба ҳамаи анвои хунаршиносӣ, фолклору мусиқӣ, театр ва рақси мардумӣ ҷамъоварӣ намоянд.

Яке аз вазифаҳои муҳим дар ин самт омӯзиши ҳунари қадимаи халқи тоҷик дар асоси маводҳои осорхонаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ маҳсуб меёфт. Маҳз бо ҳамин роҳ асарҳои «Терракотаҳои осорхонаи

Самарқанд», «Коропластикаи Суғд», «Атласи коропластикаи Осиёи Миёна» ба нашр расиданд.

Олимони шуъба на танҳо ба омӯзиши хунари асрҳои гузашта, инчунин ба таҳқиқи роҳҳои рушди хунари замонавии тоҷик низ тавачҷуҳ менамуданд. Ҷилдҳои якум ва дуҷуми «Таърихи театри шӯравии тоҷик»-и Н. Ҳ. Нурҷонов, асари «Кинои тоҷик» дар ду ҷилд аз ҷониби А. Аҳроров, «Ҳаёти мусиқии Тоҷикистони Шӯравӣ» дар 4 барориш, «Очеркҳо дар бораи рассомони Тоҷикистон» доир ба рушди хунари замонавии Тоҷикистон буданд.

Дар омӯзиши таърих ва рушди фарҳанг ва санъати тоҷик асарҳо ва таҳқиқоти кормандони шуъба, ба мисли «Хунари мусиқии Помир» (сеҷилда)-и Ф. Кароматов, Н. Нурҷонов, Б. Қобилова, «Ҳаёти театри ва мусиқии пойтахти давлати Сомониён»-и Н. Ҳ. Нурҷонов, «Хунари ҳаққокии ҷӯби тоҷик»-и М. Рӯзиев, «Аз рӯи қонунҳои зебӣ» (очеркҳои хунари зинатию корбурди Тоҷикистон)-и Н.Белинская, Н. Юнусова, М. Рӯзиев, «Хунари Осиёи Миёнаи замони Абӯалӣ Сино»-и С. Айнӣ, «Мавригӣ»-и Н. Нурҷонов, Б. Қобилова, «Очеркҳои таърихи театри тоҷик»-и Н. Нурҷонов, «Таърихи эҷодиёти оҳангсозӣ дар Тоҷикистон»-и Б. Қобилова «Хунари меъмории Болооби Зарафшон» ва «Мероси меъморию бадеии Осиёи Марказӣ»-и Р. Муқимов, «Сиёҳқаламӣ ва ҳайкалгарошии Тоҷикистон дар асри XX»-и Л. Додхудоева нақши муассир гузоштаанд. Ба ин гурӯҳ метавон таълифоти гуногуни Г. М. Майтдинова дар самти омӯзиши либоси суннати вилоятҳои мухталифи таърихию фарҳангии Осиёи Миёна аз рӯи иттилооти бостоншиносӣ, мадумшиносӣ ва сарчашмаҳои хаттиро илова намуд. Яке аз самтҳои дигари афзалиятнок дар соҳаи таърихи фарҳанг ва хунар омода намудани «Маҷмӯи ёдгориҳои қадимаи таърихию фарҳангӣ», таҳқиқи суннати мусиқию иҷроии тоҷикон дар давраи қадим ва асри миёна, ҳамчунин таърихи ташаккули мактабҳои хунармандӣ дар Тоҷикистон махсуб меёбанд.

Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон зери парчами сиёсати хирадмандонаи Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон даҳсолаи дуҷуми асри бистуякро бо натиҷаҳои назарраси сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ ҷамъбаст намуда, бо маром ба сӯи ояндаи хубу дурахшон қадам мегузорад. Ин натиҷаву дастовардҳо новобаста аз ба миён омадани мушкилоти авзои сиёсӣ, иқтисодию молиявӣ ва эпидемиологии ҷаҳон, тавассути сиёсати созандаи Пешвои миллат ва тифоқию ваҳдати ҷомеаи кишвар ба даст омадаанд.

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш низ бо таҳқиқи омӯзиш ва тарғибу ташвиқи таърихи тӯлонии халқи тоҷик, ойину суннатҳои волои аҷдодӣ, фарҳанги ғанӣ ва беҳамтои тоҷикон ба пешравии ҷомеаи кишвар, ваҳдат, худшиносӣ ва ташаккули ҳувияти миллӣ саҳми арзандаи худро мегузорад.

Институт дар панҷсолаи 2016-2020 мувофиқ ба самтҳои афзалиятноки муайян намудаи қорҳои илмӣ-таҳқиқотии Ҳукумати Ҷумҳурии Ҷазираи худро ба роҳ монда, аз рӯи 7 лоиҳа, аз ҷумла, «Таърихи халқи тоҷик. Қонуниятҳои умумӣ ва махсусиятҳои раванди таърихӣ», «Омӯзиши бостоншиносии Тоҷикистон», «Масоили таърих ва назарияи мусиқии тоҷик», «Мардумшиносии тоҷикон ва дигар халқҳои Тоҷикистон», «Таърихи илм ва техникаи Тоҷикистон» ва «Маҷмӯаи ёдгориҳои таърихиву фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон» пажӯҳишро ба анҷом расонид.

Дар рафти иҷрои лоиҳаҳои мазкур мутахассисон бештар ба масоили гуногуни назариявӣ ва амалӣ, пеш аз ҳама таҳқиқи этногенез ва равандҳои этникӣ, таърихи ташаккули ойину суннатҳои давлатдорӣ тоҷикон, тамаддуни ориёӣ-тоҷикӣ ва нақши он дар рушди тамаддуни минтақа, таъсири фарҳанги тоҷикон ҳамчун сокинони бумии минтақа ба дигар қавму халқҳо, дастовардҳои фарҳангӣ, илмӣ дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ диққат доданд. Вобаста ба мавзӯҳои таҳқиқотӣ дар соли 2018 32 китобу маҷмӯа ва 115 мақолоти илмӣ ва илмию оммавӣ, соли 2019 16 китобу маҷмӯа, 145 мақола ба нашр расиданд. Танҳо дар соли 2020 доир ба ин самтҳо ва дигар паҳлуҳои таърих ва фарҳанги халқи тоҷик, аз ҷониби олимони кормандони Институт 37 монографияю маҷмӯа ва китоб, 167 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 14 мақола дар нашрияҳои хориҷи кишвар, 3 китоб-албом, 1 тақвим ва 3 роҳнамо таълиф ва нашр гардиданд. Махсусан, дар ин самт чопи рисолаҳои бунёдии «Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон-эҳёгари таърихи бостони халқи тоҷик», «Таърихи муносибатҳои тарафайни аҳолии муқимии Осиёи Миёна дар асрҳои миёна ва замони нав (сиёсат, иқтисодиёт, фарҳанг)», «Давлати Сомониён дар тарозуи таърихнигорӣ», «Мовароуннаҳр дар асри XVII ва нимаи аввали асри XVIII (таърихи сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ)», «Диди нави таърихиву сарчашмашиносӣ ба фарҳанги мусиқии замони Сомониён», «Пажӯҳиш дар фарҳанги бостон: аз дирӯз то имрӯз», «Маҷмӯи ҳуҷҷатҳои таърихӣ асри XVI – ибтидои асри XX», «Академик Муҳаммад Осимӣ ва омӯзиши масоили тамаддуни Осиёи Марказӣ», «Масъалаҳои таърихи муносибати Тоҷикистон», «Истеҳсолоти хунардории Тоҷикистон аз рӯи маводи экспедитсияҳои мардумшиносии солҳои 2013-2018», «Таърихи фарҳанги мусиқии Тоҷикистон дар солҳои 1917-1957)», «Ҳаёти мусиқии Тоҷикистон дар давраи охири асри XX – ибтидои асри XXI», «Бобочон Ғафуров – муҳаққиқи беназир ва ходими бузурги давлатӣ», «Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон», «Таърихи ислоҳоти аграрӣ дар Тоҷикистон дар охири асри XX-аввали асри XXI» мавриди таваҷҷуҳ мебошанд. Дар ин ва дигар рисолаҳои бунёди паҳлуҳои гуногуни таърихи гузаштаи халқи тоҷик дар заминаи манобеи нав, пеш аз ҳама сарчашмаҳои дасти аввал, пажӯҳишҳои олимони ши-

нохтаи ватанию хориҷӣ таҳқиқу таҳлил шудаанд. Олимони институт соли 2021 ба таълифи таърихи 12 ҷилдаи тарихи халқи тоҷик шуруъ намуданд, ки дар заминаи манобеи дасти аввал ва навтарин пажуҳишҳои олимони соҳа, махсусан тоҷикшиносӣ бояд дар ду панҷсола анҷом пазирад. Ҳамзамон натиҷаҳои илмӣ ба даст овардаи олимони муассиса дар симпозиум ва конференсияҳои байналмилалӣ чумхуриявӣ ва мизҳои мудаваар бо ҷалби мутахассисони шинохтаи дохилию берунӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтанд. Қормандони институт оид ба натиҷаҳои фаъолияти илмӣ хеш дар конференсияҳои сатҳи гуногун, пеш аз ҳама ҷамоишҳои чумхуриявӣ байналмилалӣ бо маърузаҳои илмӣ гузоришҳо доданд.

Таҷлили ҷашни 5500-солагии Саразми бостонӣ, ки асосан бо ҳидояту ибикорат ва иштироки бевоситаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сурат гирифт, яке аз самтҳои асосии фаъолияти Институт баҳри муаррифии таърихи хеле қадимаи халқи тоҷик ба сокинони кишвар ва ҷомеаи ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад. Дар ин самт баробари қорҳои зиёди бостоншиносӣ, ки муддати якунимсол пайваста идома дошт ва наشري зиёда аз 20 номгӯ китобу маҷмӯа, покқорӣ ва омодагии ёдқорӣ ба ҷашн, симпозиуми ҷаҳонӣ, конференсияҳои байналмилалӣ, чумхуриявӣ ва ҷандин мизи мудаваари илмӣ низ гузаронида шуданд. 10-11 сентябри соли 2020 дар шаҳри Панҷакент Симпозиуми байналмилалӣ «Саразм – оғози тамаддуни кишоварзӣ, ҳунармандӣ ва шаҳрсозии тоҷикон» баргузор гардид, ки дар он баробари олимону мутахассисони кишвар, муҳаққиқони шинохта аз шаҳрҳои Москва, Санкт-Петербург, Новосибирск ва Барнаули Россия, Беларусия, Қазоқистон, Ўзбекистон, Хитой, Франция, Олмон, ИМА, инчунин зиёда аз 30 нафар ҳайати дипломатии кишварҳои хориҷӣ ширкат намуданд.

Рӯзи 12 сентябри соли 2020 бо иштироки Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Саразми бостонӣ 5500-солагии ин ёдқории нодири аҳди бостон ҷашн гирифта шуд. Дар ин ҷамоиши сатҳи баланд Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон суҳанронӣ намуда, таъкид карданд, ки «ҷомеаи илмӣ маданияти саразмиёро барҳақ ибтидо ва асоси тамаддуни кишоварзӣ, ҳунармандӣ ва шаҳрсозии ҳавзаи байни дарёҳои Сиру Ому мешуморад».

Мудирони кулли СММ оид ба масъалаҳои илм, маориф ва фарҳанг (ЮНЕСКО) хонум Одрӣ Азулэ ва Созмони ҷаҳони исломӣ оид ба масъалаҳои илм, маориф ва фарҳанг (ИСЕСКО) Салим Муҳаммад -ал-Малик дар суҳанронҳои видеоии худ аз таъриху тамаддуни қадимаи тоҷикон ва нақши Саразми бостонӣ дар ташаккул ва рушди фарҳанги минтақаи Осиёи Марказӣ ёдовар шуданд.

Доир ба шаҳри Саразми бостонӣ китобу албомҳои «Саразм (доир ба ташаккули маданияти кишоварзӣ дар водии Зарафшон», «Саразм-оғози тамаддуни тоҷикон», «Болооби Зарафшон дар охири

ҳазорсолаи III-II то милод», «Хунари Суғди бостон», «Хунарҳои мардумии Болооби Зарафшон», «Суғдиён: пажӯҳише дар таърих, фарҳанг ва вазъи иҷтимоӣ», «Харитаи бостоншиносии Тоҷикистон. Болооби водии Зарафшон», «Андар шинохти Саразм», «Ролан Безенвал-муҳаққиқи Саразм», маводҳои конференсияҳо ва симпозиумҳои илмӣ бо унвони «Саразм» (чор барориш) ба нашр расиданд.

Самти ниҳоят муҳимми фаъолияти институтро ҷустуҷӯ ва таҳқиқоти бостоншиносии ҳудуди ҷумҳурӣ ва берун аз он ташкил медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистонро осорхонаи ҷовидонаи таърих меноманд ва имрӯз дар ҳудуди кишвар бештар аз се ҳазор ёдгориҳои таърихӣ – бостоншиносӣ мавҷуданд. Ҳар сол бо роҳи ташкили экспедитсияҳои бостоншиносӣ таҳқиқ ва омӯзиши ин ёдгориҳо бо ҷалби мутахассисони институт ва ҳамкорони хориҷӣ тибқи нақшаи пешакии тарҳрезӣ анҷом меёбад. Танҳо соли 2019 22 экспедитсияи бостоншиносӣ гузаронида шуд, 12 тои он экспедитсияи муштарак байналмилалӣ буд.

Соли 2020 бостоншиносон дар мавзеҳои Панҷакенти қадим Саразм, Саразм-2, Хулбук, шаҳри Кӯлоб, Қалъаи Балҷувон, Санҷаршоҳ, Лағмон, Қалъаи Кӯлоб, Карон ва Тахти Сангин ҳафтиё гузарониданд. Паҳншавии касалии ҳамагири «Ковид-19» ва ниҳоят маҳдуд шудани ҳаракат дар миқёси ҷаҳон боиси ба таъхир афтодани экспедитсияҳои муштарак байналмилалӣ бостоншиносӣ бо ҳамкорони хориҷӣ гардида бошад ҳам, муҳаққиқони институт қорҳои таҳқиқотӣ ва ҷустуҷӯиро идома дода, ба дарёфти нигоҳҳои нодир, кашфи қабатҳои нави маданӣ, осори фарҳангии қадим ва аҳди бостон ноил гардиданд.

Ба хотири муаррифии таъриху тамаддуни қадимаи тоҷикон, дастовардҳои Тоҷикистони соҳибистиклол ба ҷаҳонӣ ва ҳамзамон ҷалби бештари сайёҳони хориҷӣ қорҳои институт дар таҳия ва пешниҳоди лоиҳаҳои гуногуни байналмилалӣ, ворид намудани ёдгориҳои нодир ва суннатҳои волои аҷдодӣ ба феҳристи ягонаи мероси ҷаҳонии ЮНЕСКО, ташкили намоишномаҳои гуногуни минтақавию ҷаҳонӣ фаъолона ширкат меварзанд. Аз ҷумла, таҳияи номинатсияи шаҳрҳои қадимаи Хулбук ва Панҷакент ба мероси фарҳангии ЮНЕСКО, қорҳои ёдгориҳои долонҳои асосии Шоҳроҳи абрешим, ки аз ҳудуди ҷумҳурӣ мегузаштанд, бо иштироки бевоситаи олимони муассиса амалӣ мегардад.

Бори нахуст дар яке аз шаҳрҳои бузурги Аврупо, шаҳри Париж зери унвони «Тоҷикистон – кишвари дарёҳои тиллоӣ» намоиши нигоҳҳои марбут ба таърихи қадимаи халқи тоҷик дар осорхонаи санъати осиегии Гимей баргузор гардид.

Дар самти мардумшиносӣ низ мутахассисони институт қорҳои назаррасро ба анҷом расониданд. Дар баробари таҳқиқи масъалаҳои назариявӣ доир ба этнология ва этногенез, ҷамъоварии маводҳои мардумшиносӣ, ба вижа намунаҳои гуногуни хунарҳои мардумии

минтақаҳои кишвар, кормандони муассиса маводҳои зиёди бойгониро доир ба этнографии вилоёти Хатлон ва Бадахшони Кӯҳӣ таҳқиқ ва ба танзим оварда, онро барои нашр пешниҳод намуданд. Дар ин самт чашмрастарин дастовард анҷоми асари бунёдии дучилдаи «Этногенез ва таърихи этникии халқи тоҷик» маҳсуб меёбад. Чилди аввали ин китоб бо забонҳои русӣ ва тоҷикӣ имрӯз ба дасти хонандагони худ расид. Ҳамзамон мутахассисони муассиса дар таҳия ва чопи китоби муштаракӣ «Тоҷикон» аз силсилаи «Народы и культуры», ки аз ҷониби Институти этнология ва антропологияи ба номи Н.Н. Миклухо-Маклайи Академияи илмҳои Руссия ба нашр мерасад, фаъолона ширкат намуданд. Китоб тавассути нашриёти «Наука»-и Маскав аз чоп баромад.

Тайёр намудани кадрҳои ҷавон ва ба роҳи илм ҳидоят намудани насли наврас яке аз самтҳои дигари фаъолияти институт мебошад. Дар назди муассиса аз ибтидо аспирантура ва докторантура фаъолият менамуд, ки барои тарбияи пайваस्ताи муаррихони касбӣ нақши муассир гузоштааст. Имрӯз дар назди институт магистратура, докторантура аз рӯи ихтисос (PhD) ва низоми унвонҷӯӣ амал мекунад. Тавассути Шӯрои диссертатсионии КОА-и назди Президенти ҷумҳурӣ, ки дар назди муассиса мавҷуд аст, даҳҳо нафар кадрҳои илмии ҷавон рисолаҳои худро дифоъ намуданд. Танҳо дар соли 2020 тавассути ин шӯро 18 рисолаи илмӣ, аз ҷумла 2 рисолаи докторӣ, 15 рисолаи номзадӣ ва 1 рисолаи доктори фалсафа аз рӯи ихтисос (PhD) бомуваффақият ҳимоя шуданд.

Олимони институт дар тарғибу ташвиқи сиёсати Сарвари давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, чорабиниҳои фарҳангию маърифатӣ, таҷлили санаҳои муҳими таърихӣ, корҳои фаҳмондадиҳӣ, муаррифии таъриху фарҳанг, ёдгориҳои нодири бостоншиносӣ ва дастовардҳои кишвари азиз дар муассисаю ташкилотҳо, тавассути расонаҳои ахбор, шабақаҳои телевизионӣ ва иҷтимоӣ фаъолона ширкат менамоянд. Махсусан, мақолаву воқунишҳо ва суҳанронҳои олимони муассиса тавассути расонаҳои гуногун ба онҳое, ки рашк аз рушду пешрафти кишвари соҳибистиклол доранд, ҷавоби сазоворе мебошад. Ҳамзамон дар таҳия ва омодагии лоиҳаи гуногуни ободонии шаҳри Душанбе, боғҳо ва мавзеъҳои фарҳангию фароғатӣ низ олимони муассиса ширкат намуда, дар ободу зебошавии пойтахти кишвар саҳми арзанда мегузоранд.

Албатта, дар доираи як мақола тамоми самтҳо ва паҳлуҳои фаъолияти зиёда 70-солаи институтро ба тарзи муфассал ҷой додан ғайриимкон аст, вале новобаста аз ин мо кӯшиш бар он намудем, ки то андозае муҳимтарин дастовардҳои олимони муассиса ва саҳми онҳоро дар ташаккул ва рушди илми таърихшиносии тоҷик нишон диҳем.

---

*Ҳайдаршо ПИРУМШОЕВ,
профессори ИТБМ ба номи
А. Дониши АМИТ*

НАҚШИ ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ А. ДОНИШИ АМИТ ДАР ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХИ АСРҲОИ МИЁНА ВА НАВИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Маълум аст, ки ҳанӯз хеле пеш аз таъсисёбии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ таваҷҷуҳи олимон ба таъриху фарҳанги қадиму асримиёнагии халқи тоҷик аён ба назар мерасид ва дар ин самт тадқиқоти ҷолибе ба дасти ҷоп расида буд. Аз ҷумла, доир ба таърихи тоҷикон тадқиқотчиёни тоинқилобии русу аврупоӣ мероси ниҳоят гаронбаҳое аз худ боқӣ гузоштаанд, ки то имрӯз кимати илмии худро нигоҳ медоранд.

Вале дар таърихнигории ватанӣ тадқиқоти бевоситаи илмӣ баъди эҳёи давлатдорӣ тоҷикон, ки ба туфайли инқилоб сурат гирифта буд, оғоз ёфт. Пӯшида нест, ки баъди Инқилоби Октябр, то таксимоти миллий-худудӣ (1924), тоҷикон ҳанӯз дар вазъи парокандагӣ қарор доштанд. Як қисми онҳо дар худуди Ҷумҳурии мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон ва қисми дигар дар ҳайати аморати Бухоро ва сипас (баъди пирӯзии инқилоби халқӣ, соли 1920) Ҷумҳурии Халқии Бухоро шомил буданд, ки ин кӯшиши худшиносӣ таърихӣ онҳоро маҳдуд мекард. Аз ин рӯ ташаббуси омӯзиши таъриху фарҳанги халқи тоҷикро бештар шарқшиносони рус ба зимма доштанд.

Бо ташаббуси ховаршиносон зери роҳнамоии академик Н. Я. Марр тирамоҳи соли 1918 дар заминаи асоси Институти Лазареви забонҳои Шарқи Москва, Институти Шарқи Наздик ва баъди чанде Институти москवाгии забонҳои зиндаи Шарқ (Институти москвагии шарқшиносӣ ё ховаршиносӣ) ташкил ёфт, ки дар омӯзиши таъриху фарҳанги Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон, ҷиддан фаъолият мекард. Бо кӯшиши шарқшиносони Москва ва Петроград дар шаҳри Тошканд марказҳои шарқшиносӣ таъсис ёфтанд. Нахуст чунин маркази моҳи ноябри соли 1918 бо унвони Институти Шарқ ташкил ёфта, ба фаъолият шурӯъ намуд. Ба сифати роҳбари ин муассисаи илмию таълимӣ муарриху мардумшиноси бузург М.С.Андреев таъин гардид. Дар пешбурди фаъолияти илмию таълимӣ он ба зами роҳбар хизмати ховаршиносони дар ҷаҳони илм эътирофгашта, В. В. Бартолд, С. Ф. Олденбург, Е. Э. Бертелс, А. А. Семёнов, И. Д. Ягелло, Н. И. Умняков ниҳоят равшану ҳалқунанда ба назар мерасад. Дар ин

чода бояд аз нахустин қадами ҷиддии омӯзиши илмии таърихи халқҳои минтақа билхосса тоҷикон аз таъсисёбии Дониш-гоҳи давлатии Туркистон дар ш. Тошканд дар санаи 7 сентябри соли 1920 ёдовар шуд.

Бояд қайд кард, ки дар сарғаҳи воқеан илмии таърихи халқи тоҷик Садриддин Айнӣ қарор дошт. Маҳз бо ташаббуси ӯ ва роҳбарияти ҷумҳурии мухтори Туркистон соли 1919 дар Самарқанд маҷаллаи илмӣ-омавии «Шӯълаи инқилоб» ба таъъ расид, ки нахустин нашрияи тоҷикӣ ҳисоб меёфт. Дар ин маҷалла мақолоти зиёди устод Айнӣ аз қабили «Масъалаи Шарқ» (1919), «Инқилоби Бухоро» (1920) ва ғайра ба таъъ расиданд. Фақат солҳои 1920-1921 дар ин маҷалла 27 очеркҳои устод бо унвони «Таърихи хонадони манғития» рӯи ҷоп диданд, ки ин нахустин таҳқиқоти ҷиддии таърихӣ аз тарафи муаррихони маҳаллӣ маҳсуб меёбад. Баъди чанде соли 1923 ин мақолаҳо дар шакли китоби мукамал – «Таърихи амирони манғития» пешкаши хонандагон гардид. Ин асари воқеан ҷанбаи ҷиддии тадқиқотӣ дошта, худ нишондиҳандае буд, ки аз гузариши донишҳои таърихӣ ба илм дарак меод. Ин падидаҳо чун нишондиҳандаи ба фазои илмӣ гузаштани омӯзиши таърихи миллат бояд ҳисоб кард.

Албатта, дар ин радиф бояд аз асарҳои дигари устод Айнӣ «Материалҳо оид ба таърихи инқилоби Бухоро» (1926), «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) ёдовар шуд, ки аз бунёди тозаи воқеан илмӣ дар таърихнигории тоҷик дарак меоданд. Вале қаблан аз таълифу наشري ин асарҳо боз асарҳои таърихӣ таълиф шуда буданд, ки шояд барои ба қолаби илмӣ даромадани андешаи устод Айнӣ таъсири амиқе гузошта буданд.

Соли 1921 дар назди Комиссариати вилоятии маорифи Самарқанд Комиссия доир ба ҳифзи ёдгориҳои қадима таъсис дода шуд. 23 майи ҳамон сол дар назди Комиссариати халқии маорифи Ҷумҳурии мухтори Туркистон Комитет доир ба фаъолияти осорхонаҳо ва ҳифзи ёдгориҳои қадимӣ, маданӣ ва табиӣ (Туркомстарис) таъсис дода шуд, ки дар он ташаббуси халқунандаи В. В. Бартолд бараъло эҳсос мешуд.

Баъди тақсмоти миллӣ-худудӣ (1924) Туркомстарис соли 1925 ба Комитет доир ба фаъолияти осорхонаҳо ва ҳифзи ёдгориҳои қадимӣ, маданӣ ва табиӣ дар назди Комиссариати халқии маорифи Осиеи Миёна фаъолияти худро бо унвони Средазкомстарис идома дод. Ин муассисаи тадқиқотӣ то соли 1928 фаъолияти худро идома бахшида, дар омӯзиши таърихи минтақа, алалхусус таърихи тоҷикон, хизмати босазое кардааст.

Соли 1924 дар назди Комиссариати маорифи халқи ҶШС Ўзбекистон Комиссияи илмӣ Тоҷикистон бо мақсади ҷамъоварӣ намудани маводи маъхазӣ аз таърих, мардумшиносӣ, адабиёти хал-

ки тоҷик ва ба низоми муайян даровардани он таъсис дода шуд, ки аъзоёни он дар ин самт корҳои ҷолиберо ба ҷо оварданд.

Моҳи явари соли 1925 дар Тошканд бо ташаббуси шарқшиносони рус В. В. Бартолд, М. С. Андреев ва А. А. Семёнов «Ҷамъият барои омӯзиши Тоҷикистон ва халқҳои эронии берун аз он» ташкил ёфт. Ин ҷамъият аввалин муассисаи илмӣ доир ба омӯзиши таърихи халқи тоҷик шинохта мешавад. Фаъолияти илмӣ ин ҷамъият дар ду шуъба ба роҳ монда шуд: а) физикию ҷуғрофӣ ва иқтисодӣ; б) таъриху филология ва этнографӣ (мардумшиносӣ).

Ин ҷамъият нахустин ташкилоти илмӣ кишваршиносӣ дар доираи Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳисоб мерафт. Ҳамон сол аъзоёни «Ҷамъият» дар ҳамкорӣ бо Кумитаи осиемиёнагӣ доир ба кори осорхонаҳо ва хифзи ёдгориҳои таъриху табиат (Средазкомстарис) экспедитсияи чормоҳа ташкил намуданд. Аз рӯи нақша сайрхати омӯзиши экспедитсия Ўротеппа – Водии Зарафшон – Фалғар – Яғноб – силсилақӯҳҳои Ҳисор – Ағбаи Анзоб – Душанбе – Қаротегин – Дарвоз – Помир – Ошро фаро мегирифт. Ба ин сафари дарозмуддати илмӣ М. С. Андреев роҳбарӣ мекард. Дар асоси маводҳои таърихиву мардумшиносии аъзоёни ин экспедитсия ҷамъоварда, чандин мақолаю маҷмӯаҳои илмӣ таълиф шудаду ба ҷоп расидаанд. Дар тамоми давраи фаъолияти хеш (1925-1929) 4 экспедитсияҳои илмӣ, 14 тадқиқотҳои назаррас рӯи ҷоп оварданд. Ин ҷамъияти илмӣ-кишваршиносӣ диққати олимони зиёди марказиро ба худ мекашид. Дар фаъолияти он намояндаи Комиссариати халқии корҳои хориҷии Иттиҳоди Шӯравӣ дар Осиеи Миёна А. А. Знаменский, сайёҳи машҳур, кашфиётчи чандин қуллаю пириҳои Помир Н. Л. Корженевский, геолог И. И. Бездека ва В. В. Бартолд, ки ба сифати аъзои фахрии ҷамъият интихоб шуда буд, бевосита ширкат доштанд.

Соли 1925 дар Душанбе филиали (шуъбаи) ҷамъияти номбурда таъсис ёфт, ки дар ташкили он М.С. Андреев бевосита ширкат дошт. Шуъбаҳои дигари он дар Бухоро, Самарқанд ва Хоруғ фаъолият мекарданд. Дар заминаи «Ҷамъият» дар Тошканд соли 1928 Институти тоҷикии маориф (Тоҷикинпрос) таъсис ёфт. Чанде аз олимони ояндаи тоҷик ба доираҳои таълимию илмӣ он кашида шуданд.

Натиҷаи назаррастарини «Ҷамъият» барои тоҷикон дар ибтидои фаъолияти худ (соли 1925) тайёр намуда ва ба ҷоп расонидани маҷмӯаи мақолаҳо бо унвони «Тоҷикистон»¹ ҳисоб меёбад. Очерки таърихии В.В. Бартолд, «Тоҷикон», ки махсус барои ин маҷмӯа таълиф шуда буд, бешак падидаи бузургтарини илмӣ дар таърихнигории ҷумҳурии мухтори навтаъсиси Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Дар он бо як фасоҳати борикбинонаи таҳлили воқеан илмӣ, таърихи мухтасари 24 асраи тоҷикон ғунҷонда шудааст.

---

¹ Таджикистан. Сб. ст. Под редакцией Н.Л.Корженевского. -Ташкент,1925. -283 с.

Албатта, таърих мисли дигар равияҳои илмӣ доимо дар ҳаракату пешравист. Инро дастовардҳои илмии солҳои 30-40 тасдиқ менамоянд. Ташкилҳои ҶШС Тоҷикистон зарурати омӯзиши мукаммали таърихи халқи тоҷикро пеш овард.

Соли 1930 дар асоси қарори Шӯрои комиссарони халқи ҶШС Тоҷикистон дар ҷумҳурӣ нахустин муассисаи расмӣ илмӣ – Институти давлатии илмӣ-тадқиқотии самти гуманитарӣ (ТГНИИ) кушода шуд. Ҷамъият доир ба омӯзиши Тоҷикистон ва халқҳои эронӣ, аз рӯи қарори дар маҷлиси умумии Ҷамъият аз 9 сентябри соли 1930 қабул шуда, ба сифати шуъба шомил гардид.

Баъди таъсисҳои Пойгоҳ (база)-и тоҷикистони АИ ИҶШС (14 март соли 1932), дар асоси Қарори Шӯрои Комиссарони халқ аз 28 март соли 1933 Институти давлатии илмӣ-тадқиқотии самти гуманитарӣ бо унвони сектори таъриху лингвистика ба Пойгоҳи тоҷикистонӣ ҳамроҳ карда шуд. Ин амал барои пешбурди тадқиқоти таърихи халқи тоҷик заминаи қавӣ гузошт.

Зинаи навбатии ниҳоят муҳимми мусоидкунанда барои рушди фаъолияти тадқиқоти таърихи тоинқилобии таърихи халқи тоҷик, тибқи Қарори Шӯрои Комиссарони халқи ИҶШС аз 10 ноябри соли 1940 ба Филиали тоҷикистони АИ ИҶШС табдил додани Пойгоҳ (база) ҳисоб меёбад. Дар охири соли 1941 дар асоси шуъбаҳои фаъолият доштаи филиал институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ ташкил дода шуданд. Аз ҷумла, Институти таърих, забон ва адабиёт расман таъсис ёфт. Яке аз масъалаҳои марказии тадқиқотии ин институт «таълифи таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон» ҳисоб меёфт, ки ханӯз соли 1939 тибқи Қарори КМ ҲК(б) Тоҷикистон ба зиммаи Пойгоҳи (база) тоҷикистонӣ гузошта шуда буд.

Қисми аввали фаъолияти Филиал ба замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ – солҳои 1941-1945 рост омад. Вале ин мушқилот барои пешбурдани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ бетаъсир намонда бошад ҳам, пеши роҳи онро пурра гирифта натавонист. Маҳз дар ҳамин давра китоби Б. Ғ. Ғафуров ва Н. И. Прохоров «Халқи тоҷик дар мубориза барои озодӣ ва истиқлолияти кишвари худ» (1944), ки шарҳи мухтасари таърихи тӯлонии тоҷиконро аз замони қадим то солҳои 40-ми асри XX дар бар гирифтааст, ба ҷоп расид. Дар ин давраи фоҷиабар дастраси мутахассисон ва доираи васеи хонандагон гардидани повестҳои таърихии устод Садриддин Айни «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» ва «Исёни Муқаннаъ» (1944), падидаи муҳимми таърихнигории замон ҳисоб меёбад. Ба замми ин садҳо мақолоти ба ин ё он масоили таърихи асримиёнаи халқи тоҷик бахшидаи муаррихон, адабиётшиносон ва дигар равияҳои илмӣ аз дастовардҳои таърихнигории ин солҳои даҳшатбори ҷанг ҳисоб меёбанд.

Дар солҳои барқароркунии баъдичангии хоҷагии халқи мамлакат, барои рушди самтҳои гуногуни илми ҷумҳурӣ шароити нисбатан

мусоидтаре фароҳам омад. Акнун нақшаҳои нави илмӣ вобаста ба талаби замон пешниҳод мешуданд. Илми таърих хосатан замони қадиму асримиёнагии он дар ин раванд истисно буда наметавонист. Аз ҷоп баромадани маҷмӯаи «Материалҳо доир ба таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон» (Сталинобод, 1945), ки дар он мақолаҳои В. В. Струве «Ватани Зардушт», А. Е. Маджи «Таърихи Хучанди феодалӣ» Н. А. Кисляков «Аз таърихи мардуми болооби Панҷ» ва ғайра ворид гардидаанд, арзиши баланди илмиро соҳиб буд. Соли 1945 ба ҷоп расидани мақолаи аҳамияти барномавӣ доштаи Б. Ғафуров «Таърихи гузаштаи бои халқи тоҷикро чуқуртар омӯзем»¹ дар назди муаррихон вазифаҳои ҷиддӣ гузошт.

Падидаи муҳимтарин дар таърихнигории миллӣ соли 1947 рӯ ҷоп омадани китоби Б. Ғафуров «Таърихи мухтасари халқи тоҷик»² ҳисоб меёбад. Дар он муаллиф аввалин шуда, бо маҳорати ниҳоят баланди илмӣ тавонистааст, ки таърихи халқи тоҷикро мавриди таҳлил қарор диҳад. Аз арзиши илмӣ ин тадқиқот пайи ҳам дар Москва дар се барориш рӯи ҷоп омадани он (солҳои 1949, 1952, 1955) гувоҳӣ медиҳад. Бояд гуфт, ки қисмати асоси ин китоб ба давраи қадиму асримиёнагии тоҷикон бахшида шудааст.

Қарори Шӯрои Вазирони ИҶШС аз 9 октябри соли 1950-ро ба асос гирифта, тибқи Қарори Президиуми Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон, Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон ва КМ ҲК(б) Тоҷикистон аз 14 апрели соли 1951 Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон таъсис ёфт. Дар қатори дигар пажӯҳишгоҳҳо дар тобеъияти он расман арзи вучуд пайдо карда, Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ, аз рӯзҳои аввали фаъолияти худ ҷиддан ба таҳқиқи масъалаи «Омӯзиши таърих, таърихи маданият ва санъати халқи тоҷик аз замонҳои қадим то замони муосир», оғоз намуд, ки он то кунун дар маркази таҳқиқоти ин муассисаи пешбари илмӣ соҳавӣ қарор дорад.

Аз давраи таъсисёбӣ дар институт се сектор: таърихи ҷомеаи шӯравӣ, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ фаъолият мекарданд. Ҷӣ тавре аз ин сохтор бармеояд, дар сектори таърихи ҷомеаи шӯравӣ таҳқиқоти масоили таърихи Тоҷикистони замони шӯравӣ мақоми марказӣ пайдо карда буд. Масъалаҳои таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави халқи тоҷик низ то ин ё он дараҷа дар доираи ҳамин сектор ва давраи қадимтарини он дар сектори бостоншиносӣ мавриди омӯзиш қарор ёфта буданд. Масалан, дар байни 55 корҳои дар ҳаҷми умумии 205 ҷузъи ҷопии солҳои 1951-1955 аз тарафи ходимо-

---

¹ Ғафуров Б.Г. Глубже изучаты богатое историческое прошлоетаджикского народа//Труды Тадж. филиала АН СССР. – Сталинабад, 1945. – Т.21. Наука в Таджикистане. – Сталинабад, 1945. – С. 16-20.

² Ғафуров Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1947. –382 с.

ни илмии сектори ҷомеаи шӯравӣ ба чоп расида, рисолаи ниҳоят муҳимми Бобочон Ғафуров «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» (барориши дуюм ва сеюм дар Москва, мутаносибан солҳои 1952, 1955) мақоми халқунанда дошт. Дар ин ҷода бояд аз аҳаммияти таҳқиқоти гурӯҳи муаллифони «Материалҳо доир ба таърихи тоҷикон ва ўзбекони Осиёи Миёна», ки дар ду барориш ба дасти мутахассисон ва қишри васеи хонандагон расида буд, ёдовар шуд. Барориши аввал ба масоили пайдоиши ўзбекони ба Шайбониҳон иртибот дошта ва амалиёти истилогаронаи онҳо дар Осиёи Миёна, барои Мовароуннаҳр (муаллиф А. А. Семёнов) ва «Ислоҳоти пулии Шайбониҳон (муаллиф Е. А. Давидович) бахшида шуда буд; барориши дуюм бошад, очерки сохтори идоракунии марказии хониғарии Бухоро (муаллиф А. А. Семёнов) дар бар мегирифт¹.

Соли 1952 ходимони илмии сектори ҷомеаи шӯравӣ дар доираи ду самти даврабандии таърихӣ тадқиқот мебуданд: «Омӯзиши таърихи тоҷикон» ва «Тоҷикистони давраи навтарин», ки дар маҷмӯъ ҳафт мавзӯро дар бар мегирифт. Аз онҳо фақат ду мавзӯи аввал ба таърихи тоҷикистони давраи шӯравӣ иртибот дошт. Дигар 5 мавзӯи ин ё он масъалаи таърихи қадим ва асрҳои миёнаву нави халқи тоҷикро дар бар мегирифт, ки аз рӯи онҳо А. А. Семёнов ва Б. И. Искандаров таҳқиқот мебуданд. Баъзе аз масъалаҳои илмӣ-тадқиқотии ба таърихи қадим ва асрҳои миёна бахшида шуда, дар сектори бостоншиносӣ ба ҷо оварда мешуданд. Масъулияти ҳалли онҳоро асосан Б. А. Литвинский ва Е. А. Давидович ба зимма доштанд².

Соли 1953 сектори ҷомеаи шӯравӣ дар тадқиқи се масъала фаъолият мебуд, ки дар маҷмӯъ 8 мавзӯро дар бар мегирифтанд. Аз ин нишондиҳанда чор мавзӯ ба масъалаҳои таърихи тоинқилобии халқи тоҷик тааллуқ доштанд³.

Ходимони сектори таърихи ҷомеаи шӯравӣ тибқи нақшаи мавзӯӣ барои соли 1955 таҳти роҳбарии мудири сектор В.А.Казачковский, дар болои ҷунини мавзӯҳои таърихи тоинқилобӣ тадқиқот мебуданд: А. Ҷалилов – «Суғд дар асрҳои VIII-X», Б. И. Искандаров – «Бухорои Шарқӣ ва Помир солҳои 1870-1920», А. Мухторов – «Материалҳо доир ба таърихи Ўротеппа. Аз рӯи ҳуҷҷатҳои расмӣ»⁴.

Соли 1956 дар рӯйхати корҳои ба анҷом расондаи ин сектор доир ба таърихи асрҳои миёна таълифоти А. А. Семёнов «Таърихи ис-

---

¹ Бойгонии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – Бойгонии ИТБМ АИҶТ). – Ҷ.2. – Оп.2. – Басти ниғаҳдошт – №200. – В.1.

² Бойгонии ИТБМ АИҶТ – Ҷ.2. Оп.2. Басти ниғаҳдошт (дар оянда Б.Н.) №12. – Парв. №116 (Ҳисобот доир ба корҳои илмӣ-тадқиқотии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ва секторҳои он). – В.7-10.

³ Бойгонии ИТБМ АИ. – Ҷ.2. – Оп.1. – Б.18. Парв. № 200. (Ҳисоботи институт). – В. 1-2.

⁴ Ҳамон ҷо. – В. 69-70, 79.

моилизми Фидоии Хуросонӣ», «Очеркҳои замони Рӯдакӣ»; А. Мухторов – «Материалҳо доир ба таърихи Ҷротеппа (хуччатҳо)»; А. М. Беленитский, В. Л. Воронина, П. И. Костров – «Санъати Панҷакенти қадим» ва дигар мақолоти илмӣ ворид гаштаанд¹.

Моҳи июни соли 1958 дар Институт аз ҳисоби ходимони илмии сектори ҷомеаи шӯравӣ, ки доир ба масоили таърихи асримиёнагии халқи тоҷик тадқиқот мебурданд, сектори таърихи асрҳои миёна кушода шуд. Ба сифати иҷрокунандаи мудирии ин сектор ходими илмии сектори бостоншиносӣ, Нуъмон Неъматов таъйин гардид. Дар ҳисоботи фаъолияти яксолаи сектори таърихи асрҳои миёна баъди таъсисёбӣ омадааст: «Дар солҳои охир таҳқиқи масоили таърих ва таърихи фарҳанги асримиёнагии халқи тоҷик аз омӯзиши ҷунин масъалаҳои ба дигар давраҳои таърих иртибот дошта, хеле қафомондааст. Агар таърихи сиёсии асримиёнагиро дар ин ё он дараҷа тадқиқшуда ҳисобем ҳам, аз ин манзар омӯзиши масоили иҷтимою иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар сатҳи ниҳоят паст эҳсос мегардад. Дар оянда ақибмонӣ дар таҳлили илмии давраи асримиёнагӣ метавонад таълифи давраҳои тоинқилобии «Таърихи халқи тоҷик»-ро, ки дар ҷаҳор чилд ба нақша гирифта шудааст, ҷиддан ҳалалдор намояд»².

Соли 1959 ба вазифаи мудирии сектор номзади илмҳои таърих, ходими калони илмӣ, Аҳрор Мухторов таъйин гардид ва онро академики оянда то соли 1991 ба дӯш дошт.

Фаъолияти илмии ходимони сектор соли 1960 ниҳоят рушд намуд. Дар сектор ду даста барои ҷамъоварии хуччатҳои расмӣ, аз ҷумла, васиқаҳо, маводи характери ҳуқуқӣ дошта, катибаҳо, маълумоти шифоҳии шоҳидони воқеаҳои тоинқилобӣ дар Бухорои Шарқӣ ва ғайра, сафарбар шуда, қор мебурданд. Дастаи Кӯлоб (зери роҳбарии А. Мухторов) ва дастаи Помир (бо роҳбарии К. Ҷамолов) қариб 60 навиштаҷоти рӯйсангии ба асри XVII тааллуқдошта, 40 хуччатҳои расмӣ доир ба масоили муносибатҳои аграрӣ (кишоварзӣ), иҷтимою иқтисодӣ ва маълумоти зиёди шифоҳӣ доир ба таърихи ҷунбишҳои халқӣ дар Бухорои Шарқии охири асри XIX – ибтидои асри XX ва ғайраро ба даст оварданд³.

Соли 1961 рисолаҳои илмии А. Ҷалилов «Суғд дар арафаи ҳучуми арабҳо ва муборизаи суғдиён ба муқобили истилогарони араб дар нимаи аввали асри VIII» ва З. Ш. Раҷабов «Маорифпарвари барҷас-

---

¹ Ҷамон ҷо. -Б.20. -П. №224. -(Ҳисоботи Институт ва секторҳо барои с. 1956). – В. 6-10, 44.

² Дар оянда, ҳангоми нашри ин таҳқиқоти бунёдӣ, қарор дода шуд, ки он дар се чилду панҷ китоб интишор шавад. – М.: Издательство Восточной литературы, 1963-1965.

³ Бойгонии ИТБМ АИ. – Ф.2. – Оп.1. – П. №.357 (Ҳисоботи фаъолияти илмӣ-тадқиқотии Институт ва секторҳои он барои с. 1960). – В.7.

таи халқи тоҷик Аҳмади Дониш» ба таъб расиданд¹. Рӯйи чоп омадани тадқиқоти ниҳоят муҳимму бунёдии Б. Искандаров «Бухорои Шарқӣ ва Помир дар нимаи дуҷуми асри XIX» дар ду китоб (Душанбе, 1962-1963) муҳимтарин падидаи илмии сектор дар нимаи аввали солҳои 60-ум ҳисоб меёбад.

Натиҷаи назарраси тадқиқотии сектор дар тӯли чанд сол доир ба масъалаи «Ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва рушди фарҳангии халқи тоҷик дар асрҳои миёна» ба чоп тайёр намудани чилди дувуми «Таърихи халқи тоҷик», ки асрҳои V-XVI-ро дар бар мегирифт, ҳисоб меёбад².

Соли 1965 дар сектор аввалин даста барои ҷамъоварию ҳуҷҷатҳои расмӣ давраи тоинқилобӣ ва сангнавиштаҳои ноҳияи Ҳисор зери роҳбарии А.Мухторов ташкил ёфт. Дар натиҷаи фаъолияти он даста зиёда аз 350 ҳуҷҷатҳои расмӣ ба асрҳои XVII – ибтидои XX тааллуқ дошта, чандин сангнавиштаҳои болои қабри асрҳои XV-XVIII, 312 сикка (асрҳои I-XIX), ду сарсутуни бо қандакорӣ аҷоиб оро ёфтаи замони ҷунуно бохтарӣ ва дигар маълумоти шифоҳӣ доир ба ҷунбишҳои мардумии ноҳияҳои Нов ва Фарм (феълан Рашт) гирдоварӣ шуданд³.

Соли 1966 рисолаи илмӣ Н. Маҳмудов «Зироаткорӣ ва муносибатҳои аграрӣ дар Осиёи Миёна асрҳои XIV-XV (10 ҷ.ч.) ва китоби А. Мухторов «Қандакорӣ дар ҷӯб дар води Зарафшон (Китобнигораи (албом) нақшҳои асримиёнагӣ)» ба таъб расиданд⁴.

Фаъолияти сектори таърихи асрҳои миёна дар нимаи аввали солҳои 70-ум бо суръат пеш мерафт. Ходимони сектор зери роҳбарии А. Мухторов дар ҳудуди Вилояти мухтори Бадахшони Кӯҳӣ корҳои нақшавиро пеш бурда, чандин навиштаҷоти болои санг, нақшу нигори ниҳоят ҷолиби болои ҷӯбро пайдо намуданд. Аз аҳолии маҳаллӣ 160 ҳуҷҷати нодири ба асрҳои XVIII-XX тааллуқ дошта ва маълумоти зиёди шифоҳӣ доир ба анъанаҳои халқии сокинони кӯҳистон ҷамъ оварда шуд. Яке аз дастоварҳои муҳими сектор соли 1971 дифои рисолаи доктории мудирӣ он А.Мухторов дар мавзӯи «Ёдгориҳои қатбавии асрҳои XI-XIX аз Кӯҳистон, ҷун сарчашма доир ба таърихи халқҳои Осиёи Миёна» дар Институти шарқшиносии АИ ИҶШС дар Москва ҳисоб меёбад.

Соли 1973 дастхати «Таърихи Бадахшон», ки аз тарафи Б. Искандаров ва А.Ягонӣ ба нашр тайёр шуда буд, дар Москва (зиёда аз 25 ҷ.ч.), китоби дарсии «Таърихи ҶШС Тоҷикистон» барои синфҳои 7–

---

¹ Ҳамон ҷо. – В.60.

² Ҳамон ҷо. – П.377. (Ҳисоботи Институти ва секторҳои он барои с. 1961). – В.61.

³ Бойгонии ИТБМ АИ. – Ф.2. – Оп.1. – П.392. (Ҳисоботи фаъолияти илмӣ-тадқиқотии Институти ва секторҳои он барои с. 1964-1965). – В.208-209.

⁴ Ҳамон ҷо. – П.404. (с. 1966). – В.11-1.

10, ки гурӯҳи муаллифон бо иштироки А. Мухторов таълиф намуда буданд, ба чоп расиданд.

Дар нимаи дуҷуми солҳои 70-ум сектор фаъолияти худро аз рӯи масъалаи умумии «Таърихи форматсияи феодалии халқҳои ИҶШС» пеш бурда, диққати асосиро ба мавзӯи «Таърихи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии Осиёи Миёнаи асримиёнагӣ (аз рӯи ҳуҷҷатҳои расмӣ, китобҳои дастнавис ва ёдгориҳои катибавӣ)», равона кард.

Аз рӯи ин мавзӯъ ходимони сектор кофтукови сарчашмаҳоро идома дода, дар асоси маводи ба дастмада ба таҳлилу таълифи ма-соили таърих ва таърихи фарҳанги тоинкилобии халқи тоҷик маш-гул буданд. Ба туфайли кӯшиши пайваста чунин таълифот ба анҷом расонда шуд: А. Мухторов – «Балхи охири асримиёнагӣ (материалҳо барои топографияи таърихии шаҳр дар асрҳои XVI-XVIII)» дар ҳаҷми 7 ҷ. ч., Ш. Юсупов – «Таърихи шаҳри Душанбе» (8 ҷ.ч.), Қ. Элчибеков «Хуҷҷатҳо доир ба таърихи Дарвози асрҳои XVIII – иб-тидои XX» (6 ҷ. ч. дар шакли дастнавис), Р. Одилбекова – «Вазъи иқтисодӣ ва ҳаёти маданияи ноҳияҳои ғарбии Помир» (2 ҷ.ч.).

Дастоварди муҳими соли 1977 ба чоп расидани корҳои тадқи-қотии Б. И. Искандаров «Рушди илми таърих дар Тоҷикистон», А. Мухторов «Ёдгориҳои катибавӣ дар Кӯҳистон (асрҳои XI-XIX)» ба ҳисоб меравад¹. Ҳамон сол ходими илмии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ Н. Неъматов китоби «Давлати Со-мониён»-ро аз чоп баровард. Ҳарчанд ин рисола ба фаъолияти хо-димони илми сектори асрҳои миёна иртиботе надошта бошад ҳам, вале он ба таърихи давраи тақдирсози асрҳои миёнаи тоҷикон бах-шида шудааст.

Ходимони сектор соли 1978 34 мақолаҳои илмӣ ба чоп расонда, аз ҳудуди ноҳияҳои Айнӣ ва Панҷакент бештар аз 100 ҳуҷҷатҳои расмӣ чамъоварӣ намуданд. Ҳамчунин чандин ёдгориҳои катибавӣ кашф ва ба қайд гирифта шуданд².

Соли 1980 таълифоти «Луғати тоҷикӣ-русӣ аз таърих» (муратибон А. Мухторов ва А.Ягонӣ), дар ҳаҷми 8 ҷ.ч., «Луғати ибораҳои мусиқии шарқии А. А. Семёнов» (муратибон А. Мухторов ва А. Ни-зомов), дар ҳаҷми 5 ҷ.ч., «Ёдгориҳои катибавии Самарқанд асрҳои XI-XIV (муаллиф Л. Додхудоева) дар ҳаҷми 8 ҷ. ч., «Хуҷҷатҳо доир ба таърихи кишоварзии Қаротегин, Маҷмӯаи хуҷҷатҳо» (мураттиб Р. Одилбекова), дар ҳаҷми 8 ҷ. ч., «Таърихи отряди сарҳадии Помир» (муаллиф Қ. Элчибеков), дар ҳаҷми 4 ҷ. ч., «Доир ба таърихи муносибатҳои аграрӣ дар вилояти Ўротеппа (аз рӯи материалҳои оқсоқолии Шаҳристон (муаллиф Х. Қурбонова) дар ҳаҷми 8 ҷ. ч. анҷом ёфтанд.

---

¹ Бойгонии ҷорӣ ИТБМ АИ ҶТ (Ҳисоботи корҳои илми-тадқиқотии Институт барои с. 1977). – В.20-21.

² Ҳамон ҷо. (1978). – В.8-10.

Дастоварди муҳимми сектор рисолаи А. Мухторов «Балхи охири-асримиенагӣ. Материалҳо оид ба топографияи таърихии шаҳр дар асрҳои XVI-XVIII. – Душанбе: Дониш, 1980 (7 ҷ. ҷ.) ва мачмӯаи «Хотираи А. А. Семёнов» (гурӯҳи муаллифон). Душанбе: Дониш, 1980 ҳисоб меёбанд.

Ҳамин тариқ, солҳои 70-уми асри гузашт барои сектори таърихи асрҳои миёна, ҳамчунин барои тамоми Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониш, даҳсолаи дастовардҳои муҳим, даҳсолаи рушди илми таърихи ҷумҳурӣ, ки дар он хизмати ходимони тамоми секторҳои он эҳсос мешавад, аҳамияти калидӣ дошт.

Ба солҳои 80-ум сектори таърихи асрҳои миёна бо пойгоҳи мустақкам, бо фазои муайяни фаъолияти касбии ходимонаш ворид гардид. Кормандон мисли пешина дар чаҳорҷӯбаи масъалаи «Таърихи форматсияи феодалии халқҳои ИҶШС» кор бурда, диққати асосиро ба мавзӯи «Таърихи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии Осиёи Миёна дар асрҳои миёна (аз рӯи ҳуҷҷатҳои расмӣ, маъхазҳои дастнавис ва ёдгориҳои катибавӣ)» равона карда буданд.

Аз таълифоти муҳимтарини соли 1982 ба таърисида, барориши факсимилии «Мунтахаб-ат-таворих»-и Муҳаммад Ҳакимхон. Душанбе: Дониш (ба ҷоп тайёркунанда, муаллифи пешгуфтор А. Мухторов ва муҳаррири масъул М. С. Осимов), А. Мухторов, Н. Неъматов, В. Ранов, Ю. Яъқубов «Саёҳат дар Суғд». Душанбе: Ирфон, 1872 (7 ҷ.ҷ.) ва китоби А.Мухторов «Аз пайи таърихи кӯҳан» (7 ҷ.ҷ.) ҳисоб меёбанд.

Ба ғайр аз мақолоти сершумори дар мачмӯаҳои илмӣ, маҷаллаю рӯзномаҳо ба таърисидаи соли 1983, таълифоти ниҳоят муҳимми Б. Искандаров «Ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии таърихи мулкҳои Помир (асри X-нимаи аввали асри XIX)», дар ҳаҷми 9,5 ҷ.ҷ., А. Мухторов ва Ш. Шарифов «Академик Бобочон Ғафуров» (дар ҳаҷми 5 ҷ.ҷ.), ҳамчунин нашри маъхазии ниҳоят муҳимми таърихии муаллифи номаълум «Ҳудуд-ул-олам», ки аз тарафи Н. Қосимов ба ҷоп тайёр карда шуда буд, дастоварди муҳимми ин сол маҳсуб мешаванд.

Соли 1984 китобҳои А. Мухторов «Дурдонаҳои маданияти тоҷик дар ганҷинаҳои Ҳиндустон» (9 ҷ. ҷ.) ва «Балхи охириасримиенагӣ», ки дар Донишгоҳи Нью-Йорк ба таърисида буд, ба дасти мухлисон мутахассисон расиданд.

Соли 1985 тибқи нақша ҷопи факсимили китоби дувуми Ҳакимхон «Мунтахаб-ат-таворих» бо пешгуфтори А. Мухторов (15 ҷ.ҷ.) анҷом ёфт. Дар хориҷи ҷумҳурӣ (Кобул) А. Мухторов дар шакли мақола «Ҳудуд-ул-олам» ва «Омӯзиши эҷодии Бедил дар Тоҷикистони Шӯравӣ»-ро интишор намуд.

Тибқи Қарори раёсати АИ ҶШС Тоҷикистон аз 26 июни соли 1926 таҳти рақами 165 дар сохтори Институти таърихи ҶШС Тоҷик-

истон як қатор дигаргунсозиҳо ба низом дароварда шуданд. Дар асоси ин қарор дар пойгоҳи сектори таърихи асрҳои миёна шуъбаи таърихи асрҳои миёна ва нав таъсис дода шуд (ба ҳайси мудири шуъба доктори илмҳои таърих А. Мухторов таъйин гардид). Кор мисли пештара дар атрофи проблемаи «Таърихи иҷтимоӣ-иқтисодии Осиёи Миёна» пеш бурда мешуд. Дар доираи он талабот чунин корҳои ҷолибу рӯзмарра аз қабилӣ «Аз таърихи ҳаракатҳои халқӣ дар Осиёи Миёна» (Маҷмӯаи мақолаҳо), «Феҳристи ёдгориҳои катибагии Осиёи Миёна асрҳои XVI-XVII» (дар ду ҷилд), китоби Ш. Юсупов «Аз таърихи тоинқилобии шаҳри Душанбе» ва ғайра ба ҷоп расонда шуданд.

Дар ҳадди солҳои 80 ва 90-уми асри гузашта Институт бевосита ба таълифи таҳқиқоти шашҷилдаи «Таърихи халқи тоҷик» оғоз намуда, барои ин иқдоми ниҳоят ҳалталаби таърихнигории милли тамоми қувваро сафарбар намуд. Шуъбаи таърихи асрҳои миёна аз ин таҷаббус дар қанор буда наметавонист. Акнун навиштани ҷилдҳои сеюму чаҳорум дар нақшаи илмӣ-таҳқиқотии тамоми қормандони шуъба мавқеи марказиро ишғол мекард.

Пош хӯрдани ИҶШС ба раванди қавию бемайлоии илм бетаъсир буда наметавонист. Ин дар фаъолияти Институтии таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониш ва шуъбаҳои он, аз ҷумла таърихи асрҳои миёна пурра эҳсос мешуд. Ин давра барои шуъба мушкилот зиёде ба бор овард. Дар сатҳи ниҳоят пасти иқтидори касбии илмӣ қарор доштани аксари мутлақи қормандони шуъба гувоҳи вазъи мураккаби ба амал омада, буда метавонад. Ба ниҳоят паст шудани музди меҳнат нигоҳ накарда, ходимони илмӣ барои ба иҷро расондани нақшаҳои илмӣ ҷиддан талош мебариданд. Нишондиҳандаи ҷопии шуъба дар нимаи аввали солҳои 90-ум панҷ рисолаи илмӣ, аз ҷумла дар хориҷи мамлакат ба ҷоп расида, як маводи таълимӣ, ду ҷузвия (брошюра) ва даҳҳо мақолаю тақризиҳои дар маҷаллаҳои илмӣ нашр шударо дар бар мегирифт.

Баъди ба нафақа рафтани мудири шуъба академик А. Мухторов соли 1992, масъулияти ин вазифа сараввал ба зимаи Лола Додхудоева ва баъди як сол ба ӯҳдаи Ю. С. Малтсев гузошта шуд. Иваз шудани роҳбарияти шуъба ба раванди фаъолияти он таъсири ҷиддӣ расонда натавонист. Агар аз баъзе корҳои (аксаран мақолаҳо) Л. Н. Додхудоева, Ю. С. Малтсев, А. Саидов, Қ. Махсумов сарфи назар назар қунем, қариб тамоми вазни иқтидори ҷопии шуъба ба таълифоти А. Мухторов рост меомад. Вале ба ҳамаи мушкилот нигоҳ накарда, дурнамои нақшаи қории дар давраи роҳбарии А. Мухторов тасдиқшуда, ҳамоно дар маркази фаъолияти ходимони илмӣ шуъба қарор дошт.

Соли 1993 А. Мухторов як қатор корҳои барои 2500-солагии шаҳри Уротеппа ба нақша гирифтаре ба итмом расонд. Аз ҷумлаи онҳо «Хаттоти хушнавис Мирҳусайн Ҳусайни Истравшонӣ» (2 ҷ.ч.

ва 11 тасвирҳо), «Гузарҳои Уротеппа» (7 ҷ.ҷ. ва 10 расмҳо), «Таърихи Уротеппа дар асрҳои XVI-XIX (15 ҷ.ҷ. бо замимаи дар ҳаҷми 1 ҷ. ҷ. тасвирҳо) ба ҷоп расонда шуданд. Ҷамчунин дар ин радиф бояд аз заҳмати ба ҷоп таёр кардани «Ёддоштҳои амири Бухор»-ро аз тарафи А. Мухторов ки дар Техрон соли 1993 ба ҷоп расидааст, ёдовар шуд. Аз таълифоти ин олим, ки дар хориҷи ҷумҳури нашр гардидаанд «Топография таърихии Балх» (дар маҷаллаи «Ошно». – Техрон, 1992 (№ 6-7), 1993 (№ 8-9, 11-12) ва нашри ҳамин китобро дар Нью-Йорк соли 1993 қайд кардан зарур аст. Ҷамчунин нашри навбатии китоби дарсии А. Мухторов «Таърихи халқи тоҷик» барои синфҳои 8-9 макотиби миёна, ки дар ҳаммуаллифӣ бо Б. А. Литвинский таълиф шудааст, низ ба ҳамин сол рост омад. Албатта, дар ин радиф бояд аз таълифоти дигар ходимони илмии шуъба, ки дар ҳаҷми чанд мақолоти илмӣ ва илмӣ-оммавии ба таъб расондаи онҳо маҳдуд мешавад, бояд ба назар гирифт¹.

Соли 1994 А. Мухторов «Ёддоштҳои амир Олимхон» – ро таҳияю дар Техрон (3,5 ҷ. ҷ.) ба ҷоп расонд. Бо пешгуфтору тавзеҳоти олим рисолаи Муҳаммадалии Балҷувонӣ «Таърихи нофеъӣ» (Душанбе, 7,8 ҷ.ҷ.) ба дасти хонандагон ва мутахассисони соҳа расид. Ҷамчунин таълифоти худи олим «Хушнавис Мирҳусайн Ҳусайни Истравшанӣ» (Душанбе, 2,25 ҷ. ҷ.), «Балхи охириасримиеънағӣ» ва боз чандин мақолоти илмии олим рӯи ҷоп диданд. Ҷамин сол китоби дарсии А. Саидов ва Қ. Махсумов «Худомӯзии забони арабӣ» бо забони тоҷикӣ ва чандин мақолаҳои Ю. С. Малтсев, Л. Н. Додхудоева, Ш. Юсупов, ки аз рӯи нақшаи шуъба таълиф шудаанд, ба таъб расиданд².

Соли 1995, мисли солҳои пешин фаъолияти намунавии академик А.Мухторов идома ёфт. Ҷамин сол рисолаҳои олим «Ҳисор. Очерки таърихӣ (Охири асри XV – ибтидои асри XX) ва «Ҳокимони Ҳисор» аз нашр бароварда шуданд. Ба замимаи ин А. Мухторов ва Ю. С. Малтсев 6 мақолаи илмӣ ба ҷоп расонда, бештар аз 10 мақола ба нашрияҳои гуногун супоридаанд³.

Аз дастовардҳои илмии шуъба дар соли 1996 ёдовар шуда, қайд кардан ҷои аз аст, ки назаррастарин таълифот рисолаи Б.Искандаров «Таърихи Помир», таҳқиқоти А. Мухторов «Ҳокимони Ҳисор», «Таърихи Уротеппа» (асрҳои XVI – ибтидои XX), «Ҳокимони Уротеппа» (асрҳои XV – XIX) ҳисоб меёбанд. Дар ин радиф аз китобчаи (брошюра) Ю. С. Малтсев «Занҳо дар ҷомеаи муосир» ва панҷ

---

¹ Бойгонии ҷорӣ ИТБМ АИ ҚТ (Ҳисоботи корҳои илмӣ-тадқиқотии Институт барои с. 1993). – В.1-9.

² Бойгонии ҷорӣ ИТБМ АИ ҚТ (Ҳисоботи корҳои илмӣ-тадқиқотии Институт барои с. 1994).

³ Ҷамон ҷо. Ҳисоботи шуъба барои соли 1995.

мақолаи дигари онро, ки дар матбуоти даврӣ ба таъб расидаанд дар назар бояд дошт¹.

Охири соли 1996 вазифаи мудирии шуъбаи таърихи асрҳои миёна ва навро ба зиммаи Ҳ. Пирумшоев гузошта, ҳамзамон онро расман Шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нав номгузорӣ намуданд. Ходимони илмӣ фаъолияти худро аз рӯи мавзӯи умумии қаблан тасдиқшуда, «Таърихи халқи тоҷик. Қонуниятҳои умумӣ ва хусусиятҳои хоси раванди таърих (қадим, асрҳои миёна ва нав)» идома дода, диққати худро асосан ба фаслҳои: 1) «Таърихи қадимтарин ва қадими халқи тоҷик», 2) «Таърихи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии Осиёи Миёнаи даврҳои асримеънагӣ ва нав» равона карданд. Дар ин давра шуъба 15 кормандонро дар бар мегирифт, ки ҳар кадом аз рӯи нақшаи муайян фаъолияти касбии худро идома медод. Ба мушкилоти сустии пойгоҳи моддии шуъба нигоҳ накарда, ходимони илмӣ дар доираи мавзӯҳои нақшавӣ ва берун аз он бештар аз 20 номгӯй корхоро ба ҷоп расонданд. Дар байни онҳо кори академик А. Мухторов «Амирону вазирони Сомониён» ҷолибияти хосса дорад.

Аз рӯи ҷамъбасти корҳои ба таъб расида, аз ҷиҳати самаранокӣ бартарии соли 1998 бештар ба назар мерасид. Дар байни таълифоти ин сол рисолаи Ҳ. Пирумшоев «Таърихи омӯзиши Шӯриши Восеъ» ва маҷмӯаи илмӣ «Руссия дар қисмати таърихии халқи тоҷик» хеле ҷолиб буданд. Ҳамчунин аз падидаҳои илмӣ шуъба таълифоти А. Мухторов «Асрори номаҳо», «Академик Бобочон Ғафуров», «Таърихи халқи тоҷик» (Китоби дарсӣ барои синфҳои 8-10), «Таърихи Уротеппа» ва рисолаи С. Бобомуллоев «Болооби Зарафшон дар ҳазорсолаи II то милод», ҳисоб меёбанд.

Соли 1999 ба ҷуз корҳои нақшавӣ, ки асосан бобҳои ҷудоғонаи ҷилди IV «Таърихи халқи тоҷик»-ро дар бар мегирифтанд, ходимон шуъба 27 таълифоти муҳимро ба нашр расонданд, ки дар байни онҳо се рисолаи А. Мухторов «Таърихи Уротеппа», «Ҳисор. Очерки таърихӣ» ва «Мероси ниёгон. Очерки таърихӣ» қимати баланди илмиро соҳибанд.

Соли 2000-ум ба ғайр аз мавзӯҳои нақшавӣ, ки пурра ба иҷро расида буданд, ходимон шуъба чанд таълифоти илмӣ ва илмӣ-омавиرو ба аҷом расондаву рӯи ҷоп оварданд, ки дар байни онҳо китоби А. Мухторов «Санг ҳам диле дорад» ва рисолаи Ҳ. Пирумшоев «Муносибатҳои Руссия ва Осиёи Миёна асрҳои XVI – миёнаи XIX дар таърихнигории рус», очеркҳои илмӣ-оммавии ҳамин муаллиф «Замини мардхез» ва «Ҷовидон дар ёдҳо» чун нишондиҳандаи ҷиддии дастоварди илмӣ шуъба ҳисоб меёбанд.

Дар паҷсолаи аввали саддаи нав – асри XXI дар шуъба кор аз рӯи нақша ҷараён гирифта, дар марказ ҷилди IV-и «Таърихи халқи тоҷик» қарор дошт. Ҳамаи маҳсули илмӣ (нақшавию ғайринақ-

---

¹ Ҳамон ҷо. Ҳисоботи шуъба барои соли 1996.

шавӣ) интишорёфтаи солҳои 2001-2005 180 таълифотро дар бар мегирад, ки аз ин нишондиҳанда 23-то рисолаҳои илмӣ ва китобҳои илмӣ-оммавӣ мебошанд. Дар ин қатор китобҳои Ҳ. Пирумшоев «Нахустмаркази таълими таърих ва таърихшиносӣ» (дар ҳаммуаллифӣ), «Ванҷ (очерки илмӣ-оммавӣ)», «Кашшофи нақди таърих», «История города Душанбе» (дар шарикмуаллифӣ), «Таърихи Вилояти мухтори Кӯҳистони Бадахшон» – ҷилди I (дар ҳаммуаллифӣ) ва ғайра ба дасти мутахассисон ва хонандагон расида, баҳои муносиб гирифтанд.

Чунин тадқиқоти ҷолиби дар ин давра интишорёфтаи академик Аҳрор Мухторов «Аз таърихи Мовароуннаҳри асри XVI», «Мақоми Истравшаниҳо дар тамаддуни башар», «Мукотибот, ёддошт, мушоҳидот», «Шаҳрҳои Афғонистон си сол қабл», «Зуфархон Ҷавҳарӣ. Андешаи муаррих», «Тавсифномаи умумии шаҳри Балх дар асрҳои миёна», «Афшин Ҳайдар – сарлашқари бузургтарини арабҳо (асри IX)» дар таърихнигории муосири ватанӣ мақоми хосса гирифтаанд.

Ходими пешбари илмӣ Лариса Додхудоева ин панҷсоларо бо натиҷаи ҷашмрас ҷамъбаст намуд. Ба ғайр аз мақолоти сершумор рисолаҳои ба ҷоп расондаи ӯ «Маданияти ороиши китобҳои Осиёи Миёна ва Ҳиндустони асрҳои XVI-XIX», «Пешсафӣ дар фарҳанги Осиёи Марказӣ дар замони қадим ва асрҳои миёна», китоб-мусавварҳои «Истаравшан», «Ирам» натиҷаи баланди заҳмати бобарори ин олим ҳисоб меёбанд. Ба қатори таълифоти ҷолиби ин давра китобҳои ходими пешбари илмӣ Ҳамза Камол «Аз таърихи мазорҳои Тоҷикистони Шимолӣ», «Ҷойҳои муқаддаси Тоҷикистон» (дар ҳаммуаллифӣ) ва рисолаи ходими хурди илмӣ Н. Хоҷаева «Дарёфти ҷойгиршавии кӯҳҳои Хара Березаити, дарёҳои Вахви-Дат, Ранха ва баҳри Ворукаша» низ ворид мегарданд.

Ҳамин тариқ дар солҳои 2001-2005, ба камшумории худ нигоҳ накарда, ходимони илмии шуъба дар иҷрои нақшаи корӣ ва таълифоти ғайринақшавӣ саҳми босазое гузоштаанд. Ҳар як китобу ҷузвияҳо ва мақолаҳои сершумори рӯи ҷоп дидаи муаллифони номбурда, ки ба масоили гуногун бахшида шудаанд, дар алоҳидагӣ аз аҳамияти илмӣ – назариявӣ ҳолӣ набуда, маҷмӯъан дар таърихнигории муосир нақши барҷаста гузоштаанд.

Дар нимаи дувуми даҳсолаи аввали асри XXI (2006–2010) қувваи асосии ходимони илмии шуъба барои ба ҷоп тайёр намудан ҷилди IV ва навиштани ҷилди III-и «Таърихи халқи тоҷик», ки бо сабабҳои объективӣ ба анҷом нарасида буданд, равона карда шуд. Дар баробари чунин масъулияти ҷиддӣ, бо заҳмати онҳо теъдоди зиёди рисолаҳои илмӣ, китобҳои илмӣ – оммавӣ ва мақолот рӯи ҷоп омадааст. Боиси хурсандист, ки дар ин давраи нисбатан кӯтоҳ ба сафи докторони илм Абдуққаҳор Саидов ва Ҳамза Камол ворид гардида, иқтидори таҳқиқотию таълифотию шуъбаро афзудаанд.

Аз дастовардҳои илмӣ ин давра нашр шудани таълифоти академик Аҳрор Мухторов «Афшин Ҳайдари уструшанӣ – сарлашқари бузургтарини Халифати араб», «Авроқи рангини таърих», ба чоп тайёр намудану нашри асарҳои Муҳаммадалӣ писари Муҳаммадсаиди Балҷувонӣ «Таърихи нофеъӣ», Муҳаммадҳакимхон «Мунтахаб-ат-таворих» дар ду ҷилд (бо сарсухан ва тавзеҳоти олим) маҳсуб мешаванд.

Бо изҳори таассуф бояд қайд кард, ки китобҳои номбурда ва даҳҳо мақолаҳои илмӣ солҳои 2006-2007 ба чоп расондаи академик А. Мухторов, охири таълифоти нашри давраи дар қайди ҳаёт будани ин муаррихи барҷастаи миллат, ки ҳаёту фаъолияти беш аз ним асраи худро барои рушду нумӯи илми таърихи ҷумҳурӣ сарф намудааст, ҳисоб меёбанд.

Дар солҳои 2006-2010 мудирӣ шуъбаи номбурда, Ҳ. Пирумшоев чандин китобу ҷузвияҳо (брошюра) аз ҷумла «Фаъолияти Асосиатсияи ҷумҳуриявии муаллимони таърих, ҷомеашиносӣ ва ҳуқуқ аз рӯи амалӣ сохтани лоиҳаи «Модернизатсияи таълим» дар солҳои 2005-2007», «Таърихи Дарвоз (аз қадим то замони муосир)», ҷилди дуҷуми «Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ барои факултетҳои таърихи макотиби олии ҷумҳурӣ» (дар шарикмуаллифӣ), «Руссия-Тоҷикистон: таърихи муносибатҳои тарафайн» (дар ҳаммуаллифӣ) ва ғайраро рӯи чоп овард.

Ходими пешбари шуъба, доктори илмҳои таърих А. Саидов ин панҷсоларо бо нишондиҳандаҳои ҷолиб ҷамъбаст намуд. Таҳқиқоти ӯ «Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии хониғарии Бухоро дар асрҳои XVII – нимаи аввали XVIII», «Таърихи сиёсии хониғарии Бухоро дар асрҳои XVII – нимаи аввали XVIII», «Фарҳанги маънавӣ ва моддӣ халқи тоҷик дар асрҳои XVII – нимаи аввали XVIII», аз камолоти баланди илмиаш шаҳодат медиҳад. Ҳамчунин дар ин давра бо заҳмати ин олим «Худомӯзии забони арабӣ» (барориши дуҷум ва се-юм, дар ҳаммуаллифӣ), «Ишораҳо ба таърих ва оинҳои тоҷикони Хитой», китоби аҳамияти маъхазӣ доштаи Ҷамол-ал-Қаршӣ «Мулҳақот-ас-Сурах» ба забони русӣ тарҷума ва бо пешгуфтору тавзеҳоти мукамал ба чоп расидаанд.

Ходими пешбари илмӣ шуъба, доктори илмҳои таърих, Ҳамза Камол дар ин давра рисолаи ниҳоят ҷолиб – «Таърихи сиёсии Мовароуннаҳр дар асри XVI» ва дар ҳаммуаллифӣ «Ҷойҳои муқаддаси Тоҷикистон»-ро рӯи чоп овард.

Ходими илмӣ шуъба, номзади илмҳои таърих (фёлан доктори илмҳои таърих) С. Бобомуллоев дар ин панҷсола рисолаҳои «Аз таърихи тадқиқоти бостоншиносӣ дар Тоҷикистони Ҷанубӣ», «Таъсисёбии Экспедитсияи бостоншиносии Тоҷикистон ва фаъолияти он дар солҳои 40-50-ум», «Таърихи омӯзиши ёдгориҳои таърихӣ Тоҷикистони Ҷанубӣ (асрҳои XX – ибтидои XXI)» ба таъбиқ расонд, ки

аз саҳми назарраси ӯ дар фаъолияти илмии ин давраи шуъба гувоҳӣ медиҳад.

Дастоварди муҳимтарини шуъба дар ин солҳо ба чоп расидани чилди IV-и «Таърихи халқи тоҷик» ва анҷоми ёфтани чилди III-и он ҳисоб меёбад. Хусусияти тафовутии ин тадқиқоти бунёди аз нашри қаблӣ дар он зоҳир мегардад, ки мӯҳтавои марказиро мақоми ҳуди тоҷикон, чи тавре унвони ин китоби биёрчилда талаб мекунад, ишғол менамояд.

Хусусияти муҳими фарқкунандаи ин чилдҳо дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар асоси пойгоҳи маъхазии хеле қавӣ, ки муаллифон аз назари танқидӣ воқеъбинона мавриди таҳлил қарор дода, манобеи ниҳоят зиёдеро, ки аз навиштаҳои муаллифони асримиёнагии бевосита шоҳиди воқеаҳо бармеояд, ба доираи таҳлили воқеан илмӣ кашаидаанд. Дар чараёни таълифи ин чилдҳо муаллифон то ҷое мантиқи қор талаб мекунад, манбаъҳои хаттӣ ва адабиёти дар даврони гуногун, то замони муосир (соли 2012) таълифшударо мавриди баҳрабардорӣ қарор додаанд.

Дастовардҳои ин панҷсоларо (2006-2010) бо овардани чунин далелҳо ҷамъбаст намудан аз рӯи мантиқ аст. Дар ин давра ходимони илмии шуъба 25 китоб, 4 ҷузвия (брошюра), 224 мақолаҳои илмию илмӣ оммавӣ дар маҷмӯаҳои илмӣ, Аҳбороти АИ ҶТ, маҷаллаю рӯзномаҳо нашр шударо пешкаши мутахассисон ва доираи ваҷеи хонандагон гардондаанд.

Аз камолоти илмии ходимони шуъба чунин далел шаҳодат медиҳад, ки фақат соли 2007 қормандон Абдуқаҳҳор Саидов дар мавзӯи «Вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии хонигари Бухоро дар асрҳои XVII – нимаи аввали XVIII», Ҳамзаҳон Қамолов дар мавзӯи «Таърихи ҳуҷуми қабिलाҳои кӯҷии Дашти Қипчоқ ба Осиёи Миёна (асри XVI)» рисолаи докторӣ, Сулаймоншо Ғулломшоев дар мавзӯи «Таърихи қорҳои китобдорӣ дар Вилояти мухтори Қӯҳистони Бадаҳшон» рисолаи номзадӣ дифоъ намуданд. Дар ин радиф хурсандиовар аст, ки дар ибтидои соли 2011 ходими дигар шуъба Саидмурод Бобомуллоев дар мавзӯи «Таърихи омӯзиши ёдгориҳои бостоншиносии Тоҷикистони Қанубӣ (асрҳои XX – ибтидои XXI)» рисолаи докторӣ дифоъ намуда, ба ин унвони олии илмӣ соҳиб гардид.

Дар назди шуъба Китобхонаи А. А. Семёнов, ки ҷамъи (коллексия) китобҳои нодир аз ҷумла, дастнависҳои асримиёнагӣ ва дастхатҳои то кунун интишор нашудаи ин олим – шарқшиноси барҷастаро дар бар мегирад, фаъолият мекунад. Дар оянда бо ҷалби олимони маъхазшинос ба ҷоп тайёр намудани дастнависҳои нодирини ин китобхона ва ҳуди мероси олим, дар назар дошта шудааст. Ба ин қатор таълифоти то инқилоб интишорёфтаи олимону сайёҳони рус, ки дар асоси мушоҳидаҳои бевоситаи худ дар ҳудуди Тоҷикистони кунунӣ навиштаю дар шакли китобу мақолаҳо рӯи ҷоп дидаанд, дохил мешаванд. Ин мероси қаронбаҳоро ба хизмати наслҳои оянда

гузоштан, яке аз вазифаҳои касбии ходимони илмии шуъба ҳисоб меёбад.

Дар назди шуъба инчунин бойгонии ҳуччатҳои ниҳоят камназири Институти таърих (бо истисноии ҳуччатҳои характери мардумшиносӣ дошта), ки дар тамоми давраҳои фаъолияти он ҷамъоварӣ шудаанд ва теъдодашон ба 8 ҳазор мерасад, нигоҳ дошта мешаванд. Маводи маъхазии дар ин бойгонӣ маҳфуз буда, ба сифати манбаи бозътимод барои омӯзиши давраҳои асримиёнагӣ ва нави минтақа хизмат карда метавонад. Ин хазинаи бебаҳо низ ба ниғаҳдошту ворид намудан ба системаи электронӣ ва ба ин васила дастрасии доираи васеи мутахассисони кунунию наслҳои оянда гардондан, ниёз дорад. Анҷоми ин зарурат низ дар мадди назари ходимони илмии шуъба қарор гирифтааст.

Ҳамин тарик, фақат дар даҳсолаи охир (2011-2020) маҳсулоти ҷопии Шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба ҷуз аз ҷилди сеюми тадқиқоти бунёдии «Таърихи халқи тоҷик», ки соли 2013 ба нашр расидаву ба ин нишондиҳанда ворид нашудааст, дар ҳаҷми 16 рисолаи илмӣ ва беш аз 200 мақолаҳои бевосита ба таърихи қадиму асрҳои миёнаи халқи тоҷик иртибот дошта, рӯи ҷоп овардааст. Агар ба ин маҳсулоти ҷопии бевосита ба давраҳои асримиёнагӣ ва нави таърихи халқи тоҷик иртибот доштаи шуъбаҳои бостоншиносӣ, мардумшиносӣ ва таърихи санъатро зам намоем, табиист, ки ин нишондиҳанда ба таври назаррас хоҳад афзуд.

Ишораҳои боло дар маҷмӯъ далел бар онанд, ки Институти таърих бостоншиносӣ ва мардумшиносии АМИТ дар таҳқиқи илмии таърихи асрҳои миёна ва нави халқи тоҷик нақши ҳалқунанда дошта, ин рисолати илмии худро бо ифтихор пеш мебарад. Маҳз бо назардошти ҷунин иқтидори боварибахши илмӣ институт масъулияти тайёр карда ба ҷоп расондани тадқиқот воқеан бунёдӣ – «Таърихи халқи тоҷик» дар дувоздаҳ ҷилдро ба нақша гирифтааст. Бояд қайд кард, ки аз ин тадқиқоти заҳим чор ҷилди он таърихи асрҳои миёна ва навро дар бар хоҳад гирифт. Ходимони илмии институт, хосатан шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави, ин иқдоми ниҳоят рӯзмарраи илмиро, ки аз тарафи роҳбарияти олии ҷумҳурӣ, шахсан бо тавсияи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон роҳандозӣ шудаву ба нақшаи илмии АМИТ ворид гардидааст, барои иҷрои саривақтии он саъю талош хоҳанд намуд.

---

*Бахриниссо КАБИЛОВА,
институт истории археологии и
этнографии им. А. Дониша НАНТ*

МЕЖДУНАРОДНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИНСТИТУТА ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ ИМ. А. ДОНИША НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Одним из приоритетных направлений деятельности Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана является международное сотрудничество – сложная, многогранная категория, включающая в себя различные направления работ. Это – деятельность в рамках двусторонних или многосторонних договоров с научными, образовательными и культурными учреждениями; проведение совместных научных исследований; обмен научными публикациями; проведение совместных научных конференций, семинаров, форумов; проведение совместных археологических экспедиций и выставок, научные стажировки т.д. На протяжении многих лет ИИАЭ осуществляет широкие международные связи с научно-исследовательскими учреждениями, музеями, обществами и ассоциациями, сотрудничество с университетами разных стран.

Наиболее плодотворные научные связи сложились у Института с научными учреждениями Российской Федерации, и это не случайно. В советское время научно-исследовательские институты СССР, в первую очередь, Москвы и Ленинграда (Санкт-Петербурга) – это Институт востоковедения, Институт истории материальной культуры, Государственный Эрмитаж на протяжении десятилетий тесно сотрудничали с ИИАЭ. История Средней Азии, в частности, таджикского народа, явилась предметом многолетних исследований видных ученых Российской Федерации – Б. А. Литвинского, Е. А. Давидович, В. А. Лившица, Б. Я. Ставиского, Б. И. Маршака, И. Р. Пичикяна, Е. В. Зеймаля, С. Н. Соколова, Е. В. Антоновой, А. М. Мандельштама и других. При их участии подготовлены I и II тома шеститомной Истории таджикского народа, увидевшие свет в сложные для Таджикистана 1990-е годы [12]. Благодаря сотрудничеству таджикистанских и российских ученых стало возможным написание этого фундаментального труда, ставшего ярким событием не только в политической, научной и культурной жизни республики, но и в мировом признании истории и культуры таджиков. Безусловно, выдающаяся роль в этом принадлежит академику Р. М. Масову, возглавлявшему Институт в сложные перестроечные, военные и после-

военные годы в независимом Таджикистане. Благодаря его организаторскому таланту удалось сохранить лучшие академические традиции и, соответственно, решать конкретные задачи в области изучения истории, материальной и духовной культуры таджикского народа с привлечением представителей международного академического сообщества, в частности, российских научных учреждений, которые с распадом СССР автоматически превратились в зарубежные научные организации. Таким образом, взаимодействие с коллегами из-за рубежа, выраженное в обмене идеями и знаниями, написании совместных исследований, не только способствовало сохранению научного кадрового потенциала Института, но и получению им широкого международного признания.

Подобная традиция нашла свое продолжение в другом коллективном двухтомном труде «Этногенез и этническая история таджикского народа» под редакцией академика Р. М. Масова и профессора Н. Убайдулло. Здесь также в написании некоторых разделов активное участие приняли российские ученые, среди которых отметим Н. А. Дубову, Н. М. Виноградову, В. С. Соловьева, П. Б. Лурье, К. С. Васильцова и др.[26].

Важнейшими формами научных связей и сотрудничества, осуществляемыми в рамках соглашений, договоров, меморандумов между Институтом истории и научными центрами ряда стран, является проведение международных археологических экспедиций. По словам В.А.Ранова, и в советское время археологические исследования в Таджикистане осуществлялись с участием приезжих археологов, с той лишь разницей, что финансирование стабильно обеспечивалось за счет общесоюзного государственного бюджета, и ежегодно в летние месяцы в поле выезжали десятки отрядов, которые охватывали впечатляющий промежуток времени – от каменного века до развитого средневековья, а территориально – от берегов Аму-Дарьи до высокогорий Памира [21, 63]. Кроме того, в Таджикистане работали постоянно действующие экспедиции. Это – Согдийско-Таджикская археологическая экспедиция (СТАЭ), созданная в 1946 году Институтом истории материальной культуры АН СССР, Таджикским филиалом АН СССР и Государственным Эрмитажем, которую вначале возглавил А. Ю. Якубовский, затем А. М. Беленицкий и Б. И. Маршак. Затем в 1972 году под руководством Б.И.Маршака была создана Пенджикентская археологическая экспедиция (ПАЭ), основным объектом которой было и остается городище древнего Пенджикента. Маршак более полувека занимался здесь раскопками и изучением находок. Им подготовлены десятки таджикских археологов, а Пенджикентская экспедиция явилась кузницей кадров, своего рода летним университетом для археологов [27, 189].

Нужно сказать, что вопрос подготовки кадров для Института все-

гда стоял остро. И, если в советское время таджикские кадры готовились в стенах ведущих вузов Москвы и Ленинграда, а также в Душанбе, где стационарно работали приезжие специалисты, то с разрушением советской системы эта проблема еще более усугубилась. Поэтому в некоторых договорах и меморандумах о научном сотрудничестве между Институтом истории и рядом российских учреждений, в частности, с Государственным Эрмитажем, включен пункт подготовки для Таджикистана реставраторов, археологов, музеевдов. Так, в 2006, 2011 и в 2015 гг. в Государственном Эрмитаже прошли стажировку по реставрации настенной живописи младший научный сотрудник Института Таджибаева Б., и по металлу – младший научный сотрудник Национального музея древностей Таджикистана Бурханов Р. [1]. В свою очередь, согласно двустороннему соглашению, Институт истории оказывал и продолжает оказывать помощь сотрудникам Государственного Эрмитажа в организации и проведении археологических экспедиций в Таджикистане, работе в фондах, архивах и библиотеках.

Конечно, для ученых Эрмитажа Таджикистан также представляет огромный интерес, поэтому в течение семидесяти пяти лет ни на один сезон работы здесь не прерывались. По словам Б.И.Маршака, в раскопках Пенджикента происходит не только количественное, но и качественное обогащение знаний и представлений после каждого полевого сезона. «Многообразие явлений согдийской культуры, – писал Маршак, – было так велико, что можно с полной уверенностью утверждать: если исследование древнего Пенджикента будет планомерно продолжаться, то новые замечательные открытия не заставят себя ждать» [15; 91].

С 2010 года Пенджикентскую экспедицию возглавляет заведующий отделом Востока Государственного Эрмитажа, археолог, ученый-согдолог П.Б. Лурье, по мнению которого интерес к истории древней Согдианы возрождается с каждым годом. Читая лекции про Согд, про Среднюю Азию в лектории Эрмитажа, Лурье подчеркивает огромный интерес слушателей. «Во всем мире, – говорит он, – сегодня приковано внимание к согдийской тематике. Особенно в Китае, потому что согдийцы, согдийские колонисты и торговцы оставили значимый след в истории китайской культуры в V–IX веках. С большим вниманием относятся к теме истории древнего Пенджикента также и европейцы» [4; 19].

Нужно сказать, что ни один археологический объект в Центральной Азии не исследовался столь долго и тщательно. Совместная археологическая работа дала миру великолепные образцы согдийского искусства: настенную роспись и резной деревянный декор, лучшие образцы которых в настоящее время хранятся и экспонируются как в Национальном музее древностей Таджикистана и в музее Пенджи-

кента, так и в Государственном Эрмитаже. Отметим, что сотрудничество с Эрмитажем выражается не только в археологических работах, но и в большой реставрационной помощи найденных материалов. Следует отметить колоссальную работу художника-реставратора Эрмитажа В. А. Фоминых в реставрации фрагментов настенной живописи Пенджикента. Кроме того, ею была отреставрирована уникальная статуи Будды в нирване, найденная на памятнике Аджина теппа.

Безусловно, для эффективного продолжения работ в этом направлении руководство Института обращалось к помощи международных организаций и институтов, которые, в свою очередь, выступили в роли меценатов, спонсоров с целью развития самобытной культуры таджикского народа. Так, одним из первых меценатов, кто оказал неоценимую помощь, в том числе финансовую, при строительстве Национального музея древностей Таджикистана, был Марио Роберти – руководитель швейцарского фонда MAECENAS (Меценат).

В 2001 г. состоялось открытие Музея древностей, и с этого времени начались дотации на его развитие. В 2021 году 18 мая в День музея отмечалось его 20-летие, и, как мы видим, Музей стал полноценным собранием археологических, этнографических и краеведческих исследований, проведенных за весь XX и начало XXI вв. Многие раритеты Музея древностей были представлены на выставках по истории и культуре таджикского народа в Цюрихе, Ганновере – Экспо-2000, в Киото – «Великий шелковый путь и его наследие» и в Сиднее Экспо-2005 «Яркие цветы текстиля и керамики Центральной Азии», в городах Германии, Австрии и Испании – «Александр Македонский и культурные преобразования Азии» (2010-2011 гг.). И это была не только демонстрация находок, обнаруженных в Таджикистане, но и установление новых научных контактов и соглашений. Как мы знаем, 13 октября 2021г. состоялось открытие выставки «Таджикистан: страна золотых рек» в музее Гиме (Guimet) в Париже, на котором приняли участие главы Таджикистана и Франции. Инициаторами этой выставки были академик Р. Масов и доктор Р. Безенваль [13,56; 25,63-65].

Академик Р. М. Масов, возглавлявший Институт с 1988 по 2015 годы, а с 2015 по 2018 г. Национальный музей древностей Таджикистана, был одним из первых, кто осознал необходимость поиска спонсоров для организации совместных работ с иностранными археологами, как единственной возможности продолжить археологическую деятельность Института. Справедливое высказывание В. А. Ранова, о том, что Масов всячески поддерживал любую инициативу в этом плане и был достаточно прозорлив, чтобы не требовать с иностранцев особой платы за проведение раскопок в Таджикистане, как это имеет место в некоторых странах, вполне оправдалось

[21;62]. В Таджикистан стали приезжать археологи из России, Германии, Франции, Италии, Швейцарии, Японии, Китая и других стран для проведения совместных исследований.

Долгие годы Институт активно сотрудничает с Немецким Археологическим Институтом (Берлин). В рамках договоров таджикско-немецкой археологической экспедицией, начиная с 1993 года проводились раскопки и исследования в Ховалингском районе. В 2005 году была организована таджикско-германская археологическая экспедиция, которая проводила тщательное археологическое изучение территории Шахристанского р-на Таджикистана. Результаты экспедиции стали важным дополнением к археологической карте Северного Таджикистана [1].

В последние десятилетия были заключены договоры о взаимном научном сотрудничестве в области изучения археологического наследия Республики Таджикистан с Евразийским отделом Немецкого Археологического Института, Кафедрой геоморфологии, четвертичных исследований и почвоведения Института географии Гумбольдского Университета в Берлине. Сотрудники Немецкого Археологического Института проводили исследования в Дангаринском и Восейском районах [1].

Благодаря поддержке Немецкого Археологического Института проводились раскопки на поселениях эпохи бронзы Кангурттут и Ташгузар в Кызылмазарском и Дангаринском районах и в других местах. Результаты этих исследований легли в основу труда Н. Виноградовой, В. Ранова, Т.Филимоновой «Памятники Кангурттута в Юго-Западном Таджикистане» [9].

Следует отметить, что в рамках договора сотрудники Института истории неоднократно посещали Немецкий Археологический Институт с целью научного обмена, работы в библиотеках, что очень важно при написании совместных исследований, а ведущий научный сотрудник Института Т. Филимонова была избрана членом-корреспондентом Немецкого Археологического Института.

Многие исторические памятники, которые составляют гордость таджикского народа, были найдены и исследованы при участии известных ученых-археологов с мировым именем. В этой связи отметим раннеземледельческий памятник Саразм, 5500-летие которого широко было отмечено в 2020 году, и на праздновании которого принял участие Президент Таджикистана Эмомали Рахмон.

На протяжении более 30-ти лет Саразм привлекал внимание французских археологов и других исследователей – сотрудников Французской археологической миссии в Центральной Азии. Благодаря их раскопкам и исследованиям (особо хотелось бы здесь отметить профессора Анри Поля Франкфора и доктора Роллана Безенваля, а в настоящее время – доктора Фредерик Брюне), проводимым

совместно с таджикскими археологами (рук. А. Раззоков), стало возможным включение города Саразм в Список Всемирного наследия ЮНЕСКО в 2010 г. При содействии ученых Болонского университета (Италия) здесь было проведено геофизическое исследование [1].

Другим внушительным объектом археологического изучения стал памятник эпохи бронзы в Фархорском районе (рук. С. Бобомуллоев). Было вскрыто несколько погребений содержащих богатый инвентарь, в том числе «каменные жезлы», которые, по мнению ученых, относятся к символам царской власти. Для проведения анализа и выяснения хронологии и антропологии материалов была создана международная экспедиция в составе Н. М. Виноградовой (Институт востоковедения РАН), Дж. Ломбардо (Музей Восточного искусства «Джузеппе Туччи», Рим), Т. Шапошниковой (Государственный Эрмитаж, Санкт-Петербург), М. Тойфера (Немецкий археологический институт, Берлин) и антропологов Н. А. Дубовой (Институт антропологии и этнологии им. Н. Миклухо-Маклая РАН) и А. Нечвалоды (г. Уфа) [1].

Для выяснения генетической связи населения, оставившего этот могильник с другими племенами, населявшими обширный регион Средней Азии, были взяты образцы зубов, чтобы провести анализ ДНК в лаборатории Германского института. Результаты анализа дали точные сведения, касающиеся раннего этапа этногенеза таджикского народа. По итогам исследований в 2020 г. была издана книга Н. Виноградовой и С. Бобомуллоева «Могильник Фархор. Памятники эпохи ранней и средней бронзы в Юго-западном Таджикистане» [10].

В течение многих лет Институт сотрудничает с различными научными, образовательными и культурными учреждениями Японии, а также с Посольством Японии в Таджикистане. Конечно, в первую очередь, хотелось бы отметить многолетнее сотрудничество с МИХО Музеем, выраженное в проведении археологических работ на греко-бактрийском храме Окса – городище Тахти-Сангин в Кобадиянском районе, где наряду с отечественными археологами, принимали участие археологи из Японии, Германии, Франции. МИХО Музей оказал финансовую помощь в реставрации статуи Будды в нирване – самого ценного и наиболее популярного экспоната Национального музея древностей, обнаруженного археологами во время раскопок на городище Аджина-Тепа, одного из крупнейших памятников буддизма во всем мире. Более того, сотрудничество с Михо Музеем заключалось и в публикации таких красочных альбомов, как «Народное искусство Памира» [16], «Народное искусство Таджикистана» [17] и ряда выпусков «Археологических работ в Таджикистане».

В 2006 году по инициативе Исследовательского центра цифровых

архивохранилищ университета Рюоку г. Киото (Япония) впервые в истории археологии Таджикистана была использована последняя разработка мирового лидера по производству георадаров SIR – 3000, благодаря которому можно определить местонахождение памятников археологии. Таким способом в течение трех лет был обследован памятник Калаи Кафарниган, где обнаружены стены, общее строение крепости, отдельные предметы и т.д. По результатам археологических исследований была издана книга С. Бобомуллоева и Х. Тошитаки «Калаи Кафирниган. Каталог находок 2007-2013 гг.» [5]. Если раньше археологи работали вслепую, применяя отдельные шурфы, которые во многом оказывались бездейственными, теперь появилась возможность точно определить, где и как копать. Кроме того, университет Рюоку помог НМДТ создать сайт на трех языках – русском, английском, японском [22].

Начиная с 2008 г. в течение трех лет в Национальном музее древностей Таджикистана проходили Международные семинары «Консервация настенной живописи Центральной Азии», организованные ИИАиЭ АН РТ и Национальным исследовательским Институтом культурных ценностей Токио (Япония), целью которых была передача японскими реставраторами новых технологий по консервации и реставрации настенной живописи. В рамках данного проекта проводились реставрационные работы настенной живописи Шахристана, Пенджикента, Бунджиката и Хульбука. В семинаре участвовали реставраторы из Японии, Таджикистана, России в лице Эрмитажа, Казахстана, Узбекистана, Афганистана. По результатам этих мероприятий были отреставрированы фрагменты настенной живописи Пенджикента и Бунджиката по архивам и материалам академика Н.Негматова, которые экспонируются в настоящее время в Музее древностей, а также создана база данных находок Бунджиката и изданы книги [18].

В 2019 году был подписан пятилетний договор между Институтом истории и Национальным научно-исследовательским институтом культурного наследия города Нара в Японии, суть которого заключается в проведении исследований в области археологии каменного века. Была организована таджикско-японская археологическая экспедиция по изучению памятника Худжи в Шахринавском районе, который относится к финальной фазе среднего палеолита. Было обнаружено около 4500 каменных артефактов и 500 фрагментов костей животных, которые в настоящее время изучаются, а сотрудничество продолжается [1].

Международное сотрудничество Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша не ограничивается только археологическими работами. Как известно, по инициативе академика А. О. Чубарьяна, в то время директора Института всеобщей истории РАН,

в 2005 году в Москве состоялось первое совещание директоров Институтов истории Академий наук стран СНГ. Академик Р. М. Масов представлял Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Таджикистана, выступив с докладом на тему: «Острые и дискуссионные проблемы истории народов Средней Азии и Казахстана на современном этапе». На этом собрании было принято решение создать Международную Ассоциацию Институтов истории Академий наук стран СНГ, председателем которой был избран академик А. Чубарьян. Цель Ассоциации заключается в ликвидации белых пятен и недопонимании в нашей общей истории, которая имеется и которая связывает все страны СНГ, и, соответственно, написание школьных учебников по истории.

Второе Совещание руководителей Институтов истории Академий наук стран СНГ прошло в Душанбе 18-19 сентября 2006 г. Участники Совещания обсудили широкий круг проблем, связанный с изучением и преподаванием национальной и всеобщей истории в странах СНГ. В центре внимания были проблемы освещения в учебной литературе, прежде всего, для средней школы, периодов общей истории стран и народов, ранее входивших в состав Российской империи и Советского Союза, а также перспективы сотрудничества исторических учреждений СНГ.

На Совещании были обсуждены вопросы создания Международной ассоциации институтов истории Академий наук и издания под ее эгидой периодического научного журнала «Историческое пространство (проблемы истории стран СНГ)», а также Устава Ассоциации и программы ее деятельности на ближайшие три года. Была высказана поддержка инициативы о ежегодном проведении работы Международной летней школы молодых ученых-историков. На повестке дня заседания обсуждалась тема: «Условия складывания многонациональной Российской империи и формы вхождения в нее других народов и государств». Острую дискуссию вызвало слово «присоединение». Представители других стран больше склонялись к терминам «оккупация», «колонизация», «завоевание» [2].

В рамках Совещания в Душанбе были подписаны Договора о взаимном научном сотрудничестве между Институтом истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан и Институтом всеобщей истории Российской Академии наук, а также между Институтом истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан и Институтом истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова Министерства образования и науки Республики Казахстан [2].

Нужно отметить, что в течение всех этих лет Институт истории сотрудничает с вышеназванными институтами, особенно с Институтом всеобщей истории, что выражено в научных командировках в

рамках Ассоциации, оппонировании диссертаций, написании рецензий на книги и отзывов на авторефераты диссертаций.

В годы независимости Институтом был подписан и пролонгирован ряд долгосрочных соглашений с крупнейшими научными учреждениями Российской Академии наук – Институтом востоковедения, Институтом истории материальной культуры, Институтом антропологии и этнологии им. Миклухо-Маклая, Институтом археологии и этнографии Сибирского Отделения РАН, а также с Институтом всеобщей истории РАН, с Институтами истории Казахстана, Беларуси, Армении. Были также заключены договоры о сотрудничестве с научными и культурными центрами Германии, Франции, Италии, Швейцарии, Японии, Китая.

Как известно, в последние годы на новый уровень поднялись связи между Таджикистаном и Узбекистаном. Так, во время проведения Международной конференции «Вклад лидеров Узбекистана и Таджикистана в укрепление дружбы, добрососедства и доверия, открытия новых страниц стратегического партнерства между узбеками и таджиками», состоявшейся в г. Душанбе, в сентябре 2020 г. руководство и ученые Института встретились с представителями Института истории Академии наук Узбекистана и заключили договор о дальнейшем сотрудничестве между двумя научно-исследовательскими учреждениями. Кроме того, в преддверии визита Президента Узбекистана Ш. Мирзияева в Таджикистан в 2021 г. между Институтом истории и Международным институтом Центральной Азии был заключен Договор о научном сотрудничестве [1].

С 2002 по 2016 год при Институте функционировал филиал Французского Института исследований Центральной Азии (IFEAC), который в течение всех этих лет содействовал выполнению научных проектов в Таджикистане и взаимобмену между исследователями. Так, наиболее значительным проектом было совместное научное исследование по определению генетической принадлежности населения Таджикистана, проведенное таджикскими и французскими учеными-генетиками в 2005 году. Были проведены два круглых стола «Ягнобцы в Таджикистане» и «Генетика и этнолингвистика Центральной Азии» [1].

В годы независимости ИИАЭ активно сотрудничал с Посольством Российской Федерации в Таджикистане и Россотрудничеством, что выражалось в проведении научных конференций и публикаций, посвященных ВОВ, юбилейным датам известных ученых: академикам В. В. Бартольд, А. А. Семёнову, М. С. Андрееву, Е. Н. Павловскому [1].

В последние годы активно ведется сотрудничество Института истории с Южно-Уральским университетом в Челябинске, выраженное в участии на конференциях, посвященных Великой Отечественной

войне с последующей публикацией материалов в виде двух книг: «Вклад регионов Урала и стран Центральной Азии в победу в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» [8], «Труд во имя Победы. Трудовые ресурсы и экономика Урала и Центральной Азии в годы ВОВ» [24].

В 2020 году сотрудники Института в рамках научного договора с Институтом археологии и этнологии им. Н.Миклухо-Маклая РАН подготовили к изданию том «Таджики» из серии «Народы и культуры» [23].

При финансовой поддержке в рамках книжной серии «Культурное наследие» Отдела Университета Центральной Азии по культурному наследию и гуманитарным наукам сотрудниками Института изданы крупные работы, среди которых отметим «Археологическую карту Западного и Восточного Памира» М. Бубновой [6; 7], «Музыкальное искусство Памира» Кароматова, Нурджанова, Кабиловой [14; 20], «Андрей Евлампиевич Маджи: полвека научных исследований в Центральной Азии» В. Дубовицкого [11], а также переизданный научный труд М. Андреева «Таджики долины Хуф» [3].

В рамках международной деятельности Института истории в годы независимости активно шла и подготовка кадров. Отметим, что в Диссертационном совете при ИИАЭ защитили диссертации Посол России в Таджикистане Е. Белов, Посол Казахстана в РТ А. Смагулов, сотрудница Посольства РФ в РТ С. Махонина, международный эксперт по Афганистану А. Князев, а также ряд соискателей из Казахстана, Кыргызстана и Ирана. Все они получили российские дипломы кандидатов и докторов наук [1].

Другой формой международного взаимодействия является членство наших сотрудников в редколлегиях научных журналов ряда стран. Академик Ю. Якубов, являясь членом Академического совета Международного Института Центральноазиатских исследований (МИЦАИ) пол делам ЮНЕСКО, входил в состав редакционной коллегии журнала «Вестник Международного Института Центральноазиатских исследований (МИЦАИ) – Самарканд». В настоящее время членом редколлегии этого издания является Л. Н. Додхудоева. Б. Т. Кабилова является членом редколлегии научного журнала «Музыкальное искусство Евразии», учредителем которого является Московская Государственная консерватория. В свою очередь, членами редколлегии журнала Института истории «Муаррих» являются академик РАН А. О. Чубарьян, профессора из Франции Ф. Ришар и А. П. Франкфор.

Все, о чем говорилось выше, связано с установлением прямых связей и взаимодействием с зарубежными научно-исследовательскими центрами и учебными заведениями на договорной основе. Отметим и другую сторону международного сотрудничества. Это участие со-

трудников Института на международных научных мероприятиях, как в ближнем, так и дальнем зарубежье, и, наоборот, участие зарубежных коллег на конференциях и других научных мероприятиях, проводимых Институтом.

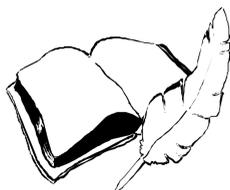
Если подвести итоги за 30 лет, можно сказать, что международная деятельность ИИАЭ характеризуется многосторонностью и отражает высокий потенциал научно-исследовательского института. Успешное выполнение международных договоров и проектов, использование различных форм сотрудничества, исследования в соответствии с мировыми стандартами, осуществляемые на важнейших направлениях научно-технического прогресса, – все эти составляющие, взаимно дополняя друг друга, являются эффективным инструментом обеспечения престижа Института в международном пространстве.

В заключении хотелось бы отметить, что при осуществлении международной деятельности Институт истории, археологии и этнографии руководствуется Конституцией РТ, Законами РТ «О науке» и «Культуре», другими законами, а также ведомственными, специальными нормативными актами, регулирующими международную деятельность в области науки и культуры. Все практики, стажировки и другие мероприятия проводятся в рамках заключенных договоров с зарубежными партнерами, которые выступают в качестве правовой основы международной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Годовые отчеты Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша//Текущий архив Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ.
2. Протокол №9 заседания Ученого совета Института истории, археологии и этнографии АН РТ от 2 сентября 2014 г//Текущий архив Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ.
3. Андреев М. Таджики долины Хуф (второе издание). – Душанбе, 2020.
4. Археолог: Пенджикент – это эталон древнего среднеазиатского города//<https://tj.sputniknews.ru/20170816/pendjikent-arheolog-aziya-1023085724.html>
4. Бобомуллоев С., Тошитаки Х. Калаи Кафирниган. Каталог находок 2007-2013гг. – Душанбе, 2013.
5. Бубнова М. Археологическая карта Западного Памира. -Душанбе, 2008.
6. Бубнова М. Археологическая карта Восточного Памира. -Душанбе, 2015.
7. Вклад регионов Урала и стран Центральной Азии в победу в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов: сб. научных статей. Челябинск: Изд. Центр ЮУргу, 2021.
8. Виноградова Н., Ранов В., Филимонова Т. Памятники Кангурттута в Юго-Западном Таджикистане (эпоха неолита и бронзовый век). – М., 2008.

9. Виноградова Н., Бобомуллоев С. Могильник Фархор. Памятники эпохи ранней и средней бронзы в Юго-западном Таджикистане. – М., 2020.
10. Дубовицкий В. Андрей Евлампиевич Маджи: полвека научных исследований в Центральной Азии. – Душанбе, 2018.
11. История таджикского народа. – Том 1. Душанбе, 1998; Том 2. 1999.
12. Кабилова Б. Вклад академика Рахима Масовича Масова в развитие международного сотрудничества Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша//Муаррих, №4 (20), 2019. – С.43-59.
13. Кароматов Ф, Нурджанов Н., Кабилова Б. Музыкальное искусство Памира. – Кн. 3. – Душанбе, 2010.
14. Маршак Б. Неувядаемая слава Древнего Пенджикента//Мероси ниёгон. – №3, 1998. – С.91.
15. Народное искусство Памира (под общ. ред. акад. Масова Р). Душанбе, 2009.
16. Народное искусство Таджикистана (под общ. ред. акад. Масова Р.). – Душанбе, 2011.
17. Настенная живопись городища Каллаи Кахкаха I (на русском и японском яз). – Токио: Национальный исследовательский институт культурных ценностей. – Том 1, 2010; Том 2, 2011.
18. Новый взгляд на Древний Пенджикент//<https://www.dialog.tj/news/povuj-vzglyad-na-drevnij-pendzhikent>
19. Нурджанов Н., Кабилова Б. Музыкальное искусство Памира. – Кн. 4. – Душанбе, 2014; Кн. 5. – Душанбе, 2015.
20. Ранов В. Сделав невозможное – реальным//Академику Рахиму Масову 60 лет. – Душанбе, 1999. – С.57.
21. Сайт Национального музея древностей Таджикистана//<http://musemantiquities.tj/>
22. Таджики//Народы и культуры. – М., 2021.
23. Труд во имя Победы: трудовые ресурсы и экономика Урала и Центральной Азии в годы Великой Отечественной войны: сб. научных статей. Челябинск: Изд. Центр ЮУргу, 2021.-573 с.
24. Ходжаева Н. Партнерские отношения – фактор успешного достижения научных целей//Муаррих, №4 (20), 2019. – С. 59-69.
25. Этногенез и этническая история таджикского народа. –Том 1. – Душанбе, 2021.
26. Якубов Ю., Филимонова Т. Вклад Отдела археологии в изучение истории таджикского народа//Институт истории, археологии и этнографии им. Ахмада Дониша Академии наук Республики Таджикистан. –Душанбе, 2014. – С.189.

*Аскаралӣ РАҶАБОВ,
Институти таърих бостоншиносӣ
ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ*

БАРНОМАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМИИ ФАРҲАНГИИ ШУЪБАИ ТАЪРИХИ САНЪАТИ ИНСТИТУТИ ТАЪРИХУ БОСТОНШИНОСӢ ВА МАРДУМШИНОСӢ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛ

Баррасию омӯзиши мероси фарҳангии тоҷикон, аз ҷумла, таҳқиқи масоили таърихию назарии он дар заминаи сарчашмаҳои хаттӣ дар солҳои истиқлоли давлатии Тоҷикистон аз маҷмӯи илми дар охири садаи ХХ ва оғози садаи ХХI на фақат рӯи кор омада, инчунин пурвусъат будааст. Махсусан пажӯҳиши масоили таърихию назарии мероси фарҳангӣ, бунёди пешрафти он дар марказ, ҳавзаҳои фарҳангӣ, ҳунарҳои бадеӣ намоишӣ (мусиқӣ, театр, рақс, ҳунарҳои тасвирӣ (наққошӣ, минётур, тазйину ороиши китоб, пайкарасозӣ, меъморӣ, ҳунарҳои дастӣ – амалию ҳунармандӣ (сару либос, зеварот, қошикорӣ, ҳаққокӣ, ганҷкорӣ, коркарду тазйини ҷӯбу фулузот, санг ва мактабу равияҳои ҳунарӣ (мактабҳои наққошии марказшаҳрҳои Бухоро Самарқанд, Хучанд, Ҳирот ва ғ.) бо тақя ба сарчашмаҳои хаттӣ дар муқоиса ба навиштаҳои то имрӯз рӯи кор омада (ватанию хоричӣ) таҳқику баррасии бунёди шудаанд. Зимни ин доир ба масоили мубрами таъриху фарҳанги тоҷик (дар маҷмӯъ мардумони эронӣ дар масири таърих), хоса таҷлили санаҳои муҳими таърихӣ, раҳовардҳои пуртобу муассири фарҳангӣ, чехраҳои фарҳангсоз (илму фарҳанг) таҳияю баргузор намудани ҳамоишҳои ҷумхуриявӣ байналмилалӣ, таҳияю нашри академии маводи ин ҳамоишҳо (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) дар солҳои истиқлоли кишвар муназзам сурат гирифтанд, ки дар ин самт саҳми шуъбаи таърихи санъат муассир аст.

Тарҳрезии таҳияи барномаҳои ҳамоишҳои байналмилалӣ доир ба масоили таърихию назарии фарҳанги тоҷикон асосан аз оғози истиқлоли Тоҷикистон, новобаста аз вазъи номуназзами сиёсӣ иқтисодии кишвар, сурат гирифтанд. Таҳияи барномаҳои илмӣ, баргузор намудани ҳамоишҳои байналмилалӣ илмӣ дар иртибот ба масоили камомӯхта шудаи, таъриху фарҳанги тоҷик бештар масоили умдаи таъриху фарҳанг бо диди нав ва бо истифода аз имконоти соҳибхитӣро озодӣ, яқпорчагии кишвар баррасии ин мавзӯот доманай васеъ касб намуда таваҷҷуҳи пажӯҳишгарон дар навиштаҳои ин солҳо бо тақя ба сарчашмаҳои хаттӣ нисбат ба таҳқиқоти то истиқлол кӯшиши равшанбаёнӣ воқеъбинӣ таърихӣ то ҷос назар-

расанд. Ин диди истиқлолхоҳии таҳқиқӣ ва рӯи қор овардану дар ҳамоишҳои байналмилалӣ ба миён гузоштану ба маърази чомиа (чомиаи илмӣ) гузоштану натоиҷи онро ба нашр расонидану манзурӣ фазаи илмӣ берун аз кишвар намудан ҳам ба истилоҳ иқдоми нав мебошад.

Фаъолияти барномарезии ҳамоишҳои байналмилалии илмӣ ҳайати пажӯҳиши шуъбаи таърихи санъати Институти таъриху бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониш аз соли 1986 оғоз шуда ва ин барномарезии илмию ҳунари аввалин бор таҷлил намудани 1400-умин содрӯзи устои номвари шеърӯ мусиқӣ, асосгузори маҷмӯи мусиқии классикии тоҷику форс ва Шарқ Борбади Марвазӣ (590-628) мебошад. Пӯшида нест, ки Борбад ва замони ӯ аз марҳалаҳои муҳим махсуб шуда, бисёр масоили таърихӣ назари фарҳанг, яъне оғози шаклгирию пешрафти илм, шеърӯ мусиқии классикии мо ба ин давра дар иртибот аст. Аз ин рӯ, тибқи супоришу Қарори бюрои КМ ҲК Тоҷикистон кумитаи тадорукот таҳти сарвари Президенти Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон, академик Муҳаммад Осимӣ таъсис дода шуд.

1400-умин содрӯзи Борбад – Симпозиум ва фестивали байналмилалии мусиқӣ (Тоҷикистон, Душанбе, 22-29 апрели соли 1990) таҳти сарвари Раиси кумитаи тадорукот Муҳаммад Осимӣ ба вуқӯъ пайваст, яке аз бузургтарин ҳамоиши илмӣ-ҳунари дар Иттиҳоди Шӯравӣ буд. Дар он намояндагони илму ҳунари зиёда аз 37 кишварҳои Осиёи Марказӣ, Шарқи Миёнаю Наздик, ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, Аврупо, Амрико ширкат намуданд. Ин ҳамоиш дар вазъияти фавқуллода, ки моҳи феввали соли 1990 воқеаи нохуш дар кишвар сурат гирифта буд ва новобаста аз ҳолат ва вазъияти муташаниҷи сиёсии ҷумҳури дар пояи баланди ташкилию илмӣ ва ҳунари баргузор шуд. Дар ин ҳамоиши ҷаҳонӣ илмию ҳунари 1700 нафар олимону ҳунармандони мамолики Шарқу Ғарб бо иштироки Котиби генералии Созмони ҷаҳонӣ мусиқии ЮНЕСКО профессори Донишгоҳи Колумбия Диттер Кристенсен ширкат намудаанд. Кумитаи тадорукот таҳти роҳбарии академик М.Осимӣ аз тамоми имконоту иртиботот бо ниҳодҳои илмию фарҳангӣ, эҷодии Иттиҳоди Шӯравӣ: Академияи илмҳои ИҶШС, Иттифоқи композиторони ИҶШС, Фонди мусиқии ИҶШС. Бунёди фарҳанги ИҶШС ва ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, Қафқоз ҳамкориро дар сатҳи хеле баланди ташкилӣ ба роҳ монд ва мавриди истифода намуд. Бо таъбири яке аз чехраҳои машҳур, ширкатдори чашнвора – дабири кулли Шӯрои ҷаҳонӣ мусиқии суннати ЮНЕСКО профессор Диттер Кристенсен «ин чашнвораи бонуфузи мусиқӣ дарвозаи ҷаҳонӣ фарҳангиро ба рӯи Тоҷикистон боз намуд ва агар ин кишвар тақя ба арзишҳои таърихӣ фарҳангии хеш пайгирона амал наояд, Душанбе ба сачдагоҳи мусиқӣ табдил хоҳад ёфт». Аз ин рӯ, чашни

Борбад назари бисёр фарҳангиёни Шарку Фарбро дар иртибот ба тоҷикон ва Тоҷикистон тағйир дод. [1].

Аввалин Ҳамоиши байналмилалии тоҷикон ва форсигӯёни ҷаҳон «Пайванд» тахти сарварии поягузору раиси иҷроияи он академик М. Осимӣ дар шаҳри Душанбе, 9-16 сентябри соли 1992 дар ҳамсонии баргузории Симпозиуми байналмилалии илмӣ «Саҳми мардумони эронӣ дар рушди тамаддуни башарӣ: аз дирӯз то имрӯз» ба вуқӯъ омад.

Тахти сарварии академик М. Осимӣ ҳайати илмӣ ин Симпозиум хуб тарҳрезӣ шуда, дар он масоили мубрами таърихию назарии арзишҳои таърихию фарҳангии мардумони эронӣ (тоҷикону форсигӯён) ва ҷойгоҳи он дар таърихи тамаддуни башарӣ баррасӣ шуданд ва маводи ин форуми ҷаҳонии илмию фарҳангӣ ба се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳияю ба нашр расиданд [2].

Дар ин шакли илмию фарҳангӣ баргузор намудани Ҳамоиши байналмилалии илмӣ бештар ба масоили таърихию назарии омӯхта-нашуда ва кам таҳқиқшуда, ҷойгоҳи таъриху фарҳанг, саҳми симоҳои камназири илмию адабӣ, эътибору мақоми шахсияту осори онҳо дар таърихи тамаддуни башарӣ, истифодаи васеи имконоти истиқлоли давлатӣ ва амсоли ин бештар арҷ гузошта шуд.

Яке аз мавзӯоти басо муҳимму таърихии дар ҳамсон ба ҳамоиши Анҷумани ҷаҳонии тоҷикону форсигӯён «Пайванд» арҷгузорӣ ба шахсияту осори безаволи Ҳаким Фирдавсӣ ва шохкории бадеӣ дар таърихи тамаддуни башарӣ «Шоҳнома»-и ӯ буд.

Дар Симпозиуми байналмилалии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ падидаи бузурги фарҳангӣ дар тамаддуни ҷаҳонӣ» (Душанбе, 9-13 сентябри 1994) баргузор шуда, масоили умдаи таърихию назарии замони Ҳаким Фирдавсӣ, диди нави таҳқиқӣ ба арзишҳои бадеию илмӣ, «Шоҳнома» чун ҳамосаи хаттии камназир дар таърихи тамаддуни инсонӣ дар бахшҳои гуногун мавриди баррасӣ гардида, маводи Симпозиум ба забонҳои русӣ, тоҷикӣ ва англисӣ таҳияю нашр шуданд. Зимни ин як таҳқиқоти ҷомеи академии мансуб ба қалами олимони ватанию хориҷӣ бо номи «Firdowsi's Shahname: 1000 Years after», Dushanbe, 1994 («Шоҳнома: баъд аз 1000-сол», ба забони англисӣ, таҳияи А. Рачабов, тарҷумаю таҳрири, Эраҷ Баширӣ профессори донишгоҳи Минессотаи Амрико) ба нашр расид[3].

Таҷлили 675-умин солгарди суханвари бузург Ҳоҷа Камоли Хучандӣ ва баргузории Симпозиуми байналмилалии илмӣ «Замони Камоли Хучандӣ ва аҳаммияти он дар таърихи тамаддуни Осиёи Марказӣ» дар рузҳои баргузории Анҷумани савуми тоҷикон ва форсигӯёни ҷаҳон дар сатҳи баланди илмию фарҳангӣ ба вуқӯъ пайваст. Таъкид ба ёдоварист, ки ин аввалин ҳамоиши сатҳан баланди илмӣ байналмилалӣ доир ба замони ин симои бузурги адабиёти классикии тоҷик буд. Агарчанде доир ба замону мероси Ҳоҷа Камол

навиштаҳои зиёд рӯи қор омада, вале бисёр муаммоҳои таърихию фарҳангии ин сада дар иртибот ба ин симои баном, норавшан монда буданд. Ҳайати илмии ҷашни Хоҷа Камол баробари таҳия ва нашри асари ҷомеи академии «Замони Камоли Хучандӣ ва аҳмияти он дар таърихи тамаддуни Осиёи Марказӣ» ба забони англисӣ (Kamal Khujandi: Epoch and its importance in the history of Central Asian civilization, compiled by: A. Shabistatari, Askarali Rajabzadeh, Edited and translated by: Iraj Bashiri, Dushanbe, 1996) инчунин таҳияи ҷеҳраи шоир (рассом Бек Наим) рӯи сахна оварда шуд[4].

Ҳайати илмии шуъбаи Таърихи санъат дар тарҳрезии барномаҳои илмӣ, ҳамоишҳои байналмилалӣ дар иртибот ба ҷашни 1100-солагии давлати Сомониён гирдоварию таҳияи таҳқиқоти дастаҷамъии академӣ низ қорҳои зиёди ташкилию илмӣ, аз ҷумла, баргузор намудани конференси байналмилиии илмии «Сомониён ва эҳёи тамаддуни форсии тоҷикӣ», таҳияю нашри маводи ин ҳамоиш дар таҳқиқоти академӣ ба забони англисии «The Samanid's and the revival of the civilization of Iranian peoples, compiled by: professor Askarali Rajabov, edited and translated by: Iraj Bashiri, Dushanbe, 1998») низ саҳми хоса гузоштанд. Дар ин таҳқиқот масоили мубрами таърихию назарии доир ба ҳонадони Сомониён, мероси маданияи камназири дар ин садаи заррин рӯи сахна омада, ҷойгоҳи он дар таъриху тамаддуни ҷаҳонӣ бо тақия ба гузориши сарчашмаҳои хаттии тозакашфшудаи олимони ватанию хориҷӣ ба риштаи таҳқиқ овардаанд[5].

Бо кӯшиши ҳайати илмии Шуъба ба ифтихори 10 – солагии таъсиси Анҷумани тоҷикону форсигӯёни ҷаҳон ва пасдории ёди бунёдгузори раиси иҷроияи он академик М. Осимӣ ду асари академии дастаҷамъии олимони кишварҳои форсигӯ «Духовная культура» ва «Саҳми тоҷикон ва форсизабонон дар тамаддуни ҷаҳонӣ» низ аз қорҳои шоистаи таҳқиқӣ доир ба масоили таъриху фарҳанги тоҷикон мебошанд[6].

Омӯзиши мероси таърихию фарҳангӣ, аз ҷумла, камназиртарин сарчашмаи хаттии маданӣ – «Авесто», арҷ гузоштан ба оину боварҳои дерини ҷомиасозу инсонманд, арзишҳои беназири ахлоқию маънавии осори фарҳанги тоисломӣ, генезис, тамаддуни ориёӣ ва амсоли ин аз мавзӯоти муҳимми омӯзиши ҳайати илмии Шуъба дар ҳамкорӣ ба олимони ватанию марказҳои бонуфузи таҳқиқии Шарқу Ғарб идома ёфтанд. Дар иртибот ба ин мавзӯот баргузор намудани ҳамоишҳои байналмилалӣ илмӣ доир ба 2700-умин соли интишори «Авесто», соли бузургдошти оини зардуштия, соли тамаддуни ориёӣ ва таҳияю нашри таҳқиқоти дастаҷамъии илмии академии «Авеста в истории и культуры Центральной Азии», «Арийская цивилизация в контексте евроазиатских культур» ва ғайра мебошанд [7].

Солҳои баъдӣ ҳайати пажӯҳиши Шуъба баробари омӯзиши ме-

роси фарҳангии тоҷикон, инчунин таҷлили бузургдошти симоҳои барҷастаи таъриху фарҳанги тоҷик, 550-солагии рассоми барҷаста Камолиддин Бехзод, 1150-солагии асосгузори адабиёти классикии тоҷику форс Рӯдакӣ, яъне ба замон, падидаҳои фарҳангӣ, мероси безаволу ҷойгоҳи он дар тамаддуни башарӣ, бозтобу идомати суннатҳои устодонаи шеъру мусиқӣ, санъати нигоргарӣ аз дирӯз то имрӯз бо истифодаи васеи манобеи хаттӣ дар шакли муқоисавию татбиқӣ корҳои зиёдеро ба анҷом расонид [8].

Чашну оинҳои мардумии дерини Наврӯз, Меҳргону Сада ва ҷойгоҳи он дар масири таърих, нақши меросбарии тоҷикон дар барҷоияти ин чашнҳо дар солҳои истиқлоли давлатии Тоҷикистон тавачҷӯҳи хоса пайдо кард. На фақат мавзӯи таҳқиқи ин чашнҳо моҳияту равиши нави тарғибу баррасии олимон шуда, инчунин доир ба масоили мубраму омӯختанашудаи Наврӯзу Меҳргону, Сада, баргузор намудани ҳамоишҳои байналмилалии илмӣ ва таҳияю нашри асарҳои дастаҷамъии илмии нав рӯи кор омаданд, ки дар ин самт ҳайати шуъбаи Таърихи санъат кори назарраси ташкилию илмиро ба харҷ доданд. Дар навиштаҳои академии дастаҷамъии мазкур масоили таърихӣ назарӣ, тенезиси таърихӣ илмӣ, қадимату моҳияти фалсафӣ-фарҳангӣ, ҷойгоҳи ҷомиасозу инсонмандии Наврӯзу Меҳргон, Сада дар таърих, мероси фарҳанги тоҷик ва мардумони дигари Осиёи Марказӣ бо таъя ба гузориши сарчашмаҳои хаттӣ дар муқоиса ба навиштаҳои то имрӯз навишташуда бо ҳулосаҳои концептуалӣ натиҷагирӣ шуда ва мубрамияти илмии ин таҳқиқот дар дохили кишвар ва бурун аз он пазируфта шуданд [9].

Таҷлили бузургдошти симоҳои барҷастаю баноми тоҷик дар ҳамкорӣ бо созмонҳои бонуфузи фарҳангии байналмилалӣ дар солҳои истиқлоли Тоҷикистон муназзам барномарезию баргузор шуданд. Баргузориҳои санаҳои муҳими таърихӣ, чехраҳои мондагори таъриху фарҳанг ва бо баргузориҳои ҳамоишҳои сатҳан баланди байналмилалии илмӣ, таҳияи таҳқиқоти академии илмӣ, тарҷумаю нашри мероси илмию адабӣ, фалсафии ин симоҳо на фақат дар мадди назари таҳқиқии ҳайати пажӯҳишии шуъбаи Таърихи санъат қарор гирифт, балки барномарезии ин чашнҳоро ҳам ба зимма дошт. Аз ҷумла, тавассути лоиҳаҳои ЮНЕСКО таҷлили 1250-умин зодрӯзи Ҳаким Тирмизӣ, 600-умин солрӯзи Абдурахмони Ҷомӣ, 700-солагии Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, 3000-умин солгарди Ҳисор, 100-солагии устодони санъати мусиқию хореографияи касбии тоҷик Зиёдулло Шаҳидӣ, Ғаффор Валаматзода, 550-солагии мусиқидону шоир Начмиддини Кавкабӣ, 400-солагии суҳанвари бузург Миробид Сайидои Насафӣ, таҳияи лоиҳа, барномарезию баргузориҳои симпозиумҳои байналмилалии илмӣ, таҳияю ба нашр омода намудани таҳқиқоти академии илмиро ҳайати илмии Шуъба ба зима дошт [10].

Доир ба шахсияту хидмат, эътибори таърихӣ фарҳангии симо-

хои дигари таъриху фарҳанги тоҷик ҳам тибқи Қарори ҳукумати Тоҷикистон, аз ҷумла 190-умин содрӯзи муарриху суҳанвар, сиёсатмадор Аҳмад Маҳдуми Дониш, 120-солагии асосгузори театри касбии тоҷик Ҳомид Маҳмудов, 100-солагии устои бузурги театру мусиқӣ Тӯҳфа Фозилова таҷлил шуданд. Бо кӯшиши ҳайати шуъбаи Таърихи санъат тарҳрезия баргузор намудани ҳамоишҳои байналмилалии илмӣ, таҳияю наشري таҳқиқоти академии илмӣ анҷом дода шуданд. [11].

Дар барномаю таҳқиқоти илмии анҷомдодаи ҳунаршиносон маҷсоили мубрами таърихию назарии фарҳанги тоҷикон бо тақияю истифодаи васеи сарчашмаҳо аз дидгоҳи нав ба риштаи таҳқиқ омаданд.

АДАБИЁТ:

1. Борбад, эпоха и традиции культуры, редактор – составитель: А. Раджабов, ответредактор Н. Негматов, Душанбе, 1989; Борбад и художественные традиции народов Центральной и Передней Азии: история и современность, редакторы – составители: А. Раджабов, Э. Гейзер, Ф. Ульмаасов, Н. Хакимов, Душанбе, 1990; Вклад иранских народов в развитии мировой цивилизации (материалы междунаро. симпозиума), ответредактор А. Раджабов, Душанбе, 1992.

2. Firdowsi's Shahname: 1000 Years after, Dushanbe, 1994.; «Шахнаме» Фирдоуси величайшее художественное творение в истории мировой цивилизации, редакторы – составители: А. Раджабов, М. Мамадназаров, А. Комили. Душанбе – Тегран, 1994; The «Shahname» of Firdowsi is a unique, creative and artistic achievement in the history of World Civilization. Compiled by: Askarali Rajabzadeh, Dushanbe, 1995.

3. Kamal Khujandi: Epoch and its importance in the history of Central Asian civilization, compiled by: A. Shabistari, A. Rajabzadeh, edited and translated I. Bashiri, Dushanbe, 1996.

4. The Samanid's and the revival of the civilization of Iranian peoples, compiled by: professor Askarali Rajabov, edited and translated I. Bashiri, Dushanbe, 1998; Сомониён ва эҳёи тамаддуни форсии тоҷикӣ, мураттиб-муҳаррири масъул: А. Раҷабов, Душанбе, 1998; Саманиды: эпоха и истоки культуры, редакторы – составители: А. Раджабов, Р. Мукимов, М. Каримов, Душанбе, 2007.

5. Авеста в истории и культуры Центральной Азии, редактор – составитель: Аскаралӣ Раҷабов, Душанбе, 2001.

6. Камалиддин Бехзод и актуальные проблемы культуры Центральной Азии, редактор – составитель: Аскаралӣ Раҷабов, Душанбе, 2001.

7. Вклад таджиков и персоязычных народов в мировую цивилизацию: история и современность, ответредактор А. Раджабов, Душанбе, 2002; Духовная культура таджиков в истории мировой цивилизации, ответредактор А. Раджабов, Душанбе, 2002.

8. From the humns of Zaratushtra to the songs of Borbad, compiled by: professor Askarali Rajabov, Dushanbe, 2003; Арийская цивилизация в контексте евроазиатских культур, редактор – составитель: Аскаралӣ Раҷабов, Ду-

шанбе, 2006; Навруз как явление мировой культуры, составитель и ответ. редактор: Аскаралӣ Раджабов, 2012; Навруз и историко-культурные традиции народов Центральной Азии, составитель и ответ. редактор: Аскаралӣ Раджабов, Душанбе, 2014.

9. Рӯдакӣ: дирӯз ва имрӯз, мураттиб ва муҳаррири масъул: Аскаралӣ Рачабов, Душанбе, 2008; Рудаки и художественные традиции народов Центральной Азии и Индии, редактор-составитель: Аскаралӣ Раджабов, Душанбе, 2008.

10. Абдурахмони Чомӣ ва падидаҳои фарҳангии замони ӯ, мураттиб ва муҳаррири масъул: Аскаралӣ Рачабов, Душанбе, 2014.

11. Зиёдулло Шаҳидӣ ва суннатҳои бадеи мусиқии тоҷик, мураттиб ва муҳаррири масъул: Аскаралӣ Рачабов, Душанбе, 2015.

12. Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ: замони ӯ ва нақши он дар тамаддуни Осиёи Марказӣ, мураттиб ва муҳаррири масъул: Аскаралӣ Рачабов, Душанбе, 2015.

13. Культура Гиссарской долины в контексте региональных цивилизаций, редактор – составитель: Аскаралӣ Раджабов, Душанбе, 2015.

14. Историко – культурные традиции эпохи Хакима Тирмизи и ее значение в мировой цивилизации, редактор – составитель: Аскаралӣ Раджабов, Душанбе, 2016.

15. Аҳмад Махдуми Дониш ва хориқаи таърихии фарҳанги тоҷикон, мураттиб, муҳаррири масъул: Аскаралӣ Рачабов, Душанбе, 2017.

16. Рақс падидаи муассири фарҳангӣ дар тамаддуни мардумони Осиёи Марказӣ, мураттиб – муҳаррири масъул: Аскаралӣ Рачабов, Душанбе, 2016.

17. Анъана ва меросбарӣ дар фарҳанги театрию мусиқии мардумони Осиёи Марказӣ: дирӯз ва имрӯз, мураттибу муҳаррири масъул: профессор Аскаралӣ Рачабов, Душанбе, 2018.

18. Начмиддини Кавкабӣ ва анъанаҳои таърихию бадеи мардумони Осиёи Марказӣ, мураттиб ва муҳаррири масъул: Аскаралӣ Рачабов, Душанбе, 2018.

19. Миробид Сайидои Насафӣ ва таҳаввулотии фарҳангию адабии Мовароуннаҳр, мураттибу муҳаррири масъул: Аскаралӣ Рачабов, Душанбе, 2018.

20. Меҳргон ва Сада дар оинаи тамаддуни мардумони Осиёи Марказӣ, мураттибу муҳаррири масъул: Аскаралӣ Рачабов, Душанбе, 2019.

21. Пажӯҳиш дар фарҳанги бостон: аз дирӯз то имрӯз, мураттибу муҳаррири масъул: профессор Аскаралӣ Рачабов, 2019.

22. Борбад и классические традиции в музыкальной культуре Центральной Азии, редактор – составитель: профессор Аскаралӣ Раджабов, Душанбе, 2019. Саманиды – уникальный исторический феномен в мировой цивилизации, редактор – составитель: профессор Аскаралӣ Раджабов, Душанбе, 2019.

23. Академик Муҳаммад Осимӣ ва омӯзиши масоили тамаддуни Осиёи Марказӣ, Душанбе, 2020.

24. Академик Муҳаммад Осимӣ: ҳамгирии таърихии тоҷикону форсигӯёни ҷаҳон дар замони ҷаҳонишавӣ (таҳқиқот) Мураттиб ва муҳаррири масъул: профессор Аскаралӣ Рачабов, Душанбе, 2021.

25. Тоҷикистон дар масири таърих: масоили фарҳанг ва санъат. Мураттиб ва муҳаррири масъул: профессор Аскаралӣ Рачабов. Душанбе: «Дониш», 2021.

26. Ҳочӣ Абдулазиз ва анъанаҳои бадеи шеърӣю мусиқии мардумони Осиёи Марказӣ. Мураттиб ва муҳаррири масъул: профессор Аскаралӣ Рачабов, Душанбе: «Дониш». 2021.

НАУЧНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ В ИЗУЧЕНИИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ ЮЖНОГО ТАДЖИКИСТАНА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

В годы независимости Республики Таджикистан, несмотря на объективные трудности развития отечественной археологической науки, была проведена большая разведывательная и исследовательская работа по изучению археологических памятников Южного Таджикистана.

Наибольших успехов удалось достичь в разработке памятников каменного века. В этом большая заслуга принадлежит выдающемуся таджикскому археологу В.Ранову, который нашел возможность привлечь к исследовательской работе по памятникам Южного Таджикистана ученых из ведущих научных центров США, Германии, Китая. Авторитетным специалистом в области изучения стратиграфии лесса является китайский ученый Динг Цхонгли. Изучение им разреза Чашманигар показывает, что строение лёссово-почвенной толщи Южного Таджикистана абсолютно аналогично китайскому типу. Это свидетельствует о том, что климат обоих регионов контролировался глобальными биосферными факторами, которые еще предстояло установить и изучить. В этой связи, предположительно обсуждалась идея, что в близких регионах главной причиной климатических изменений было оледенение более северной гемисферы. Дальнейшие научные контакты и разработки таджикских и китайских ученых в области изучения лессово-почвенной формации двух стран могли бы внести свой вклад в прояснении вопросов стратификации лёссовых почв. Для прояснения этих вопросов необходимо проведение разведочных археологических работ на правом берегу р. Сангоб, вблизи кишлака Чашманигар, где было обнаружено несколько нижнепалеолитических орудий, явно связанных с большими лёссово-почвенными разрезами, но еще специально не изученных.

В 1987-1990 гг. В. Ранов и Т. Филимонова выявили стоянки неолита в Кангуртгуте, а в 1988-1989 гг. Т.Филимонова в верховьях р. Ширкент раскопала верхнепалеолитическую стоянку Харкуш. 1995-2001 гг. стали новым этапом в изучении лёссового палеолита. Вместе с таджикскими археологами работал немецкий исследователь Й. Шефер. Эти исследования отличались более детальным изучением климатических условий формирования палеопочв и впервые проводимыми палеопедологическими работами в первых двух палеопочвах. При раскопках новых нижнепалеолитических стоянок Обима-

зар-4, Обимазар-6 и Хонако -3, погребенных в 4-6-й палеопочвах, впервые были найдены изделия, относящиеся к среднему палеолиту (1-2-я палеопочвы). Продолжались раскопки мустьерской стоянки Дусти, связанной с первой палеопочвой на плато Харгушон в междуречье рек Обимазар и Кызыл-Су. В 2001-2003 гг. Т.Филимоновой были зафиксированы новые пункты неолитического времени в районе г. Куляба.¹

В Ховалинском районе, на лессово-почвенных разрезах Хонако -3 и Оби-Мазар проведены раскопки среднепалеолитической стоянки, принадлежавшей ко второй погребенной почве. Первой мустьерской стоянке, связанной с погребенными почвами, согласно новой хронологии, опирающейся на оксигеновую кривую морских отложений, соответствовала дата – 200 тысяч лет, то есть наиболее древний возраст для стоянок подобного рода в Таджикистане. Этими работами были открыты новые страницы в изучении палеолита Южного Таджикистана. На разрезе Оби-Мазар, на 6-й почве было обнаружено два артефакта. Раскопки подтвердили наличие в этой почве обработанного камня (600 тыс. лет). Главным достижением стали раскопки в седьмой палеопочве значительного лессово-почвенного разреза Оби-Мазар, серьезно углубившие возраст нижнепалеолитической каратауской культуры и завершившие его археологическую стратиграфию. Возраст этой почвы определен в 700 тысяч лет.²

Раскопки во второй палеопочве разреза Хонако – среднепалеолитической стоянки, возраст которой на основе корреляции лёссово-почвенной формации Южного Таджикистана и изотопно-кислородной шкалы дали фантастически древнюю для среднего палеолита Средней Азии дату в 200 тысяч лет. Раскопки на стоянке Хонако стали большим достижением Таджикско-Германской археологической экспедицией под руководством В. Ранова и Й. Шефера.³

В отчетах В.Ранова о проделанной работе по изучению памятников каменного века на лёссово-почвенном разрезе Оби-Мазар за 1995-1997 годы представлено описание раскопок во всех трех палеопочвах, содержащих археологические остатки.⁴ Этот разрез уже был хорошо изучен геологами, в то же время новые исследования явились наглядным примером того, как может вестись анализ палеопочв, что зависит от индивидуального подхода в изучении материа-

---

¹ Якубов Ю. Довуди Д., Филимонова Т. История Куляба с древнейших времен до наших дней. – Душанбе, 2006.

² Ранов В. Раскопки в 4-6 палеопочвах лёссово-почвенного разреза Оби-Мазар в 1995 и 1997 годах//АРТ. -2005. -Вып.30. -С. 14-32.

³ В. Ранов, С. Лаухин, Т. Худжагелдиев, Й. Шефер. Раскопки второй палеопочвы стоянки Хонако 3 в 1997году//АРТ. -2003. -Вып. 28. -С. 15-63.

⁴ Ранов В. Раскопки в 4-6 палеопочвах лёссово-почвенного разреза Оби-Мазар в 1995 и 1997 годах//АРТ. -2005. -Вып.30. -С. 14-32.

ла тем или иным специалистом. Опубликованная впервые на русском языке таблица, составленная Й. Шефером и П. М. Сосиным, иллюстрирует различия, связанные с использованием разных подходов и методов анализа. Раскопки в четвертой палеопочве показали, что в отличие от других стоянок лёссового палеолита, артефакты здесь были найдены не во «взвешенном» состоянии, а образовывали хорошо заметный горизонт их распространения, свидетельствующий об однократном заселении.

Раскопки Кангурттута, проведенные Н. Виноградовой, В. Рановым и Т. Филимоновой, позволили впервые связать напрямую неолитическую гиссарскую культуру с последующей эпохой бронзы. При всей широте исследований до того не удавалось обнаружить памятники, которые заполнили бы исторический вакуум, существовавший между конечными этапами каменного века и начальными бронзового.¹

В результате исследований А. Дружининой и Т. Худжагелдиева неолитического жилища, обнаруженного под зданием храма Окса на античном городище Тахти-Сангин было выявлено небольшое количество кремневых находок, которые пока не позволили с достаточной долей уверенности определить, к какому кругу культур неолита Средней Азии можно их отнести. В процессе разведывательных исследований у городища Тахти-Кувад был собран подъемный материал, состоящий из пяти неолитических предметов. Около 40 находок были направлены на реставрацию. Собраный керамический материал составил 61 комплект, кроме того, было найдено 11 фрагментов каменных изделий, в том числе зернотерки, терочки и др.²

Раскопки на стоянке Дусти, расположенной в междуречье рек Оби-Мазар и Кзыл-Су (Сурхоб) в Ховалинском районе (руководитель В. Ранов, работы осуществлял старший лаборант отдела археологии Института им. А. Дониша Т. Худжагелдиев) определили возраст первой палеопочвы 100 тысяч лет, было найдено 229 артефактов, относящихся к мустьерской культуре. Это стало наиболее значительной коллекцией изделий палеолита, обнаруженных в палеопочвах лёссово-почвенной формации Южного Таджикистана.

Открытие нового региона распространения мустьерской культуры в Таджикистане представляет большой интерес. Работы на плато Харгушон подтверждают широкое распространение мустьерских памятников в Южном Таджикистане. К ранее известным очагам му-

---

¹ Виноградова Н. М., Ранов В. А., Филимонова Т. Г. Памятники Кангурттута в Юго-Западном Таджикистане (Эпоха неолита и бронзовый век). – М, 2008.

² Дружинина А., Худжагелдиев Т. Открытие неолитической стоянки под зданием храма Окса на городище Тахти-Сангин (Южный Таджикистан)//АРТ.-2004. Вып.29.-С. 131-160.

стьерских стоянок в Гиссарской долине (Худжи, район Ширкента-Варзоба, Магмуруд и Семиганч), в Вахшской долине (Кара-Бура, Акджар), на бывших террасах Вахша в районе Нурекского водохранилища, на южных склонах Вахшского хребта (Огзи-Кичик, навес Норбой) присоединились пункты и в Ховалинском районе – Хонако, у кишлака Чапивола и ниже Султонманара, и, наконец, плато Харгушон.¹

Важным направлением разработки археологических памятников Южного Таджикистана в период независимости явилось изучение памятников эпохи бронзы. В этой связи необходимо отметить памятник Кангурттут, где были раскопаны само поселение и могильник, удалось обнаружить четыре гончарных печи, в которых, по видимому, обжигали керамические изделия. После того, как керамические печи были заброшены, в них производились захоронения расчлененных человеческих костей. Этот обряд относится к зороастризму. Впервые для столь раннего времени (II тыс. до н.э.) на территории Центральной Азии он был зафиксирован в сложившемся виде погребального обряда, получившем широкое распространение в раннем зороастризме.²

Другим важным памятником эпохи бронзы стал могильник Кумсай, в котором обнаружена керамика, аналогичная молалинской. Могильник находится вблизи от Тандырйула, также в западной части Гиссарской долины. В 1987-1988 гг. Н. Виноградова и Л. Пьянкова провели здесь археологические раскопки и выявили, что структура и конструкция могил одинаковы – это подбойные или катакомбные погребения с входной ямой, плотно забитой камнями. Большую часть керамической коллекции составляли сосуды степной бронзы. К особенностям можно отнести то, что земледельческая гончарная керамика была обнаружена в основном в детских погребениях. Что же касается украшений, то все они принадлежат к характерным типам андроновских украшений. В Кумсае, как и в других аналогичных комплексах погребений, в керамическом материале обнаруживаются две различные традиции в изготовлении керамики – степная (андроновский круг памятников) и земледельческая.³

С разработкой античных памятников связано продолжение рас-

---

¹ Ранов В. А., Худжагелдиев Т. У., Шеффер Й. Предварительное сообщение о работах на плато Харгушон (Южный Таджикистан)//Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий – Новосибирск, 2001. Т.7. -С. 199-209.

² Виноградова Н. М., Ранов В. А., Филимонова Т. Г. Памятники Кангурттута в Юго-Западном Таджикистане.

³ Виноградова Н. Юго-Западный Таджикистан в эпоху поздней бронзы. – М., 2004. - С.13; P'yankova L. Pottery of Margiana and Bactria in the Bronze Age. –Infirm. Bulletin of International Association for the study of the Cultures of Central Asia, issue 19, - М., 1993.

копок на городище Тахти-Сангин (под руководством А. Дружининой). Новые данные дали основание утверждать, что бактрийские богатства, золотоносный Окс, Амударьинский клад (Клад Окса), греческий город Ай-Ханум, Храм Окса – все это неотъемлемая часть истории Бактрии. Археологические исследования на территории бывшего государства Бактрии давали ответы на большое количество вопросов, однако, они не всегда были достаточно ясными.¹

В ходе новых раскопок на цитадели городища и за её пределами было выявлено строение эллинистического поселения. Археологами были выделены три слоя обживания для эллинистического периода. Оборонительные башни располагались севернее цитадели и западнее причала и могли служить для контроля передвижений по реке. В новых исследованиях особое внимание было уделено территории, примыкающей ко входу во двор храма. Именно здесь могли быть специальные подходы к храму, такие, как улица, ступени, рампа и т.д. В ходе раскопок 2000 года были продолжены исследования на всех трех участках городища и собран интересный материал по динамике развития цитадели и примыкающего с юга города, а также подготовлены новые места для дальнейшего изучения античной культуры Бактрии.

В 2003 году археологами Института истории были возобновлены исследования на цитадели одного из лучших средневековых памятников Средней Азии – Хульбуке. В отчете о проделанной работе приведены краткие сведения о восьми объектах, затронутых раскопками в дворцовой части столицы Хутталя, описаны особенности архитектуры и строительные приемы некоторых из них. Из находок внимание привлек набор сохранившихся керамических сосудов. Помимо фрагментов стеклянной посуды был обнаружен и археологически целый графин с рельефным растительным орнаментом. Небольшим количеством были представлены железные предметы, среди которых выделяется наконечник копья.²

В течение более 40 лет на уникальном памятнике IX-XI вв. - дворце хутгаланшахов, работала археолог Э.Гулямова. В связи с 2700-летием города Куляба в Хульбуке, юбилейном объекте, восстановлению подверглись ворота, были приведены в порядок и благоустроены западный фасад и помещения, расположенные к востоку и западу от входных ворот. Заново был воссоздан Хульбукский археологический музей и подготовлены к изданию археологические материалы, которые в течение четырех десятилетий находились в хранилище Институ-

---

¹ Дружинина А. Раскопки на городище Тахти-Сангин. Предварительный отчет 1998-1999 годов о работах на восточном участке цитадели//АРТ. -2000. Вып.27. С.240-242.

² Якубов Ю., Довутов Д., Кулемин А. Раскопки на городище Хульбук в 2003 г //АРТ. -2004. -Вып. 29. -С.334-342.

та истории. Предварительное исследование хульбукских материалов показало, что ганчевый резной штук не имел адресной информации. Не зашифрованными оказались многие керамические и другие материалы. Так как Э. Гулямовой полевой дневник не велся, не было отмечено, где и что найдено - ни по помещениям, ни по слоям. Поэтому задачей отряда явилась закладка стратиграфических раскопов, там, где это можно было сделать.

Другим памятником средневековья, который разрабатывался в период независимости, стало городище Лягман в Вахшской долине. Это остатки города Халаверда, столицы области Вахш в X–XII вв. Городище прямоугольное (900 м X 640 м), защищенное с трех сторон мощными оборонительными стенами с башнями и рвами (с четвертой стороны, вдоль высокого и обрывистого берега Вахша, стены нет), имело четверо ворот. Завершающие раскопки В.Соловьева в 1980–1981 гг. (Т. И. Зеймаль в 1957 и 1962 гг.) позволили установить, что, возникнув во II–IV вв. н. э., город продолжал существовать и в VI–VIII вв. Но наибольший его расцвет приходится на X – начало XIII вв. – период, предшествующий монгольскому нашествию, после которого город Халаверд (как и многие другие поселения в Вахшской долине) приходит в запустение. Жители селения Узун, расположенного на территории городища, постоянно находят при земляных работах посуду, монеты, металлические изделия и другие предметы X–XII вв. Одна из таких находок – большой клад бронзовых изделий X–XII вв. (светильники, курительницы и другая посуда) – был передан в 1968 г. в Институт истории им. А. Дониша АН Таджикистана¹.

Одним из приоритетных направлений развития археологической науки в Таджикистане в период независимости стало освоение и изучение памятников Кулябского региона.

Большой вклад в развитие археологической науки внес кулябский отряд под руководством Ю.Якубова. Были выделены культурные слои, относящиеся к позднеахеменидскому (VI в. до н.э.), греко-бактрийскому (III–II вв. до н.э.) и кушанскому (II–I вв. до н.э. и I–V вв. н.э.) времени в двух местах города Куляба, в окрестностях и на крепостях Чармгарон и Бисерчинар. В крепости Чармгарон были открыты остатки строений V–I вв. до н.э. и I–V вв. н.э. Остатки городской жизни XIII–XIX вв. обнаруживались во многих местах территории современного Куляба, который в XIII–XVI веках был культурным центром Хатлона.

Подводя итоги археологических исследований на территории города Куляба, можно было констатировать следующее.

Уже во второй половине бронзового века (XV–X вв. до н.э.) на нынешней территории Куляба существовало поселение городского

---

¹ Древности Таджикистана. – Душанбе, 1985. - С. 70.

типа, в котором проживали ремесленники, производившие высококачественную керамику из местной глины.

Жизнедеятельность в Кулябе продолжалась непрерывно и на последующих этапах ранне-железного века (IX-VI вв. до н.э.) и в ахеменидском (IV-III вв. до н.э.), греко-бактрийском (III-II вв. до н.э.) и кушанском (II-I вв. до н.э. и I-V вв. н.э.) периодах. В древности и до позднекушанского времени административный центр этого региона находился на месте современного Куляба. Тем самым, впервые удалось определить новые страницы этого города, начиная со второй половины бронзового века до раннесредневекового времени. Вероятнее было бы предположить, что Куляб является одним из древнейших городов в истории таджикского народа.

В отчете о работе Кулябского отряда (Ю. Якубов, Д. Довутов и Т. Филимонова) за период 2001-2003 гг. представлены описания остатков стоянок каменного века (неолита).¹ Был обнаружен памятник неолита, в местности Люляку-тал у Куляба. Он представлял собой яму, в заполненной верхней части которой имелась зольно-углистая прослойка, где были найдены находившиеся в виде ожерелья каменные бусы из плоских галечек со сверлиной. Там же были обнаружены и микропластинки из кремня, которых не было среди собранных вокруг находок. Т. Филимоновой были отмечены специально сильная архаика и примитивизм в изготовлении артефактов, найденных в Кулябском регионе. Согласиться с исследовательницей в том, что это какая-то новая, ранее неизвестная неолитическая культура, существовавшая параллельно с гиссарской, трудно. Против этого свидетельствовал, в частности, тот факт, что культурный слой, вскрытый в Детском парке Куляба, был идентичен горизонтам других гиссарских памятников. В отличие от подробного описания результатов изучения памятников каменного века на территории города Куляба и его окрестностей памятники эпохи бронзы и исторического времени освещены очень скудно.

Кулябским отрядом (начальник Ю. Якубов), группой по изучению древних памятников были обнаружены следы еще одной стоянки, относящейся к неолиту. Она расположена на мысе, образованном двумя саями, в районе улицы им. Куйбышева. Заложенный шурф выявил наличие культурного горизонта, состоящего из каменной выкладки и значительного количества артефактов. Технология изготовления каменных орудий соответствовала традиции шлифовальной техники неолитических стоянок, обнаруженных в предыдущем году на территории Куляба².

---

¹ Якубов Ю., Довутов Д., Филимонова Т. Археологические раскопки в г. Кулябе и на прилегающих территориях в 2001-2003 гг//АРТ. 2004. Вып. 29. С. 264-301.

² Якубов Ю., Довуди Д., Филимонова Т. История Куляба с древнейших времен до наших дней. –Душанбе, 2006.

Работам по археологическому изучению территории Душанбе в 2002-2003 гг. посвящены специальные отчеты Т.Филимоновой (каменный век), А. Абдуллаева (античность) и М. Бубновой и Л. Каландаровой (позднее средневековье). Т. Филимоновой были обнаружены новые точки с находками каменного века – у сая Гульбиста на северной окраине города, в районе Душанбинского городища, у старого ипподрома – а также произведены новые сборы материалов на лучобской стрелке и в районе Ботанического сада.¹

Каждый исследователь имеет право на свое суждение, и оно должно основываться, прежде всего, на глубоком научном исследовании археологического материала. В этом контексте трудно принять однозначно заключение Т. Филимоновой. Датировка ею находок в Ботаническом саду концом верхнего палеолита или ранним мезолитом на основании пластинчатого характера их сколов и наличия концевых скребка обоснована недостаточно. Мезолит с уверенностью может быть определен при наличии микролитов геометрических форм, а представленные на рисунках Т.Филимоновой микролитические пластинки и микронуклеусы могли встречаться и позже, в частности, в гиссарской культуре. Для заключения же о верхнепалеолитической принадлежности собранного материала требовались и стратиграфические, и абсолютные данные. В этой связи более правильным было бы высказать свое суждение в очень осторожной, а не категоричной форме. То же относится и к определению мустьерского или верхнепалеолитического материала из местонахождения на Лучобской стрелке, в которой практически нет настоящих мустьерских пластин, хорошо известных, например, из стоянки Магмуруд, материалы которых опубликованы Т.Филимоновой. Мелкие же дисковидные нуклеусы «высокой формы» были найдены П. Окладниковым на стрелке, а также в других местах, вместе с типичным гиссарским инструментарием.²

У соседнего кишлака Дарнаичи была открыта еще одна стоянка, относящаяся к периоду неолита (левый берег реки Тебалай). Каменные орудия здесь были выполнены в своеобразной технике, отличной от ранее известной для памятников гиссарской культуры. На основании собранной коллекции, состоящей из тысячи каменных орудий пяти неолитических стоянок на территории Куляба и его окрестностей, можно было с уверенностью заключить, что здесь развивалась и существовала своя самобытная неолитическая культура. Был получен также дополнительный материал по греко-бактрийскому периоду. В целом в городе еще слабо прослеживались слои ранне-средневекового периода. Согласно предварительным данным было

---

¹ Филимонова Т. Памятники каменного века на территории Душанбе//АРТ.-2005.-Вып. 30.- С. 33-54.

² Филимонова Т. Памятники каменного века на территории Душанбе//АРТ.-2005.-Вып. 30. -С. 33-54.

установлено, что центр города находился в 3 км от современного Куляба, на правом берегу Ях-Су, в районе кишлаков Гелот и Дарнаичи. и их место в исторической судьбе сложения таджикского народа.¹

Группой археологов под руководством Ю. Якубова в 2004 году проводилось очередное обследование территории города Куляба². Исследованиями неолитической стоянки было установлено, что культурный слой в этом месте почти полностью разрушен, а каменные орудия встречены в переотложенном состоянии, что являлось существенным добавлением к полученному здесь ранее материалу, который Т. Филимонова относила не к какому-либо варианту гиссарской культуры, а к новой самостоятельной культуре. Однако для подобного вывода было еще крайне мало данных.

В обнаруженном на окраине кишлака Учкун многослойном поселении, жизнь на котором продолжалась в период неолита-бронзы, заложенными шурфами определена толщина культурного слоя в четыре метра, относящегося к неолиту. Подобная мощность культурных напластований была впервые выделена для неолитических памятников Таджикистана, так как ранее наибольшая толщина (1,5 м) культурных слоев была определена для опорных неолитических памятников Туткаула и Сай-Сайеда. Такая структура слоя свидетельствовала об очень длительном проживании на этой стоянке древних людей, что подразумевало оседлый, а не кочевой образ жизни. Следовательно, в процессе дальнейших раскопок можно было впервые выделить этап оседания на этих землях охотников и собирателей. Полученные материалы заставляли также по-новому взглянуть на проблему локальных вариантов в гиссарской культуре и их место в исторической судьбе сложения таджикского народа³.

Каменный инвентарь со стоянки у кишлака Учкун состоял из двух групп орудий. Одна была характерна для «классического Гиссара», вторая - для локального варианта, получившего название «кулябский». Еще одна стоянка с аналогичным инвентарем была открыта на плато возле Ходжа Сартеза. Все это свидетельствует о том, что по реке Ях-Су проходила мирная граница двух родственных племенных объединений. Об их мирном сосуществовании говорил обмен техническими навыками обработки камня. Поразительной явилась насыщенность слоя каменными орудиями, в том числе большим количеством шлифованных изделий, что также не характерно для классического Гиссара. Интенсивная жизнь на этом поселении значительное

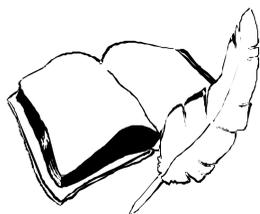
¹ Якубов Ю., Довуди Д., Филимонова Т. История Куляба с древнейших времен до наших дней. – Душанбе, 2006.

² Якубов Ю., Довуди Д., Филимонова Т., Ахметзянов М., Кулёмин А. Археологические раскопки в городе Кулябе в 2004 г//АРГ.-2005.-Вып.30. С. 175-204.

³ Якубов Ю., Довуди Д., Филимонова Т. История Куляба с древнейших времен до наших дней. – Душанбе, 2006.

время продолжалась также в эпоху бронзы. В собранном подъемном материале присутствовало большое количество зернотерок, что подтверждало устойчивый земледельческий характер экономики местного населения в бронзовом веке. Были найдены предметы из камня в виде современных скалок длиной до 1,5 м, толщиной в средней части до 10 см, с отшлифованной до зеркального блеска поверхностью. В качестве предположения их функциональной предназначенности можно выдвинуть версию о принадлежности к ткацким станкам.¹

Таким образом, научные достижения в изучении археологических памятников Южного Таджикистана в годы независимости обогатились и служат дополнительным материалом для написания древнейшей и древней истории таджикского народа.

---

¹ Там же.

*Н. Т. РАХИМОВ,
устоди Донишгоҳи давлатии Хучанд
ба номи академик Б. Гафуров*

МУАММО ВА ДАСТОВАРДҶОИ ЭКСПЕДИТСИЯИ БОСТОНШИНОСИИ ШИМОЛИ ТОҶИКИСТОН

Дар даҳсолаҳои охири замони шӯравӣ дар ҳудуди Тоҷикистон се экспедитсияи археологӣ фаъолият мекарданд, ки яке аз онҳо Экспедитсияи бостоншиносии комплекси шимолӣ Тоҷикистон (ЭБКШТ) буд, ки он фаъолияти мунтазами ҳешро аз соли 1974 оғоз бахшидааст [5, 313-329]. Ба экспедитсияи номбурда, асосан кормандони шӯбаи Таърихи маданияти Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ шомил буданд.

Нукоти таҳқиқи ЭБКШТ асосан дар қаламрави шаҳру деҳқадаҳои вилояти Суғд ҷараён дошт ва бостоншиносон бо ҳафриёти ёдгориҳои археологӣ ва осори дигари маданияти қадимаи вилоятҳои таърихии Хучанд, Илок, Истаравшан ва ҳам Фарғонаи Ғарбӣ сару кор доштанд.

Аз давраи ташкили экспедитсия дар соли 1974 то соли 1991 дар раванди асосии кори бостоншиносон чунин масоил пешрафт дошт: а) масоили замони асри биринҷӣ ва ибтидои асри оҳани аҳолии муқимӣ ва кӯчманчии Фарғонаи Ғарбӣ; б) таҳқиқи номи маҳалҳои таърихӣ (топонимика) ва ҷой ба ҷой гузоштани онҳо; шакли иқтисодӣ ва маданияти модии шаҳрҳои қадимаи Хучанду Истаравшан; в) масоили мубрами ёдгориҳои санъати тасвирӣ, ақоиди динӣ ва расму русумҳои халқӣ; г) навъҳои ёдгориҳои модӣ, меъморӣ суннатӣ ва динӣ; д) навъҳои истехкомҳои ҳарбӣ [3, 15; 5, 320; 6, 277].

Вобаста ба ин ва дигар масоилҳои илмӣ, олимони ЭБКШТ дар солҳои 70-90-уми асри ХХ басо меҳнати зиёдеро ба харҷ доданд то ин, ки қулҳои ёдгориҳои мухталифи таърихии кишвар ба пуррагӣ мавзӯи таҳқиқ қарор дошта бошанд. Масалан, таҳқиқи давраи асри санг ба Н. А. Москаленко ва В. А. Жуков, обидаҳои замони сақӣ, инчунин, қургонҳо, қурумҳо ва муғонаҳо ва ҳам нақшҳои рӯи сангӣ кӯҳҳои Мевағул ва Қурама ба зиммаи Е. Д. Салтовская ва О. В. Панфилов, бошишгоҳҳо, харобаи шаҳракҳои ибтидои асри оҳан ва масоили мубрами шаҳру шаҳракҳои замони оҳан ба зиммаи Н. Неъматов, У. Пулодов, А. Мирбобоев, Е. Салтовская, Т. Беляева, Р. Афзалов, П. Самойлик, А. Маняхина, Н. Рахимов, А. Ҳоликӣ, осори дафнгоҳҳои қадима ба зиммаи А. Мирбобоев, В. Чумаев, қалъа-истехкомҳои охири асри миёнагӣ ба зиммаи С. Марофиев, ёдгориҳои обёрӣ ба зиммаи А. Билолов ва У. Эшонқулов, масоили таърихи

кулолгарӣ дар шаҳри Бунчикат ва Ёротеппа ба зиммаи П. Самойлик вогузор шуд.

Бояд тазаккур дод, ки дар фаъолияти кории ЭБКШТ донишмандони варзидаи таърихи меъморӣ аз ҷумла С. Г. Хмелнитский, В. А. Воронина, Р. С. Муқимов, С. Мамадҷонова ва дигарон мунтазам иштирок доштанд. Ба ҷумлаи бозёфтҳои тозае ҳайъати ЭБКШТ дар баҳши ёдгориҳои асри санг, ки солҳои 70-80-и асри ХХ дарёфт ва таҳқиқ шуданд, метавон истгоҳи асри санги Шаҳристонро, воқеъ дар маҳаллаи деҳи кӯҳии Гургдара ва Яскак номбар кард, ки онҳо аз ҷониби В. Жуков таҳқиқ шуданд.

Ёдгориҳои замони асри биринҷӣ дар қаламрави вилояти таърихии Истаравшан нисбатан кам ба даст омаданд. Ба зумраи чунин ёдгорӣ метавон истгоҳи Чоршохатеппаро воқеъ дар 2,5 км самти шимоли-шарқии Шаҳристон номбар кард. Ин ёдгориро донишмандон ба нимаи дуҷуми ҳазораи II то милод нисбат додаанд.

Дар давоми ин солҳо ходимони илмӣ ЭБКШТ тавонистанд, нисбатан ба пуррагӣ ёдгориҳои асри оҳани шимоли Тоҷикистонро таҳқиқ намоянд (қургонҳои Дашти Ашт, Нуртеппа, Хучанд, Ширин).

Яке аз масоили хеле мубрами таърихи Осиёи Марказӣ ин робита ва ҳампайвастагии қабоили кӯҳии кишвар бо аҳолии муқимии шаҳрӣ аст. Дар қадим ҳавзае рӯди Сир маҳалли робита бо кӯҳиёни соҳили рости рӯди Сир қарор дошт.

Солҳои 70-80-ми асри ХХ давраи босуботи ҳафриёти ёдгориҳои қабоили кӯҳии кишвар ба шумор мераванд. Дар натиҷаи ин корҳо ходимони ЭБКШТ маводҳои хеле зиёд ва нодирро доир ба маданияти қавмҳои кӯҳию нимкӯҳии ҳавзае миёноби рӯди Сири аҳди антиқа ва асрҳои миёнаро ба даст дароварданд. Е.Салтовская ва У.Пӯлодов даҳҳо иншоотҳои дафнӣ (қургон, қурум, муғхонаҳо)-ро дар ҳудуди ноҳияи Истаравшан ва Фарғонаи Ғарбӣ (ноҳияҳои Исфара, Ашт ва Мастҷоҳ) ҳафриёт намуданд, ки онҳо ба асрҳои I-VII милодӣ мансубият доранд. Маводҳои ба дастоварда барои ташаккул ва этногенези халқи тоҷик ва фарҳанги он арзиши хуби илмӣ доранд.

Дар чараёни ҳафриёти ёдгориҳои қабоили кӯҳӣ возеҳ муайян шуд, ки равобитаи иқтисодии байни аҳолии кӯҳӣ ва аҳолии муқимии шаҳрӣ хусусияти мунтазам дошта, қулли самтҳои ҳаёти иқтисодиро фарогирӣ мекард.

Гуруҳи бошишгоҳҳо, ки дар марзи воҳа қарор доштанд, ба истеҳсоли лавозимоти барои мардуми кӯҳӣ ниёз дошта, таҳассус пайдо карда буданд. Солҳои 70-уми асри ХХ пас аз босуръат оғоз ёфтани фаъолияти ҳамаҷонибаи ЭБКШТ, масъалаи ба миён омадани марказҳои шаҳрӣ дар ноҳияҳои шимоли Тоҷикистон ба миён омад. Ин масоили андаке бармаҳал дар гуруҳи манотиқи Осиёи Миёна, бахусус дар Самарқанд, Бухоро, Марв ҳалли худро пайдо карда буд. Дар Тоҷикистон шимолӣ низ ин масоил мебоист ҳалли худро пайдо ме-

кард. Дар маъхазҳои юнонию римӣ ва ҳам пахлавию суғдӣ ва чинӣ дар ин бобат баъзе ишораҳо ҷой доштанд. Онҳоро мебоист дарёфт кард.

Дар натиҷаи ҳафриёти мунтазами гурӯҳи бостоншиносони ЭБКШТ ин масъала низ ҳалли худро пайдо кард. Бостоншиносон зери роҳбарии Н. Неъматов зинаҳои нахустини раванди шахрсозӣ ва шахрнишини (урбанизация)-ро комилан таҳқиқ намуданд. Ҳафриёти доманадори қалъаи Хучанд ва диҷи он (Т. Беляева) собит кардаанд, ки дар ин маҳал дар ҳазораи I-и то м., як силсила шахрак ва деҳкадаҳо ба миён омаданд, ки дар онҳо раванди шахришавӣ (урбанизация) ба ҷашм мерасид. Яке аз чунин шахракҳо Хучанди аҳди бостон аст, ки он дар поёноби рӯди кӯҳии Такоб (аз асри XII-XIII Ҳоҷа Боқирғон маъруф буда) дар маҳалли пайвастанавии рӯди Такоб ба рӯди Яксарт, дар пайванди тамаддунҳои сақӣ ва ҳам суғдӣ рӯ ба ҳастӣ овардааст.

Дар натиҷаи ҳафриётҳои мунтазами солҳои 50-ум ва ибтидои солҳои 80-ми асри XX (Неъматов, Беляева, Билолов, Самойлик) дар қисми соҳили рӯди Сири шаҳри Хучанд қабатҳои маданияи давраҳои қадиму қадимтарини шахр (VIII-IV т.м. ва асрҳои III-I т.м.) дарёфт шуд. Дар натиҷаи ин кофтуковҳо масоҳати эҳтимолии шахраки қадима, деворҳои муҳофизатии самти шарқии қалъаи давраи антиқа дарёфт шуда, маводи хеле ҳам нодир ба даст омад.

Бо кӯшишу заҳматҳои пурдавоми бостоншиносони ЭБКШТ масъалаи баҳсталаб ва тӯлонии оид ба маҳалли ҷойгиршавии шахраки антиқии Искандарияи Канора ҳалли худро пайдо намуд. Осори раднопазири ин шахрак, дар Хучанд, дар ҳудуди қалъаи шахрӣ дарёфт шуд. Бо ин ҳама кашфиётҳои нодир ба баҳси тӯлонӣ оиди маҳалли ишғоли Искандарияи Канорӣ, ки он дар адабиёти таърихӣ ва ховар-шиносӣ дар тӯли зиёда аз 250 сол идома дошт, хотима гузошта шуд.

Чунон, ки амиқ шуд, дар маҳалли тангнои водии Фарғонаи Ғарбӣ, дар соҳили чапи рӯди пуроби Яксарт, дар маҳалли ба ин рӯд васл шудани рӯди кӯҳии Такоб хеле бармаҳал, дар асрҳои VIII-IV-и замони то милод, басо барвақт то ба ин диёр лашкар кашидани Искандари Мақдунӣ, ҳаёти шахрии Хучанди замони архаикӣ идома дошта, онро қабिलाҳои шучоатманди ин диёри афсунгар асос гузошта буданд [3, 29].

Каме дар поёнтари рӯди Сир, дар маҳалли банди оби Фарҳод, дар солҳои 1969, 1974-1980 ҳафриёти дуҷумини шахри қадими ин ҷо Курушкадаи қадим (асрҳои VI-IV т.м.) оғоз гардид. Бозмондаҳои ин шахр истехкоми андаке дуртар дар шимолу-ғарбии деҳаи Куркати ноҳияи Спитамени вилояти Суғд қарор дорад. Аз ҷумлаи кашфиётҳои нодирони даҳсолаҳои охир дарёфти қабатҳои асрҳои VI-V т.м. ва ҷой додани Курушкадаи муаллифони қадим дар ҷойи харобаи Ши-

рин-Куркат аст. Соли 1974 гурӯҳи бостоншиносон дар доманаи самти чанубии қаторкӯҳи Ширин даҳмакҳои дар синаи кӯҳ канда шударо ошкор намуданд. Шумораи умумии даҳмакҳо, ки дар қабати кӯҳ канда гаштаанд, наздик ба 25 адад мерасанд. Одати дар рӯи тахтасанги сари кӯҳ гузоштани ҷасади мурдаҳо низ ба ҷашм расидааст. Аз даруни даҳма-ғорҳои дар синаи кӯҳ канда гашта, осори зиёда аз 700 косахонаи сар, устухони сершумори мурдаҳо, остондон ва ороиши сершумори занона, ки аз тилло, нуқра, биринҷ ва ҳам аз санг сохта шудаанд, ба даст омадааст [2, 267-454].

Яке за дастовардҳои назарраси ходимони илмии ЭБКШТ кашфи маркази шаҳрии замони ибтидои асри оҳан дар Шимоли Тоҷикистон ба шумор меравад. Харобаи Нуртеппа дар маҳалли осоишгоҳи Хавотоғи ноҳияи имрӯзаи Истаравшан қарор дорад. Ин харобаи шаҳрӣ, ки бо Хучанд ва Курушкадаи архаикӣ ҳамаср аст, дар садаҳои VIII-VI то милод дар поёноби қисми даштии дарёча-сойи Сарин (ҳоло Шахристон) ба вуҷуд омадааст. Дар ҳафриёти ин харобаи шаҳрии қадима Н. Неъматов, Т. Беляева, А. Мирбобоев, Н. Раҳимов ва У.Эшонкулов иштироқи фаъол доштанд [4,35; 6,275-283; 7,25-26].

Манзилҳои ҳафриётшуда, хиёбон ва девору истехкомҳо, кӯчаҳои шаҳракҳои қадима (аз ҷумла дарвоза, бурҷ ва деворҳои шаҳрӣ ва хандакҳои оби онҳо), ҳамчунин бозёфтҳои зарфҳои сафолӣ, биринҷӣ, аз оҳан ва дигарҳо аз он башорат медиҳад, ки маданияти Нуртеппа хосатан дигар аст ва он дар пайванди харобаҳои маъруфи Эйллатони Фарғона ва Бургулуки Чочи қадим айнияти наздик дорад. Бозёфтҳои ба даст омада башорат медиҳанд, ки аҳолии қадими Нуртеппа ҳамеша дар равобити қарини тичоратию хочагидорӣ бо қабिलाҳои сақои ҳавзаи рӯди Сир қарор доштанд. Дар маводҳои сафолӣ Нуртеппа омезиши ду фарҳанги моддӣ-фарҳанги кишоварзӣ ва чорводорӣ ба ҷашм мерасад. Аҳолии Нуртеппа аз обёрии сунӣ бархурдор буданд. Бостоншинос У.Эшонкулов осори чанд наҳр ва чуйро дар маҳалли Нуртеппа ошкор намуд.

Аз рӯи бозёфти сершумори устухондонҳои сафолӣ (оссуария) метавон натиҷабардорӣ кард, ки ҳаёт дар Нуртеппа то асрҳои V-VIII-и милодӣ идома дошт.

Аз рӯи осори ба даст омада, се шаҳраки архаикӣ – Хучанди қадим, Курушкада ва Нуртеппа, метавон чунин натиҷабардорӣ кард, ки ҳаёти шаҳрӣ дар онҳо дар як вақт, яъне дар ибтидои ҳазораи I-и то милод ба миён омада, ҳар се шаҳрак низ дар овони қадим дар ҳайати империяи Ҳахоманишӣ буданд ва дар асри IV то милод аз ҷониби Искандари Мақдунӣ ишғол шуданд.

Маҳалли дигари омӯзиши бостонӣ аз ҷониби ЭБКШТ харобаи Муғтеппа дар шаҳри Уротеппа қарор дошт. Аввалин хандакҳои бостоншиносон дар Муғтеппа солҳои 1949-1950 аз ҷониби ҳайати бостоншиносони истаравшанӣ ҳафриёт шуда буд. Дертар солҳои 1959,

1960, 1969, 1970, 1973, 1974 дар қитъаҳои начандон калони хароба бостоншиносон П.Самойлик, Е.Салтовская ва Х.Муҳиддинов ҳафриёт намуданд. Аз соли 1981 то 1991, яъне дар давоми даҳ сол бо таҳқиқи харобаи Муғтеппа яке аз дастаҳои ЭБКШТ бо сарвари Н. Раҳимов машғул гардид [2, 137-209; 8,107-115; 9, 10-16].

Дар натиҷаи ҳафриёти мунтазам ва босуботи гурӯҳи бостоншиносон бо сарвари Н.Раҳимов имконияти ошкор намудани ҳамаи қабатҳои маданияи Муғтеппа ба даст омада, таърихи шаҳри Уротеппа аз давраҳои қадим то охири асри XIX ошкор карда шуд. Н. Неъматов ва Н. Раҳимов пас аз таҳқиқи солҳои тӯлонии табақабандии қабатҳои маданияи харобаи Муғтеппа ба хулоса омаданд, ки қисми қадимаи шаҳр – Бага (асрҳои IV-III-ми т.м.) ба давраҳои ибтидои асримиёнагии Воғати (асрҳои V-XII) мутобиқ буда ва он ба тадриҷ ядрои Уротеппаи асрҳои XV-XVI-ро асос гузошт.

Натиҷаи ҳафриёти бисёрсолаи ёдгориҳои номбаркардаи бостоншиносии Шимоли Тоҷикистон барои таҳқиқи амиқи таърихи халқи тоҷик аҳамияти хоса доранд. Дар заминаи маводҳои аз харобаи Нуртеппа, Хучанди қадима, Муғтеппа, Ширин (Куркат) ва ёдгориҳои дигар ба даст омада, таърихи табақавии ҷамоаи қадим, оғози маданияти кишоварзии обёриро дар ҳавзаи миёноби рӯди Сир ва ҳам зинаҳои аввалини шаҳришавӣ (урбанизация)-ро дар ҳавзаи рӯди Сир ва маданияти шаҳрро дар воҳаи номбурда ба пуррагӣ тадқиқ шуданд.

Инчунин, дар натиҷаи фаъолияти бисёрсолаи ходимони ҳайати ЭБКШТ дар таҳқиқи шаҳрҳо, кӯшкҳо, бошишгоҳҳои саҳроӣ ва ҳам маданияти моддӣ ва маънавии сокинони қадими онҳо, маводҳои нодир ба даст омаданд. Дар ҷараёни ҳафриёти Кохи афшинҳои Истаравшан осори нотақрори меъморӣ, ҳамчунин шумораи сершумори наққошиҳои рӯи деворӣ, пайкарсозӣ, ҳаққокии рӯи ҷӯб ва дигар осори санъат, манзараҳои нотақрори дostonҳои ривоятӣ ба даст омаданд, ки кулли онҳоро дар маҷмӯъ «Кашфиёти Истаравшан» менамояд.

Маданияти моддӣ Истаравшан дорои маҷмаи ёдгориҳои шаҳрӣ, деҳқадаҳо, маҷмаи иншоотҳои ҳарбӣ, кохи шоҳон, дорои кӯшкҳои устовори ашрофзодагони маҳаллии сокинони шаҳр ва деҳотҷой, манзилгоҳи сипоҳиён, навои мухталифи дайру оташқадаҳо, ибодатхонаҳои буддоӣ, масеҳият, масҷидҳо, осори мазорҳо ва боз чанд меъморӣҳои дигари қадима ҳафриёт шуданд.

Ҳоло аз лиҳози илмӣ коркарди маводҳои ЭБКШТ ба анҷом расида аст. Як қисми онҳо дар маҷмӯаи даврагӣ «Маданияти моддӣ Истаравшан» (ҷопҳои №№1-4) [1] нашр шуд. Нашри дигари ин силсила (№№5-8) дар як асари бунёди тахти унвони «Истаравшани қадим: шаҳрҳо, ҷойгирӣ ва даврабандии онҳо»[2, 778] ба анҷом расид.

Дар тӯли зиёда аз ним аср роҳбари ғоявии ЭБКШТ академики

АМИТ Н.Неъматов (1927-2011) қарор дошт. Зери роҳбарии ин марди оқил ва кордон илми тоҷик, баҳусус таърих ва бостоншиносӣ, хеле нумӯ кард. Илми бостоншиносии тоҷик маъруфи ҷаҳон шуд. Зери роҳбарии академик Н. Неъматов раванди таърих ва фарҳанги қавму қабоиلى сершумори Шимоли Тоҷикистон таҳқиқи амиқ ва ҳамаҷониба пайдо кард. Зинаҳои пайдоиш ва инкишофи таърихӣ қабоиلى қадими ҳавзаи рӯди Сир, ки онҳо дар қадим ба ҳайатҳои таърихию-фарҳангии Суғди қадим ва Давон ва ҳам Истаравшан, Хучанд, Фарғона ва Чочу Илоқ (дар асрҳои миёна) дохил буданд, таҳқиқи илмӣ худро дарёфт карданд.

Дар фосолаи зиёда аз ним аср дар ҳудуди Шимоли Тоҷикистон кашфиётҳои нодиртарини бостоншиносию таърихшиносӣ ба анҷом расиданд. Ин кашфиётҳо давраҳои муҳталифи таърихро аз замони асри санг то ибтидои асри миёна фарогири намуданд. Дар ин кашфиётҳои нодир саҳми Н. Неъматов, У. Пӯлодов, Е. Салтовская, А. Мирбобоев, Т. Беляева, А. Билолов, Н. Раҳимов ва дигарҳо басо нишонрас аст.

Маводҳои бостонӣ равшан карданд, ки маданияти моддӣ ва фарҳангии аҳолии қадимаи ҳавзаи рӯди Сир басо бисёрҷабҳа буданд. Алоқаи маданияти кишоварзӣ ва чорводорӣ омилҳои муҳимтарини рушд ва ташаккули фарҳанги воло будааст. Маҳз бо шарофати ҳафриёти бостоншиносон А. П. Окладников, Б. А. Литвинский ва В. А. Ранов маданияти қадимаи аҳолии Қайроққум, ки дар фаъолияти рузмарраи онҳо истехсоли маъдан гудохт ва ҳам коркарди он ба шакли табарҳои аълосифати биринҷӣ мақоми арзишманд дошт, муқаррар гардид. Бо ин кашфиёт, дар як вақт таърихи пайдоиши марказҳои истехсоли маъдан, робитаи байни аҳолии шаҳраку аҳолии деҳаҳои атрофи он ва инчунин русуми дафн ва масоили дигар ҳалли худро пайдо карданд.

Ба ин муносибат зарурияти муқаррар кардани самтҳои асосии дастовардҳои ЭБКШТ, ки онро дар як сатҳ метавон бо комёбиҳо ва масоили умдаи тамаддуни ҷаҳонӣ гузошт, ба миён омад, ки онҳо чунинанд:

1. Амиқ намудани қадимтарин истгоҳи асри санг, ки замони дар Шимоли Тоҷикистон сукунат доштани одамонро бошарат медиҳад.

2. Бо кашфиётҳои раднопазир собит гардид, ки ҳудуди Шимоли Тоҷикистон ҳамон мавзее аст, ки дар ҳоки он маданияти Қайроққум шакл гирифт ва ҳам маҳалли бархурди қабоиلى чорводорӣ ва кишоварзӣ қарор дорад.

3. Пажӯҳишҳои ҷараёни шаҳришавӣ (урбанизация) ва ҳам раванди ҷараёни муқимшавӣ ва шаҳришинӣ аз нимаи аввали ҳазораи якуми то замони милод шурӯъ гардид. Маҳз дар ҳазорсолаи номбурда суннатҳои ба худ хоси шаҳрсозӣ ва шаҳришинӣ дар ин шакл гирифтанд..

4. Қариб кулли шаҳрҳо маркази хунармандӣ, тичорат ва фарҳанг буданд. Тичорат хусусияти байналмиллиро касб кард.

5. Омӯзиши шаҳри Хучанд нишонаҳои шаҳраки асрҳои VIII-IV-и т.м. ва осори шаҳри калони антиқиро ошкор сохт. Маводҳои ба даст омада холисона аз он башорат доданд, ки шаҳри «Исканадарияи Канора» маҳз ҳамин шаҳри имрӯзаи Хучанд аст. Ба ин васила ба бахсҳои доманадор хотима дода шуд. Дар натиҷаи тадқиқотҳои бостонӣ маданияти модии замони вусто кашф гардида имконияти омӯзиши табақабандии қабатҳои маданияи шаҳри Хучанд барои ҳамаи давраҳои фаъолияти он ба даст омад.

6. Кашфиётҳои маданияти замони таърихи ибтидои асримиёнагии Истаравшан, бахусус пойтахти он шаҳри Бунҷикат, ки он ганҷи осори санъат ва фарҳанг аст, аҳамияти хоса дорад. Дар ин кохи шоҳӣ бостошиносон нодиртарин осори меъморӣ ва санъат, аз он ҷумла, қоши дар, «тасвири модагург, ки ба ду писарчаи навзод шир медахад», осори кӯшкҳои сершумор, намунаҳои олиӣ санъати деворнигорӣ, толорҳои сершумор, манзили истироҳат ва долонҳои сершумор, ки онҳо дар маҷмӯъ қасри афшинҳои Истаравшанро бо дигар мӯъҷизоти ҷаҳон дар як сатҳ мегузорад.

7. Аз ҷумлаи дигар дастовардҳои ЭБКШТ кашфи шаҳраки қадимаи Нуртеппа дар маҳалли истироҳатгоҳи Хавотоғ аст, ки он дар асрҳои VIII-VI то замони милод рӯ ба ҳастӣ овардааст. Ин ёдгори аз ҷумлаи қадимтарин обидаҳои минтақаи шимоли Осиёи Марказӣ ба шумор меравад.

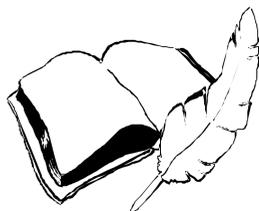
8. Дарёфтган ва ҳафриёти нодиртарин даҳмакҳои сарикӯҳӣ дар маҳалли харобаи Ширини деҳи Куркат низ аз ҷумлаи нодиртарин кашфиётҳои солҳои 70-ми ЭБКШТ маҳсуб меёбад. Аз 9 адад даҳмакҳои дарёфт гардида, зиёда аз 700 косахонаи сари одам ва ҳам ҳазорҳо маснуоти зеби мардонаю занона, ки аз тилло, нуқра ва биринҷ омода гаштаанд, ба даст омаданд. Аз дохили даҳмакҳо инчунин чанд адад танбар (оссуария), тангаҳои сершумор ва як адад тангаи зарби давлати Чин, ки бо номи «у – шу» маъруф аст ва ҳам осори дигар ба даст омаданд. Шумораи умумии даҳмакҳо наздик ба 20-25 адад мерасанд.

9. Кашфи чанд ҳазор нақши рӯи санг дар кӯҳҳои Қаромазор низ аз кашфиётҳои нодиртарини бостоншиносони ЭБКШТ маҳсуб меёбад. Дар ин нигораҳо ҳаёти қабоили қадимаи сақоиёни чорводори ҳавзаи сохили рости рӯди Сир тасвир шудаанд. Ин наққошиҳоро метавон «Осорхона дар зери гунбад» номид. Моҳияти таърихӣ ва фарҳангии ин намунаи санъат ҳоло мавзӯи таҳқиқ қарор наёфтааст. Вале, умед аст, ки бо ҳафриёти тамоми қабристонҳои сақоиёни ин маҳал, ки онҳо бешубҳа моли қабоили сақоиёни ҳавзаи рӯди миёноби Сир мебошанд, ҳалли худро пайдо хоҳад кард.

Фаъолияти ЭБКШТ аз ҷониби марказҳои илмӣ эътироф шуданд. Аъзоёни экспедитсия дар бисёр кунгураҳои ҷаҳонӣ иштирок намуда оид ба дастовардҳои бостоншиносии ЭБКШТ гузориш додаанд. Аз боло рафтани эътибори кашфиётҳои бостоншиносони тоҷик ширкати онҳо дар лоиҳаҳои байналхалқӣ, лоиҳаҳо, намоишҳо ва ҳам ҳафриётҳои муштарак бо бостоншиносони Руссия, Олмон, ИМА, Полша ва дигарҳо башорат медиҳад.

АДАБИЁТ:

1. Билалов А. И. Из истории ирригации Уструшаны (Материальная культура Уструшаны. Вып.4). – Душанбе,1980.
2. Древняя Уструшана: города, их локализация и хронология. – Душанбе, 2003.
3. Мирбабаев А. К. Тридцать лет Северо-Таджикистанской археологической комплексной экспедиции (СТАКЭ)//АРТ. Вып. XXIV (1984). Душанбе, 1993. – С.11-31
4. Мирбабаев А. К., Рахимов Н. Т. Археологические памятники Согдийской области. Путеводитель. – Худжнд, 2008.
5. Негматов Н.Н. Некоторые итоги и перспективы археологии северного Таджикистана в связи с созданием СТАКЭ//АРТ. -Вып.XIV(1974).- Душанбе, 1979. – С.313-329.
6. Негматов Н.Н. СТАКЭ: 50 лет археологических открытий//АРТ. – Вып. XXX. -Душанбе, 2005. – С.275-283
7. Негматов Н. Н., Беляева Т. В. Общий отчёт об исследованиях Нуртепа в 1980-1985 гг. и предложения по дальнейшему изучению и сохранению памятника//АРТ. – Вып.XXV. – Душанбе, 1994. – С.25-26
8. Рахимов Н. Т. Раскопки на городище Мугтепа в 1981 г//АРТ. -Вып. XXI. -Душанбе,1988. – С.107-115.
9. Рахимов Н. Т. История Уратюбе по археологическим данным//АКД.- Самарканд, 1989. – 24 с.

---

*Лариса ДОДХУДОЕВА,
Зинатмо ЮСУФБЕКОВА,
Мумина ШОВАЛИЕВА*

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ЭКСПЕДИЦИИ ИНСТИТУТА ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ ИМЕНИ А.ДОНИША НАНТ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Как известно, полевые материалы, собранные среди населения для исследователей-этнографов всегда являлись и остаются первоисточником. В 90-е годы XX в. и первые годы XXI в. научные сотрудники отдела этнографии были полностью лишены этого первоисточника. Причина тому – развал Союза, военное противостояние и их последствия: утечка кадров, отсутствие финансовых средств, транспорта, затруднения с выездом в поле. Все это не позволяло проводить экспедиционные работы в различных регионах страны.

Начиная с 2013 года возобновились экспедиционные работы, в которых принимали участие все научные сотрудники отдела этнографии Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана (далее ИИАЭ НАНТ). Во время полевых этнографических исследований использовались традиционные методы исследования: наблюдение, опрос, анкетирование, интервью, а также метод пережитков. Последний метод позволил изучить явления, которые ещё сохранились у локальных групп таджикского народа в различных регионах, но потеряли своё прежнее значение.

Первая экспедиционная поездка состоялась июле 2013 года в Гиссарскую долину и Варзоб при участии заведующей отделом этнографии Додхудоевой Л.Н. и ведущих научных сотрудников Юсуфбековой З., Шовалиевой М. и главного хранителя Музея этнографии ИИАЭ НАНТ Васитовой Н.Р. Во время полевых исследований вселениях Варзобского ущелья, в том числе джамоатов Зиддех (Зидди) и Зимчурда, а также ущельях Алмасы, Каратаге и Горной Ханаке членами экспедиции было собрано много ценных этнографических полевых материалов по различным отраслям материальной и духовной культуры, занятиям, жилищу, семье и семейной обрядности. Изыскания проводились по следующим разделам: семья, формы семьи и семейных отношений, промыслы и ремёсла, а также занятиям населения Гиссарской долины в XX – начале XXI в. Результаты этой экспедиции были опубликованы в книге «Полевые этнографические исследования 2013 года» [15]. Они чрезвычайно важны в плане сравнительного материала при написании различного рода научных исследований, по-

скольку историческая роль населения, проживающего на южных склонах Гиссарского хребта, в процессе эволюции таджикского народа весьма значительна, а их культурно-цивилизационная целостность, находящаяся под влиянием современных вызовов, представляет большой исследовательский интерес среди современных ученых. Полученные этнографические данные были использованы в плане сравнительного материала при написании раздела «Семья и формы семьи и семейные отношения таджиков» для коллективного труда ИИАЭ НАНТ «Этногенез и этническая история таджикского народа».

В 2014 г. была организована Зарафшанская этнографическая экспедиция в Верховья Зарафшана (Фароб, Магиан, Шинг), г. Пенджикент в составед. и. н. Додхудоевой Л. Н., к.и.н. Юсуфбековой, к.и.н. Шовалиевой М. Во время полевых работ был собран обширный этнографический материал по культуре и быту населения, ремеслам, верованиям, семье, семейным обычаям и обрядам, хозяйству и занятиям и др., который подробно изложен в монографии «Таджикистан. Верховья Зеравшана. Полевые этнографические исследования 2014 года», опубликованной в 2017 году.[11] Анализ собранных полевых материалов позволил авторам данной монографии зафиксировать исчезающую историко-этническую ситуацию, духовную культуру населения, его социально-культурную деятельность, объекты художественного наследия, семейный быт, пищу, расширить знания о миграции и этнических связях жителей данного региона. Кроме того, частично материалы этих полевых исследований нашли отражение в статьях и альбоме «Орнамент Зеравшана» (М. Акилова, Л. Додхудоева) [7]. В последнем издании представлены образцы вышивки данного региона.

После возвращения из Зарафшана в том же 2014 г. от Хукумата Республики Таджикистан поступил заказ на проведение исследований жизни и быта населения зоны затопления ложа водохранилища Рогунской ГЭС. В августе-октябре при поддержке руководства государственного учреждения «Дирекция зоны затопления Рогунской ГЭС» сотрудники провели две полномасштабные разведки при участии представителей «Дирекции по зоне затопления Рогунской ГЭС». Первый этап был проведен в пяти деха Нурободского района (Чорсада, Али Галобони Боло, Фурудгох, Комсомолободи Кухна, Сари Пул, Махалаи Поён), а также в поселках шахраках Нуробод и Комсомолобод. Второй этап полевых исследований прошел в деха, прилегающих к городу Рогуну (Сичарог, Сеч, Мирох, Таги Агба, Талхакчашма, Тагикамар). В изучении вышеназванных объектов принимали участие сотрудники отдела этнографии ИИАЭ НАНТ – заведующая отделом, д.и.н., Додхудоева, к.и.н. З. Юсуфбекова, к.и.н. М. Шовалиева и заведующая музеем этнографии ИИАЭ НАНТ Т. Ашурмадова.

Работы проводились на основании разрешения на право производства исследований, выданных сотрудникам Института Государственным учреждением «Дирекция зоны затопления «Рогунской ГЭС». Финансирование мероприятий осуществлялось за счет средств государственного бюджета, заказчиком работ выступила также «Дирекция зоны затопления Рогунской ГЭС».

Целью этнографических исследований в зоне затопления Рогунской ГЭС являлся сбор информации о жителях края, их традициях, общественном и семейном быте, ремеслах. Глобализация и отрицательное воздействие хозяйственной деятельности человека, экологические изменения способствуют преждевременной утрате многих памятников. В подобной ситуации именно полевые этнографические исследования способны обеспечить сохранность и пропаганду неповторимой культуры коренного населения.

Задачей полевых этнографических исследований был сбор максимально возможной информации об имеющихся памятниках, расположенных в ложе водохранилища, об истории каждого деха, жизни их населения (особенности общественного и семейного быта, духовной культуры, костюма, традиционной пищи, ремесленного творчества, орудий труда, способах сохранения наследия и т.п.).

Законодательством Республики Таджикистан предусмотрено обязательное выполнение мероприятий по сохранению историко-культурного наследия на территориях, и спрашиваемых под различные виды работ и хозяйственной деятельности, в том числе и в зоне затопления. Государственная историко-культурная экспертиза, как правило, проводится до начала проектных, землеустроительных, хозяйственных и иных видов работ, а также до принятия решений органами местного самоуправления о предоставлении территории населению и изменении их правового режима.

Исторический опыт показывает, что, как правило, этнокультурное наследие региона подвергается опасности его утраты при возведении таких масштабных объектов, как ГЭС. Поэтому чрезвычайно важно было успеть зафиксировать сохранившийся природный ландшафт, духовную культуру, традиционный быт жителей региона, их миграционные потоки, художественное наследие.

История этнографического изучения сельских поселений на территории Нурободского района и Рогуна достаточно скромна, поскольку здесь никогда не проводилась системная этнологическая разведка. Научных публикаций по исследуемой проблематике практически не существует, если не считать единственного фундаментального труда таджикских советских этнологов «Таджики Каратегина и Дарваза»[10], лишь отчасти затрагивающего те или иные аспекты жизни региона.

В последующем была проведена обработка исходных полевых

данных, и на их основе опубликована монография на таджикском и русском языках [13], которая в 2018 г. была переиздана с изменениями и дополнениями [14]. Настоящая публикация представляет материалы первых в истории Таджикистана этнографических исследований в зоне затопления Рогунской ГЭС.

Территория указанных выше деха Нурободского района и территории, прилегающей к городу Рогуну, рассматривалась членами экспедиции ИИАЭ НАНТ как единый историко-культурный регион. Здесь было проведено полное этнографическое изучение поселений, включающее визуальное обследование объектов, сбор и закупку изделий местного ремесленного творчества, анкетирование населения. Опрос жителей проводился согласно выработанным правилам научного интервью. Все материалы экспедиции были документированы в виде экспедиционных дневников и цифровых фотографий. Выявленные артефакты, основную часть которых составили образцы керамики, вышивки и художественной обработки дерева, имеют важное историко-культурное, научное значение и, несомненно, представляют интерес с точки зрения своей экспозиционной привлекательности в музее.

В 2018 г. сотрудник отдела этнографии физический антрополог М. Наврузбеков вместе с археологами ИИАЭ НАНТ провел антропологические исследования первого этапа зоны затопления Рогунской ГЭС, материалы которых были опубликованы им в ряде статей [5,6].

Памирская этнографическая экспедиция 2016 года в составе заведомом этнографии Додхудоевой Л. Н., ведущих научных сотрудников отдела этнологии и антропологии Юсуфбековой З. и Шовалиевой М., а также научного сотрудника отдела Наврузбекова М. проходила с 11 по 21 июля 2016 года в Рошткалинском районе (долине реки Шохдара) и г. Хороге Горно-Бадахшанской автономной области. Наряду со сбором материала по истории селений Горного Бадахшана, были исследованы такие области жизни местного населения, как хозяйство, семья и семейные отношения, рождение ребенка, свадьба, похоронно-поминальная обрядность, бытовая культура, этикет, нравы, верования, мазары, народный календарь, образование и современная культура, жилище и пища. Особое внимание было уделено новым этническим процессам, как на селе, так и в городе [1,2,3,17].

Согласно полевым материалам, инновационные процессы в Горном Бадахшане затронули все стороны жизни и быта населения: жилище, пищу, одежду и т.п. Выяснилось, что трудно поддается инновациям только похоронно-поминальный цикл, но однако и здесь, согласно сообщению информантов и нашим наблюдениям, расходы на похоронно-поминальный цикл постепенно уменьшаются, что

аналогично процессу в других регионах Таджикистана. По традиции жители оказывают семье покойного всевозможную моральную и материальную поддержку.

По результатам данной экспедиции была опубликована серия статей «Отчет о Памирской этнографической экспедиции 2016 года в г. Хорог и Рошткальа»[16], «Последние этнографические исследования промыслов Западного Памира»[17], где подробно освещаются вопросы жилища, занятий, одежды, пищи, семейной обрядности, ремесленного производства, этикета гостеприимства, народного календаря, культурно-просветительской работы, поверья и представления, миграционных процессов и т.д. у горнобадахшанцев на современном этапе.

Исфаринская этнографическая экспедиция работала с 16 по 23 августа 2017 года в г. Исфара, джамоатах Ворух, Чоркух, Чилгази Исфаринского района Согдийской области. В составе экспедиции – заведующая отделом этнографии Додхудоева Л. Н., которая проводила работу в форме многократных индивидуальных поездок по вышеуказанному маршруту, и ведущие научные сотрудники отдела Юсуфбекова З. и Шовалиева М. Членами экспедиции были собраны уникальные материалы по таким разделам, как численность и состав населения, история образования селений Чоркух и Ворух, а также Исфары, занятия, ремесленное производство, миграция, особенности традиционной и современной семьи, семейные обычаи и обряды, хозяйство, мазары и т.п.

Результаты экспедиции были опубликованы в сериях статей по ремеслам Исфары, джамоатам Ворух и Чоркух [18-20]. Как выяснилось, Ворух и Чоркух в прошлом являлись крупными населенными пунктами, где проживало много ремесленников. Здесь в каждой махалле развивались отдельные виды ремесел. По-видимому, когда-то эти селения являлись центрами ремесленного производства, как Каратаг в Гиссарской долине. Кварталы *гузары*, *махалласелений* носили названия согласносспециализации ремесленников: квартал красильщиков *нильгарон*, квартал гончаров *кулолгарон*, квартал по производству хлопчатобумажной ткани *читгарон*, квартал по производству иголок и мелких изделий *сузангарон* и т.п. В Чоркух существовал квартал прославленных мастеров по производству бумаги *когазгарон*. Бумага производилась ими здесь вплоть до 1940-1945 гг., а в средние века имела мировую известность.

Этнографическая экспедиция в составе Додхудоевой Л.Н, Юсуфбековой З., Шовалиевой М. и Ашурмадовой Т. с целью сбора этнографического материала проходила с 27 сентября по 6-го октября 2019 года в городе Пенджикенте и джамоатах Хурми, Чинор, Саразм, Лоик Шерали и Вору.

Собранные материалы охватывают главным образом различные

сферы ремесленного производства, обычаи и обряды, связанные с ними. Членами экспедиции были выявлены различные отрасли промыслов и ремесел, которые существовали и раньше, и продолжают отчасти развиваться в наши дни. В том числе: архитектура *биносозӣ*, *хонасозӣ*; керамика *кулолгарӣ*, кузнечное дело *оҳангарӣ*, художественная обработка дерева *кандакорӣ*, алебастровая лепка и резьба *гачкорӣ*, кундал *кундалнигорӣ*, художественная роспись расмкашӣ, изготовление сундуков *сандуқсозӣ*, изготовление деревянных колыбелей *гаҳворасозӣ*, изготовление очагов *танурсозӣ*, *оштонсозӣ*, изготовление корзин из прутьев *сабадбофӣ*, изготовление деревянных повозок *аробасозӣ*, резьба по дереву *кандакори*, изготовление пампонов с кисточкой *лупаксозӣ*, изготовление узоров и припорохов для настенной резьбы и росписи, музыкальных инструментов *дугорсозӣ*, *дойрасозӣ*, *найсосзӣ*, кожевенное производство *махсидӯзӣ*, *музадӯзӣ*, изготовление ювелирных изделий – *заргарӣ*, изготовление изделий из бисера *мӯҳрасозӣ*, изготовление тесьмы для штанин и джома (верхней распашной мужской одежды) *шероздӯзӣ*, изготовление тюбетеек *тоқидӯзӣ*, обработка шерсти при помощи веретена (урчук) *пашмресӣ*, ковроткачество *гилембофӣ* и изготовление ковров с высоким ворсом *джулхирс*, вязание крючком *турбофӣ*, вышивка *гулдӯзӣ* или *сузанидӯзӣ*, вышивка поясных платков *яккабанддӯзӣ*, золотошвейная вышивка *зардӯзӣ*, лоскутное шитье *гулбурӣ*, *куроқдӯзӣ*, вышивание тамбурным швом на швейной машинке *вышивказанӣ* или *попурзанӣ*. Сохранилась традиционная роль женщины *калам-каша*, делающей эскизы для вышивок женщин на ткани.

Работа экспедиции началась с Пенджикента и Саразма. В Саразм, рядом с одноименным древним городищем энеолита и бронзового века, входят несколько селений. В настоящее время на этой территории проживает большое количество переселенцев из Шинга, Панджруда, Кштута, Некнота и Кулоли.

Народная культура деха Вору, отличающаяся определенной герметичностью, и его географическая близость к территории древнего Саразма позволили этнографам уловить некие реминисценции в локальном духовном и материальном наследии, этнокультурных особенностях современного сельского поселения[4]. Ремесло деха Вору и в настоящее время продолжает существовать в естественной этнической среде, внутри традиционной таджикской культуры, а изделия народного творчества здесь еще не вышли из употребления, несмотря на то, что под внешним воздействием постепенно начинают меняться приоритеты местных жителей.

Следует отметить, что Президент Таджикистана Эмомали Рахмон 2018 г. провозгласил «Годом развития туризма и народных ремесел», а 2 января 2019 г. подписал указ об объявлении 2019-2021 гг. «Годами развития села, туризма и народных ремесел» с целью решению мно-

гих социальных вопросов населения путем улучшения инфраструктуры в сферах образования и здравоохранения, развития туристической инфраструктуры и народных ремесел, повышения уровня услуг и благосостояния народа в каждом селе и населенном пункте. Этот указ оказался своевременным, поскольку эти области в настоящее время переживают системный кризис, то есть кризис базовых ценностей. Более того, в настоящее время возникла новая угроза исчезновения отдельных видов ремесел и промыслов. В связи с этим Додхудоевой Л. Н., Юсуфбековой З. и Шовалиевой М. по результатам экспедиций 2013 – 2017 годов была издана монография «Ремесленное производство Таджикистана»[9], которая продолжает академические традиции в области научных изысканий и создания фундаментальных исследований на основе полевых этнографических материалов. В основу данной публикации был положен концептуальный анализ информации, собранный во время экспедиций в различных районах страны в 2013-2017 гг. и сфокусированной на традиционных промыслах и инновационных программах, реализуемых в сфере ремесленного сектора в Таджикистане.

В свете решений и указов президента страны Эмомали Рахмона в 2020 году был подготовлен альбом «Народное искусство Верховьев Зарафшана» [8] при участии сотрудников ИИАЭ НАНТ: Л. Додхудоевой, С. Бобомуллоева, Н. Худоёровой, Т. Ашурмадовой, З. Юсубековой, М. Шовалиевой, М. Махмудовой. Опыт ремесленничества региона является коллективным творчеством многих поколений, а реликтовые элементы его культуры до сих пор сохраняются в народном зодчестве и ремеслах. Достижения местных мастеров оригинальны и ценны, а их произведения столь выразительны своим индивидуальным обликом, порой базирующемся исключительно на опыте, интуиции, что следует признать тот факт, что они могут быть полезны в качестве художественного метода современных мастеров.

Народное искусство различных регионов Таджикистана, представляющее в целом характер таджикского этноса, занимает определенную нишу, позволившую ему в духовной жизни сохранять концепты таджикского этнического сознания и мышления, а в его материальной культуре – реминисценции древних цивилизаций.

В целом этнографические экспедиции отдела этнографии 2013-2019 гг. позволили их участникам выявить в различных регионах Таджикистана этнический опыт освоения горных и равнинных ландшафтов, календарную обрядность, культурный ландшафт, процесс реинтерпретации наследия и его интеграции в современное общество, формы существования и сохранения традиционной культуры в условиях глобализации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Додхудоева Л. К дебатам о визуальной культуре Памира начала XXIв//Очерки истории и теории искусств таджикского народа.-Душанбе, 2017.-С.69-78.
2. Додхудоева Л. Архивные материалы М.А. Рузиева о ремеслах Памира//Муаррих. 2019, № 1.-С.121-129.
3. Додхудоева Л. Памирские исследования профессора М. Рузиева//Иранское языкознание – 2020. К 70-летию со дня рождения Б.Б. Лашкарбекова. Труды международной научной конференции «Чтения памяти Б.Б. Лашкарбекова. К 70-летию со дня рождения». 18-20 октября 2018. Москва, Институт языкознания РАН. – М.: Языки Народов Мира, 2020.
4. Додхудоева Л., Ашурмадова Т. Черты самобытности этнотерриториальной группы таджиков деха Вору в Зарафшане//Саразм – начало земледельческой, ремесленной и градостроительной культуры таджиков. Мат.межд. конференции , посвященной 5500-летию Саразма. – Душанбе, 20 декабря 2019г. Выпуск 1. – Душанбе, 2020. – С.165-180.
5. Наврузбеков М. (в соавторстве) Антропологические исследования первого этапа зоны затопления Рогунской ГЭС.-Душанбе,-М.-Уфа-2018.
6. Наврузбеков М. Тахкикоти антропологии мархилаи авали минтакаизериобшавандаи НБО РОгун. – Душанбе,-Москва-Уфа. 2018.
7. Нақшунигори Зарафшон. (тадж., англ., рус. заб.). Ҳаммуаллифон М. Акилова, Л. Додхудоева. -Душанбе, 2015.
8. Народное искусство Верховьев Зарафшана//ред. Н. К. Убайдулло, консул. С. Бобомуллоев, Автор-составитель Л. Додхудоева. Душанбе, 2020.
9. Ремесленное производство Таджикистана(по материалам полевых исследований 2013-2017гг.)/ общ. ред. Н.К. Убайдулло, авторы – составители Л. Додхудоева, З. Юсуфбекова, М. Шовалиева.-Душанбе, 2019.
10. Таджики Каратегина и Дарваза//Ред. Н.А. Кисляков, А.К. Писарчик. – Вып.1, Вып.2-Душанбе, 1968, 1970.
11. Таджикистан. Верховья Зеравшана. Полевые этнографические исследования 2014 года//Авторы-составители: Додхудоева Л., Юсуфбекова З., Шовалиева М. Душанбе, 2017.-198с.
12. Таджикистан. Полевые этнографические исследования 2013 года/ Ред. Л. Додхудоева. Авт-сост. Додхудоева Л., Юсуфбекова З., Шовалиева М., Васитова Н. Душанбе, 2014.
13. Таджикистан. Нуробод и Рогун. Полевые этнографические исследования//Ред. Р.М. Масов. Авторы-составители: Додхудоева Л.Н, Юсуфбекова З., Шовалиева М., Ашурмадова Т. и др.-Душанбе. 2014.
14. Таджикистан. Нуробод и Рогун: этнографические исследования//Ред. Р.М. Масов. Авторы-составители: Додхудоева Л.Н, Юсуфбекова З., Шовалиева М., Ашурмадова Т. и др. – Душанбе, 2018.
15. Шовалиева М., Наврузбеков М. Отчет о Памирской этнографической экспедиции 2016 года в г.Хорог и Роштгалъа//Муаррих, 2016, №3.-С.34-42.
16. Юсуфбекова З., Шовалиева М. Последние этнографические исследования промыслов Западного Памира //Иранское языкознание – 2020. К 70-летию со дня рождения Б.Б. Лашкарбекова. Труды международной научной конференции «Чтения памяти Б. Б. Лашкарбекова. К 70-летию со дня рождения». 18-20 октября 2018. Москва, Институт языкознания РАН. – М.: Языки Народов Мира, 2020.
17. Юсуфбекова З., Шовалиева М. Традиционные ремесла Исфаринского района в прошлом и в настоящее время //Мат. респуб. науч.-теорет. конф. «Роль и место исторических памятников в развитии туризма и народных ремесел» Душанбе, 2018.-С. 68-72.
18. Юсуфбекова З., Шовалиева М. Некоторые виды промыслов Исфаринского района. Прошлое и современное состояние: кузнечное, кожевенное, пищевое, ткацкое производство и женские занятия//Муаррих, №4, 2018.-С.58-61.
19. Юсуфбекова З., Шовалиева М. Основные результаты этнографической экспедиции в г.Исфара и джамоаты Ворух и Чоркух в 2017 году//Муаррих, №3-4, 2017.-С. 81-86.

*Виктор ДУБОВИТСКИЙ,
А. Қ. ШАРИФЗОДА,
Институти таърих бостоншиносӣ ва
мardумшиносии ба номи А. Дониш*

ДАР РОҶИ ПУР ПЕЧУ ТОБИ ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХИ ИЛМ ВА ТЕХНИКАИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Шуъбаи таърихи илм ва техника соли 1980 дар шакли бахши Институт таъсис ёфта, н.и.т. Г. Н. Наврӯзов нахустин мудири он таъйин мешавад, ки он вақт шуъба 5 корманди илмӣ дошт.

Дар солҳои аввали таъсисёбии шуъба мавзӯоти асосии таҳқиқоти он ташаккул ёфта, се муҳаққиқ бо роҳбарии номзади илми химия Р.Бобохоҷаев дар бахши таърихи илмҳои табиатшиносӣ ва се нафари дигар таҳти роҳбарии Г.Н.Наврӯзов мавзӯҳои марбути таърихи илмҳои ҷамъиятшиносӣ ва масъалаҳои умумии илмшиносиро мавриди таҳқиқ қарор доданд.

Дар ду соли аввали фаъолияти кормандони шуъба оид ба таърихи илм мавод ҷамъоварӣ намуданд, ки ин кори онҳоро роҳбарияти институт дастгирӣ намуда, онро умедбахш ҳисобид. Солҳои 1980-1982 Г. Наврӯзов, Р. Бобоходжаев ва В. В. Дубовитский дар бойгонии марказии давлатии Узбекистон, бойгонии Ҷамъияти ҷуғрофии Руссия (ш. Санкт-Петербург), бойгонии шуъбаи ленинградии ИВАН, фонди дастнависҳо аз Китобхонаи давлатии оммавии ба номи А.Навоӣ (Тошканд), БАН Академияи илмҳои СССР (Ленинград), коллексияи дастнависҳои Китобхонаи давлатии оммавии ба номи Салтиков-Шедрин (Ленинград) маводи муҳимро ҷамъоварӣ намуданд. Дар ҷараёни ин корҳо миқдори зиёди мавод оид ба таърихи омӯзиши Тоҷикистон аз ҷониби олимони рус ва Аврупои Ғарбӣ дар нимаи дуҷуми асри XIX – ибтидои асри XX ҷамъ оварда шуда ба кормандони шуъба имкон дод, ки мавзӯҳои афзалиятноки таҳқиқи таърихи илми Тоҷикистонро дар ин давра чудо намоянд.

Солҳои 1983-1985 В. В. Дубовитский ва Р. Бобохоҷаев ҷамъоварию маводи бойгонии марбут ба таҳқиқи илмҳои табиатшиносӣ ва гуманитарии Тоҷикистони нимаи дуҷуми асри XIX – ибтидои асри XX-ро, ки дар як сарчашмаи нодири ҳамагӣ дар ду нусха мавҷуд буда – «Туркестанский сборник» мавҷуд аст, ҷамъоварӣ намуданд. Ин маҷмуа дар охири асри XIX аз ҷониби библиографҳои рус Бедгер ва Иванов ба сомон расидааст. Онҳо инчунин доир ба мавзӯи зикршуда маводи лозимаро, ки солҳои 1870-1918 дар рӯзномаи «Туркестанские ведомости» ба нашр расида буд, ҷамъоварӣ намуданд.

Ин корҳои анҷомёфта барои дар оянда таҳқиқ намудани мавзӯи

«Саҳми олимони рус дар омӯзиши Тоҷикистон дар нимаи дуюми асри XIX-ибтидои асри XX» заминаи мусоиди сарчашмави ро фароҳам овард.

Маҳз дар асоси ҳамин мавод омодагии монографияи дастаҷамъӣ доир ба саҳми муҳаққиқони рус дар омӯзиши ҷомеашиносии қаламрави Тоҷикистон дар охири асри XIX – ибтидои асри XX, ки таҳияи он соли 1982 оғоз ёфта буд, соли 1986 нашр шуд.

И. Ҳоҷиев ва И. Муҳаммадиев ба коркарди илмӣ проблемаҳои зерини таърихи асримиёнагии илмҳои табиатшиносӣ ва дақиқи Шарқ шурӯъ карданд:

– омӯзиши таърихи табиатшиносӣ; эссеҳо дар бораи олимони алоҳидаи Шарқи Наздик ва Миёна дар асрҳои VIII – XIX;

– таҳқиқ ва ворид намудани манбаъҳои хаттии асримиёнагӣ оид ба илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ ба гардиши илмӣ;

– тартиб додани феҳристи мукаммали осори илмӣ арабӣ – форсӣ ва ғайра доир ба илмҳои табиатшиносӣ (физика, математика, астрономия, химия ва ғайра), ки дар китобхонаҳои ҷумҳурӣ ва китобхонаҳои шахсӣ нигоҳ дошта мешаванд;

– методикаи таълими фанҳои табиатшиносии асрҳои миёна дар Шарқ;

– рушди механика ва олоти ҳадасӣ ва астраномӣ дар асрҳои миёна дар Шарқ.

Яке аз мавзӯҳои муҳим барои кормандони шуъба тӯли солҳои зиёд тартиб додани луғати арабӣ-форсӣ-тоҷикӣ-русии истилоҳоти табиатшиносии Шарқи асрҳои миёна, инчунин омодагӣ ба нашр ва нашри осори нодир ва пурарзиштарин рисолаҳои олимони мутафаккирони асрҳои миёна оид ба илмҳои табиӣ ва техникӣ буд.

Дар ин давра, ходими калони илмӣ Ҳоҷиев И. ва И. Муҳаммадиев мавзӯҳоро дар бораи саҳми олимони тоҷик Муҳаммад Начмуддинхон (асрҳои XVI-XVII) ва Баҳоуддин Омӯлӣ (XVII) дар математикаи ҷаҳон таҳия намуданд. Ҳамин тавр, «Рисола дар бораи алгебра» – и Муҳаммад Начмиддинхон соли 1983 омода ва бо забони русӣ ва тоҷикӣ дар асоси ягона дастнависи рисолаи алгебравии ин олимони камшумори асримиёнагии тоҷик нашр шуд. Назарияи алгебравии муодилаҳои квадратӣ ва хатӣ, истихроҷи решаҳои муррақаб ва ғайра дар дастнавис бо шеърӣ зебо ба забони тоҷикӣ оварда шудааст. И. Ҳоҷиев рисолаҳо ба забони русӣ тарҷума карда, ҷопи факсимилӣ, натиҷаи таҳқиқи илмӣ ва шарҳи математикӣ ва инчунин луғати истилоҳиашро нашр намуд.

Яке аз вазифаҳои шуъба аз замони таъсисёбӣ дар соли 1980 ҳамроҳангсозии фаъолияти шуъбаи тоҷикистони Ассотсиатсияи миллии советии таърихи табиатшиносӣ ва техникаи Академияи илмҳои ИҶШС (СНОВФЕТ) гардид. Шуъбаи СНОВФЕТ дар Тоҷикистон соли 1966 таъсис ёфта, аз 5 бахш иборат буд: таърихи илмҳои физика

ва математика; таърихи илмҳои химия ва биология; таърихи илмҳои геологӣ ва чуғрофӣ; таърихи тиб ва бахши таърихи меъморӣ ва сохтмон, соли 1979 дар структураи он сексияи Ленинобод ташкил карда шуд. Соли 1981 – Бахши Кӯлоб, аз замони таъсисёбии ТО СНОИФЕТ ва то соли 1991 раиси он академик М. С. Осимӣ буд. Соли 1982 Шуъба 85 нафар аъзоён ва фаъолонро, аз ҷумла 8 академик, 5 узви вобастаи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон, 14 доктор ва 26 номзади илмро муттаҳид кардааст. Вазифаҳои шуъба ташкил ва ҷамоатсозии тадқиқоти илмӣ дар таърихи илм ва техника, баргузориҳои конференсияҳои илмӣ, мусоидат ба интишори натиҷаҳои тадқиқот ва тайёр кардани кадрҳои илмиро дар бар мегирифтанд.

Дар солҳои 1981-1990 аъзоёни ТО СНОИФЕТ оид ба бист мавзӯҳо тадқиқот анҷом доданд, як қатор монографияҳо омода карданд ва ҷамоати анъанавии солони «Хонишҳои Ибни Сино»-ро гузарониданд. Бо мақсади вусъат додани тадқиқоти илмӣ оид ба таърихи илм ва техника дар Тоҷикистон, бисёре аз ҷаласаҳои ин конференсияи солони танҳо дар Душанбе, балки дар Ленинобод ва Кӯлоб низ баргузор шуданд.

Моҳи апрели соли 1983 ТО СНОИФЕТ дар Душанбе конференсияи илмиро бахшида ба 50-солагии муҳимтарин рӯйдоди илми тоҷик – аввалин конференсияи илмӣ оид ба омӯзиши қувваҳои истеҳсолкунандаи Тоҷикистон, ки 10-16 апрели соли 1933 дар Ленинград баргузор шуда буд ва ба омӯзиши илмӣ ва рушди иқтисодии ҶШС Тоҷикистон дар давраи Шӯравӣ асос гузошта буд, барпо кард. Олимони пешқадами Академияи фанҳои ҶШС Тоҷикистон, донишгоҳҳои кишвар, институтҳои соҳавӣ натиҷаҳои татбиқи барномаҳои тадқиқотиро, ки ним аср пеш дар соҳаи ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолкунанда, иншооти истихроҷи маъдан, гидроэнергетика, ҳоҷагии кишлоқ ва дигар соҳаҳо баррасӣ намуданд.

Моҳи марти соли 1984. бо ташаббус ва кумаки сексияи таърихи химияи ТО СНОИФЕТ бахшида ба 150 – солагии зодрузи олими бузург, асосгузори назарияи системаи даврии элементҳо Д. И. Менделеев як қатор чорабиниҳо гузаронида шуданд. Дар доираи ин чорабиниҳо, ба ғайр аз ҷаласаи якҷояи Шӯроӣ сексияи химияи физикӣ ва коллоидии Раёсати марказии Ҷамъияти умуимиттифоқии химиявии ба номи Д. И. Менделеев, сексияи химияи пайваستاгӣҳои координатсионии Шӯроӣ илмӣ Академияи илмҳои ИҶШС оид ба химияи ғайриорганикӣ ва Шӯроӣ илмӣ-методи Вазорати маълумоти олии ИҶШС, Олимпиадаи ХVIII умуимиттифоқии мактаббачагон аз фанни химия дар Душанбе баргузор гардид.

Моҳи майи ҳамон сол дар Душанбе бахшида ба 100-солагии зодрузи биологӣ барҷастаи шӯравӣ, асосгузори паразитологияи тиббии Тоҷикистон, академик Е.Н.Павловский конференсияи илмӣ баргузор гардид.

Таҳия ва чопи монографияи Г.Н.Наврӯзов «Ташаккули маркази илмӣ дар Тоҷикистон (1924-1950)» дар соли 1992 нақши назарраси шуъба дар омӯзиши таърихи илми Тоҷикистони Шӯравӣ ба ҳисоб меравад. Дар китоб дар асоси сарчашмаҳои ҳуҷҷатӣ, маводи бойгонии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон, дигар адабиёти мавҷуда бори аввал заминаҳои асосии ташкили корҳои илмӣ – таҳқиқотӣ дар Тоҷикистон, пеш аз ҳама, фаъолияти экспедитсионӣ – илмии Академияи илмҳои ИҶШС, ки натиҷаҳои онҳо барои ташкилшавии пойгоҳи тоҷикии Академияи илмҳои ИҶШС ва муассисаҳои соҳавии илмӣ-таҳқиқотӣ, муассисаҳои таълимӣ ва оғози тарбияи кадрҳои илмӣ ва илмӣ-педагогии ҷумҳурӣ дар солҳои пеш аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ аҳамияти калон дошанд. Илова бар ин, дар асари мазкур натиҷаҳои асосии фаъолияти илмӣ ва илмӣ-ташкилии Филиали тоҷикистони Академияи илмҳои ИҶШС дар солҳои вазнини Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва дар давраи баъдичангӣ, ки омили ҳалқунандаи ташкил шудани Академияи илмҳои Тоҷикистон гардид, инчунин нақши муассисаҳои илмии марказии ИҶШС дар ташаккул ва инкишофи илм дар ҷумҳурӣ инъикос ёфтааст.

Аз аввали фаъолияти худ Шуъбаи таърихи илм ва техника вазифаи Ҳамоҳангсози таҳқиқи мавзӯҳои марбут дар Тоҷикистонро ба ўҳда гирифт. Ҳамин тавр, дар солҳои 1981-1986 кормандони шуъба якҷоя бо олимони Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин ва Донишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи Т.Г.Шевченко монографияи дастаҷамъии «Тоҷикистон дар асарҳои муҳаққиқони пешазинқилобии Руссия (нимаи дуҷуми асри XIX – аввали асри XX)» – ро омода ва нашр намуданд, ки он аз нақши назарраси Институт дар коркарди мушкилоти илмӣ-таҳқиқотии минтақа гувоҳӣ медиҳад.

Шуъбаи таърихи илм ва техника ба маркази воқеии Ҳамоҳангсоз табдил ёфт, ки дар он ҳама монографияҳо ва рисолаҳои дар Тоҷикистон навишташуда оид ба таърихи илм ва техника муҳокима ва тавсия дода мешуданд.

Таҳқиқи таърихи физика яке аз муҳимтарин вазифаҳои шуъба ба ҳисоб меравад. Дар ин самт ва дигар самтҳои марбути фаъолияти шуъба фаъолияти илмии д.и.т. А. Комилӣ дар умум хеле назаррас мебошад. Асарҳои ӯ оид ба таърихи асримиёнагии физика, математика ва астрономияи Шарқ дар Тоҷикистон ва берун аз он машҳуранд. Аз ҷумла, вай вазъи илмҳои физика ва риёзиро дар Мовароуннаҳр ва Хуросон дар асрҳои XIII-XVIII таҳқиқ намудааст. Ӯ саҳми мактаби илмии Абӯмаҳмуди Хучандиро (асри X) дар таҳияи масъалаҳои геометрияи классикӣ ва алгебра (муодилаҳои дифференциалӣ) пажӯҳида, бори аввал системаи педагогии таълими фанҳои дақиқ ва табиатшиносӣ дар мактаби асримиёнагии Шарқро мавриди таҳқиқ қарор дод. «Луғати мухтасари тавзеҳи таърихи математика»-и А. Комилӣ дар Тоҷикистон ду маротиба аз чоп баромад ва ин асар дар

байни донишчӯёни ихтисосҳои техникаӣ ва таърихшиносон талабгори зиёд дорад. Дар умум д.и.т. А. Комилӣ дар таҳқиқи таърих ва техникаи халқи тоҷик таҳқиқоти назаррасро анҷом додааст. Бояд қайд намуд, ки фаъолияти илмӣ ва тарбиявии д.и.т. А. Комилӣ дар таҳқиқи таърихи илм ва техникаи халқи тоҷик ва оммавӣ гардонидани он хеле назаррас буда, дар умум ӯ дар ин бахш зиёда аз 400 асару мақолаҳои илмиро ба нашр расонидасст.

Самти дигари омӯзиши таърихи илму техникаи халқи тоҷик омӯзиши тибби анъанавӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки талабот дар ин самт ҳоло ҳам аҳамияти илмӣ, амалӣ ва тарбиявӣ дорад. Тадқиқоти шуъба дар ин самт ба тариқи зер дар рушд аст:

- омӯзиши таърихи умумии тибби анъанавӣ аз асри XII то имрӯз;
- саҳми тибби анъанавии тоҷик дар рушди соҳаҳои алоҳидаи тибби назариявӣ ва амалӣ;

- систематикунони тибби зардуштӣ ва тибби Ибни Сино дар доираи талаботи Созмони Ҷаҳонии Тандурустӣ;

- омода ва наشري асарҳои тиббии давраи қадим ва асрҳои миёна ба забони муосири тоҷик.

- пешбурд ва татбиқи усулу воситаҳои тибби анъанавии тоҷик дар амалияи тибби муосири ҷаҳонӣ.

Дар доираи вазифаҳои ба миён гузошташуда, то имрӯз, муҳаққиқони таърихи илми тоҷик бори аввал систематикунони тибби зардуштӣ ва асримиёнагии Шарқро анҷом додаанд. Аз нуқтаи назари илми муосир, қариб ҳамаи рисолаҳои тиббии боқимонда аз асри VIII пеш аз милод таҳлил карда шудаанд, ки то асри 15 аз ҷониби намояндагони тибби анъанавии тоҷик ва аҷдоди онҳо эҷод шудааст. Натиҷаи фаъолияти доктори илми тиб Ю. Нуралиев хеле назаррас мебошад. Аз ҷумла, якҷанд монографияи муҳими ӯ нашр карда шуд: «Системаи тиббии Авитсенна». (М, Илм, 2005); «Тибби давраи Сомониён» (Душанбе, 1999); «Саҳми Ибни Сино дар табобати уролития», (Душанбе, 1999); Китоби охири дар давоми солҳои 2000-2010 17 маротиба, аз ҷумла, дар Руссия се маротиба ба забони русӣ дар Булғористон, се маротиба ба забони булғорӣ дар Булғористон ва панҷ маротиба дар Эрон ба забони форсӣ чоп карда шуд.

Системаи тиббии Ибни Сино дар Эрон, Чин, Руссия, Қазоқистон ва дигар кишварҳои ИДМ бомуваффақият муаррифӣ шудааст. Дар Интернет зиёда аз 5 ҳазор истинод ба асарҳои номбурда Ю. Н. Нуралиев мавҷуд аст.

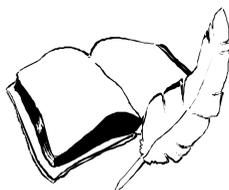
Дар самти таҳқиқи илми химия низ кормандони Шуъба корҳои муайянро анҷом додаанд. Аз ҷумла, корманди шуъба Б. Курбонов бештар ба таҳқиқи ташаккул ва рушди илми химия дар Шарқи асримиёнгӣ машғул шуда, соли 1994 рисолаи номзадиро дар мавзӯи «Пайдоиш ва инкишофи илми химия дар асрҳои VIII-IX дар мамлакатҳои Шарқи наздик ва Осиёи Миёна» ва соли 2014 рисолаи

докториро дар мавзӯи «Саҳми олимони Хуросон ва Мовароуннаҳр дар ташаккул ва инкишофи илми химия дар асрҳои VIII-XII» бомуваффақият дифоъ намуд.

Кормандани шуъба дар таҳқиқи илми астрономия ва астрология низ саҳми назаррас доранд. Аз ҷумла, фаъолияти н.и.ф.м. Холов М. дар таҳқиқи таърихи илми мавсуф шоиста мебошад. Вай сарчашмаҳои муҳими таърихии «Маҷмаъ-ул-арқом»-и Мирзо Бадеи Девон (соли 2015), «Манозиру-л-кавокиб»-и Аҳмади Дониш (соли 2017), «Сувару-л-кавокиб»-и Абдурахмони Суфӣ (соли 2020) ва «Мадхали манзум»-и Абдучаббори Хучандиро таҳқиқ ва аз алифбои ниёгон ба хатти сириллии тоҷикӣ баргардон намудааст. Мавсуф дигар асару мақолаҳои илмиро низ нашр намудааст. Фаъолияти Ҳ. Мақсадов ба самти таҳқиқи таърихи астрономия равона шудааст. Мавсуф соли 2002 асарҳои Насриддини Тӯсӣ «Бист боб дар маърифати тақвим» ва «Мадхали манзум дар илми нучум»-ро таҳия ва бо пешгуфтор ба ҷоп расонда, соли 2020 рисолаи номзадиро дар мавзӯи «Инкишофи илми ситорашиносӣ дар Осиёи Миёна ва Эрон дар асри XIII» ҳимоя намуд. Ҳ. Мақсадов дар баҳши таърихи илм ва техника зиёда аз 70 мақолаҳои илмӣ ба ҷоп расонидааст.

Дар соли 2014 асари биобиблиографии «Таджикские ученые. (Древность и средневековые)», ки олимони шуъба В.В.Дубовитский, Б.Қурбонов, А. Саидов ва Ҳ. Мақсадов омода намуданд ба таърих расид. Соли 2021 монографияи д.и.т. Қурбонов Б. «Вклад ученых Мавераннахра и Хорасана в формирование и развитие химической науки в VIII-XII вв.» нашр шуд. Аз моҳи апрели соли 2021-яке аз муаллифон – н.и.т. А. Шарифзода ба ҳайси мудири Шуъба ба кор оғоз намуда, ҳоло асари энциклопедии «Баён-ус-синаат» (بيان الصناعات)-ро, ки ба қалами олими тоҷики асри XII – Хубайши Тифлисӣ тааллуқ дорад, ба ҷоп омода кардааст.

Ҳоло фаъолияти шуъба ба таҳияи асари «Таърихи илм ва техникаи халқи тоҷик аз замони қадим то имрӯз» равона шудааст.

ВКЛАД ИНСТИТУТА ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ ИМЕНИ А. ДОНИША НАНТ В ИЗУЧЕНИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТЕКСТИЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ

Обретение Таджикистаном суверенитета открыло новые широты для исследования истории, материального и духовного наследия таджикского народа. В предисловии к книге «Таджики в зеркале истории» Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон подчеркнул, что «древний таджикский народ на протяжении своего существования не раз подвергавшийся суровым испытаниям, сегодня пристально рассматривает пройденный путь сквозь призму истории. Ибо история дает нам возможность увидеть и в отдельности, и в едином историческом ряду каждый этап развития нации, ее взлеты и падения, вклад поколений в материальную и духовную сокровищницу. Только через познание исторического прошлого, через национальное самосознание можно определить будущее новых поколений».

Историко-культурное прошлое таджикского народа характеризуется богатыми традициями в области декоративно-прикладного искусства. Знакомство с этой сферой материальной культуры позволяет понять сущность народа, заглянуть в глубины его души, узнать о мечтах, фантазиях, чаяниях, мировоззрении, его представлениях о красоте и доброте. Произведения искусства, созданные народными рукодельницами и умелыми мастерами, пользуются огромной популярностью во всем мире и являются так называемой визитной карточкой этой восточной страны, предметом ее несомненной гордости. В Таджикистане процветает множество видов народного искусства, отличающегося особенной эстетикой, гармоничностью и своеобразием.

Изучению истории и состояния декоративно-прикладного искусства (ДПИ) в Таджикистане всегда уделялось особое внимание. Основы школы научного и художественного исследования продуктов ДПИ были заложены в советский период. Большую роль в этом сыграли такие известные исследователи, как М. С. Андреев, И. И. Зарубин, Н. А. Кисляков, Е. М. Пещерева, А. К. Писарчик, М. М. Дьяконов, Г. А. Пугаченкова, О. А. Сухарева, Л. А. Чвырь, Н. А. Белинская, Н. З. Юнусова, М. А. Рузиев, М. М. Ашрафи, Л. Айни, Л. Н. Додхудоева, В. Г. Долинская, Э. М. Исмаилова и др.

Отдельные аспекты этой темы нашли отражение в научных трудах этнографов Н. А. Кислякова, З. А. Широковой, Н. Н. Ершова, М. А. Хамиджановой и др.

Среди изданных работ этого периода, в которых приводятся материалы по всем областям декоративно-прикладного искусства таджиков, особняком выделяются труды известных искусствоведов А. К. Писарчик и М. А. Рузиева. В этих трудах, помимо особенностей и краткой истории каждой области ремесла, дается глубокий анализ теории национального орнамента. Кстати, одна из таких монографий М. А. Рузиева увидела свет в начале XXI столетия, т.е. в период, когда Таджикистан уже развивался в условиях государственной независимости [15].

В эту эпоху научные традиции, сформированные благодаря усилиям перечисленных выше ученых, стали развиваться еще активнее. Главным центром проведения исследований по вопросам декоративно-прикладного искусства таджикского народа и освещения в печати их результатов являются отдел истории искусств, а также отдел этнографии Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Национальной Академии наук Таджикистана. В отделе истории искусств, начиная с 2001 года, были подготовлены и изданы шесть выпусков сборника научных трудов «Очерки истории и теории культуры и искусства таджикского народа» [13].

Отдел истории искусств, помимо проведения собственных исследований, ежегодно организует ряд международных конференций и симпозиумов по различным вопросам национального искусства и по их итогам подготавливает к печати сборники научных статей. Ряд этих мероприятий приурочены к юбилейным датам истории таджикской культуры и литературы. К их числу относятся сборники «Традиции и преемственность в таджикской культуре» (2013), «Искусство эпохи Мир Сайида Али Хамадани» (2015), «Культура Гиссарской долины в контексте региональных цивилизаций» (2015), «Культура Гиссарской долины эпохи Саманидов» (2015), «Историко-культурные традиции эпохи Хакима Тирмизи и ее значение в мировой цивилизации» (2016), «Наджмиддин Кавкаби и историко-художественные традиции народов Центральной Азии» (2018), «Исследования древней культуры: вчера и сегодня» (2019) и многие другие.

Отдел этнографии указанного научно-исследовательского института в процессе этнографических экспедиций в регионе Таджикистана изучает различные аспекты материальной культуры жителей страны, в том числе акцентирует внимание на выявленные случаи преемственности ремесленных традиций в том или ином населенном пункте Горного Таджикистана. Сведения по этой теме, собранные научными сотрудниками этого отдела за последние пять лет, получили отражение в книге «Ремесленное производство Таджикистана (по материалам полевых исследований 2013-2017 гг.)» [2].

Для популяризации особенностей таджикской культуры и искусства большое значение имеет разработка красочных иллюстрированных альбомов, тексты которых, как правило, составляются на двух или трех языках. В этом аспекте плодотворная работа проведена искусствоведами Н. Э. Юнусовой и Л. Н. Додхудоевой под руководством академика Р. М. Масова, итогом которой стали красочные издания по народному искусству республики [10], а также ее конкретного региона – Памира [11].

Различные вопросы по декоративно-прикладному искусству нашли свое отражение в периодическом издании Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ – научно-популярном журнале «Мероси ниёгон» («Наследие предков») и научном журнале «Муаррих» («Историк»).

Вышивка для таджикского народа является наиболее распространенным видом декоративного искусства, который дает большое раздолье для творческого воображения мастеров. Сравнительная легкость исполнения сделала вышивание массовым и популярным во все времена. В нем находят отражение вкусы народа, его эстетические идеалы, мироощущение. Произведениям народной вышивки характерны яркие, самобытные композиции, причудливые формы, гармоничные сочетания красок. В традиционном таджикском быту вышивка составляет основную часть украшения костюма и жилища.

Основные виды произведений национальной вышивки, символика и семантика их орнамента наиболее глубоко проанализированы в трудах советских ученых А. К. Писарчик, О. А. Сухаревой и Н. Исаевой-Юнусовой, З. А. Широковой. Золотошвейные традиции таджиков на материалах Бухары были изучены П. А. Гончаровой и Е. М. Пещеревой.

После 1990-х годов научными работниками Таджикистана в основном прделывается работа в направлении популяризации национальной вышивки, причем такая деятельность сосредоточена в НИИ культуры и информации. Следует особо отметить заслугу этого научно-исследовательского заведения в деле подготовки материалов по обоснованию включения вышивки чакан, как самобытной области народного декоративно-прикладного искусства, в Список нематериального культурного наследия ЮНЕСКО.

Декоративные особенности национальной одежды таджиков нашли отражение в трудах советского периода ученых А. К. Писарчик, О. А. Сухаревой, З. А. Широковой, Р. А. Рассудовой, С. П. Русяйкиной, Ф. Д. Люшкевич и др. Районные особенности оформления одежды таджиков были научно зафиксированы благодаря усилиям многих этнографов.

В период суверенитета Таджикистана этой работе был придан новый импульс. Так, в самом начале этого периода увидела свет фун-

даментальная работа З. А. Широковой по таджикскому костюму конца XIX – XX вв. [18]

В 1992 году археолог и искусствовед Г. Майтдинова опубликовала свою монографию, посвященную костюму Тохаристана эпохи раннего средневековья [8]. В 2004 году увидела свет ее фундаментальная двухтомная монография по истории таджикского костюма, материалы которой позволяют проследить эволюцию одежды и других атрибутов национального мужского, женского и детского костюмов с древности до середины XX века [7].

В 2018 году М.Ф. Иброхимовым в соавторстве с соискателем З. Н. Сафаровой издана монография «История таджикского костюма (конец XIX – начало XXI века)» [6]. Соискатели из Худжанда Н. Бободжанова и Н. Хакимова выпустили в 2012 году монографию по традиционному костюму Худжанда XIX-XX веков [1].

Вопросы, связанные с трансформацией верхней одежды в средневековье как одного из аспектов исторической эволюции народного костюма таджиков, составили тему диссертационного исследования соискателя отдела истории искусств Д. К. Раджабовой, защищенной в 2016 году [14].

В советский период развития Таджикистана ряд исследователей опубликовали специальные работы, посвященные таджикскому художественному текстилю. Среди этих трудов особенно выделяются публикации О. А. Сухаревой, Н. А. Белинской, Н. Н. Ершова, Н. О. Турсунова, Н. Исаевой-Юнусовой. Новые работы в этом направлении были выполнены в условиях независимого развития Таджикистана.

В 1996 году Г. Майтдинова издала монографию, в которой нашли отражение вопросы, связанные со сформировавшимися в раннем средневековье, среднеазиатскими традициями производства художественных тканей [9].

Целенаправленная работа Иброхимова М. Ф. по изучению истории национальных текстильных ремесел в рамках кандидатской и докторской диссертаций послужила сбору большого материала, позволяющего воссоздать общую картину генезиса и поэтапного развития текстильных промыслов таджикского народа, определить древние и традиционные для этого народа орудия труда и технологии, изучить процессы их эволюционного развития. В результате удалось также составить типологию и периодизацию изделий ремесленного текстильного производства Центральной Азии, выявить особенности традиционного текстильного производства таджиков на всех этапах обработки волокна разного вида [5].

Вопросы состояния производства в Худжанде абровых тканей в середине XIX-XX веках получили отражение в монографии соискателя отдела истории искусств Н. А. Хакимовой. Помимо сугубо историче-

ского материала, в этой работе содержится глубокий художественный анализ орнаментальных композиций худжандских материй с абровым рисунком [17].

Таким образом, в Таджикистане в годы независимости вопросам, связанным с историей, современным состоянием и проблемами развития народного декоративно-прикладного искусства в целом и текстильным и портновским традициям в частности, со стороны исследователей уделяется значительное внимание. При этом главным центром проведения таких исследований, как и прежде, остается Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бободжанова Н., Хакимова Н. Традиционный костюм и покрой одежды Худжанда XIX-XX веков. – Худжанд, 2012.

2. Додхудоева Л. Н., Юсуфбекова З., Шовалиева М. Ремесленное производство Таджикистана (по материалам полевых исследований 2013-2017 гг.). – Душанбе, 2019. – 191 с.

3. Иброхимов М.Ф. Таджикский ремесленный текстиль: Словарь-справочник. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 60 с.

4. Иброхимов М.Ф. Текстильные промыслы таджикского народа в конце XIX – начале XX в. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 182 с.

5. Иброхимов М.Ф. Традиционное ткачество таджиков: История и технология. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 210 с.

6. Иброхимов М.Ф., Сафарова З. Н. История таджикского костюма (конец XIX – начало XXI века). – Душанбе, 2018. – 207 с.

7. Майтдинова Г. История таджикского костюма. – Душанбе, 2004. – Т. 1. Генезис костюма таджиков: древность и раннее средневековье; Т. 2. Средневековый и традиционный костюм.

8. Майтдинова Г. Костюм раннесредневекового Тохаристана: история и связи. – Душанбе: Дониш, 1992. – 174 с., 92 табл.

9. Майтдинова Г. Раннесредневековые ткани Средней Азии. – Душанбе: Дониш, 1996. – 138 с., ил.

10. Масов Р. М., Юнусова Н. Э., Додхудоева Л. Н. Народное искусство Таджикистана (тадж., рус., англ.). – Душанбе, 2011. – 317 с.

11. Масов Р. М., Юнусова Н. Э., Додхудоева Л. Н. Народное искусство Памира (рус., англ.). – Душанбе, 2009. – 173 с.

12. Персидско-таджикская миниатюра и принципы ее библиографирования. – Душанбе, 1999. – 178 с.

13. Очерки истории и теории культуры и искусств таджикского народа. – Душанбе. Вып. 1.-2001; Вып. 2.-2006; Вып.3.-2009; Вып. 4.-2010; Вып. 5.-2017; Вып. 6.- 2018.

14. Раджабова Д. К. Историческая эволюция народного костюма таджиков (трансформация верхней одежды): дисс. ... канд. ист. наук. – Душанбе, 2016. – 169 с.

15. Рузиев М. Декоративно-прикладное искусство таджиков. – Душанбе, 2003. – 185 с.

16. Хасанов С. Краткая история сложения национального искусства таджиков (тадж.). – Худжанд: Нури маърифат, 2014. – 174 с.

17. Хакимова Н. А. Из истории шелкоткацких промыслов таджиков: развитие производства абровых тканей в Худжанде в середине XIX – XX веках. Душанбе, 2016.

18. Широкова З.А. Таджикский костюм конца XIX – XX вв. Душанбе: Дониш, 1993. – 199 с.

---

*Саидмурод БОБОМУЛЛОЕВ,
Бахринисо КАБИЛОВА.
Национальный музей
древностей Таджикистана*

СОЗДАНИЕ И РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ДРЕВНОСТЕЙ ТАДЖИКИСТАНА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Открытию Национального музея древностей при Институте истории, археологии и этнографии им. А.Дониша предшествовала подготовка к проведению в Душанбе Археологической выставки «Древности Таджикистана». Известный археолог В.А.Ранов отмечал, что «созданная из экспонатов, хранившихся в фондах Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша (в основном в фондах сектора археологии), она в свое время в небольшом объеме экспонировалась на Выставке достижений народного хозяйства в Душанбе, затем – в Музее истории искусств народов Востока в Москве, а в 1985 году, в значительно расширенном объеме, – в Государственном Эрмитаже в Ленинграде. Всеобщий интерес и восхищение тогда вызвали уникальные скульптуры буддийского храма Аджина-Теппе, настенные росписи Пенджикента и Шахристана, пенджикентское и шахристанское резное дерево, прекрасное собрание античных монет, резной штук из Хульбука. Именно Р.М. Масову довелось представлять многие из этих экспонатов в самых разных точках мира – Цюрихе, Киото, Мюнхене, Нью-Йорке, Риме. И это была не только демонстрация находок, сделанных в Таджикистане, но и установление новых научных контактов и соглашений. Благодаря таким связям ЮНЕСКО приняло участие в осуществлении строительства нового Музея Археологии в Душанбе» [1, 62].

Первым шагом в создании специального профильного историко-культурного музея в Таджикистане стало открытие Музея этнографии и археологии в 1949 году. Он относился к сектору истории Института истории, языка и литературы и в 1981 году был передан Институту истории. В его фонде были собраны исторические ценности уникальных предметов материальной культуры таджиков со второй половины XIX века по настоящее время, насчитывающие более одиннадцати тысяч предметов.

4 апреля 1996 года постановлением правительства Республики Таджикистан (№ 135) на базе Музея истории, археологии и этнографии при Институте истории, археологии и этнографии им. А. Дониша был создан Национальный музей древностей Таджикистана, главная цель которого заключается «в сохранении и эффективном

использовании в научных, познавательных и воспитательных целях сокровищ истории и культуры таджикского народа» [2, 27-28]. В постановлении также говорится, что «музей имеет преимущественное право на реставрацию, хранение, экспонирование и приобретение исторических, археологических и этнографических находок и экспонатов, выявленных на территории Таджикистана» [2, 27-28]. Таким образом, в 1997 году Музей получил отдельное здание для полноценного сбора и хранения материалов, археологических, этнографических и краеведческих исследований, проведенных в XX столетии.

В 2001 г. состоялось открытие Национального музея древностей Таджикистана, и с этого времени начались дотации на его формирование. Одним из первых меценатов, кто оказал неоценимую помощь, в том числе финансовую, при строительстве музея, был Марио Роберти – руководитель швейцарского фонда MAECENAS. Национальный музей древностей Таджикистана, представляющий исторические эпохи таджикского народа от первобытно-общинной до позднего средневековья, вступил в строй в сложный период утверждения независимости Таджикистана. Отметим, что огромное количество археологических материалов было обнаружено в годы советской власти таджикскими учеными и их коллегами из Москвы, Санкт-Петербурга и других научных центров Российской Федерации. Теперь имеются неопровержимые доказательства того, что исторический возраст древнейшей оседло-земледельческой культуры таджикского народа составляет 5500 лет. Это научное открытие сделано благодаря работам ученых, проводивших археологические раскопки на поселении Саразм в Зарафшанской долине. Не меньшую историческую ценность представляют материалы, открытые археологами при изучении древних памятников в районах Северного, Центрального, Южного Таджикистана и на Памире. Исследованные памятники свидетельствуют, что проживавшие здесь в древний период индо-европейские народы освоили огромную территорию нынешней Центральной Азии, соседних с ней стран Ближнего и Среднего Востока, включая такие регионы как Урал, Алтай и большая часть Сибири.

Главной ценностью размещенных в Национальном музее древностей экспонатов, помимо исторической, является то, что все они были обнаружены на территории самой республики, найдены в таджикской земле. Несмотря на всю трагичность и трудности переходного периода суверенитета, удалось бережно сохранить для будущих потомков удивительные художественные изделия эллинистической эпохи из храма Окса (Амударья) на городище Тахти Сангин, где до настоящего времени продолжаются археологические исследования с участием французских археологов. Гордостью таджикского народа являются найденные шедевры настенной живописи «Таджикской Помпеи» из городища раннесредневекового Пенджикента,

замечательного согдийского города, которые выставлены в залах Музея. Все эти шедевры стали достоянием народа и широкого знакомства с ним зарубежных гостей.

Памятники раннесредневековой эпохи Таджикистана приносят исследователям ее культуры и искусства немало радостных сюрпризов: архитектурное убранство зданий, резьба по дереву, статуи и многометровые скульптурные фризы из глины, сотни квадратных метров сюжетной живописи – все это открыто во дворцах и храмах, в домах знати и богатых купцов, в буддийских монастырях и часовнях. Каждое новое произведение изобразительного искусства приближает к пониманию духовной культуры предков таджикского народа, их идеологии, их творений. Скульптура и живопись Древнего Пенджикента и Бунджиката являются шедеврами мировой культуры. В 2010/11 гг. в небольшой комнате из нижнего дворца правителя Пенджикента были обнаружены росписи с цветочными мотивами. На белой стене, прочерченной чёрной краской клетками, были нарисованы тюльпаны и маки. Реставраторы Национального музея древностей и Государственного Эрмитажа приняли участие в снятии настенной живописи и ее последующей реставрации. В настоящее время тюльпаны и маки экспонируются в музея древностей Таджикистана.

Гордостью Музея является 13–метровый Будда в нирване, обнаруженный и исследованный Б.А. Литвинским в 1960-1976 гг. в результате археологических исследований буддийского монастыря Аджина-теппа недалеко от г.Курган-тюбе. Огромный труд при извлечении статуи Будды во время раскопок и всё предварительное закрепление ее частей провела группа реставраторов под руководством П. И. Кострова, для этого её пришлось разрезать на 92 части и доставить в Душанбе. В 2000 году в рамках научного сотрудничества Государственного Эрмитажа (Санкт-Петербург) и Института истории, археологии и этнографии АН Республики Таджикистан, при финансовой поддержке международного фонда АСТЕД, скульптура Будды была установлена в Национальном музее древностей Таджикистана, и в последующие годы неоднократно реставрировалась главным специалистом Государственного Эрмитажа В. Фоминых при финансовой поддержке МИХО Музея (Япония). Эта статуя экспонируется в отдельном зале, где созданы необходимые для хранения условия. После разрушения талибами каменных скульптур Будды в Бамиане (Афганистан), статуя Будды в Национальном музее древностей является самым большим памятником буддизма в Центральной Азии. Другие буддийские памятники Уштурмулло (Кабадиянский район Хатлонской области), Калаи Кафарниган, Кафир Кала, Хиштепа, расположенные в Юго-восточном Таджикистане, Вранг (Западный Памир) были также тщательным образом изучены и все находки хранятся в Музее древностей.

Каждый памятник материальной и духовной культуры, обнару-

женный на территории древнейших городов Ходжента, Истаравшана (Ура-тюбе), столицы древнего Хуталля – Хульбуке, раннесредневекового Пенджикента – это бесспорные, вещественные доказательства единого, непрерывного и автохтонного процесса развития культуры таджикского народа, его предков с древнейших времен и до наших дней. В залах Музея собраны произведения безымянных гончаров и ювелиров, живописцев и ваятелей – истинных творцов древнейшей истории таджикского народа.

В залах Музея собраны произведения безымянных гончаров и ювелиров, живописцев и ваятелей – истинных творцов древнейшей истории таджикского народа. Огромную научную ценность представляют находки из города горняков Базар-дары на Восточном Памире (XI вв.); Мушистона в Зарафшанской долине (X-XI вв.) и Кони Майсур в Ходжентском районе (IX-XI вв.). Расцвет городской культуры и ремесленного производства в период IX-XII вв. прекрасно иллюстрирует находки из городищ Хульбука, Сайёда, Лягмана, Ходжента и др. И, конечно, ведущую роль в установлении научных контактов, а также в реставрации и экспонировании найденных материалов сыграл академик Р.М.Масов. Именно благодаря ему, его мужеству в годы вооруженного противостояния удалось сохранить золотой фонд Музея древностей, коллекция которого состоит из уникальных ювелирных изделий и монет III в. до н.э. - XIX в.

По инициативе академика Р. М. Масова и благодаря финансовой поддержке правительства Российской Федерации при Музее была построена также реставрационно-техническая лаборатория, в которой работают специалисты, прошедшие стажировку в Государственном Эрмитаже. Ежегодно они проводят работы по паспортизации, реставрации и консервации настенной живописи Бунджиката и Хульбука. Двенадцать отреставрированных фрагментов настенной живописи из городища Калаи Кахкаха (Бунджикат) в настоящее время уже экспонируются в залах Музея. Совместно с японскими коллегами изданы три тома архивных материалов по настенной живописи Калаи Кахкаха, на основе которых в дальнейшем можно восстановить общую картинную галерею Бунджиката. Кроме того, совместно с российскими и японскими специалистами были отреставрированы фрагменты настенной живописи Пенджикента и Хульбука. Сотрудниками реставрационно-технической лаборатории ежегодно обеспыливаются «Принцесса Саразма» (конец IV тыс. до н.э.), «Будда в нирване» (VII-VII вв), «Шива и Парвати» (V-VII вв.), «Лев» (VIII в.), «Алтарь огня» (VIII в.), «Греческий алтарь» (II в до н.э.), «Тимпан» (VII-IX вв.), «Мехраб» (IX-X вв.), а также очищаются многочисленные коллекции монет.

В деле популяризации культурного наследия таджикского народа немаловажную роль играют выставки таджикских раритетов, проведенные за рубежом: в Германии, Австрии, Италии, Испании, Франции,

Австралии, многократно в Японии. Так, в 2010/11 гг. некоторые экспонаты из Национального музея древностей Таджикистана показывались на Международной выставке «Александр Македонский и культурные преобразования Азии» в Германии, Австрии и Испании, в Японии проходили выставки под названием «Золото Бактрии».

Заветной мечтой академика Р. М. Масова было проведение таджикской выставки во всемирно известном музее Лувр в Париже. С этой целью в 2014 году, в рамках Договора о научном сотрудничестве между Институтом истории, археологии и этнографии АН РТ и Французской археологической миссией в Центральной Азии директор Института истории Р. М. Масов посетил Париж, где встретился с администрацией музеев Лувр и Гиме (*Guimet*). В ходе переговоров было решено провести выставку «От Окса до Памира: сокровища Таджикистана». С французской стороны большую помощь в решении этого вопроса оказали видные ученые-археологи профессор А.-П. Франкфор и доктор Р. Безенваль, которые на протяжении многих лет работали в Таджикистане, а также профессор Ф. Ришар. Выставка под названием «Таджикистан – страна золотых рек» в настоящее время (октябрь 2021- январь 2022 гг.) проходит в Париже в музее «Гиме», на открытии которой присутствовали Президент Таджикистана Эмомали Рахмон и Президент Франции Эмманюэль Макрон. Напомним, что во время проведения 19 сентября 2018 года Международной конференции «Таджикистан-Франция: сотрудничество в области археологии и музеефикации» Чрезвычайный и Полномочный Посол Франции в Республике Таджикистан Ясмин Гуедар (*Yasmine Gouédard*) отметила в своем выступлении, что трехмесячная таджикская выставка в музее «Гиме» послужит укреплению научных и культурных связей между Францией и Таджикистаном [3].

Помимо экспозиционной деятельности Музей также активно занимается исследовательской, экспедиционной, реставрационной и издательско-пропагандистской работой. Согласно договору о научном сотрудничестве между Институтом истории, археологии и этнографии им. А. Дониша и Государственным Эрмитажем, и его отдельного пункта подготовки для Таджикистана реставраторов, археологов, музееведов, в 2006, 2011 и в 2015 гг. в Государственном Эрмитаже прошли стажировку по реставрации настенной живописи младший научный сотрудник Института Таджибаева Б., и по металлу – младший научный сотрудник Национального музея древностей Таджикистана Бурханов Р. [4]. Отметим, что сотрудничество с Эрмитажем выражается и в большой реставрационной помощи найденных материалов. Следует отметить колоссальную работу художника-реставратора Эрмитажа В. А. Фоминых в реставрации фрагментов настенной живописи Пенджикента. Более того, ею была неоднократно отреставрирована статуя Будды.

Научная деятельность Национального музея древностей осуществ-

вляется путем проведения археологических экспедиций с последующей публикацией результатов исследований. Так, внушительным объектом археологического изучения стал памятник эпохи бронзы в Фархорском районе (рук. С. Г. Бобомуллоев). Было вскрыто несколько погребений содержащих богатый инвентарь, в том числе «каменные жезлы», которые, по мнению ученых, относятся к символам царской власти. Для проведения анализа и выяснения хронологии и антропологии материалов была создана международная экспедиция в составе Н. М. Виноградской (Институт востоковедения РАН), Дж. Ломбардо (Музей Восточного искусства «Джузеппе Туччи», Рим), Т. Шапошниковой (Государственный Эрмитаж, Санкт-Петербург), М. Тойфера (Немецкий археологический институт, Берлин) и антропологов Н. А. Дубовой (Институт антропологии и этнологии им. Н. Миклухо-Маклая РАН) и А. Нечвалоды (г. Уфа). По итогам исследований в 2020 г. была издана книга Н. Виноградской и С. Бобомуллоева «Могильник Фархор. Памятники эпохи ранней и средней бронзы в Юго-западном Таджикистане» [5]. В настоящее время проводятся исследования на памятнике Кангуртут.

В 2005 году были изданы красочный альбом «Национальный музей древностей Таджикистана» [6] и буклет «Аджинатепа и тимпан из Бунджиката» [7] на таджикском, русском, английском и французском языках, отчасти, благодаря которым экспозиция этого уникального собрания артефактов таджикской истории стала доступна общественности. Материалы музеев древностей и этнографии вошли в красочные альбомы «Народное искусство Памира» [8] и «Народное искусство Таджикистана» [9], которые были изданы под общей редакцией академика Р. М. Масова. Кроме того, совместно с университетом Рюоку г. Киото (Япония) был создан официальный сайт Музея на русском, английском и японском языках [10].

Начиная с 2008 г. в течение трех лет в Национальном музее древностей Таджикистана проходили Международные семинары «Консервация настенной живописи Центральной Азии», организованные ИИАиЭ АН РТ и Национальным исследовательским Институтом культурных ценностей Токио (Япония), целью которых была передача японскими реставраторами новых технологий по консервации и реставрации настенной живописи. В рамках данного проекта проводились реставрационные работы настенной живописи Шахристана, Пенджикента и Бунджиката. В семинаре участвовали реставраторы из Японии, России (Эрмитаж), Казахстана, Таджикистана, Узбекистана, Афганистана. По результатам этих мероприятий были отреставрированы фрагменты настенной живописи Пенджикента и Бунджиката по архивам и материалам академика Н. Негматова, которые экспонируются в настоящее время в Музее древностей, а также создана база данных находок Бунджиката и изданы книги [11].

Национальный музей древностей Таджикистана – порождение ор-

ганизаторского и научного таланта академика Р. Масова. Он представляет собой не только культурное и просветительское учреждение, но и один из ведущих гуманитарных исследовательских центров республиканской Академии наук, который собирает, исследует, выставляет и издает предметы по древнейшей, древней и средневековой истории таджикского народа.

В 2021 г. исполнилось 20 лет со дня открытия Национального музея древностей Таджикистана. Основу экспозиции Музея составляют материалы, собранные за 75 лет работ археологических экспедиций Института. Его коллекция насчитывает около пяти тысяч уникальных образцов керамики, изделий из камня, металла и стекла, ювелирных украшений, скульптуры и живописи, предметов быта. Здесь имеется и Золотой фонд, где хранятся раритеты из золота и нумизматической коллекции, насчитывающей несколько десятков тысяч монет из золота, серебра, бронзы и меди, и охватывающие период с III в. до н.э. до XIX в.

Музей стал одним из достопримечательных мест столицы республики. С первого дня своего существования его посещают тысячи людей – от самых высокопоставленных зарубежных гостей, в том числе, видных руководителей многих стран мира и международных организаций, до жителей и гостей столицы. Многие из них отмечали выдающуюся роль академика Р.М. Масова в создании и развитии этого замечательного кладезя культурно-исторического наследия таджикского народа.

В 2020 году туристический портал ТурСтат включил Национальный музей древностей Таджикистана в топ 10-ти лучших музеев России и СНГ для посещений и виртуальных экскурсий.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ранов В. Сделав невозможное реальным//Академику Р. Масову 60 лет. – Душанбе, 1999. – С. 62.

2. Указы, Распоряжения Президента Республики Таджикистан, Постановление Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Постановления и Распоряжения Правительства Республики Таджикистан по поддержке науки, принятые в период с июня 1995 года по апрель 2000 года. Душанбе, 2000. – С. 27-28.

3. Выступление Чрезвычайного и Полномочного Посла Франции в Республике Таджикистан Ясмин Гуедар на международной конференции «Таджикистан-Франция: сотрудничество в области археологии и музеефикации». 19 сентября 2018 г. Конференц-зал Национальной академии Таджикистана.

4. Годовые отчеты Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша//Текущий архив Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ.

5. Виноградова Н., Бобомуллоев С. Могильник Фархор. Памятники эпохи ранней и средней бронзы в Юго-западном Таджикистане. – М., 2020.

6. Национальный музей древностей Таджикистана.-Душанбе: Мега Басим, 2005.

7. Аджинатепа и тимпан из Бунджиката. -Душанбе: Мега Басим, 2005.

8. Народное искусство Памира (под общ. ред. акад. Р.Масова). -Душанбе, 2009.

9. Народное искусство Таджикистана (под общ. ред. акад. Р.Масова). – Душанбе, 2011.

10. www.afc.ryukoku.ac.jp/tj Настенная живопись городища Каллаи Кахкаха I (на русском и японском яз.). – Токио: Национальный исследовательский институт культурных ценностей. -Том 1, 2010; Том 2, 2011.

*Т. АШУРМАДОВА,
директори Осорхонаи мардумшиносии
Институти таърих, бостоншиносӣ ва
мардумшиносии ба номи А. Дониш*

НАҚШИ ОСОРХОНАИ МАРДУМШИНОСӢ ДАР ЧАМЪОВАРӢ ВА МУАРРИФИИ САНЪАТИ МАРДУМИ ТОҶИКИСТОН

Худшиносӣ дар натиҷаи ҳаматарафа омӯхтани таъриху фарҳанг ва тамаддуни миллати худ ва дар муқоиса бо тамаддунҳои дигар ба вучуд меояд.

Омӯзиши таърих ва фарҳанги миллат метавонад ҳисси ҳештаншиносӣ, меҳанпарастӣ ва эҳтироми арзишҳои миллиро дар ниҳоди ҷавонон мустаҳкам намуда, дар тарбияи насли бофарҳанг дар ҷомеа сахм гузорад. Ба истифода додани муассисаҳои фарҳангӣ – илмӣ дар ҷумҳурӣ қадами устуворест дар сиёсати пешгирифтаи имрӯзаи роҳбарияти кишвар. Зеро, маҳз муассисаҳои фарҳангӣ (осорхона, китобхона, театр) яке аз пояҳои устувори сиёсати кишвар дар муаррифии таъриху фарҳанги миллат ба ҳисоб меравад.

Яке аз рӯкҳои давлатдорӣ тоҷикон эҳтироми таърих ва фарҳанги милли мебошад, ки имрӯзҳо фарзанди фарзонаи миллат, Ҷаноби оӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи эҳё ва пойдор нигоҳ доштани фарҳанги пурғановати тоҷикон, ҷораҳои зарури андешида истодааст. Таҳия ва қабули қарору лоиҳаҳои давлатӣ, баргузори Рӯзҳои фарҳангии Тоҷикистон дар кишварҳои бо мо дусту бародар, иштирок ва намоиши дастовардҳои хунармандони тоҷик дар намоишгоҳҳои байналмилалӣ, баргузори виставкаи намоишҳои дохили ҷумҳурӣ аз ҷораҳои зарурии Сарвари давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Чи хеле, ки таърихшиноси машҳур Н. Исаева-Юнусова навиштааст – «Санъати ҳақиқӣ ба макон ва вақти тавлиди худ нигоҳ накарда, ҳамеша барои инсон фаҳмо ва наздик мебошад. Санъати ҳаломӣ ашқол ва зухуроташ ба санъати ҳақиқӣ марбут сохтан мумкин аст. Робитаи наздик бо ҳоки аҷдоди ва табиат, ки гуё худӣ ҳамин шаклу анвои мухталифи эҷодиётро талқин менамояд, ҳосияти аслии он ба шумор меравад»¹

Бале, санъати ҳақиқӣ ба макон ва вақти пайдоиши хеш вобастагӣ надорад, зеро дар давоми вақт ба дигаргуниҳои кулӣ дучор гардида, боз ҳам дилкашу ҷолибтар мегардад. Дар он шукӯху шаҳомати ниёгон ҳамеша пойдор аст.²

¹ Исаева –Юнусова Н. Таджикская вышивка. М. 1979. Стр. 5.

² Ашурмадова Т. Қ. Нақши Осорхонаи мардумшиносӣ дар ҳифозати санъати мардумии Тоҷикистон\Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе. 2015. Стр 22-25.

Шаҳодатдиҳандаи таърихи санъат ва фарҳанги миллат осорхонаҳо ба шумор мераванд. Зеро, ки маҳз осорхона макони муқаддасест, ки нигоҳдошт ва эҳёи таъриху тамаддуни миллат дар он муаррифӣ мегардад. Ҳар як нигораи ин макон баёнгари таъриху тамаддун ва санъати волои воқеии аҷдодон ба шумор рафта, шаҳодатномаи миллат ба шумор мераванд. Имрӯз дар ҷумҳуриёи зиёда аз 48 осорхона вучуд дорад, ки дар онҳо намунаи хунарҳои мардумӣ муаррифӣ шудаанд.

Осорхонаи мардумшиносии ба номи М. С. Андрееви Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АМИТ маҳз маконест, ки аз санъати ҳақиқӣ ва волои мардуми тоҷик аз асрҳои XIX то XXI шаҳодат медиҳад.

Осорхонаи мардумшиносӣ соли 1948 ба фаъолият оғоз намуда буд, ки асоси таъсиси осорхона нигораҳои ҷамъовардаи олимони шуъбаи мардумшиносии Институти таърихи АМИТ гардидааст. Ташаббуси ҷамъ овардани маводҳо барои ҳазинаи мардумшиносӣ ба узви вобастаи АИ ИҶШС, олими намоён таърихшинос – мардумшинос М. С. Андреев тааллуқ дошт, ки барои хизмати намоёнаш дар омӯзиши таърих, расму анъана ва санъати ҳақиқии мардуми тоҷик осорхона соли 1991 бо номи ӯ номгузорӣ гардидааст.

Намоиши аввалини нигораҳои осорхона соли 1951, дар маъракаи таъсиси Академияи илмҳои Тоҷикистони Шӯравӣ баргузор гардида буд, ки аз он мактуби Р. Л. Неменова ба И. И. Зарубин шаҳодат медиҳад: «Дар ҳуҷраи мардумшиносӣ дар 4 ҷевон ва витринаҳо ашёҳои рузгор, либос, ороишот ва афзоли хочагии қишлоқ, ки дар 2 соли экспедитсияи этнографии Кӯлоб ҷамъовари шуда ва дар як ҷевон нигораҳое, ки М. С. Андреев аз водии Хуф соли 1943 ҷамъоварӣ намудааст ба намоиш гузошта шудааст. Як ҷевон бо намунаи матои гулқолиби бухорӣ низ ҳаст. Ҳамагӣ 800 ашё ба намоиш гузошта шудааст.»¹

Дар бою ғайб гардонидани фонди этнографии осорхонаи мазкур, аз соли 1948 то имрӯз, саҳми олимони машҳур, фарҳангшиносони асил, мардумшиносон А. К. Писарчик, Н. Н. Ершова, М. А. Ҳамиджанова, З. А. Широкова, А. С. Давидов, И. М. Муҳиддинов, А. Мардонова, Т. И. Мезурнова, Н. С. Бабаева, Н. Тошматов, Р. Абдулвоҳидов, Л. Додхудоева ва дигарон бузург аст.

Мардумшиносони асил баҳри омӯзиш ва нигоҳдории фарҳанги волои миллати тоҷик қисмати зиёди умри хешро дарег надоштаанд, аз тамоми ғӯшаю канори Тоҷикистони азизамон дидан карда, маълумотҳои заруриро дастрас намудаанд ва оиди расму оин ва анъанаи ин мардум чандин асару маърузаҳо навиштаанд. То кунун асару маърузаҳои ин олимони асил дастури олимони – мардумшиносии тоҷик мебошад. Ин олимони намоён дар рафти тадқиқоти мардум-

---

¹ Мактуби Р. Л. Неменова ба И. И. Зарубин.

шиносии хеш, қисмати зиёди нигораҳоеро чамъоварӣ намуданд, ки ҳар яке аз онҳо аз хунарҳои волои гузаштагон сухан мекунанд. Айни ҳол қисмати зиёди коллексияи асосии хазинаи Осорхонаи Мардум-шиносиро нигораҳои чамъовардаи ин олимони намоён ташкил медиҳад.

Ҳамасола коллексияи фонди осорхона асосан аз нигораҳо, ки тариқи комиссияи хариди фонди осорхона пешниҳод мегарданд ва нигораҳо, ки ҳангоми тадқиқоти этнографии олимони дар деҳаҳои дурдасти диёрамон гузаронида мешавад, бой мегардад.

Имрӯзҳо коллексияи осорхонаро зиёда аз 11000 нигора ташкил медиҳад. Коллексияи осорхонаро нигораҳо, ки аз урфу одат ва анъанавии ниёгон, санъати гулдузӣ, зардӯзӣ, коркарди чуб, мис ва дигар намуди хунарҳои анъанавии аҷдодон сухан мекунан, ташкил медиҳанд. Нигораҳои осорхона асли буда талқинкунанда ва эҳёкунандаи санъати анъанавии миллати тоҷик ба шумор мераванд. Дар асоси ҳар як нигораи таърихӣ метавон фарҳанги аслии тоҷиконро диду тасаввур кард.

Тавачҷуҳи махсусро метавон ба коллексияи либосҳои миллии осорхона кард. Либосҳои миллии, аз фарҳанги либоспушии занонаи мардонаи асрҳои XIX ва XX шаҳодат медиҳад. Онҳо дар намоиш аз рӯи минтақа ва даврабандӣ гузошта шудаанд, ки дар асоси ороиш ва нақшашон метавон бо фарҳанг ва расму оини мардуми минтақа шинос шуд. Дар коллексияи намоишии осорхона намунаи либосҳои мардона ва занонаи гуногун – либосҳои ҷашнӣ, сарандоз, камарбанд, ҷома, курта ва дигарҳоро метавон дид, ки ҳар яке аз онҳо дар худ хусусияти хосеро дорост. Дар асоси онҳо метавон фарқияти либосҳои минтақаро муайян кард. Дар намоиш тамоми нозуқиҳои ба баркардани либосҳои миллии, тарзи истифодаи ороишот ва маросимҳои ба онҳо вобастаро метавон мушоҳида кард.

Намунаи либоси шикорчӣ низ дар намоиш мавҷеи махсусро ишғол мекунад. Ин намоишро ҷиҳози пурраи шикорчиён, аз қабиле яроқ – карамултук, дастпӯшак аз пусти заргӯш, тирдони чармин, ҷуздон барои борут ҷуздон барои пиёла, пардае, ки аз парҳои хурди парандаҳо ва матои карбос омода гардидааст, пурра менамояд.

Пораҳои матои сӯзанишудаи асри II-III мелодӣ, ки аз қабристонии «Иттифок»-и ноҳияи Фарҳор соли 1973 дар натиҷаи тадқиқотҳои бостоншиносӣ, зери роҳбарии Х. Муҳиддинов баргузор гардида буданд, дастрас гардидаанд, нигораи қадимтарин ва қимматтарини осорхона ба шумор меравад. Дар қабри занона дар боқимондаҳои либос гулдузӣ маҳфуз мондааст. Дар натиҷаи таҳқиқ ва тармим, таъмирғари рус А. К. Ёлкина муайян кард, ки дар рӯи матоъ расми ба адад гули «Дарахти ҳаёт» бо риштаҳои зарҳалӣ сӯзанӣ шудааст. Ин нақши «Дарахти ҳаёт» дар шакли классикӣ мебошад, ки бо ресмонҳои латунӣ дар қисми асосӣ ва абрешимӣ арғувонӣ дар наваҳои борик дӯхта шудааст. Навдаҳои борик бо гулҳои буттабодом анҷом меёбанд. Дар болои дарахт аз ду тараф бо ресмони металлӣ паранда

гулдӯзӣ гардидааст. Композитсияро се абри аз метал духташуда ва бо усули тӯрдӯзӣ пурра гардида, чамъбаст менамояд.¹

Боиси қайд аст, ки расми гулдастаю гулбутаҳое, ки дар болои куртаю, рӯйпӯшҳо сӯзанӣ мешаванд, расми дар давоми асрҳо тақвият ёфтаи «дарахти ҳаёт» мебошад. Кормандони осорхона бо мақсади ба шахрвандон фаҳмонда додани таърих ва санъати гӯлдузии тоҷик дар осорхона намоиши мавзӯиро зери унвони «Чакан дар фарҳанги тоҷикон» доир карданд, ки ин намоиш, аз таърихи инкишофи санъати гулдӯзии тоҷик шаҳодат медиҳад. Дар ин намоиш намунаи гулдӯзиҳо ва асбобҳои коркарди матоъ аз асри XIX то XXI ба намоиш гузошта шудаанд, ки шаҳодатгари заҳмати беандозаи зани тоҷик барои омода намудани куртаю пойчома ва дигар анҷомҳои гулдузӣ мебошад.

Яке аз бойтарин ва ҷолибтарин коллексияи осорхона коллексияи ороишоти заргарӣ мебошад, ки зиёда аз 3000 адад ташкил медиҳад. Дар коллексияи заргарӣ метавон бо пуррагӣ фарқияти фарҳанги заргарии минтақаҳои кишварро дарк кард. Коллексияи қисмати шимолии Тоҷикистон, ки бо техникаи мураккаб ва истифодаи бештари сангҳо ва металлҳои қимматбаҳо сохта шудаанд, аз ороишоти заргарии дигар минтақаҳо бо кулли фарқ мекунад. Масалан қоштиллою бозубанди суғдиро наметавон дар ороишоти заргарии вилояти Хатлон ва Бадахшон дид. Фарқияти маҳорати кории ҳунармандони минтақаҳо, соддагию мураккабӣ дар ороишот, истифодаи сангҳои қимматбаҳою оддӣ ва мавқеи ороишот имрӯз ва гузашта, фарогири коллексияи осорхонавӣ мебошанд.

Чуб низ яке аз ашёҳои зарурӣ дар рӯзгори инсон ба шумор меравад. Бинобар ин, дар фонди осорхона бисёр ёдгориҳои ҳастанд, ки аз маҳорати баланди коркарди чуб шаҳодат медиҳанд. Дарҳои қандакорӣ шуда аз Конибодому Исфара, мӯҳрҳои читгарӣ аз Истаравшан, гаҳвораҳои мунаққаш аз Кӯлобу Дарвозу Хучанд, табақҳои андозаашон гуногун аз Хоруғу Ванҷ коллексияи ҷубии осорхонаро диққатҷалбкунанд намудаанд.

Дар коллексияи ҷубкорӣ мавқеи маҳсури меҳроби ҷубӣ ишғол мекунад, ки аз ноҳияи Айнӣ дастрас гардидааст. Меҳроб ба охири асри XVIII – аввали асри XX тааллуқ дошта, онро мардумшиноси маъруф А. Давидов ба фонди осорхона супоридааст. Дар қисми миёнаи он нақши чоркунҷае бурида шудааст, ки ба свастика шабоҳат дорад. Ба ақидаи мутахассисон, ин шакли такмил ёфтаи свастика мебошад. Дигар гулҳои болои меҳроб, ки композитсияро пурра менамоянд, ба шакли чоргула ва офтобпараст бурида шудаанд. Ёдгории мазкур тадқиқи аниқро талаб мекунад, зеро композитсияи болои он худ як асари ниоомӯхта ба шумор меравад.

Эълон гардидани солҳои 2019-2021 солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва

---

¹ Майтдинова Г.М. История таджикского костюма. Т.1. Душанбе. 2004. Стр 10.

хунарҳои мардумӣ – аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, як тақони ҷиддӣ буд дар рушди осорхонаҳо. Зеро, ки маҳз осорхона дар ҳифз, ҷамъоварӣ ва тарғиби хунарҳои анъанавии ниёгонамон масъул мебошад.

Маҳз бо ҳамин мақсад ҳамасола дар Осорхонаи мардумшиносӣ намоишҳои мавзӯӣ баргузор мегарданд, ки ҳар яке аз онҳо муаррифкуандаи фарҳанги волоии тоҷикон ба шумор мераванд.

Аз ҷумла намоишҳои зерин:

- Чакан дар фарҳанги тоҷикон – бахшида ба санъати гулдӯзии тоҷик, март 2019;

- Ёҷози муқалам – бахшида ба санъати кулолгари дар ҳудуди Тоҷикистон, сентябри 2019;

- намоиши либосҳои миллӣ аз фонди осорхонаи мардумшиносӣ дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон, март 2020;

- Зар ва заргар бахшида ба санъати заргари тоҷик, майи 2020 мавриди таваҷҷӯҳи мардуми кишвар қарор гирифта будаанд.

Чи хеле, ки қайд намудем, нигораҳои осорхонаи мазкур ифшоғари санъати волои мардуми тоҷик мебошанд ва дар дохил ва берун аз ҷумҳурӣ ин мақоми хешро сарбаландона ҳифозат менамояд. Коллексияи пурғановати осорхона чандин маротиба дар давлатҳои бо мо дӯсту бародар ба намоиш гузошта шуда буд, ки аз ҷониби намондагонии ин давлатҳо баҳои баланд гирифтанд. Намоиши экспозиционии осорхона дар давлатҳои Ҷопон ва Германия ба намоиш гузошта шудаанд.

Масъулини осорхона бо кормандони шуъбаи мардумшиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АМИТ ҳамкориҳои зиҷ дошта, дар якҷоягӣ ба экспедисияҳои этнографӣ сафар мекунанд.

Боиси қайд аст, ки дар рафти ҷамъоварии нигораҳо мутахассисони шуъба инчунин ба ҷамъоварии маводҳои илмӣ машғул шуда, дар асоси онҳо якҷанд монографияю мақолаҳои илмӣ ҷоп гардидаанд.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки масъулини шуъбаи мардумшиносӣ дар омӯзиши ёдгориҳои фонди осорхона низ банд мебошанд. Дар асоси ёдгориҳои осорхона якҷанд китобу маҷмӯаҳои илмӣ аз ҷоп баромадааст, ки боиси ифтихори кормандони осорхона мебошад.

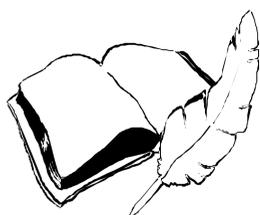
Аз ҷумла: Н. Н. Ершова и З. А. Широкова «Албоми либосҳои тоҷикон» (Душанбе 1969) А. К. Писарчик «Амали хунармандони

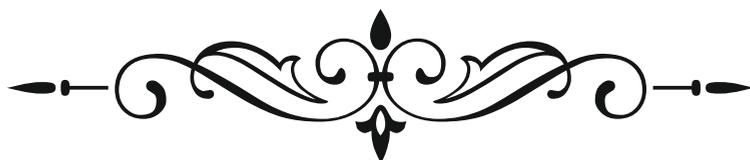
точик» (Душанбе, 1987), Н. Исаева-Юнусова «Гулдузии тоҷикӣ» (Москва: «Искусство», 1979), Л. Н. Додхудоева «Народное искусство Памира» Душанбе. 2009, Л. Додхудоева «Санъати мардумии Тоҷикистон» (Душанбе, 2011) ва ғайра.

Ҳамин тарик, гуфтан зарур аст, ки Осорхонаи мардумшиносӣ як маҳзани илму фарҳанг ба шумор рафта, дар муаррифӣ, нигоҳдошт ва ҷамъовариӣ нигоҳаҳое, ки фарҳанги волои тоҷикон мебошанд, саҳмгузор мебошанд.

АДАБИЁТ:

- 1.Исаева-Юнусова Н. Таджикская вышивка. М.1979 г. стр-5.
- 2.Ашурмадова Т. Қ. Нақши Осорхонаи мардумшиносӣ дар ҳифозати санъати мардумии Тоҷикистон\| Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе. 2015. Саҳ. 22-25.
- 3.Мактуби Р. Л. Неменова ба И. И. Зарубин.
- 4.Майтдинова Г. М. История таджикского костюма. Т. 1. Душанбе. 2004. С.10.

**АБАРМАРДОНИ
ИЛМИ ТАЪРИХИ
КИШВАР**

---

*Р. М. МАСОВ, академик НАНТ,
А. М. ГАФУРОВ, канд. ист. наук,
Институт истории, археологии
и этнографии им. А. Дониша*

А. А. СЕМЁНОВ – УЧЕНЫЙ, РУКОВОДИТЕЛЬ, ОРГАНИЗАТОР НАУКИ

В 2018 году общественность Таджикистана отметило знаменательную дату 145-летие со дня рождения Александра Александровича Семёнова – выдающегося востоковеда, ученого с мировым именем, заложившего фундамент научного, академического исследования истории таджикского народа. Александр Александрович, с самых ранних лет изучения Средней Азии русскими учеными, стоял у истоков зарождения подлинно академической науки в регионе. Он принимал активное участие в работах «Общества естествоиспытателей, антропологов и этнографов при Московском университете», «Туркестанского кружка любителей археологии», добровольного «Общества для изучения Таджикистана и иранских народностей за ее пределами», «Таджикского государственного научно-исследовательского института», затем в составе Таджикской базы и филиала АН СССР в Таджикской ССР и АН Таджикской ССР был непосредственным разработчиком плана работы и реорганизации ГНИИ в Таджикистане. Наряду с такими корифеями науки, как С. Айни, И. Зарубин, Е. Э. Бертельс, С. Арзуманов и А. Болдырев он внес крупный вклад в развитие гуманитарных наук, особенно востоковедческой.

Не только в свое время, но и в наши дни его имя широко известно всем ориенталистам Запада и Востока. Перу А. А. Семёнова принадлежат сотни работ, вышедших на русском и других языках народов мира, основная часть которых написана в годы Советской власти.

В этот период он получил наиболее благоприятные возможности углубленно заниматься изучением проблем в сфере своих научных интересов – истории, истории культуры и искусства, этнографии, литературы и диалектов таджикского языка.

Александр Александрович принадлежал к числу тех ученых – исследователей, которые являлись тогда первопроходцами в области открытия и исследования памятников материальной культуры прошлого нашего народа. Он систематически и широко изучал отдельные архитектурные памятники, исследовал и расшифровывал арабские и персидские надписи на них, описывал отдельные объекты археологических исследований.

В результате скрупулезной, кропотливой работы ему удалось впервые в 1925 г. составить краткую археолого-топографическую сводку новейших комплексных памятников материальной культуры на территории Средней Азии.

Широкая эрудиция и глубокие познания в области исследования письменных исторических первоисточников на арабском и персидском языках давали ему прекрасные возможности для проведения археологических экспедиций и достижения замечательных научных успехов. Научная деятельность и сфера научных изысканий Александра Александровича охватывала широкий круг разнообразных тем и проблем. Ряд исследований академика А. А. Семёнова был посвящен вопросам истории искусства таджикского народа – музыки, живописи, каллиграфии, а также изучению жизни и деятельности многих выдающихся представителей прошлого нашего народа – ученых, литераторов, мыслителей, деятелей культуры и искусства.

Для нынешнего поколения исследователей и ученых большую ценность имеют те труды Александра Александровича Семёнова, в которых он предстает как тонкий знаток рукописных источников на арабском и персидском языках и как талантливый переводчик, умевший очень точно улавливать и передавать с предельной ясностью даже мельчайшие нюансы восточной речи, введивший в широкий обиход интереснейшие с научной точки зрения тексты из редких восточных рукописей, архивных документов и частично печатных восточных изданий. В их числе, например «История Шугнана»,¹ «Страницы из истории нашей внешней политики в Средней Азии»,² «Светильник истории»,³ «Катаган и Бадахшан»⁴ и др.

Крупным вкладом в изучение истории таджикского народа является переведенная академиком А. А. Семёновым и вышедшая в свое время «История Мукимхана»,⁵ снабженная его ценными комментариями и историческим введением, посвященная малоизученному периоду конца XVII – начала XVIII вв.

Александр Александрович прекрасно осознавал, какую огромную важность имеет выявление содержания богатейших собраний восточных рукописей, которые были созданы за годы Советской власти при ряде крупнейших библиотек, рукописных фондов, в различных высших учебных заведениях республик Средней Азии.

В течение многих лет Александр Александрович проводил кропотливую работу по изучению и описанию многих тысяч манускриптов. В результате им было исследовано много ценнейших и уникальных экземпляров, которым посвящены его капитальные опубликованные работы, такие как «Каталог рукописей исторического отдела Бухарской библиотеки»,⁶ «Описание персидских, арабских и турецких рукописей фундаментальной библиотеки САГУ»,⁷ «Каталог восточных рукописей узбекской публичной библиотеки»⁸. Эти

труды давали и дают широкому кругу исследователей возможность использовать уникальные письменные источники по истории народов Средней Азии и сопредельных с ними стран.

Непосредственный участник крупнейшей по тем временам этнографической экспедиции А. А. Бобринского в Среднюю Азию, глубокий и всесторонний знаток быта, нравов, обычаев и языков местного населения, академик А. А. Семёнов оставил нам немало интереснейших по свежести и новизне работ в этой области. За опубликованные им труды: «Этнографические очерки Зарафшанских гор, Каратегина и Дарваза»⁹ и «Материалы по изучению наречий горных таджиков Центральной Азии»¹⁰ Обществом любителей естествознания, этнографии и антропологии при Московском Государственном Университете ему была присуждена Золотая медаль.

Немало исследований академика Александра Александровича Семёнова посвящено проблемам ислама в Средней Азии. Причем его работы по исмаилизму характеризует его как крупнейшего знатока этой области не только на территории бывшего Союза ССР, но и за ее рубежом. Используя свою широкую эрудицию в знании литературы по Средней и Центральной Азии, ученый опубликовал также весьма ценные библиографические труды такие, как «Указатель персидской литературы по истории кыпчакских узбеков»,¹¹ «Библиографический указатель по ковровым тканям Азии»¹² и другие.

В 1951 г. с преобразованием Таджикского филиала АН СССР в Академию наук Таджикской ССР, был организован самостоятельный Институт истории, археологии и этнографии, который возглавил А. А. Семёнов.

С этого знаменательного события берет свое начало плановое, последовательное изучение истории таджикского народа. Год за годом создаются новые направления исторической науки, проводится глубокое изучение различных эпох богатой и славной истории предков таджикского народа, создаются отраслевые научные издания.

За годы руководства Институтом А. А. Семёнов не только направлял свою деятельность на становлении института и подготовку национальных кадров, но и занимался активной научной работой.

В 50-е годы были подготовлены и изданы многочисленные монографии и статьи Александра Александровича в «Известиях», «Докладах», «Трудах» АН Таджикистана и других изданиях за пределами республики. Эти работы были посвящены различным проблемам истории, историографии, этнографии, истории культуры таджикского народа и других народов Центральной Азии.

В годы руководства им Институтом были изданы такие его работы, как «Дневник похода Тимура в Индию»¹³ (М., 1958), «Абу Али Ибн-Сина» (Сталинабад, 1953), «Живопись древнего Пенджикента»¹⁵ (М., 1954), «Очерк устройства центрального управления Бухар-

ского ханства позднейшего времени»,¹⁶ «Таджикские ученые XI века н.э. о булгарах, хазарах, руссах, славянах и варягах»,¹⁷ «К вопросу о происхождении Саманидов»,¹⁸ «Первые Шейбаниды борьба за Мавареннахр»,¹⁹ «К вопросу об этническом и классовом составе северных городов империи Хорезмшахов в XII веке н.э.»,²⁰ «Старый таджикский и персидский военный термин «хасак», его значения и вещественная форма»,²¹ «Некоторые данные по экономике империи Султана – Хусайн Мирзы (1460-1506)»,²² «Рецепты оформления старинных восточных рукописей»,²³ «К вопросу о происхождении и составе узбеков Шейбанихана»,²⁴ многие другие опубликованные и неопубликованные работы.

А. А. Семёнов, как талантливый организатор научных поисков, особое внимание уделял полевым археологическим и этнографическим работам, понимая значения этих материалов для дальнейшего исследования различных этапов истории таджикского народа и других народов региона. Он являлся инициатором и основателем создания в 1958 г. Пенджикентской археологической базы, он считал, что «раскопки больших жилых массивов, ремесленных мастерских, храмов и проч. дают важнейший материал по социально-экономической истории Согда в VII-VIII вв.». Время доказало дальновидность ученого – именно пенджикентские открытия таджикских археологов, в особенности поселения Саразм, стали крупным событием научной жизни республики.

Огромна заслуга А. А. Семёнова и в подготовке трехтомной (в 5-ти книгах) «Истории таджикского народа». Подготовка первой фундаментальной работы по истории таджикского народа, которая была начата по инициативе Б. Г. Гафурова, проходила под наблюдением и непосредственным участием ученого, и к 1959г. практически была закончена работа над первым вариантом многотомного издания.

А. А. Семёнов является одним из основателей таджикской историографии. Подготовленные им работы по историографии истории таджикского народа, вошедшие в многотомное издание «Очерки истории исторической науки в СССР»²⁵ и другая его работа в соавторстве с В. Казачковским «Историческая наука в Таджикистане за 25 лет»²⁶ не только являлись первой попыткой подведения итогов развития отечественной исторической науки, но и определили перспективы ее развития на многие годы вперед.

А. А. Семёнов много раз выступал в периодической печати с солидными рецензиями на новые опубликованные научные издания.

Представляя широкой общественности такие содержательные рецензии, он вносил существенные дополнения и коррективы в рецензируемые работы, значительно облегчая изучение разнообразных трудов даже для специалистов.

Положительная научная оценка работ академика Александра Александровича Семёнова давалась другими выдающимися учеными-востоковедами, знатоками истории Востока, таких, как академик В. В. Бартольд. О значении опубликованных трудов А. Семёнова можно судить, между прочим, и по многочисленным цитатам, ссылкам, на его работы имеющихся в исследованиях сотен ученых, как при его жизни, так и в последующие годы, вплоть до наших дней.

Живя много лет в Средней Азии, в частности в Таджикистане, став первым директором Института истории, археологии и этнографии Академии наук республики, накопив и изучив бесценные исторические источники. А. Семёнов своими исследованиями осветил многие «белые пятна» в истории таджикского народа, обогатив историю этногенеза нашего народа новыми идеями. Александр Александрович Семёнов создал по существу академическую историческую науку в Таджикистане.

Организаторская деятельность ученого – востоковеда проявилась в ходе определения структуры и направления деятельности института, формирования его штата и расстановки кадров, в привлечении молодых исследователей.

Благодаря умелому руководству, принципиальности, преданности науке, ученому удалось за короткий срок сплотить вокруг себя коллектив научных работников, которым уже было по плечу решение сложных исследовательских проблем.

Свидетельством тому является появление таких работ, как «Таджики долины Хуф»²⁷ (в двух томах), «Сборник статей по истории и филологии народов Средней Азии»²⁸ (посвященный 80-летию самого ученого), «Материалы по истории, археологии, этнографии и филологии Таджикистана и Средней Азии»²⁹ «Материалы к истории таджикского народа в советский период»³⁰ монография Е. А. Давидович и Б. А. Литвинского» Археологический очерк Исфаринского района»³¹ и др.

Под непосредственным руководством А. А. Семёнова были подготовлены и изданы первый «Искусствоведческий сборник»³² сборники «Археологические работы в Таджикистане в 1954 г.»³³ «Археологические работы в Таджикистане в 1955 г.»³⁴ «Археологические и нумизматические коллекции ИИАЭ АН Таджикской ССР»³⁵ «Этнографические коллекции ИИА и Э АН Таджикской ССР» З. А. Широковой.³⁶

В эти годы были выпущены работы А. М. Мандельштама «Материалы к историко-географическому обзору Памира и памирских областей»³⁷ Н. Негматова» Уструшана в VII-X вв»³⁸ «Ягнобские тексты» М. С. Андреева и Е. М. Пещеревой,³⁹ М. Рахимова «Земледелие таджиков бассейна реки Хингоу в дореволюционный период»⁴⁰ Н. Нурджанова» Таджикский народный театр»⁴¹ В. А. Козачковско-

го»К истории проведения Конституции СССР 1936 г. в Таджикистане»,⁴² Б. Искандарова» О некоторых изменениях в экономике Восточной Бухары на рубеже XIX-XX вв.»,⁴³ А. В. Ошанина» Антропологический состав и вопросы этногенеза таджиков и узбекских племен южного Таджикистана»,⁴⁴ А. Мухтарова «Материалы к истории Ура-тюбе»⁴³ и др.

Под непосредственным руководством А. А. Семёнова сотрудники Института составили монографии, брошюры и статьи по различным проблемам отраслей исторической науки, принимали участие в разработке коллективных трудов, таких как «Ягнобско-русский словарь»,⁴⁶ «Живопись древнего Пенджикента»,⁴⁷ «Указатель историко-этнографической литературы о Таджикистане».⁴⁸

В 50-е годы прошлого столетия была положена основа изучению истории Таджикистана советского периода. Появились работы В. А. Мешкерис «Очерк развития агитационного плаката Таджикистана»,⁴⁹ К. Богомоловой «Борьба Коммунистической партии Таджикистана за организационно-хозяйственное укрепление колхозов в пятой пятилетке», В.А. Козачковского «Борьба за установление Советской власти в Таджикистане (1920-1924 гг.)»,⁵¹ Я. Шарипова «Борьба за укрепление Советской власти в Таджикистане (1924-1936 гг.)»,³² А. Мухтарова «Великая Октябрьская социалистическая революция – освободительница таджикского народа от феодального и национального гнёта»,⁵³ А. Набиева «Борьба за установление Советской власти на Памире»⁵⁴ и др.

За период руководства А. Семёнова Институт год от года расширялся, увеличивалось число сотрудников. Если в начале в нем было три сектора – истории советского общества, этнографии и археологии, то к 1959 г. в Институте успешно велись исследования и в отделах истории искусств (организован в 1953), средних веков (организован в 1958г.), и в Пенджикентской археологической базе.

Сегодня творческое наследие ученого успешно продолжают, оберегают и развивают его ученики, внося свой вклад в развитие таджикской исторической науки.

К 140-летию ученого, Институтом истории, археологии и этнографии им. А. Дониша совместно с Представительством «Россотрудничество» в Таджикистане была проведена Международная научно-теоретическая конференция под названием «Научный вклад М. С. Андреева и А. А. Семёнова в изучение истории и этнографии таджикского народа» и опубликован сборник статей под этим же названием⁵⁵. В ходе подготовки к конференции была проведена значительная исследовательская работа по введению в научный оборот многих работ А. А. Семёнова. В опубликованных докладах были отмечены заслуги ученого в развитии науки, образования, дипломатии и общественной жизни Таджикистана.

В подготовленной Л. Н. Додхудоевой к изданию книге «Научное наследие А. С. Семёнова и М. С. Андреева (архивные документы)»,⁵⁶ были изданы документы из личных фондов известных исследователей, хранящиеся в этнографическом архиве Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша. Впервые были введены в научный оборот факты и свидетельства, которые позволили составить цельную картину деятельности А. А. Семёнова и М. С. Андреева. Опубликованные материалы выявили их талант и их вклад в развитие науки, в изучение и сохранение уникального культурно-исторического наследия, языка, фольклора и памятников таджикского народа и народов Среднего Востока.

Память о великом востоковеде, исследователе истории таджикского народа, первом директоре академического института, замечательном человеке, руководителе и учителе навечно останется в наших сердцах.

ПРИМЕЧАНИЯ:

1. История Шугнана. С персидского перевод и примечания А. А. Семёнова, – Ташкент, ПЗКЛАИ, 1917. – Т. XXI – 23 с.

2. Семёнов А. А. Страница из истории нашей внешней политики в Средней Азии//Вестник Европы. – СПб., 1908. – С. 685-698.

3. Светильник историй, история Афганистана, составленная по повелению и при ближайшем участии афганского эмира Хабибуллы-Хана. Т. 17. – Ташкент, ИТОРГО, 1925, стр. 197-207.

4. Бурхан-уд-дин-хан-и-Кушкеки. Каттаган и Бадахшан. [Под.ред.,с предисл. и прим. А. А. Семёнова]. – Ташкент, 1926. – 248 с.

5. Семёнов А. А. Муким-ханская история (Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели)//Известия Академия наук Узбекской ССР. Институт востоковедения. Ташкент, 1956. С.-5-27.

6. Семёнов А. А. Каталог рукописей Исторического отдела Бухарской библиотеки//Труды Библиогр. комиссии, бывшей при СНК Тадж. ССР. Вып.2. – Ташкент. – 32 с.

7. Семёнов А. А. Описание персидских, арабских и турецких рукописей фундаментальной библиотеки Среднеазиатского государственного университета. //Труды САГУ, серия 2. -Ташкент,1935. -88 с.

8. Семёнов Александр Александрович. Каталог рукописей исторического отдела Бухарской центральной библиотеки. Ташкент, 1925.

9. Семёнов А. А. Этнографические очерки Зарафшанских гор, Каратегина и Дарваза. [Фототипии и цинкографии работы Павлова, с фотогр. Н. В. Богоявленского и набросков и калек автора]. – М., 1903.-112 с.

10. Семёнов А. А. Материалы по изучению наречий горных таджиков Центральной Азии. Ч.1-2. – М.,1901. – 74 с.

11. Семёнов А. А. Указатель персидской литературы по истории кыпчакских узбеков.

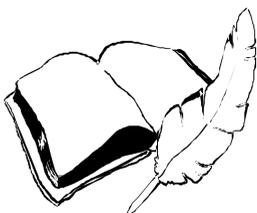
12. Семёнов А. А. Библиографический указатель по ковровым тканям Азии//Труды Библиогр. комиссии, бывшей при СНК Тадж. ССР. -Вып.1. -Ташкент, 1925. -21 Стр.

13. Гийасиддин Али. Дневник похода Тимура в Индию. [Пер. сперс, предисл. и прим. А. А. Семёнова]. – М.,1958. -206 с.

14. Семёнов А. А. Абу Али ибн-Сина. – Сталинабад, 1953. – 64 с.

15. Живопись древнего Пенджикента. – М., 1954.
16. Очерк устройства центрального управления Бухарского ханства позднейшего времени.
17. Семёнов А. А. Таджикские ученые XI века н.э. о булгарах, хазарах, руссах, славянах и варягах // Доклады АН Тадж. ССР. – Вып. 7. – С. 17-21.
18. Семёнов А. А. К вопросу о происхождении Саманидов. / Сборник статей, посвященных истории и культуре периода формирования таджикского народа и его государственности (IX-Xвв. н.э.). – Труды АН. Тадж. ССР. Т. 27. – С. 3-11.
19. Семёнов А. А. Первые Шейбаниды и борьба за Мавераннахр // Материалы по истории таджиков и узбеков Средней Азии. – Вып. I (Труды АН Тадж. ССР. - т. 12). С. 109-150.
20. Семёнов А. А. К вопросу об этническом и классовом составе северных городов империи Хорезм – шахов в XII веке н.э. // ИООН АН Тадж. ССР. Вып. 2. – С. 17-26.
21. Семёнов А. А. Старый таджикский и персидский военный термин «хасак», его значения и вещественная форма // Известия ТаджФАН СССР. – Сталинабад. – № 15. – С. 69-74.
22. Семёнов А. А. Некоторые данные по экономике империи Султана – Хусайн Мирзы // Тезисы научных докладов на сессии АН Уз. ССР. – Ташкент, 1947. – С. 182-183.
23. Семёнов А. А. Рецепты оформления старинных восточных рукописей // Труды ТаджФАН СССР. – 1947. – Т. 29. – С. 89-98.
24. Семёнов А. А. К вопросу о происхождении и составе узбеков Шейбанихана. // Материалы по истории таджиков и узбеков Средней Азии. Вып. 1. – Труды АН. Тадж. ССР. - Т XII. – Сталинабад.... – С. 3-37.
25. Семёнов А. А. Исторические знания у народов Средней Азии в период становления феодализма (VI-X вв.) // Очерки истории исторической науки в СССР. – Т. 1. – М. - С. 41-47; Семёнов А. А. Историография Таджикистана // Очерки истории исторической науки в СССР. Т. 1. - М. ... – СС. 153-160, 267-268, 643-645.
26. Семёнов А. А., Козачковский В. А. Историческая наука в Таджикистане за 25 лет // Доклады АН Тадж ССР. Вып. XII. – с. 9-14.
27. Андреев М. С. Таджики долины Хуф (верховья Аму-Дарья). Материалы к изучению культуры и быта таджиков // Труды АН РТССР. Т. 7. – 1953. - Т. 11. 1958.
28. Сборник статей по истории и филологии народов Средней Азии // Труды АН Таджикской ССР – Т. XVII. 1953.
29. Материалы по истории, археологии, этнографии и филологии Таджикистана и Средней Азии».
30. Материалы к истории таджикского народа в советский период. – Сталинабад, 1954.
31. Давидович Е. А. и Литвинский Б. А. Археологический очерк Исфаринского района. – Сталинабад, 1955.
32. Искусствоведческий сборник.
33. Археологические работы в Таджикистане в 1954 г. Душанбе, 1955.
34. Археологические работы в Таджикистане в 1955 г. Душанбе, 1955.
35. Археологические и нумизматические коллекции ИИА и Э АН Таджикской ССР.
36. Широкова З. А. Этнографические коллекции ИИА и ЭАН Тадж. ССР.
37. Мандельштам А. М. Материалы к историко-географическому обзору Памира и памирских областей.
38. Негматов Н. Усрушана в древности и раннем средневековье. – Сталинабад: Акад. наук Таджик. ССР, 1957. - 159 с.
39. Андреев М. С, Пещерева Е. М. Ягнобские тексты. – Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1957.

40. Рахимов М. Р. Земледелие таджиков бассейна реки Хингоу в дореволюционный период // М. Р. Рахимов. - Сталинабад, 1957. - 221 с.
41. Нурджанов Н. Х. Таджикский театр. Очерк истории // Под общ. ред. проф. Г. Гояна. - М.: Искусство, 1968. - 261 с.
42. Козачковский В. А. К истории проведения Конституции СССР 1936 г. в Таджикистане // Труды АН Таджикской ССР. Т. LXXIV. Сталинабад. 1957.
43. Б. Искандаров. О некоторых изменениях в экономике Восточной Бухары на рубеже XIX-XX вв. - Сталинабад, 1958. - 141 с.
44. Опшанин В. Ф. Антропологический состав населения Средней Азии и этногенез ее народов, ч. 1-3, Ер., 1957-59 (Тр. Среднеазиатского Гос. университета им. В. И. Ленина. Мухтаров А. «Материалы к истории Ура-тюбе.
45. Ягнобско-русский словарь. - М., Л.: Изд. АН СССР, 1957.
46. Скульптура и живопись древнего Пенджикента. М., 1959.
47. Указатель историко-этнографической литературы о Таджикистане.
46. Мешкерис В. А. Очерк развития агитационного плаката Таджикистана. - Сталинабад, Таджикгосиздат, 1960.
47. Богомолова К. Борьба Коммунистической партии Таджикистана за организационно-хозяйственное укрепление колхозов в пятой пятилетке.
48. Козачковский В. А. Борьба за установление Советской власти в Таджикистане (1920-1924 гг.).
49. Шарипов Я. Борьба трудящихся Таджикистана за укрепление Советской власти в период деятельности Революционного Комитета Таджикской АССР (1924 - 1926 гг.) // Труды АН Тадж. ССР. 1957. Т. 80.
50. Мухтаров А. Великая Октябрьская социалистическая революция - освободительница таджикского народа от феодального и национального гнёта.
51. Набиев А. Установление и упрочение Советской власти на Памире // Сб. ст., посвященный 40-летию Великого Октября. Труды. - Т. 80. Сталинибад, 1957. С. 3-44.
52. Научный вклад М. С. Андреева и А. А. Семёнова в изучение истории и этнографии таджикского народа // Материалы Международной научно-теоретической конференции. Душанбе, 23 октября 2019 г. Душанбе, 2019. - 263 с.
53. Додхудоева Л. Н. Научное наследие А. С. Семёнова и М. С. Андреева (архивные документы). Душанбе, 2013. - 265 с.

**АКАДЕМИК А. А. СЕМЁНОВ – ОСНОВАТЕЛЬ
НАУЧНЫХ ЦЕНТРОВ ПО ИЗУЧЕНИЮ
МИНИАТЮРНОЙ ЖИВОПИСИ ВОСТОКА
В УЗБЕКИСТАНЕ И ТАДЖИКИСТАНЕ**

Активное изучение миниатюрной живописи Среднего Востока в Центральной Азии началось в 40-х гг. XX в. Основателем научных центров в Узбекистане и Таджикистане с полным правом можно считать академика Александра Александровича Семёнова. Именно он стал основоположником такого научного направления в искусствоведческом востоковедении, как миниатюроведение.

Известно, что выдающийся ученый академик А. А. Семёнов сам занимался живописью и графикой, его всегда увлекали вопросы искусства, а также музыки. Он издал несколько исследований в области архитектуры южного Туркменистана, занимался проблемами материальной культуры арийцев, керамического искусства, изучал геммы, ковку среднеазиатского оружия, искусство каллиграфии, готовил рецензии на различные издания по ремеслу [12;24].

Ученый был увлечен коллекционированием восточных рукописей, и свое собрание завещал Институту истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана. Ныне оно хранится в Квартире-музее ученого. Художественно оформленные рукописи составляют лишь незначительную часть этой уникальной коллекции. Каждая книга помимо ее историко-материальной значимости отражает круг идей и явлений определенной эпохи, взаимосвязи с другими известными памятниками. Помимо рукописной орнаментики и каллиграфии большую, художественную ценность представляют книжные переплеты, часть из которых может считаться подлинными произведениями искусства. В целом уникальная коллекция восточных рукописей Квартиры-музея А. А. Семёнова представляет ценный материал по истории книжной культуры искусства мусульманского Востока. [39;40]

О том, что А. А. Семёнов имел особую страсть к собиранию средневековых манускриптов свидетельствуют и его письма к коллеге, известному этнографу-востоковеду М. С. Андрееву (1899, 1912 гг.), которые сохранились в этнографическом архиве Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана. В них он описывает ряд приобретенных им фолиантов, благодарит друга за присланные ему манускрипты и просит его при случае приобрести для него ряд других из «Индии

богатой», где находился на службе М.С. Андреев[14].

Будучи блестящим специалистом в области рукописного наследия и занимаясь подготовкой каталогов персидских, арабских и турецких рукописей Фундаментальной библиотеки Среднеазиатского государственного университета и Академии наук Узбекской ССР

[25;37], он познакомился с многочисленными образцами книжной культуры Востока, иллюстрациями, декоративным убранством, которым в то время он посвятил ряд исследований. Множество образцов средневековой живописи в рукописных хранилищах в тот период практически оставались неизученными. Это заставило его наряду с другими вопросами, касающимися изучения письменного наследия Востока, еще раз в своем докладе «Среднеазиатские рукописные фонды и важность их изучения» на Первой Всесоюзной конференции востоковедов в Ташкенте в 1957г. среди других проблем указать на задачи исследования средневековой живописи [36].

Но задолго до этого еще в 30-х гг. академик А. А. Семёнов стремился своими публикациями обратить внимание исследователей на изучение миниатюрной живописи Среднего Востока.[12]. В архиве известного советского ученого, академика Академии наук Узбекистана Г. А. Пугаченковой сохранился интересный документ, в котором зафиксирован важный исторический факт, своего рода пролог к началу процесса изучения книжной живописи. Она писала: «Избран для себя специальность востоковедение, он (А. А. Семёнов - Л. Д.) сохранил интерес к изобразительному искусству. Одно из проявлений этого – опубликованная им к юбилею Навои книжка «Портрет эпохи Навои». Но, отдавая себе отчет в том, что вопросы изобразительного искусства подотчетны искусствоведам, он привлек их для работы в этой области. Так, некоторое время я по совместительству занималась изучением миниатюр из собрания Института искусствознания, позднее им для этой цели была привлечена В. Г. Долинская»[29]. Последняя была из числа первых выпускников кафедры искусствоведения САГУ, где в свое время преподавал А. А. Семёнов[13].

Именно по его инициативе в 1947г. появилась первая работа в то время архитектора и археолога А. Г. Пугаченковой по миниатюрной живописи – эзисы к докладу «Миниатюры «Хамсэ» Низами 1562/63 г. Самаркандского музея». [27]. В архиве известной ученой сохранились и отдельные машинописные документы по миниатюрной живописи, датируемые 1946г. [29]. Следовательно, именно А. А. Семёнов во многом способствовал появлению первых научных исследований в области миниатюроведения в Узбекистане.

А.А.Семенов – представитель того старшего поколения русских ученых, которые закладывали в Средней Азии науку – востоковедение. С его деятельностью связана организация собрания восточных рукописей. Сам он был автором ряда переводов восточных первоисточников и научных комментариев к ним. Будучи профессором ТашГУ он разработал и читал ряд спецкурсов исламоведения.

В области широкого круга его интересов были также история архитектуры и изобразительных искусств. Так, ещё в дореволюционные годы и позднее он исследовал ряд архитектурных памятников, опубликовав их описания и дав исторический комментарий – таковы мавзолей Абу-Сайда в Мехне и мечеть в Анау в Южном Туркменистане. X)

Его интересовали также вопросы изобразительного искусства. Здесь может быть нелишне упомянуть, что в молодые годы он занимался графикой и живописью. Избрав же себе специальностью востоковедение, он сохранил интерес к изобразительному искусству. Одно из проявлений этого – опубликованная им к юбилею Навои книжка "Поэты эпохи Навои". Но, отлаивая себе отчет в том, что вопросы изобразительного искусства подведомственны искусствоведам, он привлек их для работы в этой области. Так, некоторое время я занималась по совместительству изучением миниатюр из собрания Института искусствоведения, позднее для этой цели им была привлечена В.Г.Долгинская.

А.А.Семенов навсегда оставил во мне воспоминания об ученом широкого круга интересов и глубоких знаний, которыми он охотно делился с окружающими его молодыми исследователями.

X/ Семенов А.А. По Закаспийским развалинам. Известия Среднеазиатского в.ш, Ташкент, 1942; Развалины Мехне и Чехче в древнем Хорасане. Известия Тадж. ФАН, 1946, № I; Варвар в Доме Красоты. "Русское слово," 1905, № 165; Некоторые данные к истории мечети Анау. Известия Туркестанского отдела РГО. ХУП, Ташкент, 1924.

Академик АН РУС

Г. Пугаченкова

В 1951 г. академик А. А. Семёнов был назначен первым директором Института истории, археологии и этнографии Академии наук Таджикской ССР. В Таджикистане он не изменил своим пристрастиям и принципам, активно интересовался проблемами культуры Востока. По признанию известного советского этнографа А. К. Писарчик, он был великолепным знатоком восточного искусства, как профессионального, так и народного, принимал активное участие как эксперт «в апробации и оценке приобретаемых этнографическим сектором экспонатов» в Академии наук Таджикистана [26,21].

В декабре 1955 г. в Сталинабаде (Душанбе) проходили торжества, посвященные 500-летию со дня рождения великого живописца Востока Камолиддина Бехзода. В прессе появились юбилейные статьи классика таджикской литературы Садриддина Айни и его сына К.С. Айни [1;3]. В Таджикском государственном театре оперы и балета состоялось торжественное собрание, связанное с юбилеем, которое открыл министр культуры Хакимзода [22]. С научным докладом о жизни и творчестве художника выступил только академик А. А. Семёнов, который к тому времени опубликовал ряд исследований, посвященных мастеру и культурной среде Герата конца XV в. [31,33,34] Это свидетельствует о том, что в тот период в Таджикистане, кроме выдающегося востоковеда еще не было других специалистов, которые могли бы представить свои исследования, посвященные школе гениального мастера Бехзода. Примечательно, что именно тогда, в связи с проведением праздничных мероприятий Государственному музею изобразительных искусств Узбекистана было присвоено имя Камолиддина Бехзода [23,4].

А. А. Семёнов, хорошо знавший средневековое рукописное наследие, стремился привлечь к изучению книжной живописи Востока, прежде всего Мавераннахра, специалистов и в Таджикистане. Произведения этой художественной школы впервые были представлены на выставке «Meisterwerke Muhammedanischer Kunst» («Шедевры исламского искусства») в Мюнхене в 1910 г., а затем описаны в ряде каталогов других экспозиций. [30,44] В 1 половине XXв. известные западные ученые Э. Блоше, А. Мартин, К. Юар, Э. Кюнель, Л. Биньон, Б. Гэй, А. Сакисиан и многие другие уже активно занимались изучением книжной живописи Среднего Востока, Индии, Турции. В России, как известно, первой публикацией в этой области стала работа В. Стасова 1912г. [38]. Затем в научных центрах Москвы, Ленинграда, Казани был издан ряд работ Л. Т. Гюзальяна, М. М. Дьяконова, Б. П. Денике, которые детально рассмотрены в статьях А. А. Иванова [20;21].

Привлекая молодых искусствоведов и архитекторов в Узбекистане к изучению миниатюрной живописи, А. А. Семёнов тем самым, по сути, закладывал основы изучения книжной живописи в двух рес-

публиках Центральной Азии. Чтобы инициировать интерес таджикских ученых к малоизученной в среднеазиатских республиках СССР проблеме миниатюроведения он, по всей видимости, обратился к авторам из России и Узбекистана с предложением опубликовать свои статьи по миниатюрной живописи Востока в изданиях Академии наук Таджикской ССР, различных сборниках статей, посвященных искусству таджикского народа.

Уже в 1954 г. появилась статья известного ленинградского ученого, в то время руководителя Согдийско-таджикской экспедиции М. М. Дьяконова в соавторстве с Ю. С. Дашевским « Поздние миниатюры Касима Али в рукописи Государственной Публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде» [19]. К тому времени известным советским археологом уже были опубликованы несколько статей, посвященных книжной живописи. [17;18] Несомненно, А. А. Семёнов как директор Института истории, археологии и этнографии был хорошо знаком с М. М. Дьяконовым и знал о его выдающихся научных достижениях в области изучения искусства Востока и археологических исследований на территории Таджикистана. Представляется, что именно этот факт послужил основой для приглашения его в качестве автора публикации в один из академических сборников Таджикистана.

Статьи, появившиеся в изданиях Академии наук Таджикистанав 50-е гг. XX в., принадлежали также узбекистанским авторам А. Г. Пугаченковой и В. Г. Долинской. [15;16;28] Надо отметить, что статья Пугаченковой Г. А. «Миниатюры «Хамсе» Низами 1562-63 гг. из Самаркандского музея» [28] была издана в 1956г. в одном академическом сборнике с работой молодого в то время таджикского ученого К. С. Айни «Некоторые новые данные по таджикской миниатюре XVI в.» [2]. Вероятно, востоковед из Сталинабада (Душанбе) может считаться первым исследователем Таджикистана, кто обратился к проблемам миниатюроведения. Как известно, годом ранее К.С. Айни был подготовлен очерк, посвященный 500-летию великого живописца Камоладдина Бехзода, [1], на подготовку которого его мог вдохновить А. А. Семёнов, ищущий среди местных специалистов тех, кто желал бы посвятить себя изучению книжной культуры Востока.

Сам ученый не переставал интересоваться проблемами миниатюрной живописи. К тому же он понимал, что его собственные изыскания в данной области могут побудить местных исследователей к изучению данной проблемы. С этой целью в 50-е гг. XXв. он публикует в Таджикистане ряд статей, посвященных рецептам оформления старинных фолиантов [35] и миниатюрам самаркандской рукописи начала XVII в. «Зафарнома» Шарафуддина Йезди» [32].

Таким образом, благодаря личной инициативе А. А. Семёнова,

его коллеги из разных научных центров СССР и местные ученые стали публиковать свои исследования в трудах Академии наук в Душанбе в середине XX в. Подобные акции положили начало развитию миниатюроведения в Таджикистане. Со временем не все выше указанные публикации получили достойную оценку ученых последующих поколений, что указано в статьях О. Ф. Акимушкина и А. А. Иванова [4;20;21]. Однако первые публикации по миниатюрной живописи Востока значительно расширили горизонты гуманитарных наук Узбекистана и Таджикистана.

Таким образом, с 40-х гг. XX в. исследователи Центральной Азии начали публиковать образцы миниатюрной живописи Среднего Востока, раскрывая их художественные особенности, тематику, находя им прототипы в доисламской раннесредневековой стенописи, памятники которой к этому времени были открыты археологами в регионе. Словом, инициативы А. А. Семёнова оказались весьма успешными. Несмотря на то, что впоследствии К. С. Айни предпочел заниматься другими научными проблемами, его сестра Л. С. Айни [5;6;7] и супруга М. М. Ашрафи [8;9;10;11] продолжили его начинание и стали одними из ведущих специалистов в данной области. Благодаря их трудам и других отечественных ученых уже во второй половине XX в. Академия наук Таджикистана постепенно становится одним из главных центров изучения миниатюры Востока в СССР. Аналогичную ситуацию можно было наблюдать и в Узбекистане, где постепенно вырос целый отряд исследователей миниатюрной живописи Востока.

Научные труды «первопроходцев» в области изучения миниатюрной живописи Среднего Востока из Узбекистана и Таджикистана послужили основой для дальнейших изысканий на базе тех данных, которые им удалось выявить. Ныне к их книгам и альбомам обращаются различные специалисты: искусствоведы, художники, коллекционеры, музееведы, дизайнеры, работники кино и телеиндустрии, СМИ с целью представить, изучить и сохранить национальное художественное наследие [13,8]. Инициатором же изучения книжной живописи Востока и практически основателем научных школ по исследованию ее памятников в Узбекистане и Таджикистане можно с полным правом признать академика А. А. Семёнова.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Айни К. С. Бехзод суратгари бузурги тоҷик: Ба муносибати 500-солагии рӯзи таваллудаш//Шарки Сурх. -1956. №1. С. 62-72.
2. Айни К. С. Некоторые новые данные по таджикской миниатюре XVI в// Сборник статей, посвященных искусству таджикского народа: //Тр. Ин-та истории, археологии и этнографии АН Тадж. ССР. Сталинабад, 1956. Т. 43. – Вып. 42.- С. 33-47.
3. Айни С. Устои забардасти санъат: Ба муносибати 500-солагии зодрӯзи Ка-

молиддини Бехзод//Тоҷикистони Советӣ. -1955. 23 декабр.

4. Акимушкин О. Ф., Иванов А. А. О мавераннахрской школе миниатюрной живописи XVI в//Народы Азии и Африки. 1968, №1.-С.130-135.

5. Айни Л. Искусство Средней Азии эпохи Авиценны. – Душанбе, 1980.

6. Айни Л. Тимуридская миниатюра и ее специфика//Народы Азии и Африки. 1971, №3.-С. 141 – 143.

7. Айни Л. Эволюция пространственной структуры в ранней иранской миниатюре (по некоторым памятникам XII-XIV вв.)//Народы Азии и Африки. 1976, №1. С. 145-152.

8. Ашрафи М. М. Бехзод и развитие Бухарской миниатюры XVI в. – Душанбе, 1980.

9. Ашрафи М. М. К вопросу о развитии среднеазиатской миниатюры в XVIв. //Краткие сообщения ИНА АН СССР. – Москва, 1961. Вып. 19. – С. 158-166.

10. Ашрафи М. М. Миниатюры XVI века в списках произведений Джами из собраний СССР. – Москва, 1966.

11. Ашрафи М. М. Персидско-таджикская поэзия в миниатюрах XIV-XVII вв. из собраний СССР. – Душанбе, 1974.

12. Библиография работ А. А. Семёнова//А. А. Семёнов. Избранные сочинения. под. общ. ред. Р. М. Масова. -Душанбе, 2013.-С. 342-282.

13. Горшенина С. Институт искусствознания: немного истории накануне 70-летнего юбилея: <file://C:/Users/Downloads/38387762.pdf>.

14. Додхудоева Л. Письма А. Семёнова к М. Андрееву (1899,1912 гг.)//Вклад академика А. А. Семёнова в изучение истории и культуры таджикского народа. – Душанбе, 2014.С.183-194.

15. Долинская В. Г. Миниатюры рукописи «Тарих-и Абулхайр-Хани» из собрания Института востоковедения АН УзССР//Изв. отд. общ. науки АН Тадж ССР. Сталинабад, 1958. №2(17). – С. 31 -56. 169.

16. Долинская В. Г. Очерк миниатюрной живописи Средней Азии XVI в//Искусство таджикского народа: Сб. статей//Тр. Ин-та истории Ан ТаджССР. – Сталинабад, 1960. Т.24. Вып. 2. – С. 173-203.

17. Дьяконов М. М. Иранские миниатюры в рукописях «Шахнаме» ленинградских собраний. – Москва-Ленинград, 1935.

18. Дьяконов М. М. Рукопись «Хамсэ» Низами 1431 года и ее значение для истории миниатюрной живописи на Востоке//Тр. Отд. Востока Гос. Эрмитажа. Л., 1940. Т. 3. С. 275-286.

19. Дьяконов М. М., Дашевский Ю. С. Поздние миниатюры Каалм-Али в рукописи Государственной Публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде//Изв. Отд. Обществ. наук АН Тадж. ССР. – Сталинабад, 1954. Т. 5. – С. 29-41.

20. Иванов А. А. История изучения мавераннахрской (среднеазиатской) школы миниатюры. Статья 1//Средняя Азия в древности и средневековье: История и культура: Сб. статей. Москва, 1977. – С. 144-159.

21. Иванов А. А. История изучения мавераннахрской (среднеазиатской) школы миниатюры. Статья 2//Древность и средневековье народов Средней Азии: История и культура: Сб. статей. –Москва, 1978. С. 35-57.

22. Мешкерис В. Изобразительное искусство// Сб. статей, посвящённых искусству таджикского народа. – Сталинабад, 1956.-С. 240.

23. Музей изобразительных искусств. Путеводитель. Составители: Букреева Э. П., Овчарова Т. И., Тереньтева К. П., Чудович Е. Н. – Душанбе,1981. – С. 4.

24. Мухидинов С. Р. Академик А. А. Семёнов и вопросы изучения таджикского изобразительного искусства//Вестник РТСУ.2018. №1. – С. 62-70.

25. Описание персидских, арабских и турецких рукописей Фундаментальной библиотеки Среднеазиатского государственного университета//Труды Среднеази-

атского государственного Университета. – Сер. 2. – Orientalia. Вып. 4. Ташкент, 1935.

26. Писарчик А. К. Этнографическая наука в Таджикистане (1920-1990 гг.). Подготовка к печати Н. Бабаевой. – Душанбе, 2002. – С.41.

27. Пугаченкова Г. А. Миниатюры «Хамсэ» Низами 1562/63 г. Самаркандского музея, Тезисы научных докладов на сессии АН УзССР. 14 июня 1947 г. –Ташкент, 1947. – С. 147-148.

28. Пугаченкова Г. А. Миниатюры «Хамсэ» Низами 1562/1563 гг. самаркандского музея//Сборник статей, посвященных искусству таджикского народа//Тр. Ин-та истории, археологии и этнографии АН ТаджССР. -Сталинабад, 1956.-Т.43.-Вып. 42.-С. 17-31.

29. Пугаченкова Г. А. Открытый архив. Alerte Héritage, архив Галины Пугаченковой, папка 026, часть 1, документ 3, лист 1, URL: <https://pugachenkova.net/catalog/getPhoto/2131/>.

30. Ф. Ришар. Иллюстрированные рукописи Мавераннахра в собраниях Франции. -Ташкент,2020. – С. 44.

31. Семёнов А. А. Гератское искусство в эпоху Мир-Алишера Навои//Литература и искусство Узбекистана. Ташкент, 1938. Кн. 1V. С. 90-93.

32. Семёнов А. А. Миниатюры самаркандской рукописи начала XVII в. «Зафар-нома» Шарафуддина Иезди//Сборник статей, посвященных искусству таджикского народа//Тр. Ин-та истории, археологии и этнографии АН ТаджССР. 1956. Т. 17. – С. 3-16.

33. Семёнов А. А. Портреты эпохи Навои. Ташкент, 1940. – 16 с

34. Семёнов А. А. Гератская художественная рукопись эпохи Навои и ее творцы//Алишер Навои: Сб. статей. – Москва – Ленинград, 1946. С. 167-171.

35. Семёнов А. А. Рецепты оформления старинных восточных рукописей//Тр. тадж. фил. АН СССР. Сталинабад, 1951. – Т.29. – С.89-98.

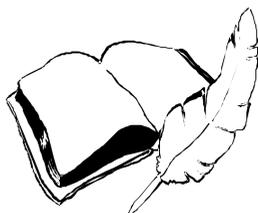
36. Семёнов А. А. Среднеазиатские рукописные фонды и важность их изучения. //Первая Всесоюзная конференция востоковедов (Тезисы докладов и сообщений). – Ташкент, 1957. – С. 307-308.

37. Собрание восточных рукописей Академии наук Узбек. ССР», т. 1-3, 4, 5. /под ред. и при участии А. А. Семёнова – Ташкент, 1952, 1954, 1955, 1958, 1960.

38. Стасов В. В. Миниатюры некоторых рукописей византийских, болгарских, русских, джагатайских и персидских. – Спб., 1902.

39. Dodkhudoevas Larisa, Lola. «Manuscrits orientaux du Tadjikistan: la collection Semenov»// Cahiers d'Asie centrale, No. 7, 1999, p. 39-55.

40. Dodkhudoevas Larisa, Lola. Masterpieces of the Written Heritage from the Collection of A. Semenov//Ed. M. Polov. Dushanbe, 2011. Compact disk.

АКАДЕМИК ЗАРИФ ШАРИПОВИЧ РАЧАБОВ – ОЛИМИ ТАВОНО ВА ТАШКИЛОТЧИИ МОҲИР

Дар симои академик Зариф Шарипович Раҷабов мо роҳҳои душвор ва дурахшони илму фарҳангӣ ҳалқи тоҷикро дар замони Шӯравӣ дида метавонем.

Зариф Шарипович Раҷабов дар шаҳри бостонии Хучанд ба дунё омадааст. Мувофиқи маълумоти яке аз шогирдони наздик ва содиқтарини Зариф Шарипович, таърихшиноси номӣ, профессор Мансур Бобохонович Бобохонов, ки дар Энциклопедияи советии тоҷик навиштааст, санаи таваллуди Зариф Шарипович 17 июли соли 1907, аммо худи академик дар асараш «Роҳи дониш» («Дорогой знаний») санаи таваллуд-соли 1906-ро қайд кардааст. Инчунин таъкид кардааст, ки дар оилаи хизматчи ба дунё омадааст.

Падари Зариф Шарипович – Мирзо Шариф, аз ҷумлаи аҳли савод буда, модараш савод надоштааст. Мирзо Шариф ба ғайр аз мактаби таълими усули кӯҳна, 3 сол дар мадраса низ таълим гирифтааст. Ӯ дар шаҳри Хучанд, дар бозори Панҷшанбе як дӯкони токифурӯшӣ дошт, баъди қор, бегоҳӣ курси забони русиро дар назди мактаби русии маҳаллии барои калонсолони Хучанд бунёд гардида, ширкат намуда, забони русиро омӯхтааст. Аз ҳамин сабаб Мирзо Шариф бо забони русӣ озодона суҳбат намуда, рӯзномаҳои русиро мутолиа мекард, баъзе ҳуҷҷатҳоро бо забони русӣ тартиб меод. Маҳз чунин дониши забони русӣ имконият дод, ки Мирзо Шариф то Инқилоби Октябри Русия (соли 1917) 15 сол ҳамчун фурӯшандаи молҳои яке аз тоҷирони Хучанд, ки дар шаҳри Андичон фаъолият мекард, хизмат намояд. Мирзо Шариф ҳамчун фурӯшанда дар Андичон бо намояндагони бонқҳо, ширкатҳои тижоратии русӣ ва контораҳои нақлиётӣ муомила карда, бо ҳаёти русҳо ва русзабонҳо аз наздик шинос шудааст. Аз ҷумла, Мирзо Шариф ба супориши хӯҷаини худ ба Русия пахта, меваи хушк, пӯсти қароқӯлиро барои ширкатҳои тижоратии русиягӣ бурда, аз он ҷо бо вагонҳо ангиштсанг оварда, ба тоҷирони хурди андичонӣ тақсим менамуд.

Дар оилаи Мирзо Шариф 5 нафар фарзанд буд. Се духтар ва 2 писар. Зариф Шарипович, ки писари калонӣ буд, бештар дар бозор, яъне дӯконе, ки доштанд, тоқӣ ё худ ресмони модарашон аз пахта ресидаро мефурӯхт.

Зариф Шариповичро дар синни 7-солагӣ барои таҳсил ба мактаби таълими усули кӯҳна доданд. Бо нақли худи Зариф Шарипович, синфхонаи он мактаб ҳамагӣ аз як хоначаи чоркунҷаи аз ғишти хом

сохташуда иборат буд. Бинобар ин, дар он синфхона ҳама вақт торикӣ ҳукмфармой мекард. Дар дохили синфхона дар назди чор девор курсиҳои паст-паст гузошта шуда буд. Талабагон дар ҳамин курсиҳо нишаста, дар назди худ китобро мегузоштанд. Ҳар талаба китоби худро дошт. Кадоме ҳафтак, дигаре чор китоб, сеюмин асарҳои Навоӣ, Ғузулӣ, ё худ Бедилро меовард. Талабагон китоби худро бо овози баланд мехонданд. Бо ҳамин сабаб дар синфхона ҳама вақт ғавғои талабагон ҳукмрон буд. Омӯзгор – мулло дар мобайни синфхона менишаст. Дар мактаб 50-60 нафар талаба таҳсил менамуданд. Талабаҳо ҳангоми машғулият ба ҳам хеле наздик, чафс-чафс менишастанд.

Аз сабаби он ки падарашон – Мирзо Шариф дар Андиҷон фаъолият мекард, Зариф Шарипович бо бародари худ – Латиф аз мактаби таълими усули кӯҳна қаноатманд нашуда, ба назди падар, ба Андиҷон рафта, дар мактаби русии маҳаллии он ҷо таҳсил намуданд. Онҳо дар ин мактаб забони русӣ, география, таърих ва риёзиёт (математика)-ро то андозае омӯхтаанд. Баъди бунёди Ҳокимияти Шӯравӣ, ҳар ду бародар, бо ҳамроҳии падар ба Хучанд баргаштанд. Бародарон минбаъд таҳсилро дар мактаби Шӯравии ш. Хучанд идома додаанд.

Дар гузаре, ки оилаи Зариф Шарипович мезистанд, шахси давлатмандтарин Эргашбой буд, ки бо хариду фурӯши меваи хушк машғул буд. Ӯ хонаи дуошёнаи зебо дошт. Дар замони Шӯравӣ он хонаро мусодира намуда, ба мактаб табдил доданд. Зариф Шарипович бо додари худ – Латиф, амакбачаҳо – Солех (минбаъд академик) ва Додо Ашурхоҷаевич Раҷабовҳо дар он таълим гирифтаанд.

Падари Зариф Шарипович – Мирзо Шариф бунёди Ҳокимияти Шӯравиро хуш пазируфтааст. Бинобар ин, баъди хатми курси чормоҳаи милитсияи шаҳри Тошканд, ӯро сарвари шуъбаи милитсияи як қисми шаҳри Хучанд таъин кардаанд.

Барои дар мактаби Шӯравӣ таҳсил намудани Зариф ва Латиф диндорони иртиҷоъпарасти маҳаллӣ саҳт муқобилият карда, онҳоро «кофирон» гӯён, таҳқир мекардаанд. Мактаби онҳоро, як сол дар меҳмонхонаи бойи маҳаллӣ Мирзохонов, ки дар назди бозори Панҷшанбе буд, ҷойгир намуда, баъд ба хонаи Эргашбой кӯчонидаанд. Мувофиқи нақли пайвандони Эргашбой, бобояшон соли 1910 замини холиро харида, устоҳои кандакорро аз шаҳрҳои Бухоро ва Самарқанд ҷалб карда, хонахоро сохтаанд.

Соли 1919 дар Хучанд иттифоқи ҷавонон бунёд гардид. Аввали соли 1920, дар яке аз ҷамъомадҳо, тамоми талабаҳои мактаbero, ки Зариф Шарипович таҳсил мекарданд, ба иттифоқи ҷавонон қабул кардаанд. Худи ҳамон сол Зариф Шариповичро ба комсомол қабул намуданд. Дар мактаб ӯ дар ҳар гуна маҳфилҳо, аз ҷумла, маҳфилҳои бадеӣ иштирок мекард.

Зариф Шарипович соли дуҷуми таҳсилро дар Самарқанд гузаронида, аввали июли соли 1923 боз ба Хучанд баргашт. Мувофиқи дигар маълумот, Зариф Шарипович «соли 1924 омӯзишгоҳи педагогии шаҳри Самарқандро хатм намудааст». Аммо мувофиқи маълумоти худ Зариф Шарипович, ӯ охири августи соли 1923, бо тавсияи падар, барои таҳсил ба шаҳри Тошканд, ба Институти маорифи ўзбекӣ дохил шуд. Ҳамон сол танҳо аз Хучанд ба ин донишқада, барои таҳсил 15 нафар омада буданд. Дар хобгоҳи он Зариф Шарипович бо Дунган Алёша ном ҷавоне дӯстӣ пайдо кардааст. Ин ҷавон соли 1939 дар ҷанги Шӯравӣ бо Япония, дар муҳорибаи Халхин – Гол ҳалок шудааст. Зариф Шарипович, ба ҳурмати дӯстӣ, ба худ лақаби адабии «Дунган» – ро гирифтааст.

Институти маорифи ўзбекӣ, бо андешаи Зариф Шарипович, махсусан барои ташаккули ҷаҳонбинии онҳо мақоми бузурге бозидааст. Аммо муносибати бади мудирӣ шуъбаи таълими институт ўро дилгир намудааст. Бинобар ин, соли 1924 баъди баргаштан ба Хучанд, ба падараш мерасонад, ки дигар ба Тошканд намеравад. Бо кӯмаки муаллими аввалини мактаби Шӯравиаш – Ш. Раҷабов, ки ҳамон вақт дар Москва, дар Университети коммунистӣ ба номи Свердлов таҳсил мекард, роҳи Москва ро пеш гирифт.

1 сентябри соли 1925 Зариф Шарипович донишҷӯи факултети коргарии Университети дуҷуми Москва гардида, баъди таҳсили се сол, соли 1928 онро хатм намуда, ба Хучанд бармегардад. Мехост дар зодгоҳаш бо касби омӯзгорӣ машғул шавад. Аммо ҳамон сол ба Душанбе даъват мегардад ва дар курсҳои муаллимтайёркунӣ, бо касби омӯзгорӣ машғул мешавад. Ҳангоми дар Душанбе будан, солҳои 1928-1929 дар хонаи дӯсташ нависанда ва шоири умедбахш, Ҳаким Карим, ки дар ЦБВ шахид гардидааст, ҳамон вақт дар маъмурияти Шӯрои Комиссарони халқии ҷумҳурӣ кор мекард, зиндагӣ мекунад.

Орзуи деринаи Зариф Шарипович ин таҳсил дар Университети давлатии шаҳри Москва буд, ки он соли 1928 амалӣ гардид. Факултете, ки ӯ таҳсил мекард, 1 июни соли 1931 ба Институти таъриху фалсафаи Москва табдил дода шуд ва он бевосита ба Комиссариати халқии маорифи ЦФШС Руссия итоат мекард. Дар ин Институт таърихшиносони номии давр фаъолият намудаанд. Аз ҷумла, фанни «Таърихи шарқи қадим»-ро академик В. В. Бартолд дарс додааст.

Ҳангоми таҳсил дар УДМ ва Институти таъриху фалсафаи Москва Зариф Шарипович ду сол дар факултети коргарӣ, ки дар назди Институти шабонаи бофандагии Москва буд, аз таърихи муборизаи синфӣ дарс гуфтааст. Зариф Шарипович махсус таъкид мекунад, ки «баъди таҳсил дар факултети коргарӣ ва яқсола таҳсил дар УДМ шавқу завқӣ ман нисбат ба таърих бештар гардид».

Майли Зариф Шарипович нисбат ба касби омӯзгорӣ сол аз сол зиёд мешуд. Бинобар ҳамин ҳам, солҳои донишҷӯӣ УДМ ва Инсти-

тути таъриху фалсафаи Москва будан, ҳар тобистон, лаҳзаи дар Душанбе будан, ба курсҳои муаллимтайёркунӣ ва бозомӯзӣ дарс мегуфт. Баъди хатми институт ҳам ба Хучанд баргашта, фаъолияти омӯзгориро дар курсҳои номбурда идома дод.

Сентябри соли 1932 Зариф Шарипович, бо таклифи Саид Носиров, ки Комиссари халқии маорифи ҶШС Тоҷикистон таъин гардида буд, ба Душанбе омад ва омӯзгори Академияи омӯзгорӣ (ҳозира Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ ба номи С. Айни), ки дар базаи Агроекомбинати Душанбе бунёд шуда буд, таъйин гардид. Аммо дар дил ҳаваси такмил додани дониш, махсусан таҳсил дар аспирантура ро дошт.

Феврالی соли 1932 Зариф Шарипович аспиранти Институт Шарқшиносии Ленинград (ҳозира Санкт Петербург)-и АИ ИҶШС (СССР) гардид. Ҳамон лаҳза директори он институт, олими машҳур, академик С. Ф. Олденбург буд. Ӯ дар як вақт сарвари Базаи Тоҷикистони АИ ИҶШС низ ба ҳисоб мерафт. Зариф Шариповичи ҷавон бо ин олими номӣ аз наздик шинос шуд. Дар ин донишкада, барои аспирантон курси махсусро оиди таърихи асримиёнагии халқҳои Осиёи Миёна, олимони номӣ, профессорон А. Ю. Якубовский ва П. П. Иванов таълим додаанд.

Зариф Шарипович ҳангоми аспирантӣ, яъне дар шаҳри Ленинград будан, дар конфронси якуми АИ ИҶШС оиди таҳқиқи қувваҳои истеҳсолкунандаи ҶШС Тоҷикистон, ки 10-16 апрели соли 1933 дар ин шаҳр шуда гузаштааст, ширкат варзидааст. Конфронс, ки ба натиҷаи фаъолияти Эъзомияи комплекси Тоҷикистон бахшида шуда буд, бинобар ин дар он олимони зиёд иштирок доштанд.

Моҳи майи соли 1937 Зариф Шарипович дар шаҳри Москва, дар бинои асосии АИ ИҶШС, рисолаи номзадии худро дар мавзӯи «Ҷадидизм дар Туркистон дар солҳои 1905-1917» бо муваффақият дифоъ намуд. Раиси Шӯрои дифоъ, шарқшиноси номӣ, академик А. Н. Самойлович буд.

Баъди Ҳимояи рисола, Зариф Шарипович ба Душанбе баргашт ва ба вазифаи ходими калони илмии Базаи Тоҷикистони АИ ИҶШС таъйин гардид. Аммо августи соли 1938, бо фармони Комиссариати маорифи халқии ҶШС Тоҷикистон, Зариф Шариповичро мудири кафедраи таърихи Институти муаллимтайёркунии Тоҷикистон ба номи М. Горкии шаҳри Тошканд таъйин карданд. Ин донишкада, ки ҳанӯз соли 1925 таъсис ёфта буд, то соли хониши 1926/27 аз тарафи Комиссариати халқии маорифи ҶШС Ўзбекистон идора карда мешуд. Минбаъд он ба ихтиёри Тоҷикистон гузашт. Августи соли 1935, бо таклифи ҶШС Тоҷикистон, дар базаи Институти маорифи Тоҷикистон дар шаҳри Тошканд, Институти дусолаи муаллимтайёркунӣ, ки баъд номи М. Горкийро гирифта буд, бунёд ёфт. Институт шуъбаҳои таърих, филология, география ва табиатшиносиро доро

буд. Ин институт асосан барои мактабҳои миёнаи ноҳураи Тоҷикистон кадр-омӯзгор тайёр мекард. Дар ин донишкада Зариф Шарипович барои таърихшиносон ва адабиётшиносон курси таърихи халқҳои ИҶШС – ро мехонданд. Донишкада солҳои 1935-1941 вучуд дошт. Аз ҷумлаи хатмунандагони ин донишкада, Мирзо Турсунзода, Сотим Улуғзода, Мулло Эркаев, Б. Н. Ниёзмухаммадов ва дигар шахсони машҳури ҷумҳуриамон буданд.

Баъди оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ бинои донишкадаро ба госпитали ҳарбӣ табдил дода, донишҷуёни онро ба мактабҳои олии Тоҷикистон тақсим намуданд. Зариф Шариповичро, баъди дар шаҳри Тошканд қатъ гардидани фаъолияти донишкада, ходими калони илмии Институти забон, адабиёт ва таърихи Филиали Ўзбекистони АИ ИҶШС таъйин карданд. Ҳамон вақт сарвари он филиал, олими машҳур Т. Н. Қориниёзов буд. Минбаъд, Зариф Шарипович дар институти номбурда мудирӣ шуъбаи таърих, баъд котиби илмии институт гардид. Дар як вақт дар Институти ҳизбии Тошканд ва Институти шабонаи омӯзгорӣ дарс мегуфт. Ноябри соли 1943 Зариф Шарипович директори Институти таърих ва бостоншиносии АИ Ўзбекистон таъин гардид. Тирамоҳи соли 1944 ўро ҳамчун номзад ба аъзогии ҳизби коммунистӣ қабул карданд.

Соли 1945 Ҳукумати Ўзбекистон, як гурӯҳ олимони ихтисосҳои гуногун, аз он ҷумла Зариф Шариповичро ба шаҳри Москва, ба докторантура фиристод. Зариф Шарипович докторанти Институти таърихи АИ ИҶШС гардид. Мушовири илмии Зариф Шарипович, мутахассиси таърихи Русия, профессор С. В. Бахрушин таъин гардида буд. Апрели соли 1948 мӯҳлати докторантура барои Зариф Шарипович ба итмом расид ва бояд ба шаҳри Тошканд бармегашт. Дар ҷунин лаҳза аз Бобочон Ғафуров, котиби якуми ҷумҳурии марказии ҳизби коммунистии Тоҷикистон, ки роҳбари асосии ҷумҳурии ба ҳисоб мерафтанд, барқияи ба Душанбе омадан расид ва дар як вақт розигии Зариф Шариповичро барои ректори Университети давлатии Тоҷикистон шудан, гирифтанд.

27 феввали соли 1948 вазири маълумоти олии ИҶШС С. В. Кафтанов бо фармони худ номзодии Зариф Шариповичро ба вазифаи ректори Университети давлати Тоҷикистон тасдиқ кардааст. Аммо омодагӣ барои кушодани университет ханӯз моҳи феввали ҳамон сол оғоз гардидааст. Сараввал ҳайати ректорати университет, ки аз ду нафар иборат буд, дар як утоқи хурди бинои филиали Тоҷикистони АИ ИҶШС ҷойгир шудааст. Шумораи умумии кормандони университет қариб 40 нафарро ташкил мебуданд.

Баъди аз Москва ба Душанбе баргаштани Зариф Шарипович, ўро Бобочон Ғафуров қабул намуда, таъкид кардааст, ки албатта, то оғози фаъолияти университет душвории зиёд пеш меояд. Аммо ҷумҳурии марказии ҳизби коммунистии ҷумҳурии ҳама вақт барои кӯмак расонидан омода аст. Махсусан, худӣ Бобочон Ғафуров ҳар ҳафта як

маротиба ректорро қабул намуда, оид ба вазъи университет пурсон мешуд. Шахсан худи Бобочон Ғафуров борҳо бо Вазорати маорифи ИҶШС муроҷиат намуда, кӯмаки Иттифоқро барои университет ме-пурсид. Инчунин Бобочон Ғафуров оид ба кори университет, махсус ба Москва борҳо сафар кардааст.

Албатта, дар соли аввали хониш душвориҳо хело зиёд буданд. Барои фаъолияти университет қаноти чапи бинои Институти омӯзгории шаҳри Душанберо (имрӯза бинои ДДОТ ба номи С. Айнӣ) чудо карда буданд. Барои хобгоҳи донишчӯён бинои алохидаро дар кӯчаи ҳамонвақта ба номи Куйбешев – 10 чудо кардаанд, ки дар он на танҳо донишчӯён, балки омӯзгорони аз дигар шаҳрҳо омада ҳам зиндагӣ мекарданд. Аммо мураккабтарин масъала ин сафарбар намудани донишчӯёни оянда – дохилшавандагон ба ҳисоб мерафт. Зеро, хатмкунандагони мактабҳои таҳсилоти миёна барои донишкадаҳои мавҷуда базӯр кифоягӣ мекард. Чунин ҳолатро ба назар гирифта, дар ҷумҳурӣ мактаб-интернатҳо бунёд карданд. Ба онҳо бештар талабаҳои синфҳои 6-7 хатмкардаи деҳотро қабул карда, бо суръати тез, барои мактабҳои олии дохилшавандагонро омода мекарданд.

Барои университет имтиҳони қабул 1 август оғоз гардид. Бо сабаби кам будани довталабон ягон хел конкурс нашуд. Нақшаи қабул ҳамагӣ 50-60% иҷро шуду халос. Хулоса, соли аввал ҳамагӣ 200 нафар ба сафи донишчӯёни университет қабул шуданд.

Хатмкунандагони аввалини университет: М. Б. Бобохонов, А. М. Маниёзов, Қ. Ҷ. Ҷамолов, Д. М. Мирбобоев ва дигарон буданд.

Умуман, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, бунёди университет барои пешравии низоми маориф ва илм аҳамияти бузург дошт, ки дар саргоҳи бунёди он олими кордон, академик Зариф Шарипович Раҷабов меистод.

Дар қатори Университет давлатӣ, дар соли 1951 бунёд гардидани Академияи Илмҳои ҷумҳурӣ низ воқеан бузургтарин буд. Аввалин президенти он, бо тавсияи Бобочон Ғафуров, нависандаи машҳури замон, шоир, олим, устод Садриддин Айнӣ интихоб гардид. Дар бунёди ин маркази илми ҷумҳурӣ ҳам хизмати Бобочон Ғафуров беҳамтост.

Маросими тантанавии таъсиси Академияи илмҳои ҷумҳурӣ – 14-апрели соли 1951 дар Театри опера ва балети ба номи С. Айнӣ барпо гардид. Дар он меҳмонони зиёд аз ҷумҳуриҳои Иттифоқӣ, аз пойтахти Иттифоқ – шаҳри Москва, аз шаҳри Ленинград (Санкт – Петербурги ҳозира), роҳбарияти ҷумҳурӣ, намоёндагони илму фарҳанги мамлакат ҳузур доштанд. Зариф Шарипович, ки чун узви вобастаи академияи навтаъсис интихоб карда бурданд, аз номи зиёиёни ҷумҳурӣ, дар ин ҷамъомади тантанавӣ баромад кард.

Зариф Шарипович то соли 1954 ректори Университети давлати Тоҷикистон ва аз ин сол то соли 1959 мудири кафедраи таърихи ИҶШС-и ҳамин университет, солҳои 1959-1962 директори Институ-

ти таърихи АИ чумхурӣ, солҳои 1962-1971 академик – котиби шуъбаи илмҳои ҷамъиятии Академияи Илмҳо ва аз соли 1971 ходими калони илмии Шуъбаи фалсафаи ҳамин академия шуда фаъолият намудааст. Зариф Шарипович соли 1959 рисолаи докториро дифоъ намуда, аз соли 1960 профессор, аз соли 1971 академики АИ чумхурӣ буданд. Мувофиқи маълумоти профессор М. Б. Бобохонов, Зариф Шарипович «...олими пурмахсул буда, зиёда аз 300 асари илмӣ ва илмиву оммавӣ навиштааст. Зери сарпарастии Зариф Раҷабов қариб 50 нафар рисолаи номзадӣ ва 10 нафар рисолаи докторӣ дифоъ кардаанд.

Зариф Шарипович соли 1990 дар шаҳри Москва вафот кард ва дар ҳамон ҷо дафн карда шуд. Олими тавоно Зариф Шарипович, махсусан доир ба таърихи афкори халқи тоҷик дар нимаи дууми асри XIX ва аввали асри XX асарҳои зиёде офаридааст. Дар маркази таҳқиқоти олим эҷодиёти Аҳмади Дониш – асосгузори равияи маорифпарварӣ дар Осиеи Миёна, фарзанди барӯманди халқи тоҷик, ки бо эҷодиёти худ як зумра зиёиёни ин сарзаминро аз хоби асри миёнагӣ, ба ҳаёти нав бедор кардааст, меистод. Устод Садриддин Айнӣ ҳам маҳз ба шарофати шиносӣ бо асари барҷастаи ин мутафаккир – «Наводир-ул-вақоеъ» бедор гаштаниширо эътироф намудааст ва ӯро «ситораи дурахшон дар осмони тираи Бухоро» номидааст.

Маҳз мақоми Аҳмади Донишро дар афкори ҷамъиятии давр ба инобат гирифта, Зариф Шарипович дар бораи ин марди бузурги хирад якҷанд асарҳои мустақилро бо забони тоҷикӣ ва русӣ офаридааст, ки онҳо китобҳои дӯстдоштаи хонандагон гардиданд. Дар китоби «Садриддин Айнӣ – таърихшиноси халқи тоҷик» Зариф Шарипович асарҳои устод С. Айниро ҳамчун таърихшинос таҳлил намуда, мақоми ин нависандаи бузургро дар илми таърих муайян намудааст.

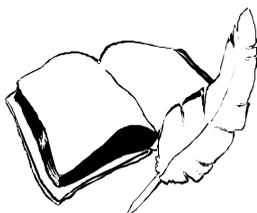
Зариф Шарипович махсусан дар замони ректори университетии давлати Тоҷикистон, директори институти таърих, академик – китоби шуъбаи илмҳои ҷамъиятии АИ чумхурӣ будан, бештар маҳорати ташкилотчиғии худро нишон дод. Ба ҳеҷ кас пӯшида нест, ки оғози фаъолияти Университети давлати Тоҷикистон, аз аввалин сарвари он ҷӣ гуна машаққатҳои зиёдро талаб мекунад. Зариф Шарипович ба тамоми душворихо нигоҳ накарда, тамоми масъулияте, ки ба дӯши худ гирифта буд, сарбаландона иҷро намуд.

Хизматҳои Зариф Раҷабов аз тарафи Ҳукумати чумхурӣ кадрдонӣ гардидааст. Аз ҷумла, соли 1964 ҳамчун Ходими Хизматнишондодаи илми ҶШС Тоҷикистон, соли 1967 сазовори мукофоти давлати ҶШС Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино, вакили Шӯрои Олии

ҶШС Тоҷикистон (даъватҳои 3-4-ум) интихоб шуданд. Бо ордени Ленин, Байраки Сурхи Меҳнат, «Нишони фахрӣ», медалҳо ва Грамотаҳои фахрии Раёсати Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон ва ҶШС Ўзбекистон мукофотонида шудаанд.

АДАБИЁТ:

1. Энциклопедияи совети тоҷик. Ҷилди 6. Душанбе, 1986. – С. 238.
2. Раджабов З.Ш. Дорогой знаний (Из воспоминаний). Душанбе, 1975. – С. 10.
3. Раджабов З. Ш. Страница прошлого (Из воспоминаний). – Душанбе. 1986. – С. 12.
4. Муродӣ Фарзона. Хонаи Эргашбойбача ба таъмир ниёз дорад! //«Тоҷикистон». 2021. 19 май. – С. 6.
5. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро. Душанбе, 1987. – С. 20.

---

*Ҳайдаршо ПИРУМШОЕВ,
профессор,
Институти таърих, бостоншиносӣ
ва мардумшиносии ба номи А. Дониш*

БАҲОДУР ИСКАНДАРОВ – МУҲАҚҚИҚИ ВАРЗИДАИ ИЛМИ ТАЪРИХ

Роҳ ба қуллаҳои дониш барои зодаи деҳаи баландкӯҳи Сочарви Помир Баҳодур, ки 12 апрели соли соли 1912 дар оилаи кишоварзи камбизоат чашм ба олами ҳастӣ кушодааст, ниҳоят сангин буд. Хеле барвақт, ханӯз дар айёми тифлӣ бо амри тақдир аз муҳаббати падару модар бенасибу ятим монда, Баҳодур зери сарпарастии аммааш (хоҳари падараш), ки дар деҳаи ҳамсоя зиндагии қашоқона ба сар мебурд, бо мушкilotи зиёде айёми кӯдакиашро гузарондааст.

Дар айми наврасӣ ӯ шоҳиди барқароршавии Ҳокимияти Шӯравӣ ва он дигаргунсозихое, ки дар ҳаёти сокинони Помир ба вуқӯъ пайваста буданд, гашта буд. Вале аз ҳама ҳодисаи барои ин писарбаччаи муштоқи дониш гуворо, ин кушода шудани мактаб дар деҳаи Поршнёв буд. Ӯ бо чанде аз фарзандони ҳамдеҳагонаш, ки имкони таҳсил карданро дар ин мактаби ибтидоӣ доштанд, солҳои 1923-1926 маълумоти ибтидоӣ гирифта, сипас таҳсилро дар мактаб-интернати Хоруғ идома дод.

Соли 1928 Баҳодури 16 сола, ки дар байни ҳамсабақон пешқадам буда, шавқи донишандӯзиаш ба муаллимонаш амиқтар аён гардида буд, бо тавсияи роҳбарияти маорифи вилоят ва марказ, барои идомаи таҳсил ба Тошканд, ба Донишкадаи маорифи тоҷик (Тоҷикинпрос), ки маъмулан дорулмуаллиминаш ном мебуданд, фиристода шуд. Вале, аз сабаби ниҳоят кам будани ихтисосмандони соҳаи маориф, роҳбарияти Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистони навтаъсис, дониҷӯёни ин массисаи таълимӣ, аз ҷумла, Баҳодурро соли 1930 пеш аз мӯҳлати хатм ба Сталинобод бозпас хонд. Ҳамин тариқ, фаъолияти касбии Баҳодури акнун ихтисосманд, ба сифати дастурдиҳандаи шӯбаи маорифи ноҳияи Балҷувон оғоз ёфт.

Баъди чанде (соли 1931), бо тақозои тақдир, аниқтараш бо роҳати роҳбарияти ҷумҳурӣ, Баҳодур Искандаров ба шӯбаи таърихи факултети филологияи Донишкадаи фалсафа, адабиёт ва таърихи Ленинград (феълан Санкт-Петербург) дохил шуд. Ӯ акнун пурра имкон пайдо кард, ки бевосита аз мактаби олимони саршиноси замон Е. В. Тарле, Б. Д. Греков, В. В. Струве, С. И. Ковалев, Н. Н. Розентал ва дигарон гузарад. Маҳз ҳамин олимони дар интихоби касбии муаррихи оянда сахми ҳалқунанда гузоштаанд.

Акнун мутахасиси дараҷаи олий, Баҳодур Искандаров ба Тоҷикистон баргашта, ба ҳайси муаллими кафедраи таърихи ИҶШС Донишкадаи давлатии омӯзгорӣи шаҳри Сталинобод ба номи Т. Г.

Шевченко таъйин гардид.

Гарчи кор дар ин нахустмактаби олии чумхурӣ, солҳои 1936-1940 барои ташаккули ҷаҳонбинии касбии ӯ имконияти зарурӣ фароҳам оварда бошад ҳам, фаъолияти таълимӣ, ширкати доимӣ дар корҳои рӯзмарраи ташкилотҳои ҷамъиятӣ барои пешбурди кори бевоситаи илмӣ, ки ҳар чӣ бештар дар қалбаш ҷой мегирифт, имкон намедод.

Чунин шароити мусоид барои пешбурди кори таҳқиқотӣ барояш соли 1940 фароҳам омад. Ӯ ҳамин сол ба шӯбаи аспирантураи назди Институти таърихи Академияи илмҳои ИҶШС дохил шуд. Вале оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ нақшаи олими ҷавонро қиддан халадор намуд.

Акнун ба мадди аввал зарурати дифои Ватан баромад. Баҳодур Искандаров барои ба ихтиёран ба ҷабҳа рафтан, ариза дода, бо қатъият хоҳиш намуд, ки ӯро ба хатти пеши ҷабҳа фиристанд. Дар қатори дигар сарбозони шӯҷоъ ин ҷанговари тоҷик тамоми мушкilotи фоҷиабори майдони ҷабҳа, дар ҳолате, ки қисми зиёди ҳам-яроқонаш дар муҳорибаҳои шадид шаҳид шудаанд, борҳо захм бардоштаю то ҳадди Ғалаба расидааст. Ҳатто баъди хотимаи ҷанг низ вазъи замон ба ӯ имкон надод, ки ҳар чи зудтар ба ҳаёти муқаррарии гайринизомӣ баргардад. Билохира соли 1947, аз хизмати ҷабҳӣ озод шуда, барои идомаи таҳсил дар аспирантура имкон пайдо намуд.

Баъди дифои рисолаи номзадӣ дар мавзӯи «Бухоро дар солҳои 1918-1920 (Маҳв қардани аморати Бухоро – мабдаи истилогарони Англис ва қувваҳои аксулинқилобии Руссия дар Осиёи Миёна)», тирамоҳи соли 1950 ба чумхурӣ баргашт.

Баъди таъсисёбии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон дар соли 1951 ва дар ҳайати он ташкил намудани Институти таърих, забон ва адабиёт бо сарвари шарқшиноси маъруф А. А. Семёнов, барои Баҳодур Искандаров роҳи васеъ барои идомаи корҳои тадқиқотӣ ва хизматгузорӣ дар ҷодаи рушди илми таърихи чумхурӣ кушода шуд. Акнун бо ташабуси роҳбарияти чумхурӣ, хосатан Бобочон Ғафуров ба ин маркази илмӣ мутахассисони варзида даъват шуданд. Ин барои ба сатҳи эътирофи дараҷаи Умумииттифоқӣ бардоштани нуфузи Институти таърих имконияти васеъ фароҳам овард.

Ҷустуҷӯи мутассил дар бойғониҳои Москва, Ленинград (фёлан Санкт-Петербург), Тошканд, шиносоии амиқ бо маъхазҳои таърихию навиштаҳои расмӣ, корҳои ҷопии тадқиқотчиён, ахбору рӯзно-маю қайдҳо ва сафарномаҳои саёҳатчиён, намояндагони доираҳои дипломатӣ ва ҷабҳии рус, ки баъди ҳамроҳ қардани Осиёи Миёна ба Руссия борҳо сафарҳои расмӣ гайрирасмӣ доштаанд, эътимоди олимро ба интиҳоби мавзӯе, ки таҳқиқи онро солҳо дар ниҳодаш ме-парварид, яъне тадқиқи ҳаматарафаи таърихи Бухорои Шарқӣ ва Помири давраи навро қавитар гардонд.

Мақолаҳои ба ҷоп расидаи Баҳодур Искандаров солҳои 1955-1956

«Аз таърихи Бухорои Шарқӣ ва Помир» ва «Тобеъ гардонда шудани районҳои ҷанубӣ-шарқии Тоҷикистон ба аморати Бухоро» гувоҳи васеъ намудани доираи таҳқиқи ин масъала аз тарафи олим мебошад.

Чунин интихоби олим на бо амри тасодуф, балки аз эҳсоси зарурати равшангарию таърихи ин диёри кӯҳистони тоҷик бармеомад.

Дар ин минтақаи баландкӯҳ, ки аз замонҳои хеле қадим тоҷикон сукунати доимӣ доштанд, муносибатҳои патриархалию қонуниятҳои барои парокандагии феодали хос, то миёнаҳои асри XIX хеле устувор монда буданд. Мушкилоти ҷуғрофию табиӣ барои дар солномаҳо мақоми нисбатан равшан пайдо кардани диёр имкон наметод.

Доир ба ин мулкҳои дар тамоми давраи асримиёнагӣ мустақилияти худро нигоҳ дошта, ба ҷуз аз маълумоти парокандаи ҷуғрофияшinosон ва саёҳони асримиёнагӣ, дар адабиёти таърихӣ гузориши муфассалтаре ба назар намерасид. Ҳатто дар миёнаи асри XIX дар аморати Бухоро оид ба ҳаёти сиёсӣ ва вазъи иқтисодию иҷтимоии мулкҳои Бухорои Шарқӣ ва Помир маълумоти равшане на доштанд.

Торафт бештар ҷамъоварӣ шудани маводи барои тадқиқот зарурӣ, олимро ба ҳулосае овард, ки ҳамин давраи таърихӣ Бухорои Шарқӣ ва Помирро ба ҳайси рисолаи докторӣ интихоб намояд.

Ҳангоми таҳсил дар докторантура (солҳои 1956-1958) дар Институти шарқшиносии Академияи илмҳои ИҶШС Баҳодур Искандаров тамоми қувваро барои ҷамъ овардани маводи маъхазӣ ва ба анҷом расондани рисолаи докторӣ сарф мекард. Ҳамзамон барои ба ҷоп расондани рисолаҳои илмӣ талош меварзид. Авалин дастоварди назарраси ӯ дар ин ҷода аз ҷоп баромадани асарҳои олим «Аз таърихи аморати Бухоро: (Бухорои шарқӣ ва Помири Ғарбӣ дар охири асри XIX)» ва «Доир ба баъзе дигаргуниҳо дар иқтисодиёти Бухорои Шарқӣ дар ҳадди асрҳои XIX-XX», ки аз тарафи мутахассисон баҳои баланд гирифтаанд, ҳисоб меёбад.

Соли 1958 Баҳодур Искандаров рисолаи докториаш «Бухорои Шарқӣ ва Помир дар сеяки охири асри XIX»-ро дар Институти шарқшиносии АИ ИҶШС дифоъ намуд. Ин худ падидаи хеле назарраси илмӣ, дар таърихнигории тоҷик ҳисоб меёфт.

Баъди ба Тоҷикистон баргаштан, Баҳодур Искандаров бо ҳамон ғайрати бурдборона дар рушди илмии Институт мақоми хосса ишғол намуд.

Аз равнақи эътибору эътирофи Баҳодур Искандаров чунин далел шаҳодат медиҳад, ки соли 1962 сарварию Институтро ба зиммааш гузоштанд. Дар ин вазифаи ниҳоят мушкилу масъулиятталаб олим то соли 1988 бенуқсон қору фаъолият намуда, санъати баланди роҳбарӣ нишон додааст.

Давраи сарварию институтро ба ӯҳда доштани Б. Искандаров,

дарвоқеъ давраи рушди ҳамаҷонибаи ин маркази муайянкунандаи илми тарихи ҷумҳурӣ ҳисоб меёбад. Маҳз дар ҳамин давра аввалин тадқиқоти ниҳоят бунёдӣ «Таърихи халқи халқи тоҷик дар се ҷилду панҷ китоб дар Нашриёти адабиёти Шарқи ш. Москва солҳои 1963-1965 рӯи ҷоп омад, ки он самараи заҳмати Б. Ғафуров, Б. Искандаров, Б. А. Литвинский, Е. А. Давидович, А. М. Мухторов, Н. Неъматов ва дигар олимони ҷумҳурӣ буда, дастоварди баландтарини таърихшиносии миллӣ, ҳисоб мешуд. Арзиши илмии тадқиқотро таъкид намуда, Б. Искандаров ба таври воқеъбинона ба он ҷунин баҳо додааст: «Бори аввал дар асоси маводи хеле бой, таърихи ҷаҳоннаасраи халқи тоҷик, ки яке аз халқҳои қадимтарини Осиёи Миёна мебошад, равшан инъикос шуда буд. Бори аввал натиҷаи тадқиқотҳои бостоншиносӣ, сиккашиносӣ, забоншиносӣ ва дастанвисҳои нодири маҳфузмонда барои пурра равшанӣ андохтан ба давраҳои қадим ва асрҳои миёнаи таърихи халқи тоҷик фаровон истифода бурда шуданд. Дар саросари китоб бо хатти сурх ишора мерафт, ки тоҷикон дар тӯли тамоми таърихи бисёрасраи худ бо дигар халқҳои Осиёи Миёна иртиботи ногустастанӣ доштанд. Дар «Таърих» (чун дар дигар асарҳо) фикрҳои қолабии барои таърихшиносии хоричӣ хос буда, ки асолати таърихи маданияти халқҳои Осиёи Миёнаро инкор мекарданд, қатъиян рад карда шуданд»¹.

Дахҳо тадқиқоти арзишманди илмӣ, ки дар замони роҳбарии институтро ба зимма доштани Б. Искандаров эҷод шудаанд, худ таҳлили доманадори тарихшиносии тақозо доранд. Олим ин дастовардҳои институтро хоксорона натиҷаи саҳмгузори беминнати ходимони илмии он ҳисоб карда, худро чун ҷузъии қатории он эҳсос мекард. «Ман аз он ифтихормандам, – қайд намудааст ӯ, – ки ба ҷунини коллективи хуб сарварӣ мекардам, барои ноил шудан ба ин дастовардҳо чизеро дарег намедоштам... Ҷамҷунин басо хушбахтам, ки корҳои илмӣ ва фаъолияти илмӣ-ташкілотчиғам сазовори эътирофи олимони ва аҳли васеи ҷомеа гардиданд. Ҷамҷунин ман басо хушбахтам, ки корҳои илмӣ ва фаъолияти илмӣ-ташкілотчиғам сазовори эътирофи олимони ва аҳли васеи ҷомеа гардиданд»². Ин эътироф дар интиҳоб шудани олим ба узвияти вобаста (с.1966) ва пайвастаи (1973) АИ Тоҷикистон (фёлан АМИТ), мушарраф гардидан ба ордени Байрақи Сурхи Меҳнат (1971) ва ғайра ба назар мерасад.

Ба мушкилоти маъмуриятчиғӣ, вазифаю супоришҳои зиёди ҷамъиятӣ нигоҳ накарда, Б. Искандаров дар ҳама ҳолат рисолати олиморо ба мадди аввал мегузошт. Мавқеи пешсафиро дар таълифу ба ҷоп расонидани рисолаҳо, нашри мақолоти зиёди илмӣ ва илмию

¹ Искандаров Б. Роҳи душвори диёри дониш. – Душанбе: «Дониш», 2021. С.159.

² Дар ҳамон ҷо. – С. 162.

оммавӣ нигоҳ доштаниш, худ гувоҳи бартарии касбии ин сарвари муассисаи илмӣ мебошад.

Мақолаҳои зиёд ва чанд рисолаи аз рӯи банду бастии илмӣ ниҳоят кавии дар охири солҳои 50 ва нимаи аввали солҳои 60-уми асри гузашта, рӯи чоп дидаи олим, ки ғолибан ба воқеияти таърихии Бухорои Шарқӣ ва Помири нимаи дуввуми қарни XIX- ибтидои асри XX бахшида шуда, аз ҷумла: «Бухорои Шарқӣ ва ва районҳои Помири Ғарбӣ дар ҳайата аморати Бухоро»¹, «Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Бухорои Шарқӣ ва Помир дар арафаи ҳамроҳ кардани Осиёи Миёна ба Россия»², «Шартномаи Англияю Россияи соли 1895 оид ба Помир»³, «Таксимбандии Англияю Россияи соли 1872-1873»⁴, «Сар даровардани капитали рус ба ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон»⁵, «Ба Россия ҳамроҳ шудани Помир ва аҳамияти прогрессивии он»⁶, «Аз таърихи ба Россия ҳамроҳ кардани Помир»⁷, рисолаи «Бухорои Шарқӣ ва Помир дар давраи ҳамроҳ кардани Осиёи Миёна ба Россия»⁸, ниҳоят таҳқиқоти бунёдии олим «Бухорои Шарқӣ ва Помир дар нимаи дууми асри XIX»⁹ ва ғайра дар таърихнигории миллӣ мақоми хоса гирифтаанд.

Дар рисолаи аввал олим вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии Бухори Шарқӣ ва Помир дар давраи ба Россия ҳамроҳ карда шудани Осиёи Миёнаро мавриди баррасӣ интиҳоб намуда, махсусан ба таҳлили сабабҳои ханӯз мустақкам будани муносибатҳои патриархалӣ, истисмори

---

¹ Искандаров Б. И. Дар ҳайати аморати Бухоро воқеъ будани Бухорои Шарқӣ ва районҳои ғарбии Помир//Маданияти Тоҷикистон. –1959. №2. –С.19-23.

² Искандаров Б. И. Социально-экономический строй Восточной Бухары и Памира накануне присоединения Средней Азии к России//История СССР. –1959. №4. –126-137.

³ Искандаров Б. И. Англо-русское соглашение 1895 г. о Памире//Труды Таджикского госуниверситета. –Т.27. Серия Ист. наук. –Вып.1. Вопросы истории СССР. –1960. –С.125-154.

⁴ Искандаров Б.И. Англо-русское разграничение 1872-1873 гг//Вопросы истории Таджикистана//Ученые записки Сталинабадского госпединститута им. Т. Г. Шевченко. –Т.26. Серия общ. наук. Вып. 4. –Сталинабад,1961. –С.84-103.

⁵ Искандаров Б. И. Проникновение русского капитала в северные районы Таджикистана и Бухарского эмирата//Об особенностях империализма в России. –М.: Изд-во АН СССР, 1863. –С.166-175.

⁶ Искандаров Б. И. Ба Россия ҳамроҳ шудани Помир ва аҳамияти прогрессивии он//Коммунисти Тоҷикистон. –1965. №8. –С.52-59.

⁷ Искандаров Б. И. Из истории Присоединения Памира к России//Крыша мира. – Душанбе: Ирфон, 1965. –С.5-12.

⁸ Б.Искандаров. Восточная Бухара и Памир в период присоединения Средней Азии к России. – Сталинабад: Таджикгосиздат. 1960. – 214 с.

⁹ Искандаров Б. И. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX в. – Душанбе: Изд-во АН ТаджССР. Ч. I. 1962. – 356с.; ч. II. 1963. –352 с. Таҳқиқоти мазкур боз дар ду барориш дар ҳаҷми як китоб рӯи чоп дид. Ниг.: Искандаров Б. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX в. (Издание третье). – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. – 664 с.

аҳли заҳмат, хосатан системаи андозситонӣ ва дигар маҷбуриятҳои сабаби дар қашшокии ниҳой ба сар бурдани аҳоли ва дар ин замина суръат гирифтани норозигию ҷунбишҳои халқӣ мавриди таҳлили ҷиддӣ қарор гирифтаанд. Дар рисола муносибатҳои тарафайни Бадахшону мулкҳои Помири Ғарбӣ, ҳаёти сокинони Помири Шарқӣ, ҳамчунин вазъи давлатҳои ҳамҷавор – хонигарии Қўқанду Афғонистон ва ғайраро воқеъбинона таҳлил намудааст.

Ҷамъбасти умумии самтҳои асосии таҳқиқоти олим дар рисолаи бунёдасоси ӯ «Бухорои Шарқӣ ва Помир дар нимаи дуоми асри XIX», возеҳан ба назар мерасад. Дар ин таҳқиқоти ниҳоят қавии аз ду қисм иборат буда, тамоми ҷузъиёти ҳаёти сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии Бухорои Шарқӣ ва Помир ҳадафи таҳлил қарор ёфтааст. Ин худ аввалин падидаи ниҳоят назарраси илмӣ доир ба таърихи минтақа буда, дар таърихнигории миллӣ мақоми хосаеро соҳиб аст.

Дар китоби аввал диққати асосӣ ба раванди ҳамроҳкунии Бухорои Шарқӣ ба аморат дода шудааст. Дар он алалхусус муборизаи мулкҳои мустақилу ниммустақили Кўлоб, Ҳисор, Қаротегин ва Дарвоз ба муқобили ин амали забткоронаи амир, ки бо дастгирии бевоситатаи генерал-губернатории Туркистон фон Кауфман сурат гирифта буд, воқеъбинона нишон дода шудааст. Муаллиф раванди воқеахоро доир ба аз тарафи Афғонистон ишғол кардани Бадахшон амали ваҳшиёнаи кӯшуни он дар Помири Ғарбӣ ва дар ин амал даст доштани империализми Англияро хеле барҷаста ва ҳақиқатбинона инъикос намудааст. Дар ин қисми тадқиқот зиддияти байни Руссияю Англия дар Помир, воқеоти марбут ба раванди ихтиёран ба Руссия ҳамроҳ шудани Помир ва ахиран сарҳадмуайянкунии расмӣ ин ду давлати абарқудрат дар Помир, соли 1895 ниҳоят дар маърази таҳлил қарор гирифтааст. Дар ҳамбастагӣ бо ҳодисоти минтақа, муаллиф вазъи мулкҳои зери таъсири Англия қарорёфтаи шимолӣ Ҳиндустон (князигарихи Ҳиндукуш), Афғонистони шимолӣ сиёсати Чини худ дар ҳолати нимтобеъӣ қарор доштаро дар Помири Шарқӣ ва ғайра дар асоси далелҳои мўътамад кушода шудаанд. Хулоса, дар китоби аввал бештар масоили ҷанбаи сиёсӣ дошта, ҳаллу фасл шудааст.

Дар китоби дуюм, диққати асосӣ ба таҳлили вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии Бухорои Шарқӣ ва Помир ё бо ибораи худ муаллиф, «ба ҷунбишҳои иқтисодии дар охири асри XIX арзи ҳастӣ пайдо карда»¹, равона шудааст. Вале вобаста ба зарурати мантиқӣ, дар баъзе ҳолат, муаллиф далелу маъхазҳои ибтидоӣ асри XX-ро пеш овардааст, ки ин ҳаргиз маънии аз доираи талаботи хронологӣ баромаданро на-

---

¹ Б.Искандаров. Восточная Бухара и Памир во второй половине XX в. Ч. II. –С.3.

дошта, баръакс, хулосаҳои олимро доир ба масоили ҳадафи таҳлил қарорёфта, боз қавитар гардондааст.

Дарвоқеъ, худи номгӯи бобҳо: «Бухорои Шарқӣ ва ноҳияҳои ғарбии Помир дар ҳайати аморати Бухоро. Шӯриши Восеъ» ва «Тавлиди элементҳои капиталистӣ ва суръат гирифтани заминаҳои инқилобӣ» самтҳои таҳқиқу таҳлили муаллифро возеҳан муаян намудаанд.

Дар ин қисми рисола масоили марбут ба сохтори сиёсӣ-маъмурии Бухорои Шарқӣ баъди ҳамроҳ кардан ба аморат, системаи андозситонӣ, мунтазам авҷ гирифтани муборизаи иҷтимоӣ, шӯриши Восеъ, муносибатҳои Бухорою Афғонистон, расман ҷузъи маъмурии аморати Бухоро эълон шудани Помири ғарбӣ, вале амалан қорӣ намудани идораи маъмурии Руссияи подшоҳӣ дар Помир, вазъи иқтисоди Бухорои Шарқӣ ва Помир дар охири асри XIX – ибтидои асри XX, ба минтақа сар даровардани капитали рус ва афзоиши муносибатҳои молӣ-пулӣ, ҷунбишҳои халқӣ ва ғайра ниҳоят воқеъ-бинона қарор ёфтаанд. Ҳамаи ин худ аз ниҳоят фарох будани доираи масоили ҳадафи таҳлил қарорёфта дарак медиҳад.

Беҳуда нест, ки рӯи чоп дидани чунин таҳқиқоти бунёдӣ дар ҳаёти илмию фарҳангии тоҷик чун падидаи хеле назаррас қабул гардид. Баҳои аз тариқи матбуот ба хонандагон дастрас шудаи муқарризон ин далелро тасдиқ мекунад. Баъди чандин солҳо академик Баҳодур Искандаров нашри ин китобро ба хотир оварда, чунин изҳор доштааст: «Доир ба аҳамияти китобҳои ман, алалхусус ду китоби ахиран ба нашр расида (ҳарду қисми «Бухорои Шарқӣ ва Помир дар нимаи дуҷуми асри XIX»-ро дар назар дорад. – Ҳ. П.), хулоса баровардан бароям хеле мушқил аст. Ёд дорам, ки онҳо хеле тез дар байни хонандагон паҳн шуда, диққати муқарризонро ба худ ҷалб намуданд. Наметавонам ба хизмати худ дар ин ҷода аз будаи зиёд баҳо диҳам, фақат ҳаминро иброз медорам, ки аввалин шуда маводи зиёдеро ба доираи илмӣ кашида, таърихи минтақаи то кунун аслан наомухтаро системанок қаламдод намудаам. Дар ҳар ҳолат, то рӯи чоп дидани корҳои ман, таҳқиқоти нисбатан ҷиддиеро беаҳмақ доир ба ин масъала пайдо кардан номумкин буд. Албатта, ман тамоми самтҳои ин масъаларо ба пуррагӣ ба доираи таҳлил кашида натавонистам. Онро таҳқиқотчиёни оянда сомон додаанд»¹. Хулосаи олим дар ин бобат, аз баҳои ниҳоят хоксоронаи ҳеш дар ин ҷода беш буда наметавонад. Ҳақиқат он аст, ки то ба имрӯз дар ҷодаи таҳқиқи таърихи Бухорои Шарқӣ ва Помир, агар баъзе ҷузъиёти ба чанде аз хулосаҳои Баҳодур Искандаров зам шударо сарфи назар намоем, таҳқиқоти муқаммале, ки дар радифи ӯ ҷой гирифта тавонад, вучуд надорад. Баръакс

---

¹ Искандаров Б. И. Трудный путь к знанию. – С.119-120.

тадқиқоти мутахассисини баъди устод ба табъ расонда, фақат чилои пешсафии ўро дар ин самт тасдиқ карда метавонад.

Бесабаб нест, ки хулосаҳои дар тақиқоти устод «Бухорои Шарқӣ ва Помир дар нимаи дуюми асри XIX» дар нашри пешин ва чадидаи таҳқиқоти бунёдии «Таърихи халқи тоҷик»¹, мақоми чиддӣ доранд.

Бо мурури дастрасӣ ба ахбороти хаттӣ дар саҳифаҳои васоити ахбор, маҷаллаю маҷмӯаҳои илмӣ пайи ҳам мақолаҳои олим аз чоп мебароманд. Аз ҷумла, «Омӯзиши Помир дар алоқамандӣ бо таърихи мамолики ҳамҷавор»², «Тақдири таърихии халқҳои Помир»³, «Таърих гувоҳӣ медиҳад»⁴, «Аз таърихи халқҳои Помир»⁵, «Мактаби русӣ дар Помир»⁶, «Табибони рус дар Помир»⁷, «Қаллобӣ дар таърихи нав ва наватарини Помири Шарқӣ аз тарафи маоистон»⁸, «Вазъи сиёсӣ-маъмурӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии Помир дар арафаи Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр»⁹, «Ба Русия ҳамроҳ шудани Помир ва аҳамияти прогрессивии он»¹⁰ ва ғайра гувоҳи заҳмати мутассили олим дар омӯзиши самтҳои гуногуни масоили марбут ба Бухорои Шарқӣ ва Помир мебошад.

Кӯшиши омӯзиши бисёрсамтаи таърихи Помиру Бадахшон олимро ба хулосае овард, ки бе таҳлили амиқи таърихии мулку давлатҳои ҳамҷавор ин иқдом бенатича хоҳад анҷомид. Аз ин рӯ, ба ниҳоят

---

¹ Ниг.: История таджикского народа (в трёх томах пяти книгах). Т. II (кн. 2). – М., 1964; История таджикского народа (в шести томах). Т. IV. – Душанбе: Дониш, 2010.

² Искандаров Б. И. Изучение Памира в связи с историей сопредельных стран во второй половине XIX в. // Изв. АН Тадж. ССР. Отд. общ. наук. 1966. № 4(46). – С. 28-39.

³ Искандаров Б. И. Тақдири таърихии халқҳои Помир // Бадахшона Советӣ. – 1968. – 17 ноябр.

⁴ Искандаров Б. И. Таърих гувоҳӣ медиҳад // Бадахшони Советӣ. – 1969. – 21, 28 сентябр, 1, 10 октябр.

⁵ Искандаров Б. И. Из истории народов Памира // Проблемы Дальнего Востока. 1973. № 1. – С. 129-135.

⁶ Искандаров Б. И., Юсупов Ш. Т. Русская школа на Памире // Изв. АН ТаджССР. Отд. общ. наук. 1976. № 2(84). С. 14-19.

⁷ Искандаров Б. И., Юсупов Ш. Т. Русские врачи на Памире // Изв. АН Тадж. ССР. Отд. общ. наук. 1976. № 3(85). – С. 34-40.

⁸ Искандаров Б. И. Маоистские фальсификации новой и новейшей истории Восточного Памира // Актуальные проблемы борьбы с маоистскими фальсификациями в области истории (Материалы конференции). – М., 1979. – С. 248-263; Ҷамҷунини ниг.: Искандаров Б. И. Шовинизми бузургдавлатӣ – асоси сиёсати маоизм // Тоҷикистони Советӣ. 1974. – 6 август.

⁹ Искандаров Б., Юсупов Ш. Политико-административное и социально-экономическое положение Памира накануне Великой Октябрьской социалистической революции // Очерки по истории Советского Бадахшана. – Душанбе: Ирфон, 1981. – С. 53-79.

¹⁰ Б. И. Искандаров, Юсупов Ш. Ю. Присоединение Памира к России и его прогрессивное значение // Очерки Советского Бадахшана. – Душанбе: Ирфон, 1981. – С. 35-52.

кам будани маводҳои маъхазӣ нигоҳ накарда, ӯ ба таҳқиқи таърихи Ҳиндукуш оғоз намуд. Натиҷаи ин заҳмати олим дар китоби «Ҳиндукуш дар нимаи дуввуми асри XIX» (Москва, 1968) ҷамъбаст гардид.

Дар ин рисола, муҳаққиқ бештар ба таърихи охири асримиёнагӣ ва нави мулкҳои кучаки дар қисми шимолии субконтиненти Ҳинд ҷой дошта, аз ҷумла: Хунз, Нохар (хонигарии Кунчут), Кофиристон, Читрол, ва ғайра диққат дода, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, муносибатҳои таърихии савдоӣ ва фарҳангии ин ҳавзаро бо Помиру Бадахшон муайян намудааст. Баҳодур Искандаров, аз тадқиқгарон аввалин шуда, вазъи сиёсӣ иқтисодӣ ва дар ҳамбастагӣ бо ин раванди суръат гирифтани сиёсати мустамликадорӣ Англияро дар минтақа возеҳ кушодааст. Олим вазъи мураккаби сиёсии минтақаро то ҳамроҳ шудани Помир ба Русия мавриди таҳлил қарор дода, дар ин ҳамбастагӣ истилои Кашмиру Ҳиндукушро аз тарафи Британияи Кабир ва авҷи зиддиятҳои ин империяи абарқудратро бо Руссия хеле воқеъбинона қаламдод намудааст.

Бояд қайд кард, ки ба ҳамаи арзишмандии худ дар ин ҷода нигоҳ накарда, «Ҳиндукуш» ба нақшаи пешбинишудаи муаллиф ҷавобгӯ буда натавонист. Баъди се даҳсола олим таълифи китобро ба ёд оварда, бо таассуф навиштааст: «Дастнависи аввалаи китоб дар ҳаҷми хеле калонтар тайёр шуда буд, вале бо як қатор сабабҳо (шояд аз диди сиёсӣ дипломатии барои замона хос бошад. – Ҳ.П.), онро ниҳояд зиёд ихтисор намуданд. Афсӯс, ки дар таълифи он заҳмати зиёде ба харҷ дода будам...»¹. Олим худро бо он таскин меод, ки харчанд ин китоб дар ҳаҷми таълифнамуда, ҷоп нашуда бошад, ҳам, аз тарафи хонандагон чун таҳқиқоти ҷиддӣ эътироф гардид. «Гарчи, – қайд намудааст, муаллиф, – китоб ҳаҷман хурд рӯи ҷоп дида бошад ҳам, мавзӯи дар маърази таҳқиқ қарор ёфта хеле муҳим буда, аз тарафи хонандагон хуш пазируфтаю ба тезӣ паҳн гардид».²

Таҳқиқоти навбатӣ, «Бухоро (1918-1920)», гарчанде хеле пештар, хангоми акнун ба арсаи илм ҷиддан ворид гардидани академики оянда, ба ҷоп тайёр шуда бошад ҳам, вале бо тағйироту иловаҳои зиёде фақат соли 1970 нашр гардид.

Китоби соли 1974 рӯи ҷоп дидаи Баҳодур Искандаров «Аз таърихи Тоҷикистони тоинқилобӣ» аз ҷиҳати мӯҳтавои таърихнигорӣ хеле ҷолиб таълиф шудааст. Дар он муаллиф ба хизмати тадқиқотчиёни тоинқилобии рус дар омӯзиши Тоҷикистони тоинқилобӣ Помир баҳои воқеъбинона дода, дар ин радиф омилҳои асосии ба Руссия ҳамроҳ шудани Помирро таҳлил намудааст, ки ин аз ҷиддияти тадқиқот гувоҳӣ медиҳад.

---

¹ Искандаров Б. И. Трудный путь к знанию. – С.120.

² Ҳамон ҷо.

Рисолаи соли 1976 ба дасти хонандагон расидаи олим, «Аз таърихи ворид гардидани муносибатҳои капиталистӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистони тоинқилобӣ», низ дар асоси маводи маъхазии Бухорои Шарқӣ ва Помир таълиф шудааст. Таҳкурсии чиддии ин китобро муаллиф ҳанӯз дар рисолаи соли 1958 нашр шудааш – «Доир ба як қатор таъғйиротҳо дар иқтисодиёти Бухоро Шарқӣ» гузошта буд. Вале бо мурури ба даст омадани далелҳои нав, алалхусус доир ба ҳаёти иқтисодии ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон дар охири асри XIX – ибтидои асри XX ва хулосаҳои тозаи мутахассисин, олим аз нав ба сари ин масъала омаданро зарур шуморидааст. Аз мантиқи умумии қор бармеояд, ки қарори муаллиф дурусту саривақтӣ будааст.

Натиҷаи заҳмати ояндаи олим рисолаи «Чанбаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии таърихи мулкҳои Помир (асрҳои X– нимаи аввали XIX)», ки соли 1983 ба чоп расидааст, ҳисоб меёбад. «Ин давраи тӯлонӣ, – баъдан қайд намудааст муаллиф, – аз тарафи муаррихони ватанӣ пурра ва системанок омӯхта нашудааст. Маъхазҳои ҳақиқатро ифодакунанда, алалхусус манбаҳои хаттии доир ба таърихи ин мулкҳо (хосатан давраи нисбатан қадим) маълумотдиҳанда, хеле қаманд. Аз ин рӯ, ман бештар ба маводи нав ба даст овардаи бостоншиносон, мутахассисони мардумшиносӣ ва забоншиносӣ таъҷ қардам. Дар рисола ҳамчунин хулосаҳои аз маводи дар таҳқиқоти олимони русу аврупои ғарбӣ, алалхусус ба асри XIX ва давраи баъди ҳамроҳ намудани Осиёи Миёна ба Руссия бардоштаамро ворид намудам».

Рисола аз он ҷиҳат қолиб аст, ки дар он бори нахуст таърихи асримиёнагии ҳам Помири Ғарбӣ ва ҳам Помири Шарқӣ мавриди таҳлили бисёрсамта қарор ёфтааст. Дар он маълумоти зиёде, доир ба қирғизҳо, аз ҳаёту фаъолияти сокинони асили диёр – тоҷикони Помири Ғарбӣ – Вахон, Ишкошим, Шугнон, Рӯшон, Язгулом, Ванҷ ва Дарвоз оварда шудааст.

Мушкилоти баъди пош хӯрдани Игтиҳоди Шӯравӣ ба сари мардуми ҷумҳурӣ омада, алалхусус ҷанги шаҳрвандӣ, танқисии иқтисодӣ ва ғайра барои академик Баҳодур Искандаров, ки дар ҳаёт ба ҷунин мушкилот борҳо рӯ ба рӯ гашта буд, монсаи қасбӣ шуда натавонистанд. Соли 1993 ӯ таҳқиқоти хеле қиддӣ, ки натиҷаи хулосаҳои тӯлониаиш гашта буд, «Осиёи Миёна ва Ҳиндустон»-ро анҷом дода, аз чоп баровард, ки то андозае давоми мантиқии рисолаи дар боло ишора гардида – «Ҳиндукуш» ҳисоб меёфт.

Рисолаи соли 1996 ба таъб расидаи академик Баҳодур Искандаров «Таърихи Помир»¹ ҳамин рисолати қамъбастиро дорад. Дар он муал-

---

¹ История Памира: в связи с изучением сопредельных стран (Исторический и этнографический обзор. – Хорог: Мерос, 1996. – 186 с.

лиф фазои ҳадафи марказии таҳқиқот қарорёфтaro ниҳоят васеъ на-
мудааст. Китоб қариб ҳамаи зинаҳои таърихи Помир ва Бадахшон аз
замонҳои қадим то давраи навтаринро мухтасаран дар бар гирифта-
аст. Дар он бо як пайдарҳамии мантиқӣ, муҳимтарин саҳифаҳои
таърихи тоҷикони кӯхистон, ки ҳам барои мутахассисон ва ҳам барои
хонандаи қаторӣ хеле ҷолибанд, мавриди таҳлил қарор ёфтаанд.
Натиҷаи омӯзиши тӯлонии хешро олим дар ҷода бо чунин хулоса пеш
овардааст: «Дар маҷмӯъ қисмати таърихии Бадахшон ба дигар мамо-
лики кӯхистони Осиёи Миёна шабоҳат дорад. Мушкилоти роҳ барои
ғосибон, табиати аз ҷиҳати боигарӣ диққатҷалбнакунандаю хароб, то
рӯ ба рӯ шудан бо яроқи аврупоӣ, бо таъсири дурандешонаи аврупои-
ён, ки ба онҳо дар маҷмӯъ барои табадуллоти мардумшиносӣ лозим
буд, сокинони минтақа мустақилияти мулкӣ ибтидоии худро нигоҳ
дошта, хеле кам фиребу қассосгириро ба қор мебурданд. Ҳарчанд бо
ин вазъӣ дар боло зикрёфта пурра розӣ шудан мумкин набошад ҳам,
қисмати аҳолии Бадахшон ба қисмати аҳолии Кӯлобу Балҷувон,
Қаротегину Дарвоз ва дигар мулкҳои кӯҳии Осиёи монанд буд¹.

Тибқи далелҳои олим оварда, Бадахшон аз замони қадим сар қарда,
дар тӯли тамоми асрҳои миёна, то ин ё он дараҷа бо тамоми Осиёи
Марказӣ ва давлатҳои бузурги ҳамҷавори он алоқаи тижоратӣ ва фар-
хангиро нигоҳ медошт. Ҳанӯз аз асрҳои XV-XVI сар қарда, аврупоиён
«то рафт бештар оид ба ин ҷойҳо, ки дар гузаштаи дур роҳи қорвон ме-
гузашт, маълумот мегирифтанд»². Саёҳони аз ин минтақа гузашта,
Марко Поло, Гюэс, Барне ва дигаронро ёдовар шуда, устод дараҷаи
маълумоти кофӣ доштани онҳоро доир ба роҳҳои тижоратию бойгарии
ин минтақа муайян намудааст.

Барои тасдиқи хулосаи худ аз хусуси бойгарии табиӣ минтақа,
муаллиф чунин хулосаи донишманди асри XVII Бухоро Маҳмуд ибн
Валиро доир ба Бадахшон ё Тахористон овардааст, ки тибқи он дар
мамлакат «қанданиҳои зиёди тилло, нуқра, ёқут, мис, қӯрғошим,
оҳан, ақиқ, булӯри кӯҳӣ, лаъл ва ғайра»³ хеле зиёд будааст. Ба ин
бойгарӣ соҳибдавлатони ҳамсоҷишварҳои нисбатан пурқувват бо
ҷашми бетафовут нигоҳ қарда наметавонистанд.

Олим доир ба кӯшишҳои зиёди Шайбонихон барои ғасби ин диёр
маълумот оварда, айни замон муқовимати шадиди халқро дар мисо-
ли шӯриши соли 1505, ки сабаби шикасти истилогарон гаштааст, хе-
ле барҷаста нишон медиҳад.

Баъди барқарор гардидани ҳокимияти намояндаи охиринаи суло-
лаи темуриён Зоҳируддин Бобур дар Афғонистон (1526-1550), барои
ишғоли тахт ба Бадахшон бародари Бобур Нозир Мирзо даъват

---

¹ Искандаров История Памира. – С.48-49.

² Искандаров Б. И. История Памира. – С.47.

³ Ҳамон ҷо.

карда шуд, ки то охири умр (1520) ҳокимиятдорӣ намудааст. Баъди он писарони Бобур – Хумоюн, Султон Саиди Қошқарӣ ва билохира Сулаймон, ки Толиқон, Кишм, Ишкошим ва Андробро дар даст дошт, соҳибҳукумат будаанд¹.

Дар рисола раванди воқеаҳои муҳимми таърихӣ, ҷангу ҷидолҳои байни ҳамсоямулқҳо, кашмакашҳои дарбории ба давраи парокандагии феодалӣ хос буда, ахиран амалҳои ғосибонаи афғонҳо ки то давраи ба Руссия ҳамроҳ шудани Помир, ба сари халқ ғочии зиёде оварда буданд, таҳлили хеле воқеъбинона ёфтаанд.

Ба баъзе нуқсӣ таҳрирӣ, ки аз тарафи муҳарриру масъулини ҷоп содир шудааст, нигоҳ накарда, аз рӯи банду баст ва инъикоси мухта-сари таърихи нисбатан пурраи Помир ин рисола дар таърихнигории ватанӣ мақоми назарас гирифтааст.

Академик Баҳодур Искандаров танҳо ба омӯзиши таърихи қисми марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон, Помир ё Бадахшон маҳдуд на-шудааст. Осори илмӣ аз худ боқигузоштаи ӯ доираи хеле васеи мин-тақаро фарогир аст. Ин зарурати таҳқиқи комили таърихнигориро пеш меорад. Фақат дар доираи ҷунин иқдом ба мавқеи ин муаррихи барҷаста ва соҳибравияи миллат баҳои воқеӣ додан мумкин аст.

Аз хизмати олим дар омӯзиши таърихи кишвар ёдовар шуда, мо бояд аз мавқеи устувори устод доир ба мафҳуми «Помир», ки дар адабиёти ҷаҳонӣ мақоми воҳид гирифтааст, сарфи назар накунем.

Чӣ тавре маълум аст, охири солҳои 80 – нимаи аввали солҳои 90-уми асри гузашта, хангоми шиддат гирифтани даргириҳои сиёсӣ ва билохира ба ҷанги шаҳрвандӣ кашида шудани ҷумҳурӣ, иддае аз олимтарошон таърихи шакл гирифтани мафҳуми ҷуғрофӣ ва ҳудуди классикии Помиро, ки аз тарафи сайёҳону ҷуғрофиядонон ва шарқ-шиносони русу аврупоӣ муайян шудааст, зеро суол гузоштанд. Онҳо фаҳмиши ҷуғрофии Помир ва маъмурии Бадахшон бо ҳам муқобил гузошта, таъвам будани ин ду мафҳумро, ки ҳамдигарро пурра ме-кунанд, инкор мекарданд. Бо ибораи дигар ин бо ном мутахассисини аз таърих фарсахҳо дур, фаҳмиши ҷуғрофии Помиро бо Бадахшон муқобил гузошта онро фақат дар доираи Помиру Олой ё Помири Ғарбӣ маҳдуд карданӣ буданд². Ҳол он, ки дар фаҳмиши умумии ҷуғрофӣ донишмандони соҳа Бадахшони дар ҳудуди Афғонистон бударо низ қисми таркибии (аз ҷиҳати ҷуғрофӣ) Помир мешиносанд.

Бо ин амали хеш онҳо нишондиҳандаҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ ва то-понимию лингвистии ба илм ворид намудаи олимони русро, ки то имрӯз ҷун ҳақиқати бебаҳс эътироф мешаванд, зеро шубҳа гирифт-

---

¹ Ҳамон ҷо. – С.77.

² Диди мо доир ба ин масъала қаблан пешниҳод шудааст. Ниг.: Пирумшоев Х. Горный Бадахшан и Русский памирский пограничный отряд в конце XIX-начале 20 веков/Россия в исторических судьбах таджикского народа. -Душанбе: Шарқи озод, 1998. – С.112-113.

танӣ шуданд. Баҳодур Искандаров ин тарзи муносибатро шадидан маҳкум карда, кӯшиш ба харҷ меод, ки бо далелҳои раднопазир хулосаи кашшофони воқеии «Боми ҷаҳон»-ро боз қавитар гардонад.

Зери мафҳуми «Помир» олимони рус дар шимол қуллаҳои он тарафи Олой, дар шарқ – кӯҳҳои Қошғар, дар ҷануб – доманакӯҳҳои Ҳиндукуш, дар ғарб – ҳавзаҳои дарёи Панҷ, дар шимол – ҳавзаҳои дарёҳои Муксу ва Обихинговро чун худуди ҷуғрофӣ дар назар доштанд.

Зимнан доираи ҷуғрофии Помиру Бадахшонро дар он фаҳмиши мантиқие, ки ба илм ворид гардидааст аз ҳамдигар чудо кардан ниҳоят мураккаб аст, чунки ин ду фаҳмиш бо ҳам чунон печидагӣ пайдо кардаанд, ки чудо кардани онҳо аз диди ҷуғрофӣ чун амали сунъӣ ва ноҷо ба назар мерасад. Вале аз нигоҳи сиёсӣ маъмури Бадахшон бо дастгирии ғаразноки мустамликахоҳонаи Англия солҳои 70-уми асри XIX аз тарафи Афғонистон ғасб шуда, сипас тавассути шартномаи сарҳадмуайякунии байни Англияю Русия дар Помир соли 1895, қаламрави соҳиличапии дарёи Панҷи бекигарии Дарвоз ва дигар мулкҳои Помири Ғарбӣ ба таври сунъӣ ва иҷборӣ ба Афғонистон дода шуданд. Аз ин рӯ, бо назардошти маълумоти амиқи ҷуғрофӣ ба Помир мантиқан нишондиҳандаҳои ҷуғрофии Бадахшони дар қаламрави Афғонистон қарордошта низ иртиботи бевоситаи ҷуғрофӣ дорад.

Ҳамин тавр, ҳарчанд Помир масоҳати ҷуғрофии нисбатан ва-сеътареро ишғол намояд ҳам, дар фаҳмиши кунунӣ, худуди Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон эҳсос мешавад. Аз диди мо, ин тарзи муайян кардани худуди ҷуғрофии Помир ба таҷдиди назари нав эҳтиёҷ надорад. Ба хусус, ки мафҳуми «Помир», фаҳмиши маъмурии ВМКБ-ро коҳиш надода, ба он ҳусни ҷолибтаре бахшидааст. Аз тарафи дигар, мафҳуми «Помир», дар эҳсоси Тоҷикистониён мояи ифтихор ва дар фаҳмиши ҷаҳонӣ чун рамзи минтақаи афсонавӣ, ки табиату сарвати ба он хос дар ҳолати азалиаш боқӣ мондааст, эҳсос мешавад. Ин моро водор месозад аз тадқиқгарони ба омӯзиши илми ин диёри кӯҳӣ асос гузошта, ки худуди ҷуғрофияшро дақиқан муайян карда, мавқеи ҷуғрофии онро ғолибан чун манбаи обӣ тамоми минтақа арзёбӣ намудаанд, мисли устод Баҳодур Искандаров си-посгузор бошем.

Рӯи ҷоп дидани рисолаи охирин ва ҷамъбастии ин донишманди бесобикаи диёр – «Таърихи Помир»¹, мантиқан ҷавобест ба он «мутахассисоне», ки аз сабаби ноогоҳии таърихӣ, зарурати ниғаҳдошти фаҳмиши ниҳоят ифтихорманду гӯшнавоз – «Помир»-ро зери шубҳа гирифтанианд. Китоб ба 100-солагии ихтиёран ҳамроҳшавии Помир ба Русия бахшида шудааст. Дар он муҳимтарин ҳаводиси таърихи

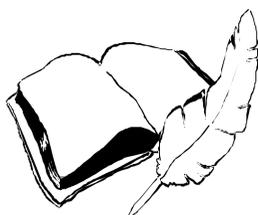
---

¹ Искандаров Б. И. История Памира. В связи с изучением сопредельных стран (Историко-этнографический обзор). – Хорог: Мерос, 1996. – 186 с.

қадим, асрҳои миёна ва нави Помири тоинқилобӣ ба таври мухтасар пешкаши мутахассисон ва доираи васеи хонандагон гардидааст. Ин китоб бори дигар ба ҳақиқатнигории таърихӣ, ба принципҳои историзм содиқ будани академик Баҳодур Искандаровро возеҳан тасдиқ мекунад.

Қобили қайд аст, ки аз чопи таҳқиқоти марказии ин олими соҳибназару соҳибравия чандин даҳсола сипарӣ шудааст ва хонандагони таърихогаҳ ба нашри нави онҳо ҳанӯз ҳангоми дар қайди ҳаёт буданашон (соли 2004 аз олам даргузаштанд) ниёз доштанд ва ин зарурат имрӯзҳо ҳарчи бештар эҳсос мешавад.

Дар марҳалаи кунунии Тоҷикистони соҳибистиклол, ки беш аз пеш майли худшиносии миллӣ суръат мегирад, қимати илмӣ чунин рисолаҳои таърихи гузаштаи дуру наздики халқамонро инъикоскунанда, то рафт бештар ба назар мерасад. Аз ин рӯ, зарурати нашри пурраи осори илмӣ Баҳодур Искандаров яке аз масъалаҳои мубрами таърихнигории муосир ҳисоб меёбад.

---

*Абдулло ГАФУРОВ,
Институт истории, археологии
и этнографии им. А. Дониш*

Р. М. МАСОВ – ПРИНЦИПИАЛЬНЫЙ УЧЕНЫЙ, РУКОВОДИТЕЛЬ И ОРГАНИЗАТОР ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ

Как известно, с 1988 по 2015 годы Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша возглавлял доктор исторических наук, профессор, академик НАНТ Рахим Масович Масов. За период его руководства Институт превратился в крупный научный центр исторической науки Таджикистана.

Рахим Масович Масов родился 16 ноября 1939 года в Ванчском районе ГБАО. Воспитывался в детском доме, окончил исторический факультет Таджикского госуниверситета. С 1961 года до конца жизни работал в Институте истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Академии наук республики, в котором прошел путь от старшего лаборанта до руководителя.

В середине 70-х годов прошлого столетия Р. М. Масов заявил о себе как об объективном, беспристрастном исследователе современной истории Таджикистана. Его работы по историографии Таджикистана по сей день не потеряли своей научной значимости и актуальности.

Ученый в буквальном смысле первым открыл путь в историографию таджикского народа, защитив в 1968 году кандидатскую диссертацию «Историография социалистической реконструкции сельского хозяйства и дальнейшего развития колхозного строительства в Таджикистане» по историографии Таджикистана советского периода. Он более 30 лет стоял во главе исследований по таджикской историографии, а в последние десятилетия и всей исторической науки республики.

Пройденный Таджикистаном путь в строительстве нового советского общества к началу 80-х годов нашел отражение в трудах таджикских ученых, достижения которых стали объектом исследования неутомимого историографа. Результатом его исследований явилась докторская диссертация «Историография социалистического строительства в Таджикистане», защита которой состоялась в 1982 году в Москве.

Вопросы изучения формирования и развития советской государственности таджикского народа получили свою оценку в фундаментальной историографической работе Р. М. Масова «История исто-

рической науки и историография социалистического строительства в Таджикистане» [4].

Профессионализм и принципиальность ученого позволили осветить эту тему основательно и глубоко. Автором были подвергнуты широкому объективному историографическому изучению, анализу и обобщению труды по проблемам Октябрьской революции, установления и упрочения Советской власти в Таджикистане, создания национальной государственности, осуществленным преобразованиям в сельском хозяйстве, индустриализации, культурном строительстве, а также событиям периода Великой Отечественной войны и послевоенного строительства.

Оставаясь верным своим принципам объективности и правдивости, Р. М. Масов расширял свои историографические исследования. К этому труду ученым была добавлена новая глава «История исторической науки таджикского народа», в которой объектом исследования стали дооктябрьские этапы жизни таджикского народа.

Обобщая в целом дореволюционное состояние исторической науки, Р. М. Масов проводил подробный анализ имевшихся работ, известных источников, квалифицируя их с точки зрения современной методологии. Ученый определял их значение, давая характеристику историческим трудам каждого периода. Особое внимание им было уделено заслугам русских исследователей в изучении истории народов Средней Азии, в том числе и таджикского народа. Учитывая их вклад, ученый раскрыл достижения каждого из них, что было очень важным для отечественной историографии.

Своим трудом Р. М. Масов определил конкретное направление развития таджикской исторической науки на будущее, обратил внимание ученых на изучение наиболее важных и нерешенных проблем. Впервые им был поставлен вопрос о необходимости подготовки нового издания «Истории таджикского народа» и труда «История исторической науки и историография социалистического строительства в Таджикистане». В последующем Р. М. Масов возглавил работу по выпуску шеститомной «Истории таджикского народа» [1].

С 1974 по 1988 гг. Р. М. Масов возглавлял отдел советского общества Института истории имени А. Дониша. Работая с такими именитыми учеными, как К. Марсаков, Б. Антоненко, В. Пак, А. Вишневский, Л. Сечкина, Т. Каширина и другими, направлял все усилия на более глубокое изучение истории Таджикистана советской эпохи. Отделом были подготовлены двухтомная «История культурного строительства в Таджикистане» [2], учебник для вузов «История Таджикской ССР» [3], «Очерки по истории Советского Бадахшана» [9], 5-й и 6-й тома «Истории таджикского народа» и ряд фундаментальных исследований, которые не потеряли свою актуальность по сей день.

«Белым пятном» в отечественной истории долгие годы являлись проблемы национально-территориального размежевания Средней Азии 1924 года. Р. М. Масов начал досконально заниматься этой темой, результатом чего стали три его бестселлера «История «топорного» разделения» [5], «Таджики: история с грифом «Совершенно секретно» [6] и «Таджики: вытеснение и ассимиляция» [7].

Эти работы объективно, правдиво и честно ответили на все вопросы национально-территориального размежевания Средней Азии. По словам киргизского ученого Б. Абытова, «Рахим Масов нашел в себе силы и сумел переступить ту грань и смело рассказал о том, о чем до него никто не смел говорить».

В 2008 году ученым на основе этих трех работ был подготовлен обобщающий труд – трилогия под названием «Таджики: история национальной трагедии», который был дополнен новыми фактами, доработаны отдельные положения, выводы, суждения, введены ранее неизвестные архивные материалы и другие источники. Этот труд является в какой-то мере и историографическим, так как в нем объектом анализа стали многочисленные источники по истории таджикского народа периода XIX в. и 20-х годов XX в., что представляет огромный источниковедческий интерес.

Среди многих направлений научных исследований Р.М. Масова заметное место занимали проблемы взаимоотношения Таджикистана и России. В работе «Россия и Таджикистан» (в соавторстве с академиком Б. Искандаровым, 1984), в многочисленных статьях ученого ощущается дух верности идеям дружбы, братства и стратегического партнерства двух народов. По инициативе ученого была подготовлена и издана коллективная работа под названием «Россия в исторических судьбах таджикского народа» [10], в которой всесторонне анализируется многовековое сотрудничество двух республик. Награждение Р. М. Масова Правительством Российской Федерации орденами «Дружбы» и «Имени М. Ломоносова» стали подтверждением признания заслуг таджикского ученого в развитии и укреплении дружбы и сотрудничества двух стран.

Академик Р. М. Масов часто выступал по самым актуальным вопросам современности. В годы независимости нелегко складывались взаимоотношения Таджикистана и соседнего Узбекистана. Ученый, верный своим идеям объективности и беспристрастности, давал отпор необоснованным нападкам представителей Узбекистана по многим проблемам, смело выступал за право таджикского народа в собственном решении задач политического и экономического характера. Свидетельством тому стали его брошюры «Наследие мангытской власти», «Критическая ложь по заказу», «Рожденная на глазах истории» и многочисленные публикации ученого.

Одна из главных заслуг Р. М. Масова заключается в том, что он

своим организаторским талантом, своим авторитетом в трагические годы вооруженного противостояния и угрозы распада таджикской государственности в 1990-е годы, смог сохранить кадровый потенциал Института, благодаря чему не прекращалась работа над шеститомной «Историей таджикского народа». Его умелое руководство способствовало регулярному продолжению археологических раскопок, привлечению к ним многих мировых центров науки. Отечественные археологи в период руководства Р. М. Масова расширили совместные работы с российскими, немецкими, французскими и японскими коллегами. Институт смог сохранить свои археологические базы в древнем Пенджикенте, Истаравшане, Тегузаке (Дангаринский район), Кабадиане.

Академика Р. М. Масова знают как поборника национальной чести и достоинства. Во всех работах ученого прослеживаются идеи о национальной гордости, верности Родине, чувство уважения к своему народу с его историей и культурой. В своих трудах ученый последовательно освещал роль и значение исторических личностей таджикского народа – Исмоила Сомони, Нусратулло Максума, Бободжана Гафурова, Эмомали Рахмона и других.

Благодаря тонкому чутью и умелому руководству Рахима Масовича Масова Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша внес весомый вклад в объективное освещение событий истории таджикского народа.

Понимая всю ответственность за судьбу исторической науки республики, ученый часто выступал с аналитическими публикациями, в которых обозначались контуры дальнейшего развития отечественной истории. В частности, в статьях «О некоторых методологических проблемах современной историографии таджикского народа», «Актуальные проблемы современной таджикской историографии» и других Р. М. Масов предлагал новые подходы к изучению истории таджикского народа, драматических страниц прошлого, сохранению исторической памяти. Работы по этой проблематике были изданы под общим названием «Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа: (Статьи и выступления)». [8]

Журнал «Муаррих» (ранее выходил под названием «Мероси ниёгон»), который выходит с 1991 года и по праву является детищем Р. М. Масова, уже на протяжении 28 лет публикует на своих страницах на таджикском и русском языках наиболее ценные исследования таджикских историков и распространяется по территории СНГ.

Ученого глубоко волновали судьбы своей страны и своего народа. Ещё в начале 1990-х годов академик Р. М. Масов выступил с предложениями по выходу Таджикистана из коммуникационного тупика, строительству магистральных дорог и тоннелей, соединяющих разные регионы республики. В статьях «Историческая память и её зна-

чение при выборе главы государства», «Историей предназначено: быть ответственным за судьбы страны», «Становление и развитие таджикской нации» и других ученых активно участвовал в обсуждении наиболее судьбоносных проблем независимого Таджикистана.

В драматические годы вооруженного противостояния в республике академик Р. М. Масов направлял все свои усилия на поддержку мира и стабильности в стране. В составе Комиссии по национальному примирению в Таджикистане (с 1997 по 2000 гг.) ученый внес весомый вклад в деле восстановления и укрепления мира и национального согласия в Таджикистане. Он также являлся членом различных комиссий и общественных организаций.

Важным событием в жизни историков республик бывшего Советского Союза, стало создание в 2005 году Ассоциации Институтов истории академий наук стран СНГ, одним из организаторов которого являлся Р. М. Масов. Именно по его инициативе Второе Собрание Ассоциации прошло в Душанбе в 2006 году, на котором было принято важное решение о создании журнала «Историческое пространство: проблемы истории стран СНГ». Издание журнала способствовало сближению позиций историков бывших союзных республик, восстановлению интеграционных процессов на евразийском пространстве.

Организаторский талант академика Р. М. Масова способствовал созданию уникального Национального музея древностей Таджикистана. Сегодня здесь собраны ценнейшие экспонаты, обнаруженные при раскопках археологов на территории республики. Музей стал одним из достопримечательных мест столицы, который также посещают во время своих визитов в Душанбе главы государств, официальные делегации зарубежных стран, гости и туристы. По инициативе Р. М. Масова при музее была построена реставрационно-техническая лаборатория, которая оснащена современной технологией, что способствует качественной реставрации ценных экспонатов.

В своей научной деятельности академик Р. М. Масов особое внимание уделял подготовке молодых специалистов. Им подготовлены восемь докторов и пятнадцать кандидатов исторических наук, которые сегодня трудятся на благо исторической науки.

В 2008 году академиком Р. М. Масовым был создан Научно-исследовательский Фонд за счет собственных сбережений, который призван поддерживать исторические исследования, проведение научных конференций и симпозиумов, издание книг и поддержку молодых ученых-историков.

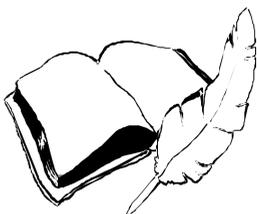
В целом, оценивая многолетнюю плодотворную научную и научно-организаторскую деятельность академика Рахима Масовича Масова, можно уверенно констатировать, что он вошел в число выдающихся ученых-историков Таджикистана, вместе с С. Айни, Б.

Гафуровым, В. Бартольдом, А. Семёновым, Б. Искандаровым.

Заслуги ученого высоко оценены государством – орденами «Звезда Президента» первой степени, «Исмоила Сомони», многими медалями и другими наградами.

ЛИТЕРАТУРА:

1. История таджикского народа. Т.5. -Душанбе, 2003; Т.6. -Душанбе, 2011.
2. История культурного строительства в Таджикистане. В 2-х томах. Т.1. – Душанбе,1979. Т.2. – Душанбе, 1981.
3. История Таджикской ССР. Уч. пособие. – Душанбе, 1983.
4. Масов Р. История исторической науки и историография социалистического строительства в Таджикистане. – Душанбе: Дониш, 1988.
5. Масов Р. История «топорного» разделения. – Душанбе, 1991.
6. Масов Р. Таджики: история с грифом «Совершенно секретно» . – Душанбе, 1996.
7. Масов Р. Таджики: вытеснение и ассимиляция. – Душанбе, 2003.
8. Масов, Р. Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа: (Статьи и выступления)//Р. Масов. – Душанбе: Пайванд, 2005. – 288 с.
9. Очерки по истории Советского Бадахшана. – Душанбе, 1981, 1985.
10. Россия в исторических судьбах таджикского народа. – Душанбе, 1998.

*А. УСМОНЗОДА,
Донишгоҳи давлатии Хучанд,
ба номи Академик Б. Гафуров*

АКАДЕМИК БОБОЧОН ҒАФУРОВ АЗ НИГОҶИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

Боиси ифтихор аст, ки дар замони соҳибистиклолӣ хидматҳои бесобиқаи академик Бобочон Ғафуров аз ҷониби роҳбарияти олии сиёсии мамлакат, хосса, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба таври густурда арҷгузорӣ мешавад. Ба ин абармарди миллат додани унвони волои Қаҳрамони Тоҷикистон, таҷлили ҷашнҳои 90-солагию 100-солагии ӯ бо ташаббуси бевоситаи Роҳбари давлат гувоҳ бар он аст, ки дар марҳалаи нави сиёсии давлатдорӣ тоҷикон эътибори эҳтиром ба шахсият ва мероси маънавии аллома Бобочон Ғафуров ба маротиба афзудааст.

Шоистаи таъкид аст, ки Сарвари давлат аз лаҳзаи шурӯи фаъолиятҳои сиёсӣ ҳамеша барои баланд бардоштани завқи худшиносию ҳудогоҳии насли наврасу ҷавон аз корномаҳои омӯзандаи академик Бобочон Ғафуров ёдовар мешавад ва зиндагии ибратомӯзи ин донишманду сиёсатмадори варзидаро мӯҷиби таҳкими арзишҳои олии миллӣ меҳисобад.

Фишурдаи маърузаю мулоҳизаҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби «Чехраҳои мондагор», ки ба муносибати 25-солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расид, оварда шудаанд, ки ифодагари эҳтирому иродати бепоёни Раҳбари мамлакат ба аллома Бобочон Ғафуров аст.

Дар ин асар Бобочон Ғафуров 23-умин чехраи таърихӣ аз 25 чехраи мондагори миллати тоҷик мебошад. Мақолаи аввалини ин бахши китоб, ки ба Бобочон Ғафуров бахшида шудааст, «Фарзанди фарзонаи миллат» унвон дошта, бо ин ҷумла оғоз мегардад: «Дар таърихи ташаккули ҳар як халқу миллат бузургоне ҳастанд, ки номи онҳо дар ҳеч даври замон аз хотираи мардум фаромӯш намешавад» (17, 328).

Раҳбари давлат дар ин навиштаи хеш аллома Бобочон Ғафуровро бо ифтихор «фарзанди фарзонаи миллат, «ходими номдори давлатию сиёсӣ ва Қаҳрамони Тоҷикистон» меномад (17, 328). Ҳамзамон оид ба қору пайкори ин донишманди беназир ёдовар шуда, нақши ӯро дар бунёди мактабу маориф, рушду нумӯи фарҳанг, таъсиси муассисаҳои илмиву маърифатӣ, аз қабиле ташкили Донишгоҳи

давлатии Тоҷикистон (1948), Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон (1951), Донишгоҳи политехникии Тоҷикистон (1954), тарбияи кадрҳои соҳибунвон, мутахассисони варзида ва дигар корҳои судманд носутурданӣ арзёбӣ мекунад.

Масъалае, ки дар ин мақола бо тамоми муҳиммияташ аз тарафи Сарвари мамлакат баррасӣ мешавад, фаъолияти илмию таҳқиқотии Бобочон Ғафуров аст, ки ба эҳёи таърихи тоҷикон нигаронида шуда буд.

Бино ба таъкиди Пешвои миллат бо вучуди иҷрои вазифаҳои масъули давлатӣ Бобочон Ғафуров «инкишофи фарҳанги ҷумҳуриро шахсан зери назорати доимии худ қарор дода буд, ҳамзамон таҳқиқоти илмӣ хешро пайваста давом меод» (17, 329).

Аз ин мулоҳизаҳои муаллифи «Чехраҳои мондагор» аён мешавад, ки аллома Бобочон Ғафуров аз ибтидои солҳои 40-уми асри гузашта хишти асоси тоҷикшиносиро маҳкам гузошта буд. Инро нашри китоби ӯ «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» (1947) бо забони тоҷикӣ собит менамояд. Муаллифи дар он солҳо ҷавони ин асар таърихи тоҷиконро яктарафа наомӯхт, балки заминаҳои таърихии ташаккули таҳаввули қавмҳои дигари маскун дар сарзамини Хуросону Моваруннаҳр ва ҳусни ҳамҷаворӣ онҳоро бо давлати Ҳинду Чин, Юнону Рум, Турку Араб бо санадҳои қотеи илмӣ фаро гирифт. Ба тадқиқи масоили вобаста ба аҷдоди худ тавре шуғл варзид, ки ҳастии воқеии халқу қавми дигарро зери суол набурд ва одилонаю мунсифона ба пурсишҳо таърих ҷавоб гуфт.

Дар ҳақиқат, ин бесабаб набуд, зеро 24-уми апрели соли 1944 муҳаққиқи мазкур дар сессияи якуми илмӣ филиали Тоҷикистони Академияи илмҳои ИҶШС дар мавзӯи «Гузаштаи бои таърихи халқи тоҷик мукамал омӯхта шавад» маъруза намуда, заминаи тоҷикшиносиро пайрезӣ карда буд. Хушбахтона, ба василаи китоби «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» ва осори минбаъдаш ҳадафи аслии ӯ «ба оламиён исбот намудани он нукта буд, ки тоҷикон қадимтарин сокинон ва соҳибони ҳақиқии ин марзу бум буданд ва ҳастанд» (17, 330).

Хидматҳои бесобиқаи илмӣ Бобочон Ғафуровро Президенти мамлакат боз дар он мебинанд, ки баробари таъин шудан ба вазифаи директори Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ (1956) муҳаққиқи ёдшуда истеъдоди созмондиҳии хешро равшану густурда зоҳир кард ва қобилияту истеъдоди пажӯҳандагӣро барои аҳли илми замон маълум сохт. Ин буд, ки бо ташаббуси Бобочон Ғафуров солҳои 1957-1966 лоиҳаи мавзӯи «Шарку Ғарб» таҳия ва амалӣ гардид. Дар ин муддат бо мақсади омӯзиши тамаддуни халқҳои олам ӯ дар таҳия, пешниҳод ва татбиқи лоиҳаи ёдгардида, ки маблағгузори сарпарастии он ЮНЕСКО буд, саҳмгузори намуд. Зимнан мавзӯи бисёр муҳимро таҳти унвони «Омӯзиши

тамаддуни Осиёи Марказӣ» ба ин созмони бонуфузи умумичаҳонӣ манзур сохт.

Муаллифи «Чехраҳои мондагор» таъкид месозад, ки ин лоиҳа равзани мунаввареро барои тадқиқи мероси қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва наву навтарини халқҳои Осиёи Марказӣ, бавижа тоҷикон боз кард. Баробарин, ширкату маърузаҳо дар конфронсу ҳамоишҳои байналмилалӣ оид ба фарҳангу таърихи ин минтақа вай аз ҳастии ибратомӯзи тоҷикон мужда расонид: «Конфронсҳои байналмилалии ЮНЕСКО оид ба таърих, бостоншиносӣ ва фарҳанги Осиёи Марказӣ дар замони Кӯшониён, доир ба таърихи интишори афкори ҷамъиятӣ дар Осиёи Марказӣ, роҷеъ ба мутобиқсозии таҳқиқоти бостоншиносӣ ва ғайра, ки бо ташаббус ва ширкати фаёлонаи Бобочон Ғафуров дар Душанбе, Деҳлӣ ва Кобул баргузор шуда буданд, дар омӯзиш ва тарғиби фарҳанги ғании халқҳои ин сарзамин иқдоми ҷиддӣ ва муассир гардиданд» (17, 332).

Ҳосили ҳамин гуна талошҳои судманд буд, ки Бобочон Ғафуров ковишҳои илмӣ, конфронсу машваратҳои байналмилалии таҳқиқотӣ, муколамаи тамаддунҳо, пайванди дӯстию рафоқати олимону донишмандони сатҳи ҷаҳониро асоси сулҳи пойдори ҷаҳонӣ баршумурд. Интиҳоб шудани ӯ ба ҳайси муовини раиси Кумитаи шӯравии ҳамбастагӣ бо мамолики Осиё ва Африқо, узви Кумитаи шӯравии муҳофизати сулҳ ва Комиссияи Иттиҳоди шӯравӣ оид ба корҳои ЮНЕСКО, инчунин сазовор гардиданаш ба унвони доктору профессори ифтихории якҷанд донишгоҳҳои бонуфузи олам, медали тиллои Шӯрои умумичаҳони сулҳ, Ҷоизаи байналмилалии ба номи Ҷавохирлаъл Нехру маънои онро медиҳад, ки ин олими тавонои тоҷик на танҳо шиносонандаи илми асил буд, балки ҷустуҷӯҳои муҳаққиқона, баҳсҳои беғаразона ва муштараку муттафиқона омӯхта ни донишу ҳикмат, таҷриба, фазилат ва маҷмӯан, сарнавишти ҷисмонӣ рӯҳонӣ халқҳоро омили ваҳдати мардуми олам ба шумор меовард.

Пешвои миллат барҳақ дар ин мақола ёдрас мешавад, ки аллома Бобочон Ғафуров дар байни пажухандагони тамоми қитъаҳои олам дӯстон дошт ва дар заминаҳои ҳамкорию шомил будан ба даҳҳо ҷамъиятҳои илмӣ хориҷӣ илмро шаҳпули пайванди тамаддунҳо меҳисобид.

Маҳз бо эҳтимоми олими мазкур нимаи дуҷуми солҳои 50-уми асри XX илми тоҷикшиносӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ вусъат пайдо карда, асари «Таърихи халқи тоҷик» дар се ҷилд солҳои 1963-1965 дар шаҳри Маскав ба таъб расид. Бобочон Ғафуров ҳамчун муҳаққиқи ҷаҳоншумул тавонист, ки соли 1972 дар пойтахти Иттиҳоди Шӯравӣ, бо забони русӣ «шоҳасари безавол»-аш «Тоҷикон»-ро интишор диҳад (17, 333).

Нигорандаи мақолаи «Фарзанди фарзонаи миллат» китоби бунёдии академик Бобочон Ғафуровро бо чунин гуфтори ҳақимона

тақдир менамояд: «Тоҷикон» воқеан шиносномаи миллат аст. Ин шоҳасари безавол, ки самараи меҳнати сисолаи олим аст, аз ҷумлаи таҳқиқоти бунёди ва фарогирандаи таърихи халқҳои Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Ин асар, барҳақ, китоби рӯимизии ҳар як фарди соҳибмаърифати тоҷик мебошад ва барои ҳудогоҳии миллӣ ва рушди тафаккури таърихии мардуми мо чун обу ҳаво зарур аст» (17, 333).

Дар идомаи тақрири ҷойгоҳи баланди китоби «Тоҷикон» муаллиф ба кулли тоҷикистониён, бахусус, насли наврасу ҷавони мамлакат мурочиат намуда, таъкид месозад, ки «омӯхтани таърих танҳо барои дониستاني гузашта нест, балки он барои имрӯз ва шукуфоии фардо ҳар миллату давлат зарур аст. Яъне миллат бояд аз гузаштаи худ–ҳоҳ дурахшон бошад, ҳоҳ тира – сабақ бигирад ва дурнамои ояндашро муайян созад» (17, 333)

Ҷанбаи дигари мақолаи ёдшуда ёдоварии хидматҳои Бобочон Ғафуров ҳамчун сарвари ҷумҳурӣ чихати рушди иқтисодиёту иҷтимоӣ, саноат, кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти ҷомеа мебошад. Дар ин бахши мақола муаллиф аз муҳочирати дохилии солҳои 20-30-юм оғозгардида ва дар солҳои баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ идомаёфта сухан мегӯяд. Ин ҷо санади илмӣ зикр мегардад, ки «танҳо дар давоми панҷ соли баъдичангӣ аз ноҳияҳои кӯҳистони Қаротегин, Бадахшон, Кӯлоб, Зарафшон 18 ҳазор оилаҳои деҳқонон ба водии Вахш Хатлон ва Дилварзин кӯчонида шуданд, ки онҳо дар инкишофи босуръати хоҷагии халқи Тоҷикистон нақши муҳим гузаштанд. Бобочон Ғафуров зимни сиёсати муҳочиркунии дохилӣ, пеш аз ҳама, инкишофи минбаъдаи иқтисодиёт ва ҳаёти иҷтимоии ҷумҳурӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии халқ, муттаҳид намудани қувваҳои меҳнативу эҷодӣ ва ягонагии мардуми тоҷикро дар назар дошт» (17, 331).

Дар ин қисмати мақола доир ба сохтани ба истифода додани корхонаҳои коркарди пахта дар Уялӣ ва ноҳияи Ҷаббор Расулов, комбинати коркарди маъдани Тақоб, заводи зарфҳои шишагии Хучанд, фабрикаи кешбофии Душанбе, заводи механикии Конибодом, комбинати маводи сохтмони Вахш ва даҳҳо коргоҳу муассисаҳо дар замони котиби якуми Кумитаи марказии Ҳизби Коммунисти Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистон будани Бобочон Ғафуров ишора шудааст (17, 331).

Дар мақола омадааст, ки дар тамоми самту соҳаҳои фаъолият Бобочон Ғафуров ба арзишҳои умумибашарӣ арҷ мегузошт ва нисбат ба ҳар гуна зухуроти миллатгарой, ақидаҳои шовинистӣ ва ҷудоандозӣ оштинопазир буд.

Нуктаи воло ва барои ҳар як тоҷик азиз аз ин мақола ин аст, ки Сарвари давлат «Тоҷикон»-ро қувваи заволнопазир дар болоравии худшиносию ҳудогоҳии миллӣ баршумурда, маҳз ҳамин шоҳкори

илмиро мӯчиби сазовор гардидани Бобоҷон Ғафуров ба унвони олии Ватан – Қаҳрамони Тоҷикистон медонад.

Мақолаи дуҷуми Пешвои миллат оид ба Бобоҷон Ғафуров «Олими тавоно ва арбоби барҷастаи сиёсиву давлатӣ» ном дорад. Нигоранда дар навиштаи худ ёдовар мешавад, ки ин марди тавоно «бо часорати сиёсиву илмӣ дар паҳлӯи Садриддин Айнӣ истода, барои хифзи номи неки миллати тоҷик, аз таҳрифи бадқасдона ҳимоя кардани таъриху фарҳанги пурғановати он қарзи фарзандии худро дар назди халқу Ватани азизаш сарбаландона адо намуд» (17, 336).

Муаллиф барҳақ ва мавқеъшиносона гӯшзад менамояд, ки академик Бобоҷон Ғафуров тавассути таҳқиқоти густурдаи тоҷикшиносии хеш ва овардани даҳҳо далелу бурҳони қотеи илми собит месозад, ки миллати фарҳангсозу тамаддунофарӣ тоҷик ҳеҷ гоҳ ба таърихсозии бузургтарошӣ ниёз надорад. Барои тасдиқи гуфтори хеш муаллиф аз корномаҳои ибратомӯз ва талошҳои меҳанпарастонаи қаҳрамонони халқи тоҷик ёд мекунад.

Дар мақола мақому ҷойгоҳи баланди китоби «Тоҷикон» батакрор таъкид гардида, он ҳамчун таҳқиқоти мукамал ва академӣ доир ба яке аз қадимтарин халқҳои олам арзёбӣ шудааст. Ёдкарди ҷумлаи зеринро дар ин ҷо хеле бамаврид мешуморем: «Ин асар шуълае буд, ки ба саҳифаҳои торику фаромӯшгаштаи таърихи миллати тоҷик равшанӣ андохта, падидаҳои худшиносӣ, ифтихори миллий ва ҳофизаи таърихии мардумро бедор намуд ва ба фарзандони бедордилу фидой рӯҳи тоза бахшид» (17, 338).

Бино ба ақидаи Пешвои миллат аллома Бобоҷон Ғафуров зимни мактаби таърихнигории хеш усулро пеш гирифт, ки аз равиши кори баъзе аз муҳаққиқон, ки пойбанди ғояҳо ва маҳдудияту таассуби он даврон гардида бурданд, имтиёзи ҷиддӣ дошт. Муҳаққиқ раванди ба халқи ягона табдил додани халқу миллатҳои гуногунро, ки хоси бархе аз олимони буд, умуман қабул надошт. Дуруст аст, ки «академик Ғафуров таърихи тоҷикон ва дигар халқҳои Осиёи Марказиро дар қаринаи таърихи умумиаврупоӣ ва умумибашарӣ тадқиқ карда, худро чун муаррихи авруосиёии замони нав муаррифӣ намуд» (17, 338).

Нуктаи бисёр арзишманд ва аз назари илмӣ муҳкам дар ин мақола боз ин матлаб аст, ки Бобоҷон Ғафуров зимни тадқиқоташ мушаххас мегардонад, ки тоҷикон дар ҷараёни ташаккули таърихии худ баробари паси сар намудани роҳи пуршебу фароз бар асоси «ду тамаддуни бузурги ҷаҳонӣ – тамаддуни ориёӣ ва тамаддуни исломӣ арзишҳои пурқимату ҷовидонаи маънавию моддиро эҷод карданд ва дар ҳар даври замонҳо рисолати тамаддунофарӣ ва фарҳангсозиро иҷро карда, онро то имрӯз идома медиханд» (17, 340).

Мачмӯан, аз таҳлилҳои Пешвои миллат бармеояд, ки ба академик Бобочон Ғафуров зиёда аз 400 рисолаву мақолаи илмӣ тааллуқ до-
рад.

Дар бахши сеюми мулоҳизаҳои Раҳбари мамлакат оид ба Бобо-
чон Ғафуров, ки нисбат ба ду мақола мухтасартар аст, ҳамон оҳанги ифтихори муаллиф аз корномаҳои пандомӯзонаи ӯ баландта-
ру муассиртар садо медиҳанд. Эшон таъкид месозад, ки ин муҳаққиқ
обрӯи ҷаҳонӣ дошт, вале аз тамоми ҷоизаҳо, нишонҳо, унвонҳо ва
ифтихороти дигари давлатӣ ва илмӣ мукофоти бузургтарин сарба-
ландии кишвару Ватан ва тоҷику тоҷикистониён буд» (17, 342).

Хонандаи хушманди матни суханронии маърузаҳои Президенти
мамлакат дармеебад, ки дар нигоришоти мавсуф Бобочон Ғафуров
ба ҳайси мураббии шоирону нависандагон, олимон ва сиёсатмадо-
рон чилвагар мешавад: «Бобочон Ғафуров пас аз Садриддин Айнӣ
ягона шахсе буд, ки қувваҳои эҷодие чун Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо
Турсунзода, Абдуғанӣ Мирзоев, Раҳим Ҷалил, Ҷалол Иқромӣ, Мир-
саид Миршакар, Муҳаммад Осимӣ, раҳбароне чун Турсун Улҷабоев,
Назаршо Додхудоев, Ҷаббор Расулов, Абдулаҳад Қаҳҳоров ва даҳҳо
шахсиятҳои сиёсӣ ва фарҳангиро сарвару раҳнамо шуда, барои
бақои давлати мо, забону фарҳанги бостонии мо ва шуҳрати ҷаҳонӣ
пайдо кардани ин илму фарҳанг хидматҳои бебаҳо кардааст» (17,
343).

Арҷгузориҳои бепоёни Пешвои миллатро нисбати академик Бо-
бочон Ғафуров хондаву эҳсос намуда, кас дармеебад, ки воқеан ҳам
ҳамон корномаеро, ки он муҳаққиқ ва сиёсатмадор дар замони
шӯравӣ анҷом дода буд, бо шуқуҳо салобати хосса, диди амиқи
худогоҳию ҳештаншиносӣ, эҳтиромӯ муҳри густурда, ватанпарастии
гарму сӯзон, хиради азалию зақои табъ Сарвари давлати тоҷикон
дар марҳалаи нави таърихӣ иҷро намуда меоянд.

Аз ин рӯ, мақолаю маърузаҳои фарогири Пешвои миллат, муҳ-
тарам Эмомалӣ Раҳмон перомуни зиндагиномаю асарҳои ҷовидонии
аллома Бобочон Ғафуров роҳи шинохти ғафуровшиносӣ ва тоҷик-
шиносиро дар замони соҳибистиклолӣ суфтаю ҳамвор сохта, боиси
ангезаву таҳаррукоти созандаи пажухандагии муҳаққиқони ҷавону
худогоҳ хоҳанд шуд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Э. Раҳмон. *Ҷаҳраҳои мондагор*//Э.Раҳмон. –Душанбе: ЭР-граф,
2016. – 364 с.

ТАДЖИКОВЕДЕНИЕ В СВЕТЕ ИССЛЕДОВАНИЙ М. С. АНДРЕЕВА

Значительный вклад в таджиковедение 1-й половины XX в. внёс член-корреспондент Академии наук СССР, академик Академии наук Узбекской ССР, Заслуженный деятель науки Таджикистана и Узбекистана Михаил Степанович Андреев (род. 24 октября 1873 г. в Ташкенте. 10 ноября 1948 г. в Сталинабаде – Душанбе). По объёму и значимости произведенных им исследований мало кто из таджикологов ему равен. Он был археологом, путешественником, языковедом, историком, этнографом, дизайнером, искусствоведом, неплохим рисовальщиком и фотографом. Сам же он писал, что «вступал в жизнь, скорее как скромный лингвист».

М. С. Андреев, несомненно, был первопроходцем во многих указанных областях и основоположником новых направлений в науке XX в. Он много работал над проблемами изучения таджикского, ягнобского и памирских языков, был уверен, что природу и основы культуры таджикского народа следует искать в сохранившемся наследии жителей верховьев Пянджа.

Его тонкий вкус позволил собрать великолепные коллекции костюмов, народного искусства, различных орудий труда, другие изделия, которые он, будучи первым их открывателем, представлял в музейных экспозициях, на различных выставках. Ныне его коллекции, включающие произведения народного искусства таджиков, украшают музеи Таджикистана, России, Казахстана и Узбекистана.

М. С. Андрееву принадлежит честь создания Кабинета этнографии (1947 г.), а также Музея этнографии и археологии при Таджикском филиале Академии наук СССР, который с 1949 г. по настоящее время носит имя ученого.

Большая часть собранных М. С. Андреевым материалов и коллекций легли в основу 54 опубликованных им трудов, 8 из которых были изданы уже после смерти ученого при содействии его жены и коллеги, известного исследователя Центральной Азии Антонины Константиновны Писарчик¹.

Неутомимый путешественник, знавший все перевалы, дороги и обходные пути малоизвестных и труднодоступных регионов Центральной Азии М. С. Андреев оставил богатейшей этнографический

---

¹ М. С. Андреев. О собранном мною в разное время (начиная с конца XIX в. по 1942 г.) материале по языку и быту народов Средней Азии, до сих пор еще не изданном и б.ч. не подготовленном к изданию. ИИАЭ АН РТ. Опись №, ед.хр. 81.-С.1.

материал. Множество выявленных им интересных письменных источников, изделий ремесла представляют собой истинные раритеты.

В архиве Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана (ИИАЭ НАНТ) сохранились более 3000 листов и около 1000 единиц фотографий, рисунков, планов, простых и стеклянных негативов, эстампажей, привезенных ученым из путешествий и научных экспедиций на Памир (1902 г.), в Индию, Гималаи (1902 г.), в Таджикистан (1925 г.), Афганистан (1926 г.). Другие сделаны в Ягнобе и Хуфе в 1927-1929 г., и при обследовании народной архитектуры старого Ташкента 2-й половины XIX-XX в., Нурата, Гиссара (1935г.-1937 гг.), Бухары (1940-1941 гг.).

Большая часть архивных документов М. С. Андреева посвящена изучению Памира, и прежде всего этнологическим изысканиям в долине Хуф, расположенной на высоте около 3000 м. над уровнем моря. Все сохранившиеся документы представляют особый научный интерес вне зависимости от их объема в силу своей уникальности, ведь возраст некоторых из них насчитывает более ста лет. Кроме того, в собрании архива имеется несколько машинописных копий фундаментального труда «Таджик долины Хуф»¹, которые подготовила к изданию его жена и коллега А. К. Писарчик после смерти автора.

М. С. Андреев писал: «Я побывал на Памирах, кажется, всего семь раз, но, к сожалению, не всегда имел возможность оставаться там для сбора научного материала»². Он сам признавался, что «долина Хуф, административно входящая в состав Рушана, была настолько изолирована, что я оказался первым европейцем, узнавшим об ее существовании и проникшим туда впервые в 1907 г.»³

А. К. Писарчик вспоминала о том, что М.С. Андреев очень любил путешествовать, заниматься сбором этнографических материалов. В 1943 г., когда ему исполнилось 70 лет, он, несмотря на тяжелейшие недуги, предпринял труднейшую поездку в долину Хуф,⁴ исследованием которой занимался около полувека (с 1901 г. до последнего дня своей жизни, 1948 г.)

В первой главе первого тома книги «Хуф и самоназвание хуфцев» М. С. Андреев писал, что в разговоре с хуфцами они немало не ко-

---

¹ ИИАЭ НАНТ, Фонд М. С. Андреева. Опись №1, ед.хр. № 40,48,50,78 и др.

² Обращение М.С. Андреева к директору ИЯЛИ УзФАН СССР. ИИАЭ АН РТ. Фонд М. С. Андреева. Опись №1, ед.хр. №22.-С. 5.; Додхудоева Л. Научное наследие А.А. Семенова и М.С. Андреева. Архивные документы.-Душанбе, 2013.-С. 82-83.

³ Андреев М.С.Таджик долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи). Подготовка к печати, примечания, дополнения А.К. Писарчик//Под ред. А. К. Писарчик. Отв. ред. А. А. Семенов. -Вьп.2. -Сталинабад, 1958. -С.6.

⁴ Синицына Л. Звезды светят всем. -Душанбе, 1966-С.49.

лебясь, объявляли себя «настоящими таджиками», более чистыми даже, чем живучие ниже их по течению реки Пянджа и говорящие на современном таджикском языке. «Асли тоҷик мо ҳастем» – «Настоящие таджики – это мы» - говорили они.¹

Наиболее точно охарактеризовали значимость классического труда М. С. Андреева «Таджики долины Хуф» его редакторы академик А. А. Семенов и доктор М. С. Писарчик, которые заключили: «...без преувеличения настоящая монография является своеобразной энциклопедией старого быта таджиков, а, частично, и других среднеазиатских народов, с которыми таджики были связаны историческими судьбами».²

М. Андреев окончил Туркестанскую учительскую семинарию, где его учителем был известный востоковед В. П. Наливкин.³ По ее окончании в 1893 г. М. С. Андреев являлся волостным Джетыуской волости, работал в Ходженте «заведующим вечерними курсами для местного национального населения». Он продолжал посещать различные места Туркестанского края, усердно занимаясь собиранием археологических и этнографических данных, о чем свидетельствуют архивные документы 1894-1899 гг.⁴ Среди них можно найти записи представлений таджиков и киргизов о суевериях и природных явлениях.

М. С. Андреев работал секретарем при доверенном лице императора, чиновнике особых поручений Министерства внутренних дел России А. А. Половцове, командированном в 1896 г. в Ташкент.⁵ С ним в 1897 г. М. С. Андреев совершил поездки по Закавказью и Закавказью, затем в Санкт-Петербург, где познакомился с известными исследователями Востока С. Ольденбургом, В. Радловым и К. Залеманом.

К. Залеман, восхищавшейся «лингвистическим слухом» М. С. Андреева и его прекрасным знанием быта и языков народов Средней Азии во многом помог ему определиться с будущим направлением научной работы. Он обратил внимание ученого на своеобразие быта

---

¹ Андреев М.С. Таджики долины Хуф. Вып.1. -Сталинабад, 1953.-С. 42.; Андреев М. С. Таджики долины Хуф. (Верховья Аму-Дарья). Вып.1. -Сталинабад, 1953.-С. 5

² Подробно о семинарии и учебе в ней М.С. Андреева см.: Германов В.В. Туркестанская учительская семинария и организация первой в Средней Азии лингвистической лаборатории//Просвещение-православие-Восток. Четвертые научно-просветительские чтения памяти святых равноапостольных Кирилла и Мефодия, просветителей славянских. 20 мая 2011. Сб. материалов.-Ташкент, 2011.-С.20-38

³ ИИАЭ НАНТ. Фонд М. С. Андреева. Опись №1, ед.хр. №4.

⁴ А. А. Половцове и сотрудничестве с ним М. С. Андреева см.: Германов В. «Туркестанский след» династии Половцовых. А. Половцов-Второй и Михаил Андреев//Восток свыше. Духовный, литературно-исторический журнал.-Вып. XXVI.-Ташкент, 2012.-С. 94-98.

⁵ Германов В. «Туркестанский след». -С.96.

и языков горных таджиков, проживавших в малодоступных для европейцев регионах и почти неизвестных западной академической науке. М. С. Андреев, в то время не имевший возможности посетить эти края, начал собирать первые сведения о горных таджиках у информантов, приезжавших на заработки в Ташкент и Ферганскую долину.

В 1902 г. М. С. Андреев дважды сопровождал А. Половцова в Памирские бекства в связи с беспорядками в Вахане, о чем сохранились сведения политического агента в Бухаре А. Черкасова.¹ Важным научным результатом поездки стала совместная с А. А. Половцовым публикация по этнографии Ишкашима и Вахана.²

Примечательна история, связанная с домом, который подготовил М. С. Андреев для своего начальника А. А. Половцова в Ташкенте, используя основы восточного дизайна.³ Как известно, к его оформлению ученый привлек местных среднеазиатских ремесленников, среди которых были мастера из Самарканда, Бухары и Ходжента, что позволило ему воплотить «дух Востока». Впоследствии его неоднократно просили дать информацию об исторической реконструкции этого здания.

1904 г. был ознаменован для М. С. Андреева выходом литографского издания «Хуфский язык. Таблицы глаголов», корректура которого с многочисленными замечаниями самого ученого хранится в этнографическом архиве.⁴ В 1907 г., во время отпуска, М. С. Андреев прошел пешком вместе с П. А. Половцовым, братом своего руководителя генконсула А. А. Половцова из Кашгара через Гималаи, хребет Кара-Корум в Западный Тибет, а оттуда, проехав Яркент, Ташкурбан, Вахан, Шугнан и Восточный Памир, в долину Ферганы. В 1914 г. М. С. Андреев возвращается из Индии в Россию через Кашмир, Ладак, Восточный Туркестан, Памир.

Вернувшись в Туркестан М. С. Андреев с 1914 по 1918 гг. работал инспектором народных училищ Ходженского и Джизакского уездов Самаркандской области Туркестанского края⁵. А. К. Писарчик утверждает, что за четыре года работы ему удалось увеличить количество образовательных учреждений с 11 до 52, а численность учащихся – в десять раз.⁶

Известно, что М. С. Андреев с 1895 г. по 1917 г. принимал самое

---

¹ Андреев М. С., Половцов А. А. Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии. Ишкашим и Вахан. 1902. Сборник Музея Антропологии и Этнографии. -Т.9.- СПб, 1903 г.

² Дом был куплен у ташкентского купца Иванова. Архитектором перестройки был А. А. Бурмейстер.

³ ИАЭ НАНТ. Опись №1, ед. хр. №19,42.

⁴ ИИАЭ НАНТ. Фонд М.С. Андреева. Опись №1, ед. хр. №5.

⁵ А. К. Писарчик, М. С. Андреев. С.9.

⁶ ИИАЭ НАНТ Фонд. М. С. Андреева. Опись №1, ед. хр.№64.

активное участие в работе Туркестанского кружка любителей археологии, который был создан в Ташкенте, проводил раскопки в Исфаринском районе. В 1916 г. он совершает поездку в Нуратинские горы Джизакского уезда и фиксирует образцы речи таджиков.¹

После революции и смены политической власти в 1917 г. его назначили комиссаром народного образования Ходжентского уезда, и он по-прежнему успешно совмещал педагогическую деятельность с научными изысканиями. М. С. Андреев активно участвовал в создании первых вузов Средней Азии. В 1918 г. он стал преподавателем персидского, таджикского языков в САГУ, а затем ректором Туркестанского восточного института (1918-1920 гг.), в 40-е гг. XX в. продолжал преподавать различные курсы (таджикский язык, этнография) на восточном факультете САГУ.²

В 1921 г. была образована Комиссия по изучению племенного состава России (с 1922 г. СССР), Туркестанский отдел которого возглавлял выдающийся исследователь В. В. Бартольд. Под эгидой данной организации была проведена экспедиция под руководством М. С. Андреева в Самаркандскую область «для создания этнографической карты Туркестана».³ Помимо дневниковых записей в архиве сохранились и фотографии, сделанные ученым в поездках по Самаркандскому, Каттакурганскому, Джизакскому и Ходжентскому уездам (1921-1922 гг.), в верховья Чирчика (1923 г.), в Матчу, Каратегин, Гиссар и Ягноб (1924 г.). Существуют и эстампажи эпиграфических надписей на камнях, которые были сделаны им в Матче, в кишлаках Есиз, Оббурдон, Пальдорак с 30 июля по 8 сентября 1924 г.⁴

М. С. Андреев был одним из группы ученых (И. И. Зарубин, Н. Г. Маллицкий, Л. В. Ошанин, А. А. Семенов и др.), осуществивших большую работу по сбору подготовительных материалов к национально-государственному размежеванию Средней Азии в 1924 г. В 1925 г. в Ташкенте он вместе с другими исследователями становится учредителем и членом правления «Общества для изучения Таджикистана и иранских народностей за его пределами», одновременно возглавляя его историко-филологический и этнографический отделы.⁵

При содействии Общества Туркестанского комитета охраны

---

¹ ИИАЭ НАНТ Фонд М. С. Андреева. Опись №1, ед.хр. №11.

² Андреев М.С. Некоторые результаты этнографической экспедиции в Самаркандскую область в 1921 г. // Изв. Турк. Отдела Русск. Географ. Общ-ва-т. XV11.- Ташкент, 1925.-С. 121-140.

³ ИИАЭ НАНТ. Фонд М. С. Андреева. Опись №1, ед.хр.95.

⁴ Андреев М.С. По Таджикистану. Краткий очерк о работах этнографической экспедиции в Таджикистане в 1925 г. -Ташкент, 1927. Предисловие.

⁵ Андреев М.С. Орнамент горных таджиков верховьев Аму-дарьи и киргизов Памира. -Ташкент, 1928. Фотоколлекция №1, инв. №9, 46.

памятников старины, революции и искусства им было проведено немало экспедиций в Таджикистане. Так, в 1925 г. под руководством М. С. Андреева была осуществлена четырехмесячная поездка по маршруту Ташкент -Ура-Тюбе-долина Зеравшана-Ягноб-Анзобский перевал – Душанбе – Каратегин – Дарваз – Припамирье – Памир – Ош. Итогом экспедиции явился сбор богатейшей этно-графической коллекции, а также образцов великолепной резьбы по дереву (Искодарский михраб, колонна из Курута и др.). В 1925 г. он устроил выставку в Княжеском дворе в Ташкенте, где представил коллекцию собранных им в верховьях Пянджа образцов вышивки таджиков и киргизов, вязанных памирских чулок *Джурабов*.¹

Страсть к коллекционированию раритетов будет владеть М. С. Андреевым всю его жизнь, и позже, работая в музеях Таджикистана, Узбекистана и Казахстана, ученый будет постоянно пополнять их коллекции произведениями народного искусства. Всего им было собрано 129 коллекций предметов ремесленного производства. Например, музею этнографии Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана он предоставил 350 изделий из долины Хуфа: орудия труда, предметы местных промыслов, украшения и т.д.

В 1926 г. М. С. Андреев осуществил поездку в Афганистан в качестве старшего драгомана-переводчика советско-афганской комиссии отдела Среднего Востока НКВД СССР и одновременно проводил сбор сведений по языку и быту таджиков долины Панджшера.²

Под эгидой «Общества по изучению Таджикистана и иранских народностей за его пределами» и Средазкостариса в 1927 г. М. С. Андреев возглавил экспедицию в Ягноб, а в 1929 г. - на Памир (долину реки Хуф). В этом же году за свою научную деятельность он был удостоен золотой медали Географического общества СССР.

Ягнобу, который он называл «своего рода человеческой «Беловежской пушей»,³ посвящены материалы, касающиеся языка, этнографических особенностей жилища, плана селений, утвари, орудий труда.⁴ Ученым были также подготовлены таблицы ягнобских глаголов.⁵

---

¹ ИИАЭ НАНТ. Фонд М.С. Андреева. Опись №1, ед.хр. №67.

² М.С. Андреев. О собранном мною в разное время (начиная с конца XIXст. по 1942 г.) материале по языку и быту народов Средней Азии, до сих пор еще не изданном и б.ч. не подготовленном к изданию. ИИАЭ АН РТ. Опись №1, ед.хр. 81.-С.5.

³ Ягнобские тексты: С прил. ягнобско-рус. словаря//Сост. М. С. Андреев, В. А. Лившиц, А. К. Писарчик.- Москва, Ленинград, 1957; Материалы по этнографии Ягноба: (Записи 1927-1928 г).- Душанбе, 1970.ИИАЭ НАНТ.Фонд М. С. Андреева. Опись №1, ед.хр. № 17,28,29,45,46,58,100,101 и др.

⁴ ИИАЭ НАНТ.Фонд М.С. Андреева. Опись №1, ед.хр. №14, 27, 70, 71.

⁵ ИИАЭ НАНТ. Фонд М.С. Андреева.Опись №1,ед.хр.94.

М. С. Андреев пользовался непререкаемым авторитетом среди ученых. В 1930 г. в связи «с переходом таджикского языка с арабской графики на латиницу» ученому была поручена весьма важная работа по составлению соответствий традиционных звуков новой транскрипции.¹

В 1930 году он был подвергнут административной высылке в Алма-Ату на 3 года, в 1938 г. - арестован и обвинен в шпионаже, но освобожден 11 июня 1939 года. Находясь в Казахстане, М. С. Андреев преподавал в Казахском педагогическом институте таджикский язык. Он считал, что цель изучения студентами Пединститута в Казахстане языка древних насельников Средней Азии необходима «для правильного понимания и толкования многих терминов, которые вошли в турецкие языки Средней Азии как заимствованные с таджикского языка».²

Позднее М. С. Андреев организовал комплексную экспедицию САГУ, собравшую обширные и разнообразные материалы по Арку (Кремлю) старой Бухары (1940-41 гг). Его настолько ошеломило несметное количество шедевров восточного искусства в древнем городе, что он посчитал возможным назвать его «Римом ислама»³. Монография «Арк (Кремль) Бухары», которую подготовили к печати его соавтор О.Д. Чехович и А. К. Писарчик вышла уже после смерти М.С. Андреева.⁴

До 1947 гг. М. С. Андреев руководил коллективом этнографов Института истории и археологии Академии наук Узбекской ССР и неоднократно выезжал в экспедиции, о чем свидетельствуют его заявления о предоставлении ему командировок в Таджикистан (в Гиссар, Нурек, Оббурдоне, Матчу, Оби Гарм, Ховалинг, Ходжент, Уратюбе, Каратегин и другие районы), а также дневниковые записи ученого.⁵

В 1947 г. по приглашению академика Б. Гафурова М. С. Андреев переехал в Сталинабад (Душанбе), где начал вести активную работу в области этнографических исследований. Одновременно он занимался подготовкой молодых научных кадров, среди которых отметим в будущем известных специалистов Б.Х. Кармышеву, К. Богомолу, Н. Х. Нурджанова, М. Р. Рахимова и др.

---

¹ ИИАЭ НАНТ. Фонд М.С. Андреева. Опись №1, ед.хр. № 74.

² ИИАЭ НАНТ. Фонд М.С. Андреева. Опись №1, ед.хр. № № 25,83,84.

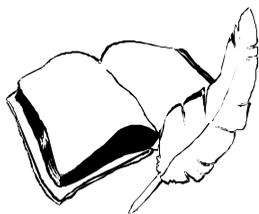
³ Арк (кремль) Бухары в конце XIX - начале XX в//Редактор А. К. Писарчик-Душанбе, 1972 (совм. с О. Д. Чехович). ИИАЭ НАНТ. Фонд М.С. Андреева. Опись №1, ед.хр. № № 34, 39

⁴ ИИАЭ НАНТ. Фонд М.С. Андреева. Опись №1, ед.хр. № № 18,30,52,58.

⁵ Полный список научных публикаций М.С. Андреева и о его жизни и творчестве М.С. Андреева см. Писарчик А.К. М.С. Андреев - СС.20-23, а также А.К. Писарчик. Этнографическая наука в Таджикистане(1920-1990 гг). Подготовка к изданию. Н. Бабаева. -Душанбе, 2002. -С. 56-59.

Дом, где во время экспедиции 1943 г. жил и работал М. С. Андреев, принадлежал хуфцам Мурадали, от его сыну Римаку. По словам последнего, ученый и его команда работали днем и ночью. Сам М.С. Андреев ежедневно встречался со многими стариками, иногда даже спускался в нижние села, собирал этнографические коллекции. Хуфский кузнец Мамадназар вспоминал: «Андреев был очень умным, образованным, интересным собеседником и при этом слишком простым человеком. Он постоянно находился среди народа, спрашивал их обо всем и записывал в блокноте. Бывало так, что он приглашал к себе стариков и беседовал с ними целыми часами. А по ночам при керосиновой лампе, которую он привез с собой в кишлак, переносил все услышанные рассказы на бумагу.....».

Труды М. С. Андреева в области таджиковедения свидетельствуют о том, что мало кто среди исследователей смог проделать такую громадную работу по изучению этнической истории таджикского народа. Статус Михаила Степановича Андреева, как выдающегося таджиковеда, признан специалистами многих стран и закреплен в трудах современных исследователей.

---

*М.А. ҒАЙБУЛЛОЕВ,
Донишгоҳи давлатии Хучанд
ба номи академик Б. Ғафуров*

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ БОСТОНШИНОСИИ ШАҲРИСТОН ДАР ОСОРИ АКАДЕМИК Н. НЕЪМАТОВ

Академик Н. Неъматовро чун мутахассиси маъруфу эътирофшуда оид ба масоили мубрами таърихи халқи тоҷик – ташаккулёбии халқи тоҷик, фарҳанг, тамаддун, шаҳрсозӣ, меъморӣ, санъат мешиносанд ва ӯро ҳамчун давомдиҳандаи корҳои назариявии олимони шинохта В. В. Бартолд, М. С. Андреев, Б. Ғафуров, А. М. Манделштам ме-донанд. Ӯ асосгузори таълимоти ташаккулёбӣ ва даврабандии таърихи тоҷикон ба ҳисоб меравад.

Имрӯз аз саҳифаҳои фаъолияти академик Н. Неъматов метавон авроқи рангини таърихи рушду нумӯи тараққиёти илми археология, кофтукови ёдгориҳои ҷудогона, интишори асару мақолаҳо оид боз-ёфтҳои беназир, тайёр кардани мутахассисони ҷавон, ташкили осор-хонаҳо, ҳимоя ва тармими ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангро сабт кард, ки хизматҳои эшон, беназир аст. (1, 203-229).

Академик Н. Неъматов ба пайроҳаи илм аз давраи донишҷӯи (1944-1948) қадам ниҳода, дар ин чода фаъолияти устуворро дар давраи таҳсил дар аспирантура (1948-1952) пайгирӣ намуда, тавонист бо мушаххасгардонӣ, овардани далелҳои нав, муқоисаи онҳо бо дигар маводу сарчашмаҳо рисолаи тадқиқотиашро дифоъ намояд. (2,15). Академик Н. Неъматов дар натиҷаи тадқиқоти таърихӣ, саҳеҳтараш пажӯҳишҳои бунёдӣ, тавонист ба ин мартаба расад. Ус-тод таҷрибаи шарқшиносону бостоншиносон, фарҳангшиносони Санкт-Петербургро омӯхта, дар мактаби илмӣ эҷодии олимони на-моён аз ҷумла, А. Ю. Якубовский, В. В. Струве, И. А. Обрели, К. В. Тревер, М. И. Артамонов, В. М. Массон, Б. Б. Пиотровский, М. М. Дяконов, А. В. Артсиковский, Б. А. Рибакон, В. Л. Янин, Г. А. Феде-ров-Давидов, Л. Р. Кизласов, Д. Авдусин, М. С. Осимӣ ва дигарон сабақи илмӣ гирад ва тарбия ёбад.

Тоҷикистон, бо ёдгориҳои бостонӣ ва ёдгориҳои меъмориаш хеле бой буд, вале ҳанӯз тадқиқ нашуда буд. Кӯшишҳои алоҳидаи киш-варшиносон ва дӯстдорони таърих оид ба таърихи кӯҳан доштани Тоҷикистон маводи пураарзиши илмӣ дода наметавонистанд. Аз ин сабаб зарурате пеш омад, ки аз соли 1946 фаъолияти экспедитсияи бостоншиносии тоҷику суғдӣ ба фаъолият шурӯъ кунад. Дертар бо-шад, бо ташаббуси Н. Н. Неъматов як ҳайати бостоншиносии Ши-

моли Тоҷикистон (СТАКЭ) таъсис дода шуд. Барои иштирок дар кори ин ҷайат аз марказҳои илмии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ олимони даъват шуда буданд.

Соли 1954 Н. Неъматов дастаи бостоншиносиро барои тадқиқи ёдгориҳои Хучанду Қайроққум таъсис дод. Дар фаъолияти ин ҷайат бостоншиноси варзида А. М. Манделштам низ ширкат дошт. Н. Неъматовро масъалаҳои умдаи таърих ва фарҳанги Уструшана ба худ ҷалб мекард.

Маҳз дар солҳои таҳсил дар аспирантураи шаҳри Санкт-Петербург Н. Неъматов барои ҷамъоварӣ ва ба низом даровардани тамоми маводу сарчашмаҳои дастраскардааш, солҳои 1949-1950 ба кофтуковҳои археологӣ қалъаи Қаҳқаҳа ва дигар ёдгориҳои Шахристон пардохт. Ӯ дар тӯли солҳои 1954-1960 сарвари дастаи Хучанду-Истаравшани экспедитсияи археологӣ Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АИ ҶШС Тоҷикистон, солҳои 1961-1973 сарвари дастаи экспедитсияи бостоншиносии муассисаи номбурда, аз соли 1974 то солҳои 2010 роҳбари экспедитсияи комплекси бостоншиносии Тоҷикистони Шимолиро ба ӯҳда дошт.

Маҳз бо хизматҳои устод Нӯмон Неъматов нахустин малакаи ҳафриёти бостонӣ дар Панҷакенти қадим оғоз шуда, мунтазам таҷрибаи корӣ дар дигар ёдгориҳои бостонӣ сайқал дода шуд. Дар ҳамон солҳои 50-уми асри ХХ Н. Неъматов якҷоя бо А. М. Беленский, О. Г. Болшаков ва дигарон фаъолият бурда, солҳои 1951-1952 якҷоя бо бостоншиносони намоён О. Г. Болшаков ба кофтукови археологӣ яке аз ёдгориҳои нодири Панҷакенти қадим пардохт. Ин ёдгорӣ ба бостоншиносии ҷавон Н. Неъматов имконият дод, ки масъалаи пайдоиши работи Панҷакенти қадимро дақиқ муайян намояд. Сарвари ҳаёти бостоншиносон А. М. Беленский дар яке аз гузоришҳои хеш иброз намуд, ки натиҷаи корҳои кофтуковии солҳои 1951-1953 барои равшан намудани пайдоиши работи ибтидоии асримиёнагӣ марҳилаи муҳим аст. Ба ҳамин тариқ кашфиёти бостоншиносии ҷавон Н. Неъматов як кашфиёти муҳим арзёбӣ гашт.

Солҳои 1954-1955 Н. Неъматов кофтуковҳои археологиро дар Хучанд идома медиҳад. Н. Неъматов ва гурӯҳи бостоншиносон дар деҳаи Сомғор як ҷузъи девори қадими воҳа ва дар деҳаи Маҳраму Ниёзбеки соҳили чапи руди Сир осори як қалъаи қадима ва идомаи девори воҳавиро пайдо намуда ва дар як вақт харитаи ҷойгиршавии онҳоро мурағаб сохтанд (6, 443).

Маҳз дар ҳамин миёнаҳои солҳои 50-уми асри ХХ фаъолияти пурсамари бостоншинос Н. Неъматов дар раванди омӯзиши ёдгориҳои қадима ташаккул ёфт, ки таъсири мактаби бостоншиносии Руссия дар ин роҳ нақшаи устувор дошт.

Фаъолияти дигари назарраси илмии бостоншинос Н. Неъматов боз дар ҳамин аст, ки дар солҳои 60-уми асри ХХ омӯзиши сар то са-

ри ёдгориҳои қадими мавзеи Шахристонро бо мақсади дақиқ намудани маҳалли ҷойгиршавии пойтахти Истаравшани асримиёнагии Бунҷикатро оғоз намуда, зиёда аз 100 харобаҳои қадимаро ошкор сохт. Ба радиҳои ин ёдгориҳо метавон Қалъаи Қаҳақаҳа I, II ва III, Тирмизактеппа, Ҷртақӯрғон, Теппаи Пирмуҳаммад, Чилхучра, Чилдухтарон, Хоняйлов ва дигарбӯро ворид намуд (5, 257-283).

Бозёфти ҳафрийётҳои археологӣ димнаи Бунҷикат ба Н. Неъматов имконият дод, то ба кашфи шоҳқории мусаввараи деворӣ аввали асри миёнагии Қалъаи Қаҳақаҳа I шурӯъ намояд, ки натиҷаи хуб дод. Кофтукӯвҳои археологӣ 200 фирқа ҷӯбҳои қандакориро барои археологҳо пайдо намуд. Ин аст, ки имрӯз санъати Осиёи Миёнаро бидуни мусаввараҳои Бунҷикат, манзараи саҳнаҳои буддоӣ ва антиқиаш тасаввур қардан ғайриимкон аст. Санъати тасвирии Уструшан бо саъю кӯшиши олим Н. Неъматов дастраси оламиён гардид. Дар солҳои 70-уми асри XX ӯ тавонист, дар илми санъатшиносӣ ва фарҳангшиносӣ тавсифи ин бозёфтҳои нодирро собит намояд, ки онҳо дар як қатор асарҳои олим нашр гардидаанд: «Дар бораи санъати тасвирии қасри афшинҳои Уструшан (ахбори қаблӣ)» (1973), «Сайри модаргурги уструшоғӣ» (1973), «Рамзи Рим дар санъати тасвирии Уструшан ва устураи антиқаи Шарқи Қадим» (1973), «Оид ба масъалаи мақоми Шарқ дар ташаккули анъанаҳои афсонавии Рими Қадим» (1974), «Тамоюлҳои антиқӣ дар санъати Уструшан (оид ба гузориши масъала)» (1976), «Нақши муқарнаси сарак аз Қасри афшинҳои Уструшан» (1977), «Аз нав барқароркунӣ ва тавсифи сюжети нақшу нигори толори хурди қасри афшинҳои Уструшан» (1977), «Санъати тасвирии Шахристон: проблемаҳо ва андешаҳо» (1985) ва ғайра. Номбар намудани номгуӣ асарҳои устод худ аз паҳлӯҳои гуногун омӯзишию тадқиқотии шоҳқориҳои уструшонӣ дарак медиҳад.

Дар ҳамин давра зери роҳбарии олим Н. Неъматов як зумра шоҳирдони ӯ А. И. Билолов, А. К. Мирбобоев, П. Т. Самойлик, Т. В. Беляева, Н. Т. Раҳимов ва дигарон ҳафрийёт ва тадқиқот бурда, маводи зиёди моддӣ ва шайъӣ дарёфт намуданд, ки қуҳан будани Хучанди бостониро исбот мекард ва баъди тадқиқот 2500-сола будани Хучанд муайян қарда шуда, соли 1986 бо тантана ҷашн гирифта шуд. Маводи археологӣ ёфташуда, давраҳои таърихӣ Хучанди асрҳои VI-IV пеш аз милодро то ба давраи асрҳои XIX-XX равшан ва барои омӯхтан имкон дод.

Маркази дигари таъриху фарҳанги тоҷик – Истаравшан низ чун Хучанд солҳои тӯлонӣ аз тарафи устод Н. Неъматов объекти тадқиқотӣ археологӣ олим буд, ки бо қандани аввалин жарфҳои (шурф) стратиграфӣ он ҳанӯз соли 1950 шурӯъ қарда буд. Дар ҳафрийётҳои бостонии Истаравшан С. Ш. Марофиев, Х. Муҳитдинов, А. К. Мирбобоев, дертар Н. Т. Раҳимов ҷалб қарда шуданд.

Дар ҳамин давра ӯ бо маводи ёдгории Уструшан – Мунчоқтеппа, ки аз ҷониби худи устод Н. Неъматов ҳафриёт шуда буд, тадқиқот бурда шуд. Маҳсули меҳнаташ соли 1953 ба ҳимояи рисолаи номзадӣ дар мавзӯи «Уструшан дар асрҳои VII-X» ба анҷом расид.

Н. Неъматов бо рисолаи номзадии илмиаш яке аз корҳои асосӣ – кашф ва омӯзиши ҳамаҷарафаи тамаддуни Уструшани аввали асри миёнаро иҷро намуд. Дар ин тадқиқот бо баробарии муайян ва мушаххас намудани мавзеъ ва мавқеи шаҳрҳои аттиқа ва аввали асри миёна, ҷараёни ташаккули фарҳангии аҳолиро низ омӯхт.

Доктори илмҳои таърих, профессор Н. Т. Раҳимов, академик Н. Неъматовро «нахустин кашшофи Уструшан» муаррифӣ намудааст. Маҳз бо кашфиётҳои Н. Неъматов Истаравшани бостонӣ чун яке аз марказҳои бузурги бошукӯҳи фарҳанги қадимаи тоҷик бо намунаҳои олии меъморӣ, истеҳсолоти ҳунармандии тадқиқ қарда, ки он ба коркарди канданиҳои ғойаданоки маҳаллӣ сурат мегирифт, машхур гардид. Дар ин ҳавзаи бостонии тоҷик осори кишоварзии сермаҳсули лалмӣ ва обӣ, чорводорӣи мавсимӣ, оғалии асосаш «вертикалӣ» ва шоҳкориҳои асили санъати тасвирӣ кашф шудаанд ва Уструшан мақоми ҳосаи худро дар маркази тамаддуни Осиёи Марказӣ ишғол намуд. Дар охири солҳои 60-ум аввали 70-уми асри XX дар омӯзиши бостонии Тоҷикистони Шимолӣ корҳои бисёр ба сомон расонида шудаанд. Олими барҷаста Н. Неъматов аз соли 1974 дастаи бостоншиносии Тоҷикистони Шимолиро таъсис медиҳад ва сарвари он мешавад. Неруи ташкилдихандаи кофтуковҳои археологӣ, гурӯҳи бостоншиносон – шогирдони Н. Неъматов буданд.

Дар баробари ин Экспедитсияи комплекси бостоншиносии Тоҷикистони Шимолӣ (СТАКЭ)-и академик Н. Неъматов маркази мактаби тайёрии бостоншиносони баландихтисос дар ҷумҳурӣ ҳисоб меравад. (3,275-283).

Истеъдоди баланди ташкилотчигии корҳои илмӣ – тадқиқотӣ ва ғайрати эҷодкоронаи Н. Неъматов имконият дод, ки чор ёдгории вилоятӣ, таърихӣ-фарҳангии қисми шимолии Осиёи Миёна-Уструшана, Хучанд, Фарғона ва Ҳисор аз тарафи устод ҳамчун объекти археологӣ ва фарҳангӣ омӯхта шаванд.

Саҳми академик Н. Неъматов дар таҳқику гурӯҳбандии фарҳанги бостонии Тоҷикистони Шимолӣ беҳамто буда, даврабандии ёдгориҳои вилоятро аз давраи қадимтарин то ба асри XX асоснок ва мушаххас намуд. Доираи васеи тадқиқотҳои илмӣ таърихшиносӣ, таърихи этникӣ, даврабандии фарҳангӣ-антропологии таърихи халқи тоҷик, беназирии хориқай (феномен)-и тоҷик дар таърих ва тамаддуни ҷаҳонӣ, назарияи археологияи Осиёи Марказӣ, сохтори мафҳумии фанни археология ва боз бисёр дигарҳо аз серпахлӯ ва доманадор будани фаъолияти олим гувоҳӣ медиҳанд.

Эътирофи хизматҳои Н. Неъматов дар соҳаи археология ҷуни-

нанд: Устод ба вазифаи раиси Шӯро оид ба равияи бостоншиносӣ дар «Энциклопедияи советии тоҷик», раиси Шуъбаи ҳифзи ёдгориҳои таърих ва фарҳанги Тоҷикистон, аъзои як қатор шӯроҳои дисертационӣ оид ба ҳимояи рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ, иштирокчи ва маърузачии зиёда аз 120 конфронсо, симпозиумҳо, конгрессҳо (ғайр аз доҳилиакадемӣ, мактабҳои олий, шӯроҳо ва машваратҳо), аз соли 1969 аъзои Шӯрои илмӣ оид ба проблемаҳои археологияи Осиёи Миёна ва Қазоқистон дар Пажӯҳишгоҳи бостоншиносии АУ ИҶШС (имрӯз ФР) инчунин аъзои Комиссияи ҳамкориҳои Шӯравӣ-Ҳиндустон оид ба археология ба ҳисоб мерафт. Устод Н. Неъматов берун аз Осиёи Марказӣ ҳам ҳамчун олими намоён маъруф буд. Ӯ иштирокчи се симпозиуми бостоншиносии ИҶШС-ИМА (Кембрич, 1981; Самарқанд, 1983; Вашингтон, 1986), ду симпозиуми бостоншиносии ИҶШС-Ҳиндустон (Оллоҳобод, 1982; Ишқобод, 1984) ба ҳисоб меравад.

Шогирдони устод Н.Неъматов, ки дар мактаби илмӣ ӯ ташаккул ва обутоб ёфтаанд – дар соҳаи археология Салтовская Е. Д., Марофиев С. Ш., Пӯлотов Ӯ, Раҳимов Н. Т., Мирбобоев А. К., дар равияи этнография Эшонкулов Х. Г., соҳаи меъморӣ С. Мамадҷонова, санъатшиносӣ Соколовский В. М., Майтдинова Г., фарҳангшиносӣ Холиқӣ А, Бӯриев К, санъати мусиқӣ Ҳақимов Н. Г., ҳама соҳиби дараҷаи номзоди илм ва ё доктори илм гашта, дар доҳили кишвар ва берун аз он самаранок фаъолият мебаранд.

Н. Неъматов муаллифи даврабандии нави таърихи иҷтимоӣ-иктисодӣ (форматсионӣ) ва антропологӣ – фарҳангии тоҷикон дар ҳудуди Тоҷикистони таърихӣ ва сотсиуми этнофарҳангии тоҷик мебошад (4,34-78).

Ҳамин тавр, академик Н. Неъматов яке аз чехраҳои шинохтаи илми бостоншиносии тоҷик ва собиқ Шӯравӣ ба ҳисоб рафта, саҳми ӯ дар ташаккул, рушду нумӯи амалия ва назарияи илми археология, тарбияи мутахассисон хеле бузург аст.

Асарҳои офаридаи академик Н. Неъматов барои шинохти таърих, фарҳанг ва тамаддуни бостонии халқи тоҷик ва нақши босазое гузоштаанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. В. В. Воднев. Найти начало начал: к 80-летию академика Н.Н.Негматова //Нури маърифат. -Хучанд, 2007.-С.203-229.

2. Древняя Уструшана: города, их локализация и хронология. – Душанбе, 2003. Под. Общей редакций академика Н.Н.Негматова. (Материальная культура Уструшаны. Выпуск. №5-8). – С.15.

3. Негматов, Н.Н. СТАКЭ: 50 лет археологических открытий многообразного высокоинтегрированного облика историко-культурной области Уструшана (в совершенном сжатом изложении) //Н.Н. Негматов//Археологические работы в Таджикистане. – Вып. XXX. -Душанбе, 2005. – С.275-283.

4. Н. Н. Негматов. Феномен: история и теория//Душанбе: Дониш, 1997. -406 с.

5. Негматов, Н. Н., Воронина В. Л. Открытие Уструшаны//Н.Н. Негматов, В.Л.Воронина//Наука и человечество. – М., 1975. – С. 27-56.

6.Энциклопедияи Советии тоҷик. Қисми 8. -Душанбе, 1989. -С.443.

*Ш. ШАРИПОВ,
С. МАҲКАМОВ,
Донишгоҳи давлатии Хучанд
ба номи академик Б. Гафуров*

САҲМИ АКАДЕМИК АҲРОР МУХТОРОВ ДАР ТАҲҚИҚУ ОМУҶИШИ УСТРУШАНАИ АҲДИ СОМОНИЁН

Муаррихи барҷаста, устои зиндаёд, академики АИ Тоҷикистон доктори илмҳои таърих, профессор Аҳрор Мухторов яке аз олимони баруманду муҳаққиқи маъруфи таърихи асримиёнагии тоҷик маҳсуб меёбад. Мавсуф бо асару мақолаҳо ва тадқиқотҳои пураарзиши худ дар соҳаҳои мухталифи илми таърих, аз ҷумла, катибашиносӣ, манбаъшиносӣ, васиқашиносӣ ва дигар ҷанбаҳои таъриху фарҳанги халқи тоҷик ва мардуми Осиёи Марказӣ дар доираҳои илмии ҷумҳурӣ ва берун аз он шӯҳрат дорад.

Яке аз самтҳои муҳими фаъолияти академик Аҳрор Мухторов сарчашмашиносӣ ва дастраси аҳли илм гардонидани китобҳои нодири қаламӣ ва осори мустанад (васиқаҳо) мебошад. Маҳз бо таҷаббус ва ғайрату кӯшиши ӯ якҷанд маъхазҳои нодири таърихӣ, аз ҷумла «Таърихи Бухоро»-и Муҳаммад Наршаҳӣ, «Ҳудуд-ул-олам», «Ашкол-ул-олам», «Ҷодат-ул-ошиқин», сарчашмаи мӯхташам – «Мунтахаб-ат-таворих»-и Муҳаммад Ҳақимхон ва ғайра нашр ва мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирифтаанд ва олим доир ба ин асарҳо мақолаҳои зиёде навишта, таваҷҷуҳи шогирдон ва муҳаққиқони ҷавонро ба пажӯҳиши маъхазҳои таърихӣ ҷалб намудааст.

Академик А. Мухторов дар ҷустуҷӯ ва ҷамъовари осори хатии ниёғони мо саҳми шоиста дорад. Ӯ борҳо ба Афғонистон, Ҳиндустон, Эрон ва дигар мамлакатҳои хориҷӣ сафар карда, дар китобхонаву муассисаҳои илмии ин кишварҳо китобҳои қаламӣ, осори муаррихон, уламо ва удабони тоҷикро ҷустуҷӯ ва дарёфт намудааст. Самарайи заҳмату ҷустуҷӯҳои худро дар ин самт муҳаққиқи нуктасанҷ А. Мухторов дар китобҳои худ «Аз паи таърихи кӯҳан» (Душанбе, 1975 ва нашри русиаш соли 1982), «Позднесредневековый Балх. Материалы к исторической топографии города в XVI-XVIII вв». (Душанбе, 1980, ба забони дарӣ соли 1985 дар Кобул ва ба забони англисӣ соли 1993 нашр гардид), «Дурдонаҳои маданияти тоҷикон дар ганҷинаҳои Ҳиндустон» (Душанбе, 1984) ва ғайра инъикос намудааст.

Муаррихи варзида ва дақиқназар А. Мухторов таърихи халқи худро дар асоси маълумоти сарчашмаҳои нодиру мӯътамад мавриди

тахқиқ қарор додааст. Олим дар асару тадқиқотҳои хеш бештар ба маълумоти маъхазҳои нодир таъя менамояд ва ахбори муаллифони асри миёнагиро бо дахҳо сарчашмаҳои дигар, тадқиқотҳои олимони муқоиса намуда, сипас дар натиҷаи таҳлил ба хулосаҳои муҳим ва тозаву пурарзиш омадааст.

Дар тадқиқотҳои олим мо инъикосу баррасии тамоми марҳилаҳои таърих – замони қадим, асри миёнагӣ ва давраи нави таърихи халқи тоҷик ва мардуми Осиёи Марказиро мушоҳида менамоем.

Академик А. Мухторов дар таҳқиқи омӯзишҳои таърих ва тамаддуни нахустин давлати мутамарказ ва мустақили тоҷикон – Сомониён, ё ба истилоҳ сомоншиносӣ низ саҳми намоён дорад. Ҳамзамон дар таҳқиқи омӯзиши шаҳру вилоятҳои таърихии тоҷикон, аз қабилҳои Уструшана (мулки Ҷротеппаи асри миёнагӣ, ки як қисми ин вилояти таърихӣ аст), Ҳисор ва Балх якҷанд асарҳои бунёди эҷод намудааст ва аз ин лиҳоз, яке аз поягузори мақтаби илмии истаравшаншиносӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин бора доктори илмҳои таърих, профессор Ҳ.Пирумшоев чунин менигорад: «... китобҳои ба таърихи ду мулки бостонии тоҷик Истаравшан (Ҷротеппа) ва Ҳисор, ки дар Осиёи Марказӣ мавқеи манзалати тамаддунхездоранд, бешак намунаи классикии кишваршиносии таърихӣ ҳисоб меёбанд. Дар ин китобҳо муаллиф тавонистааст, ки бо маъхазу далелҳои мӯътамад ҳаводиси ба ғӯшаи фаромӯшӣ афтадаи давраи ғулони асри миёнагии онҳоро дар ҳамбастагии қавӣ бо дигар навоҳии тоҷикнишини минтақаи Осиёи Марказӣ возеҳона қаламдод намуда, ба хонандаи таърихогоҳи ҳозира ва ояндаи наздику дур пешниҳод намояд»(3, 67-68).

Дар робита ба чашни 1100-солагии Сомониён ва хусусан 2500-солагии Истаравшани бостонӣ академик А. Мухторов як зумра асару мақолаҳои эҷод намудааст, ки онҳо барои равшану пурратар омӯхтани баъзе саҳифаҳои камтаҳқиқшудаи таърихи аҳди Сомониён, мулкҳои алоҳидаи он ва шахсиятҳои номвари он замон саҳми арзанда гузоштааст.

Яке аз асари ба таърихи сиёсӣ маъмурии хонадони Сомониён бахшидаи А. Мухторов «Амирон ва вазирони Сомонӣ» мебошад, аслу насаби амирони Сомонӣ, таърихи ба сари қудрат омадани онҳо, ҳукуматдории амирони Сомонӣ, тавсифи шахсияти Исмоил ибни Аҳмад ва ҳукумати амирони сомонии баъди ӯро мавриди таҳлил қарор додааст. Дар баробари ин, барои соҳибдавлатии амирони Сомониён нақш ва мақоми вазирони онҳо муҳим буд, ки дар асари номбурдаи муаллиф хизматҳои шоистаи вазирони Сомониёнро аз хонадонҳои бонуфуз Ҷайхонӣ, Балғамӣ ва Утбӣ дар асоси маълумоти сарчашмаҳои нодир хаттӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳад(4).

Рисолаи дигари академик А. Мухторов бахшида ба 2500-солагии Истаравшан таҳти унвони «Курушкада. Истаравшан. Ҷротеппа» (5)

мебошад, ки соли 2002 интишор шудааст. Дар ин ин асар олим маълумотхоро аз замони қадим то давраи нави ин вилояти таърихӣ чамбоварӣ намудааст. Муаллиф порчае аз «Ашкол-ул-олам»-и Чайхонро оид ба масъалаҳои ҷуғрофияи таърихии Мовароуннаҳр мавриди таҳлил қарор додааст. Аз ҷумла, қайд мегардад, ки «дар Уструшана зарбхонаи давлати Сомониён амал мекард. Тасдиқи андешаи мазкур оиди дар Усрушана ҳаёт ба сар бурдани Исмоил ибни Аҳмад фулуси дар ин мулк зарбзадаи ӯ мебошад ва ба соли 279 ҳиҷрӣ (892-893) мансуб аст. Дар ақиби тангаҳои дар Усрушана сикка зада чунин матн хонда мешавад, «Ал-амир Исмоил». Маълум мешавад, ки Исмоили Сомонӣ дар ибтидои ба сари давлати Сомониён омадан ҳанӯз худро амири Усрушана мешуморид. Ҳукмронии ӯ дар ин мулк соли 279 ҳиҷрӣ (892-893) февран пас аз вафоти бародараш Наср барқарор гашта буд. Инчунин равшан аст, ки пас аз ба тахти Бухоро соҳиб шудан ҳамоно Исмоили Сомонӣ дар мулки дур аз пойтахташ, алалхусус дар Усрушана, зарбхона бино накардааст. Дар ин мулк сикка задан албатта дар солҳои пеш низ амал мекард. Бо ҳамин сабаб ба Усрушана нисбат додани баромади сулолаи Оли Сомон аз тарафи вазири Сомониён Чайхонӣ асоси таърихию дорост, менигорад А. Мухторов(5, 4-5).

Ҳамчунин тақя ба иттилои маълумотҳои сиккашиносӣ А. Мухторов оид ба сиёсати Исмоил ибни Аҳмад чунин мегӯяд: «Исмоили Сомонӣ низ мисли ҳокимони Чочу Ахсикат (Яъқуб ибни Асад Аҳмад ва ибни Асад) дар Усрушана пули мисии худро (фулс) мебаровард. Фулуси дар Усрушана сикка задаи Исмоили Сомонӣ шаҳодат медиҳад, ки то соли 892 давлати Сомониён мутамарказ набуда, ҳокимони маҳаллӣ амалиёти мустақилона мегузарониданд». Дар асоси ин маълумот устод А.Мухторов фармонравои мулки Уструшана будани Исмоил ибни Аҳмадро бо далел асоснок менамояд. Фулуси дар Усрушана сикка зада, шоҳиди он аст, ки ӯ дар Усрушана мустақилона ҳукмронӣ карда, (солҳои 886-892) бо номи худ пул мебаровард. Баъд аз он, ки ӯ ба тахти салтанати Бухоро нишаст (с.892), эҳтиёҷ ба зарбхонаи Усрушана намонд ва дастгоҳи онро Исмоил ба Самарқанд кӯчонид. Чунки, ин шаҳр то ба Бухоро соҳиб гаштани Исмоили Сомонӣ пойтахти Сомониён буд. Маълумоти овардаи устод Аҳрор Мухторов дар ин бора ҷолиб аст ва тибқи он солҳои 886-892 Исмоили Сомонӣ маснади ҳокими Усрушанаро бар дӯш дошт.

Ба андешаи мо дар асоси маълумоти дигар соли 893 яке аз фаъолияти сиёсии ӯ пас аз мағлуб намудани туркҳо дар водии Талас, ҳамроҳ кардани Кони Шелчӣ, ба мулки Уструшана, ки ҳанӯз аз ҷониби ҳокимони маҳаллии афшинҳо идора карда мешуд, иборат буд. Мувофиқи маълумоти академик А. Мухторов солҳои 886-892 Исмоили Сомонӣ дар Уструшана ҳукмронӣ кардааст, ки ин маълумот дар осори дигар муҳаққиқон ба назар намерасад (4, 4; 5, 10).

Мувофиқи ахбори сарчашмаҳо ва тадқиқотҳои муҳаққиқон Ис-

моили Сомонӣ (солҳои ҳукмронияш 892-907) ба салтанати хонаводаи афшинҳо дар Уструшана хотима гузошта, соли 893 охири намояндаи сулолаи Ковус Сайр ибни Абдуллоро аз тахт вожгон сохт ва дар Уструшана ба номи худ сикка зарб менамояд. Инро феҳристи сиккаҳои мусулмонӣ, ки дар Эрмитаҷи давлатии шаҳри Санкт-Петербург маҳфуз буда, онро А. Марков мураттаб сохтааст, исбот менамояд (1, 217; 2).

Аҳрор Мухторов на фақат оид ба давлатдорӣ хонадони Сомонӣ, инчунин доир ба таърихи мулкҳои алоҳидаи ин давлати феодалии асримиёнагӣ андешаҳои худро баён намудааст. Ӯ дар асоси маълумотҳои маъхазҳои таърихӣ чуғрофӣ асри миёна, аз ҷумла, Ҷайхонӣ оиди мулки Уструшана чунин овардааст: «Аз рӯи маълумоти Ҷайхонӣ ва фулусҳои дастраси тадқиқотчиён гардида, маълум мешавад, ки мулки паҳновари Уструшана баъди аз миён рафтани ҳокимияти афшинҳо (с.893), истиқлолияти худро нигоҳ дошта, баъд аз ба сари кудрат омадани Исмоили Сомонӣ тобеи Сомониён гаштааст. Барои он, ки ин мулк дар оянда истиқлолият ба даст оварда натавонад, аввалин чораҷӯии Исмоили Сомонӣ ба сифати амири Бухоро, аз мулки Уструшана ба ҷои дигар кӯчонидани зарбхонаи он буд» (5, 40). Академик А. Мухторов чунин меҳисобад, ки баъди ба ҳайати давлати Сомониён дохил шудани вилояти Уструшана давраи устуворӣ ва аз даст рафтани истиқлолияти комили он меҳисобад. Дар пойтахти ин мулк шаҳри Бунҷикат ҷаҳорсӯи шаҳр – «Ҷаҳорсӯи Амир» ва яке аз чор дарвозаи шаҳр низ «Дари Амир» ном дошт. Ин сабаб дошт. Чунки ҳокимони вилояти Уструшанаро то замони ба ҳайати давлати Сомониён дохил шудан, «афшин» меноманд (5, 7).

Яке аз дигар асарҳои академик А. Мухторов «Мақоми ҷаҳонии уструшаниҳо» маҳсуб меёбад, ки бахшида ба 2500-солагии вилояти таърихӣ Истаравшан интишор намудааст. Дар ин бора устод Х. Пирумшоев қайд мекунад, ки «мавзӯи Истаравшан дар фаъолияти илмӣ устод Ҳангоми расман қабул шудани Фармони Президенти ҷумҳурӣ (аз 4 майи соли 2000) оид ба ҷашнгирии 2500-солагии шаҳри Истаравшан рӯзҳои 8-11 сентябри соли 2002 такони маҳсус пайдо намуда, чандин мақолаҳои илмӣ ва китобхоро доир ба ин шаҳри бостонӣ интишор намуд. Дар китобҳои «Курушкада, Истаравшан, Ӯротеппа», «Шиблии Истаравшанӣ», «Мақоми ҷаҳонии уструшаниҳо» омӯзиши таърихи ин мулки (бештар шаҳри) бостониро аз давраҳои қадим батадрич то ҳади охири асри Х расонид. Дар ин назари нав ва мукаммали ба маъхазҳои мӯътамад асосёфта, муаллиф тавонистааст, ки бисёр саҳифаҳои таърихи ин мулки бостониро барои хонандаи муосир ва оянда равшан созад» (3, 71).

Академик А. Мухторов дар баробари омӯзиши таърихи нухуфтаи Уструшанаи бостонӣ ба таҳқику омӯзиши шахсиятҳои маъруфи он низ машғул шуда, дар ин бобат чандин мақолаҳои илмӣ ва

рисолаҳои алоҳида интишор намудааст. Асарҳои дигари А. Мухторов «Шиблии Истаравшанӣ» (6) мебошад. Муаррихи нуктасанҷ ва дақиқназар А. Мухторов дар асари мазкур доир ба омӯзиши ҳаёту фаъолияти илмӣ ва ҷамъиятии олими шинохтаи асрҳои IX-X Шиблии Истаравшанӣ маълумот дода, ӯро яке аз намояндагони барҷастаи илми тасаввуф тавсиф намудааст. Дар асар таълимоти Шиблии Истаравшани дар осор ва тазкираҳои шуаро ва мутафаккирони бузург, ба мисли Фирдавсии Тусӣ, Шайх Аттори Нишопурӣ, Абдуллои Ансорӣ, Унсурмаолии Кайковус, Шайх Саъдии Шерозӣ, Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ ва дигарон мавриди таҳлулу омӯзиш қарор гирифтааст.

Бояд қайд кард, ки дар баробари шахсиятҳои маъруфи адабӣ, таърихӣ ва маърифатиро тавсиф намудан, А. Мухторов ба таҳлилу омӯзиши шахсиятҳои маъруфи сиёсӣ, маъмурӣ ва ҳарбии мулки бостонии Уструшана назари худро баён намудааст. Аз ҷумла, асари таҳлилии ба шахсияти маъруф бахшидаи ӯ «Афшин Ҳайдари уструшанӣ» (8) аз зумраи чунин таълифоти муаллиф ба шумор меравад. Дар асари мазкур таърихи ҳаёти сиёсӣ ва маъмурии Ҳайдар ибни Ковус, ки дар Хилофати Бағдод бо номи Афшин маъруф гардидан, маълумот дода мешавад. Дар асар тибқи ахбори сарчашмаҳо доир ба шахсияти афшин Ҳайдар маълумот дода шуда, қайд мегардад, ки баъди озими Бағдод гардидани афшин Ҳайдар бисёр шахсони маъруфи сиёсӣ ва аҳли фарҳанг ба ӯ ҳамроҳ буданд, ки ба ин гуна шахсон халифагони араб ниёз доштанд. Афшин Ҳайдар бо сабаби доштани қобилияти баланди ҳарбию сиёсӣ ва маъмурӣ ба дарбори халифагони араб ҷалб гардида, обрӯӣ ва нуфузи баландро соҳиб мегардад ва то ба дараҷаи лашкардори бузурги дарбори хилофат таъин карда мешавад. Минбаъд афшин Ҳайдар дар таърихи сиёсии Хилофати Бағдод мавқеи муҳимро соҳиб шудааст. Барои пахши шӯриши Бобак ӯ ба халифагони араб ёрӣ мерасонад. Бо сабаби пурқувват шудани мавқеи сиёсӣ, нуфузи худ афшин Ҳайдар ҳамеша кӯшиши ҳаракати истиқлолиятхоҳиро дар дил мебарварид. Бо писараш Ҳасан, ки дар Уструшана ҳукмронӣ мекард, мукотибот дошт ва ҳамаи боигариҳо ва ғаниматхоҷро ба ватанаш Уструшана мефиристод. Ин амалҳои афшин Ҳайдар ошкор гардида, аз манзили ӯ китобҳои ба дини аҷдодии худ мансуб буда ёфт шуданд, ки далели ҳоло исломро қабул накардани ӯ мебошад. Аз ин ҷост, ки дар мурофиаи судии назди халифаҳои араб соли 841 ӯро ҷазо медиханд ва ба зиндон мекашанд ва афшин Ҳайдар соли 842 дар маҳбас вафот мекунад. Чунин маълумотҳои ҷолиби тавачҷӯх дар асари устод А. Мухторов мушоҳида мешавад, ки аҳамияти муҳим доранд. Ҳамин гуна маълумоти муҳимро дар асари дигари академик А. Мухторов «Мақоми ҷаҳонии уструшаниҳо» (7), ки ба ду шахсияти

маъруф афшин Ҳайдари уструшанӣ ва Шиблии истаравшанӣ баҳшида шудааст, низ мушоҳида мешавад.

Минбаъд академик А. Мухторов дар бораи афшин Ҳайдар боз асари дигареро эҷод кардааст. Дар ин таълифоти худ ӯ чунин менигорад ки «Таърихи сулолаи Ковусиён дар корнамоии афшин Ҳайдар дар асарҳои муаллифон В. В Бартолд. А. Ю. Якубовский, З. М. Бунятов, Б. Ғафуров, В. Ф. Минорский, Т. Кодирова, Н. Неъматов ва дигарон нисбатан мухтасар зикр ёфтаанд. Вале ҳаҷ калом и онҳо аз асарҳои муаррихи асри 11 араб Ҳилол-ас-Сабӣ «Русумлор-ул-хилофа», Байҳақӣ (996-1077) «Таърихи Масъудӣ» ва асарҳои олимони Эрон нисбати афшин истифода накардаанд. Мо зарур донистем, ки дар асоси маълумотҳои мавҷуда ва ба тозагӣ дастраси мо гашта, ба таърихи афшини Ушрусана бори дигар баргардем. Инчунин, дар хотимаи тадқиқотҳои худ маълумотҳои муаллифони асри IX Абулхасанн Балазурӣ ва Ҳилол-ас-Сабӣ ва Ҳаким Заҷҷочиро нусха намуда, пешкаши хонандагон намоем» (8, 3).

Дар бораи афшин Ҳайдар, Шиблии Истаравшанӣ, Оли Абусоч ва дигар шахсиятҳои маъруфи мулки Уструшана мақолаҳои алоҳидаи академик А. Мухторов дар маҷмӯаи алоҳида бо номи «Авроқи рангинаи таърих» (9, 6-13, 22-45, 342-352) нашр шудааст, ки маълумоти ҷолиб медиҳад.

Ҳамин тарик, таҳқиқу омӯзиш ва таҳлили осори илмии академик А. Мухторов марбут ба уструшанашиносӣ аҳамияти калони илмӣ, амалию назариявӣ, маърифатӣ ва тарбиявӣ дошта, далели он аст, ки ин донишманди маъруф ва пурмасъул дар самти таҳқиқу омӯзиши Уструшанаи замони истилои арабҳо ва аҳди Сомониён самҳми арзанда гузошта, ба ин васила бо осори пурарзиши худ дар ташаккул ва рушду равияи уструшанашиносӣ дар илми таърихнигории тоҷик хидмати шоиста дорад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Бартольд В. В. Туркестан в эпоху мангольского нашествия. Том 2. Част 2. – С. Петербург, 1900. – 573 с.
2. Марков А. Инвентарный каталог мусульманских монет имп. Эрмиража. – С. 112
3. Пирумшоев Ҳ, Кашшофи нақди таърих. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 162 с.
4. Мухторов А. Амирон ва вазирони Сомонӣ. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – 79 с.
5. Мухторов А. Курушкада, Уструшана, Уротешпа. – Душанбе: Амри илм, 2000. – 100 с.
6. Мухторов А. Шиблии Истаравшанӣ. – Душанбе: Амри илм, 2000. – 36 с.
7. Мухторов А. Мақоми ҷаҳонии уструшаниҳо. Асрҳои IX-X. – Душанбе: Сурушан, 2002. – 164 с.
8. Мухторов А. Афшин Ҳайдари уструшанӣ – бузургтарин лашкаркаши араб. Асри IX. – Истаравшан: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2005. – 100 с.
9. Мухторов А. Авроқи рангини таърих. – Душанбе: Деваштич, 2007. – С. 6-13, 22-45, 342-352.

В. А. РАНОВ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ КАМЕННОГО ВЕКА ТАДЖИКИСТАНА

Среди исследователей древней истории Таджикистана можно назвать имя В. А. Ранова, который посвятил всю свою жизнь исследованию одного из самых трудных периодов истории человечества - каменного века и внесшего весомый вклад в развитие археологической науки Таджикистана.

Вадим Александрович Ранов родился в 1924 г. в г. Верхотурье Свердловской области, но жизнь его теснейшим образом связана с Таджикистаном. После окончания школы в 1941 г. он поступил в артиллерийскую школу в Душанбе, затем в Харьковское противотанковое артиллерийское училище (1942-1943 гг.), а с августа 1943 г. служил в действующей армии. Был дважды ранен и дважды награжден боевыми орденами. После демобилизации в 1949 г. В. А. Ранов поступил на исторический факультет Таджикского государственного университета. По окончании учебы он был распределен в Институт истории, археологии и этнографии Академии наук Таджикской ССР, где и работал до конца своей жизни. В этом институте он прошел путь от старшего лаборанта до заведующего отделом и главного научного сотрудника[1]. Будучи студентом, В. А. Ранов принимал участие в археологических экспедициях, что и определило его профессию. С самого начала ему посчастливилось работать с А.П. Окладниковым, уже в то время известным археологом, будущим академиком и лидером сибирских археологов. Большое влияние на становление В. А. Ранова, как исследователя, оказали совместные работы с А. П. Окладниковым, Б. А. Литвинским, Е. А. Давидович, А. Н. Бернштамом, М. М. Герасимовым. Работа с такими учителями и коллегами способствовала становлению В. А. Ранова как ученого с большой широтой мышления и скрупулезностью исследований, особенно полевых. За свою долгую научную жизнь он участвовал в более чем 80-ти экспедициях и во многих из них был руководителем.

В Таджикистане В. А. Ранову повезло, что у истоков археологии здесь стояли видные ученые, как А. П. Окладников, Б. А. Литвинский и его жена - нумизмат и археолог Е. А. Давидович. Их В. А. Ранов считал своими главными учителями в науке, под руководством которых он делал первые шаги, осваивал азы археологии, учился писать первые статьи, работать с литературой.

В. А. Ранов был первым и среди среднеазиатских археологов, кто применил в археологии Таджикистана полеонологические исследования (совместно с М. М. Паховым). Благодаря этому мы имеем доста-

точно ясное представление о природной среде обитания людей от эпохи мустье до неолита. Большое значение имеют работы В. Ранова и почвовед С. А. Ломова.

В становлении В.А.Ранова как археолога, велика роль академика А. П. Окладникова, пионера по исследованию каменного века Таджикистана. Будучи еще студентом, он начал работать с А. П. Окладниковым, считая его своим учителем в области каменного века, и с которым прошел семь полевых сезонов в Таджикистане и Узбекистане, отстаивая свои позиции в методике археологических раскопок в спорах с маститым ученым.

В 1948 г. А. П. Окладников приезжал в Таджикистан, чтобы впервые принять участие в раскопках Таджикско-Согдийской археологической экспедиции в качестве начальника отдельного отряда по изучению памятников каменного века. Первые находки ученый сразу же соотнес к концу каменного века (неолиту) - гиссарской культуре [4].

В маршрутной поездке Душанбе - перевал Фахрабад-Обикиик-Даганакийик А. П. Окладников нашел ещё несколько точек, которые дали сборы гиссарской культуры, а также впервые для Таджикистана - артефакты эпохи мезолита в Обикиике (7-8 тыс лет до н.э.).

Свой второй полевой сезон в Таджикистане А. П. Окладников провел в 1953 г. В этой экспедиции его сопровождал студент Таджикского государственного университета В. А. Ранов, ставший на многие годы его верным спутником.

А. П. Окладников, безусловно, сыграл большую роль в развитии молодого ученого и многому его научил в практической работе. Этот исследователь обладал удивительной интуицией и умением мыслить широко, выходя за обычные рамки региональных представлений. В дальнейшем В.А.Ранов развил многие идеи своего учителя, и наполнил их новым фактическим материалом. Хотелось бы специально подчеркнуть, что, даже полемизируя со своим учителем, В. А. Ранов никогда не переступал уважительной черты отношений между учителем и учеником, оставаясь верным его памяти и после смерти А. П. Окладникова [2].

Большое впечатление на начинающего археолога оказали встречи еще с двумя корифеями отечественной археологии - ленинградцем А. Н. Бернштамом, с которым В. А. Ранов работал на Памире, и москвичом М. М. Герасимовым, знаменитым скульптором, создавшим целую галерею ископаемых людей и исторических лиц, в том числе выдающегося таджикского поэта Абуабдулло Рудаки.

Здесь хотелось бы подчеркнуть, что именно сплав разных научных школ и тенденций, полученных В. А. Рановым от своих учителей, создал его как археолога, способного к выработке собственных научных гипотез и полевых раскопочных методик. Нужно сказать, что условия формирования геологических отложений в такой горной стране, ка-

кой является Таджикистан, сильно отличаются от европейских, где методики раскопок достаточно хорошо описаны во многих публикациях В. А. Ранова, пришлось создавать свои собственные методики раскопок, а для этого было необходимо в полной мере овладеть основами четвертичной геологии, которая изучает историю земли на протяжении последних двух миллионов лет. И ученый увлекся этой новой для себя наукой, которая стала для него второй специальностью, может быть даже немного в ущерб собственно археологии.

Многогранная деятельность В. А. Ранова в основном освещается в его публикациях. Интересно, что среди научных работ ученого 36 процентов написано с соавторами. И это тоже отражение особых свойств его характера, легкость контактов, желание работать сразу в нескольких научных направлениях.

Создатель археологической школы в Таджикистане Б. А. Литвинский привил ему любовь к научной литературе, представление о том, что настоящий ученый должен знать буквально все о своем предмете, владеть всей совокупностью знаний, зорко следить за новинками, достаточно хорошо знать смежные дисциплины.

Вот что писал В. А. Ранов о Б. А. Литвинском к 70-летию академика: «Во многом Барис Анатольевич является уникальным ученым, с которым трудно кого-либо сравнить. Прежде всего, эта уникальность определяется совершенно фантастической памятью, позволившей ему за 50 лет занятий археологией Средней Азии накопить такие фундаментальные знания, что их вполне можно сравнить с целой библиотекой, за рубежом его называют «ходячей энциклопедией». Работая в тесном сотрудничестве с Борисом Анатольевичем вот уже более сорока лет, я неоднократно убеждался в его удивительной способности быстро «начитывать» необходимую литературу. Помню, в конце 50-х годов мы оба почти одновременно занялись вопросами путей миграции и историческими связями древнего населения Памира, и вот когда я спросил, что он знает о возможностях прохождения перевалов, ведущих на «Крышу мира», он сразу сообщил мне огромное количество сведений, перед которыми то, что я узнал самостоятельно, выглядело жалкой «кучкой» библиографических карточек. Помню, меня поразила сноска, на какую-то богом забытую работу в каком-то провинциальном зарубежном журнале, которая была издана еще в 19 веке. Как он докопался до всех этих публикаций, сидя в Душанбе, понять было совершенно невозможно [3].

Елена Абрамовна Давидович также положительно повлияла на становление В. А. Ранова как археолога. И хотя с Е. А. Давидович пришлось работать всего два сезона (впоследствии она оставила полевою археологическую практику), В. А. Ранов считал, что главные знания в методике археологических раскопок он позаимствовал именно у нее, хотя раскапывать пришлось памятники, далекие от ка-

менного века. Но за это короткое время молодой исследователь понял самое главное – в археологии всегда надо быть абсолютно честным перед самим собой. Во время раскопок можно ошибаться, но нельзя солгать, хотя бы на йоту расслабиться, позволить себе пойти по легкому пути (В. А. Ранов рассказывал, что однажды его отряд работал в известной своей суровой природой «долине смерти» – Маркансу на Памире, где стоянка первобытного человека располагалась на высоте 4100 м. над уровнем моря. Раскопки проходили при постоянном холоде, при непрекращающихся злых ветрах, бросающих в лицо горсти режущего его песка. А тут надо было вручную, на коленях, пронивелировать сто квадратных метров поверхности раскопок. Существует правило, неизвестно кем и почему установленное, что весь ход нивелировки не должен расходиться более, чем на 4 см. А кому нужны эти сантиметры? Да и кто их проверить-то может, ведь пронивелированная поверхность будет снята при раскопках. Но... «суров закон, но закон» и археологи снова и снова, несколько раз проводили эту трудную работу, пока не добились желаемого результата – правила раскопок должны быть при любых обстоятельствах незыблемы). Еще более важно то, чему научился студент В. А. Ранов у Е. А. Давидович – творческому отношению к процессу раскопок. Она никогда не была пассивной, не находилась, как это часто бывает, в состоянии неактивного ожидания, даже ум всегда искал ответы на многие вопросы, поставленные как предыдущим процессам раскопок, так и проблемам, которые могут возникнуть в будущем. Недаром говорят, что археологические раскопки сродни захватывающей работе исследователя.

К счастью для В. А. Ранова, судьба свела его с замечательным человеком и прекрасным преподавателем французского и английского языков - Ларисой Измайловной Рогбак, которая эти языки изучала еще в Смольнинском Институте благородных девиц в дореволюционном Санкт-Петербурге. Что-то незаметно, чтобы она выучила В. А. Ранова дворянским манерам, а вот двум языкам, действительно, научила. Интересно, что когда он начал изучать первый из этих языков – французский, было ему уже 40 лет, и не так много можно найти людей, которые в этом возрасте рискуют заниматься иностранным языком по 1,5-3 часа в день. Эти занятия сразу же получили определенную окраску и пошли по иному пути, чем обычные учебные уроки. Вот это об этом рассказывал сам В. А. Ранов: «С самого начала обнаружилось, что я совершенно не знаю грамматику русского языка. Пишу вроде бы грамотно, но правил не знаю. Например, Лариса Измайловна говорит: «Вы неправильно строите фразу, ведь здесь у Вас имеется прямое дополнение». А я: «А что такое прямое дополнение?». Она: «Вы что, надо мной издеваетесь?!». Но я, действительно, не знаю что такое прямое дополнение, в школе-то учился безобразно плохо. Очень быстро я понял, что не в одной грамматике дело. Не менее важным является и характер мышления, которое у меня имело свойст-

во, «обходить» сложные моменты, трудно воспринимаемые системы, из которых и состоят грамматические правила, и, наоборот, было повернуто к «набиранию» слов, быстрому упоминанию целых блоков, выражений. Попав в языковую среду, я буквально через несколько дней начинаю думать на чужом языке. Большим плюсом было и отсутствие, каких-либо комплексов по части своего произношения и правильности изложения. И спасибо Ларисе Измайловне за то, что она быстро поняла полную бесплодность обычных экзерсисов и пользу прямого общения, живой разговорной речи. Конечно, я до сих пор страдаю неточностями в грамматических оборотах, да и произношение, особенно в английском языке, не ахти какое. Тем не менее, я владею этими двумя языками вполне сносно – без труда пишу письма, с некоторым напряжением, но все же могу написать научную статью без предварительного русского текста, читал лекции в Париже и в Риме на французском, в Кембридже и Нью-Йорке на английском и еще во многих крупнейших научных центрах мира. Могу еще добавить, что читаю я эти, посвященные археологии Таджикистана лекции, без всяких записей и даже без конспекта - по памяти».

Знание двух европейских языков сыграло огромную роль в его широких международных связях и открыло двери в окружающий мир и позволило установить тесные контакты, практически со всеми крупнейшими специалистами по палеолиту на всех континентах. Все это давалось с большим трудом и требовало массы времени. Невозможно подсчитать, сколько написано писем, практически не менее двух-трех в неделю, с того дня, когда было отправлено первое письмо американскому профессору Ч. Чарду в ответ на упоминание в обзорной статье первых открытий на Памире. Затем были удивительные встречи, такие как с профессорами Х. Л. Мовнусом и Л. Копленд - через 25 лет переписки [5]. В личном архиве В. А. Ранова серия папок с этими письмами, и, думается, это ценный материал, показывающий, как медленно, шаг за шагом, устанавливались международные связи ученого из Таджикистана и к каким результатам они привели. Вместе с письмами отписки научных статей, рукописи, позволившие постоянно поддерживать самый высокий уровень знаний. А из Душанбе во все концы света расходились наши публикации, подчеркивая успехи таджикской археологии. Не лишним будет подчеркнуть, что вся эта переписка и обмен литературой осуществлялись В. А. Рановым за свой личный счет.

К своему семидесятилетнему юбилею ученый добился больших результатов, как в полевых исследованиях, так и в своей кабинетной работе. Все, о чем было сказано выше, получено в результате многолетних напряженных, никогда не прерывавшихся штудий. Трудно сказать, хорошо это или плохо, но В. А. Ранов работал всегда, практически, не зная ни выходных, ни отпусков, словно заведенная раз и навсегда научная машина. Следовать этой форме жизни он никому не

советовал, но изменить ее для себя не хотел, а может быть и не мог. Есть же такой термин - «работомания» и это-как болезнь [1].

Таким образом, в окружении настоящих ученых В.А.Ранов стал ученым с мировым признанием. Как отметил в одной из своих характеристик академик Б. А. Литвинский, В. А. Ранов является «автодиктатором», т.е человеком, который сам себя выучил. Это очень правильное определение, и хотя у истоков его научной карьеры стояли замечательные ученые, у которых он многому научился, но себя он, так сказать, сам «вылепил» и сделал во многом это самостоятельно. Сам В. А. Ранов справедливо отмечал: «Мою научную судьбу можно назвать счастливой – мне довелось работать с такими выдающимися исследователями палеолита, как А. П. Окладников, М. М. Герасимов, В. Н. Гладылин, З. А. Абрамова, Ю. А. Мочанов. Имел долгие и добрые творческие контакты с ведущими советскими палеолитоведами - П. И. Борисковским, В. П. Любимым, И. И. Коробковым, Ю. Г. Колосовым и многими другими» [2]; 6]. Таким был диапазон кипучей энергии В. А. Ранова, включающей в себя все аспекты, как полевой, так и теоретической археологии [3; 7].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Предисловие Р. Масова//Вадим Александрович Ранов. - Душанбе: Дониш, 1996. - С.3-14.
2. Ранов В. А. Древнейшие страницы истории человечества. -М.: Просвещение, 1988,- С.8.
- 3.Бобомуллоев С. История изучения археологических памятников Южного Таджикистана.- Душанбе: Истеъдод, 2010.-С.93.
4. Масов Р. М. Искатель древностей (К 75-летию В. А. Ранова)// Мероси ниёгон (Наследие предков) .1999. № 4.-С.37.
5. Масов Р. М. Предисловие//Вадим Александрович Ранов. - Душанбе: Дониш, 1996.-С.3-14.
6. Ранов В. А., Б. А. Литвинскому-70 лет//Мероси ниёгон-Наследие предков.-Душанбе, 1994. №2. -с.104-105.
7. Ранов В. А., А. П.Окладников – пионер в изучении каменного века Таджикистана//Мероси ниёгон - Наследие предков.2005.№8.-С. 84-87.
8. Масов Р. Предисловие//Вадим Александрович Ранов. –Душанбе: Дониш, 1996.-С.9-11.
9. Бобомуллоев С. История изучения археологических памятников Южного Таджикистана. -Душанбе: Истеъдод, 2010.-С.93.

ХРОНИКА ПОВСЕДНЕВНОСТИ В ТРУДАХ А. К. ПИСАРЧИК

Известный исследователь А. К. Писарчик (23 мая 1907, г. Коканд – 6 января 1995 г, Милянвек, Польша), несомненно, принадлежит к плеяде тех выдающихся исследователей, которые сыграли основополагающую роль в сложении и развитии этнографической науки Таджикистана XX в. Вместе со своими наставниками, учителями и коллегами, выдающимися деятелями науки, такими как М. С. Андреев, Н. А. Кисляков, Е. М. Пещерева и О. А. Сухарева внесла неоценимый вклад в основание и становление этнической истории таджикского народа.

В 1947 г, в Институте истории, языка и литературы Таджикского филиала АН СССР был создан Кабинет этнографии и археологии (впоследствии сектор этнографии) под руководством М. С. Андреева, и у же в 1948 г. после его смерти сектор возглавила А. К. Писарчик, которая оставалась сначала его заведующей, а позже после организации Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша в 1951 г. – и главой отдела этнографии вплоть до 1965 г.

Ей удалось сформировать новую этнографическую науку, определить основные направления ее развития. Ныне ее творческое наследие принадлежит уже всему мировому научному сообществу, представители которого при изучении цивилизации Центральной Азии безоговорочно полагаются на ее труды. Порой они остаются единственными исследованиями по быту и культуре отдельных регионов Центральной Азии, в силу чего не утратили своей научной значимости и по сей день.

Можно бесконечно долго перечислять ее многогранные исследования по истории этнокультур Таджикистана и Узбекистана, а также их различных субкультур, многочисленные поездки и этнографические экспедиции, предпринятые ею в Центральноазиатском регионе.

Согласно информации World Cat Identities, как автор текста и автор предисловий, редактор и участник сборника А. К. Писарчик выступает в 54 научных исследованиях, в 87 публикациях на 3-х языках, которые находятся в 271 библиотечном хранилище.¹ Это число значительно превышает список ее 41 публикации, которые ученыя сама указала в книге «Этнографическая наука в Таджикистане».² Имеющиеся публикации о ее творческом наследии в научной литературе и Интернете освобождают нас от детального их перечисления и позволяют каждому, интересующемуся ее жизнью и деятельностью, обратиться к данным ресурсам за подробными сведениями.³

Она родилась в Коканде 23 мая 1907 г. в семье землемера из Белоруссии Константина Адамовича Писарчика и польской учительницы французского языка Марии Викентьевны Писарчик (урожденной Ясевич). В 1924 г. поступила на факультет иранских исследований Среднеазиатского Университета в Ташкенте и провела первые полевые исследования в таджикских кишлаках. Несомненно, ее жизненный путь определила учеба на факультете востоковедения в САГУ (Среднеазиатском государственном университете) в Ташкенте, а также занятия, личное знакомство и сотрудничество со студенческой скамьи со многими ведущими советскими учеными А. А. Семеновым, М. С. Андреевым, Л. В. Ошаниным, А. Э. Шмидтом и другими. Для нее важным источником знаний стали не только их лекции, но и совместные с ними поездки и дискуссии. Она и свою личную жизнь связала с одним из знаменитых экспертов Востока М. С. Андреевым, когда в 1940 г. вышла за него замуж.

Известный исследователь А. Е. Маджи в своем письме, адресованном отцу-художнику от 19 мая 1937г., писал: «Мне она тем и нравится, что она ездила одна верхом на коне ночами по Кулябскому вилояту, пыталась переплыть Амударью, сидела в ГПУ и целых три

---

¹ Pisarchik, A. K. (Antonina Konstantinovna):<http://worldcat.org/identities/lccn-n82123650>.

² Писарчик А. К. Этнографическая наука в Таджикистане (1920-1990 гг.) /Подготовка к печати Н. Бабаевой. - Душанбе, 2002.-С.С. 71-74, 94.

³ Писарчик А. К. Этнографическая наука в Таджикистане. - С. 71-74, 94; Лунин Б. В. Библиографические очерки о деятелях общественных наук Узбекистана.-т.2.-Ташкент, 1977; Милибанд С. Д. Библиографический словарь советских востоковедов.-М., 1975; Терехов В. П. Народы Западного Памира в научном творчестве А.К. Писарчик (к 100-летию со дня рождения) //Лавровский сборник : Материалы Среднеазиатско-Кавказских исследований. Этнология, история, археология, культурология, 2006-2007//Отв. ред. И.В. Стасевич, Ю.Ю. Карпов; РАН. МАЭ им. Петра Великого (Кунсткамера). - СПб.: МАЭ РАН, 2007; Синецына Л.Звезды светят всем. -Душанбе, 1966.; Додхудоева Л. Н. Отдел этнографии : становление и развитие//Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан. -Душанбе, 2014. и др.

года отсиживала в исправдоме... хотя я и знаю А. П. более десяти лет, но она мне все еще весьма мало знакома.¹

В 1930-35 гг. Антонина Писарчик руководила женским клубом в Кулябе, с 1935 года стала работать в отделе искусства Центральной Азии в музее Узбекистана в Ташкенте. В 1936 году она отправляется в долгосрочную поездку в Хиву и Бухару, а в 1937 году принимает участие в экспедиции в Нурату и Маргелан вместе со своим будущим мужем, выдающимся исследователем Центральной Азии Михаилом Степановичем Андреевым. За несколько лет работы в Нурате ею было собрано множество разнообразных материалов, касающихся различных сфер жизни таджикского народа: традиционного строительства, вышивки и одежды, ювелирного дела, других ремесел. Долгое время, вплоть до 70-х гг. XX в. она оставалась единственной, кто изучал костюм Нураты и подготовил по этой проблеме фундаментальное издание.²

В 1938-40 гг. Антонина Писарчик работала в Узбекском комитете по охране памятников и искусства, где участвовала в изучении традиционной архитектуры Ферганской долины, в 1939-40 гг. – в музее Самарканда, одновременно собирая материалы по архитектуре этого города.

Всю свою жизнь А. К. Писарчик оставалась верным помощником для А. А. Семенова, первого директора Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Таджикистана (с 1951 по 1958 гг.), Он неоднократно поручал ей выполнение ответственных заданий и часто оставлял ее за директора института.³

За семнадцать лет своего руководства отделом этнографии она, по сути, сформировала школу таджикской этнографии, которая, по рассказам ее современников и коллег, по своему потенциалу и значению стала третьей в СССР после московского, ленинградского центров.

В 1943 г. она отправляется вместе с М. А. Андреевым на Памир, в

---

¹ Писарчик А. К. Этнографическая наука в Таджикистане. - С. 71-74, 94; Лунин Б.В. Библиографические очерки о деятелях общественных наук Узбекистана.-Т.2.-Ташкент, 1977; Милибанд С. Д. Библиографический словарь советских востоковедов. -М., 1975; Терехов В. П. Народы Западного Памира в научном творчестве А. К. Писарчик (к 100-летию со дня рождения)//Лавровский сборник : Материалы Среднеазиатско-Кавказских исследований. Этнология, история, археология, культурология, 2006-2007//Отв. ред. И.В. Стасевич, Ю.Ю. Карпов; РАН. МАЭ им. Петра Великого (Кунсткамера). – СПб.: МАЭ РАН, 2007; Симицына Л.Звезды светят всем. -Душанбе, 1966.; Додхудоева Л. Н. Отдел этнографии : становление и развитие//Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан. -Душанбе, 2014. и др.

² Писарчик А. К. Одежда таджиков Нурата//Редактор Н. Бабаева. -Душанбе, 2003.

³ Литвинский Б. А., Акрамов Н. М. Александр Александрович Семенов.-М., 1982. -С. 121.

долину Хуф. Весьма велик вклад А. К. Писарчик в памироведение, который основан не только на ее личных исследованиях в Горном Бадахшане, но и на опыте, приобретенном ею в процессе подготовки грандиозного посмертного труда М. С. Андреева «Таджики долины Хуф» и других его публикаций по этнологии Памира.¹ Позже в 1949 г., проводя этнографические исследования в долине р. Хуф, обнаружила наскальные рисунки, выбитые жителем селения Банай Назарбеком в 1929 г.

С 1944 по 1948 гг. Антонина Писарчик работает в Институте истории и археологии Академии наук Узбекской ССР, затем - в Институте истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Таджикистана. После смерти М. С. Андреева в 1948 г. она становится заведующей сектором этнографии, а в 1951 г. после создания Академия Наук Таджикской ССР – главой отдела этнографии. Под ее руководством проходила первая этнографическая экспедиция в Кулябскую область (1948-1949 гг.). В 1950-х годах она организует различные экспедиции: в Каратегине и Дарвазе, Ферганской долине, Северном Таджикистане, Бухаре и Самарканде, верховьях Зарафшана и др., в которых принимает самое активное участие.

Что же касается значимости ее насыщенной научной деятельности, то, следует сказать следующее. Если о выдающемся исследователе О. А. Сухаревой говорят, что она знала о Самарканде всё, то мы могли бы сказать о А. К. Писарчик, что она знала все о таджиках, где бы они не проживали. Можно определенно утверждать, что она являлась знатоком не только Самарканда, на основе народной архитектуры которого блестяще защитила кандидатскую диссертацию, но и отлично разбиралась в бухарских памятниках. Ведь она провела в этом древнем городе несколько экспедиций, а потом руководила процессом фотографирования его памятников и созданием всего изобразительного ряда иллюстраций и подготовкой к печати исследования своего мужа М. С. Андреева и О. Д. Чехович «Арк (кремль) Бухары в XIX – начале XX в.»², который издала в 1972 г. Более того, ей принадлежит честь открытия в Кермине в 1940г. мавзолея Мир Сайд Бахрома, который она первая детально описала, сделала эскизные обмеры и фотографии.

Что же касается этнокультуры Южного Таджикистана, то здесь она стала, без всяких сомнений, пионером в области изучения большей части территории современной Хатлонской области. Сама А.К. Писарчик, ставшая руководителем Кулябской этнографической экспедиции в 1948 г., писала, что ввиду того, что этот регион являлся в то

---

¹ Андреев М.С.Таджики долины Хуф (верховья Амударьи). Подготовка к печати, примечания, дополнения А. К. Писарчик//Под ред. А. К. Писарчик. Отв. ред. А. А. Семенов.- Вып.1,2. -Сталинабад, 1953,1958.

² Андреев М. С., Чехович О. Д. Арк (Кремль) Бухары в XIX-начале XXв//Отв. редак. А. К. Писарчик, О. Д. Чехович. -Душанбе, 1972 г.

время наименее изученным в Таджикистане, решено было начать свои работы по систематическому этнографическому изучению республики именно здесь.¹ А в 1970 г. вышла в свет коллективная монография «Таджики Каратегина и Дарваза», остающаяся единственным фундаментальным исследованием региона до сего дня.²

Кому, как ни ей, исколесившей весь Таджикистан и Узбекистан, изучившей абсолютно всю дореволюционную и современную литературу, посвященную их этнокультурам, и, наконец, подготовившей к печати фундаментальный труд М. С. Андреева «Материалы по этнографии Ягноба (записи 1927-1928 гг.)»,³ суждено было стать известным исследователем региона.

У нее была особая манера обучения молодых этнографов не только во время экспедиций, но и академическому умению писать научные работы. Она приглашала молодых сотрудников к себе домой, где читала гранки новой научной работы, а гость параллельно отслеживал в своей копии ошибки. При чтении корректуры молодые этнографы учились править текст, находить цитаты в книгах из ее огромной библиотеки и вообще обретали навыки написания научного исследования. А. К. Писарчик любила говорить, что этнографом может стать ученый только после достижения им пятидесяти лет. Она искренне считала, что эта профессия требует не только глубоких теоретических знаний, но и большого практического опыта, который можно обрести в экспедициях.

Большую ценность представляют собой и многочисленные архивные материалы А. К. Писарчик, которые в настоящее время хранятся в Таджикистане и Польше, где она являлась почетным членом польского этнографического общества. Важную научную значимость имеют сведения, приведенные в дневниках, экспедиционных отчетах исследовательницы, к сожалению, в полном объеме не нашедшие отражения в ее публикациях.

В Душанбе обработкой и сохранением архива О.К. Писарчик занимается отдел этнографии Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана. Его сотрудники всегда стремились сделать достоянием широкого круга исследователей научное наследие А. К. Писарчик, популяризировать его. Так, близкий ее друг и коллега этнограф Н. Бабаева

---

¹ Писарчик А. К. Этнографическая работа в Таджикистане. -ИООН АН ТаджССР. - Сталинабад,- вып. 6. -1954; Писарчик А. К. Кулябская этнографическая экспедиция 1948г//АН СССР Таджикский филиал. Институт истории, языка и литературы. Известия №15. История и этнография. – Сталинабад, 1949-№15.-С.86.

² Писарчик А. К. Жилище; Писарчик А. К., Хамиджанова М. А. Узорные изделия из кусочков материи курама или куроки//Таджики Каратегина и Дарваза – Душанбе, 1970. Вып.2. -СС. 19-115,203-224.

³ Андреев М. С. Материалы по этнографии Ягноба (записи 1927-1928 гг.) Подготовка к печати А. К. Писарчик//Под ред. А. К. Писарчик. –Душанбе, 1970.

подготовила к печати и издала два труда своего наставника «Этнографическая наука в Таджикистане (1920-1990 гг.) и «Одежда таджиков Нурата».¹ В 2007 г. в Институте истории, археологии и этнографии им. А. Дониша была проведена научно-теоретическая конференция «Вклад А. К. Писарчик в развитие этнографической науки в Таджикистане» в связи со 100-летним юбилеем выдающейся ученой.

Несмотря на то, что системная работа с документами личного фонда А. К. Писарчик не велась, можно отметить, что сотрудниками отдела этнографии были подготовлены к печати все материалы Кулябской этнографической экспедиции 1948-49 гг. с приложениями и алфавитными указателями, которые в скором времени выйдут в свет.² Ранее в 2013 г. увидела свет монография «Научное наследие А. А. Семенова и М. С. Андреева (архивные документы)», которая базируется на материалах личного фонда М. С. Андреева.³ В ней была представлена титаническая, скрупулезная работа А. К. Писарчик по краткому описанию и систематизации архива М. С. Андреева, которую она провела согласно последней воле мужа и решению Президиума Таджикского филиала АН СССР.⁴ В будущем предстоит еще большая работа по классификации и научному описанию ее личного фонда.

Что же касается документов А. К. Писарчик, находящихся в Ягелонском университете в Кракове, то известно, что исследовательница при переезде в Польшу в 1991 г. увезла с собой часть документов и небольшую собственную коллекцию предметов ремесленного производства таджиков. Польская коллега кандидат социальных наук Анна Цеслевская любезно предоставила информацию о последних днях жизни А. К. Писарчик и ее личном фонде в Ягелонском университете г. Кракова.

Известно, что 84-летняя А. К. Писарчик сначала поселилась в Седлцах, а затем со своей семьей переехала в Миланувек близ Варшавы. К тому времени она была уже тяжело больна и нуждалась в медицинском уходе. Чтобы помочь ей в подготовке материалов, ее ученица кандидат исторических наук Навраста Бабаева приехала к А. К. Писарчик в Польшу, где под ее руководством редактировала ее

---

¹ Писарчик А. К. Одежда таджиков Нурата//Редактор Н. Бабаева.-Душанбе, 2003.

² Хатлонская область Таджикистана в этнографических материалах XX в. Книги первая и вторая. Под общей редакцией академика Р. Масова. Редактор Л. Додхудоева. Авторы составители: Л. Додхудоева, З. Юсуфбекова, М. Шовалиева, Д. Ниязов, Н. Джураева и др. -Душанбе, 2017 г.

³ Додхудоева Л. Научное наследие А. А. Семенова и М. С. Андреева (архивные документы)//Под общей редакцией академика Р. М. Масова. -Душанбе, 2013.

⁴ А. К. Писарчик, М. С. Андреев (1873-1948 гг.)//Труды Академии наук Таджикской ССР. -Т. XX. 1960.-С.23-29. Писарчик А. К. Этнографическая наука в Таджикистане (1920-1990 гг.)//Подготовка к печати Н. Бабаевой. -Душанбе, 2002.

рукописи «Этнографическая наука в Таджикистане (1920-1990 гг.)» и «Одежда таджиков Нурата». Известная ученая скончалась в 1995 г.

Архив Антонины Писарчик состоит из двухсот книг, альбомов и папок и около восьмидесяти файлов формата А4. Это и спешно сделанные заметки, машинописные тексты статей и книг, рисунки, а также фотографии, иллюстрирующие почти все исследовательские экспедиции ученого. В деле сохранения архива большую роль сыграли сама Антонина Писарчик, таджикский этнограф Навраста Бабаева, а также польская исследовательница Ханна Коссак-Новоцень.¹

Как отмечается в бюллетене Ягеллонского университета, в декабре 2008 г. кафедра иранских исследований Института востоковедения университета получила награду от семьи Прушинских из Милановки за систематизацию и обработку архива выдающегося советского ученого Таджикистана и Узбекистана Антонины Писарчик. Архивные коллекции ныне доступны в кабинете №323, в котором работает Сусанна Блажет.²

Дочь А. К. Писарчик Катаржина Андреева-Прушинска создала иллюстрированный каталог артефактов из личной коллекции матери.³ Об этой коллекции, которая украшала квартиру Антонины Константиновны в Душанбе, вспоминал корреспондент В. Супруненко, который готовил публикацию для журнала «Вокруг света» в 1987г. Он писал так: Антонине Константиновне уже за восемьдесят, но она по-прежнему энергична, легка на подъем, любознательна. В квартире у нее целый музей (вся долгая счастливо и интересно прожитая жизнь!) – полки, шкафы были уставлены пиалами, чашами, блюдами, расписанными орнаментами, кувшинами различных размеров, фигурками из глины, табакерками из тыквы».⁴ После смерти Катаржины Писарчик в настоящее время коллекция является собственностью ее мужа профессора Еже Прушинского.

А. К. Писарчик захоронена вместе со своей дочерью. На камне

---

¹ Spis zawartości archiwum Antoniny Pisarczyk stan z lipca 2002; Milanówek – Sporządziła Hanna Nowocień. Цеслевка А. Архив А. К. Писарчик в Ягеллонском университете Кракова//Научный вклад М. С. Андреева и А. А. Семенова в изучение истории и этнографии таджикского народа//Сб. материалов международной научно-теоретической конференции, Душанбе, 23 октября 2018 г.-Душанбе, 2019.- С. 48-52.

² Archiwum Centralnoazjatyckie im. Antoniny Pisarczyk// UJ Zakład Iranistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego 2010-2017: <http://www.iranistyka.io.filg.uj.edu.pl/zaklad/archiwum-antoniny-pisarczyk>.

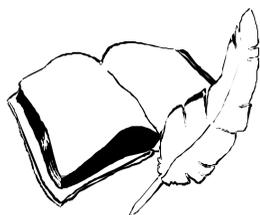
³ Central Asian Ethnographic Heritage of Antonina Konstantinovna Pisarczyk. Documentary photographs by her daughter Katarzyna Andrejewa-Proszynska// Microphotographic catalogue of the collection.

⁴ Супруненко, В. Как слеза на реснице...//Вокруг света, Декабрь 1987.: <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/3743>.

выбита роза и следует эпитафия: «Катаржина Андреева-Прушинска, 1941-2008. Биолог, добрый, дружелюбный, храбрый человек» и ниже надпись «Антонина Писарчик 1907-1995. Этнограф народов Центральной Азии».

Уже при жизни заслуги А. К. Писарчик были высоко оценены и государством (она была удостоена звания «Заслуженный деятель науки Таджикистана» в 1957 г.) и ее коллегами в СССР и за рубежом¹. Возможно, наиболее ярко можно охарактеризовать ее личность как ученого известными словами М. Е. Массона, который, будучи оппонентом на ее защите, сказал так: «А. К. Писарчик давно является общепризнанным, вполне сформировавшимся специалистом-исследователем и ученым-этнографом, у которого инициативность и талантливость сочетаются с исключительной добросовестностью и работоспособностью преданного делу собирателя....».

Обширная научная эрудиция, тщательное знакомство с источниками исторического и этнологического характера, активное внедрение методов прикладной этнографии при изучении полевых материалов, а также воспитание целого поколения новых специалистов позволили А. К. Писарчик не только сформировать школу этнографии Таджикистана, но и вывести ее на лидирующие позиции в XX - XXI вв.

---

¹ Литвинский Б.А., Акрамов Н.М. Указ.соч.- С. 65.

**ВКЛАД ПРОФЕССОРА Н. Х. НУРДЖАНОВА
В СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ
ИСКУССТВОВЕДЧЕСКОЙ НАУКИ
ТАДЖИКИСТАНА**

Когда мы говорим о таджикском искусствоведении, как о явлении принципиально новом, небывалом в истории отечественной культуры, то в первую очередь обращаемся к Низаму Хабибуллаевичу Нурджанову, чье имя составляют ее славу и гордость.

Низам Хабибуллаевич Нурджанов (1923-2017) – явление в нашей науке и культуре примечательное. Вся его жизнь, его порядок, расписание его дней, все встречи с людьми подчинялись искусству, прежде всего, театру и музыке и конечно, науке. Человек необычайной целеустремленности, высокой духовной чистоты, оригинальный мыслитель, он оставил большое наследие, значительная часть которого опубликована в виде десятков монографий, сотен статей и лишь малая часть ждет своего исследования¹.

Низам Хабибуллаевич пришел в науку после окончания педагогического института им. Т. Г. Шевченко (ныне – Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни). В 1947 г. он был зачислен в аспирантуру Института истории, языка и литературы Таджикского филиала АН СССР по специальности «этнография». Его научным руководителем был назначен известный русский ученый-этнограф М. С. Андреев, приехавший в те годы в Сталинабад (Душанбе) по приглашению Первого секретаря ЦК КП Таджикистана Б. Гафурова. По его поручению Нурджанов выехал в Варзоб для сбора материала по этнографии и фольклору местного населения, и с

---

¹ Н. Нурджанов не успел завершить свое последнее исследование по истории театра кукол в Таджикистане.

этого времени он начал собирать материал по народному творчеству таджикского народа.

В 1948 г. Н. Х. Нурджанов участвовал в крупной экспедиции в Кулябскую область под руководством видного этнографа А. К. Писарчик, которая уже в то время заметила умение Н. Х. Нурджанова фиксировать материал, расспрашивать информантов, подробно документировать любой фрагмент. При этом она отмечала, что молодой Нурджанов выделялся среди других тем, что особенно тщательно записывал и фотографировал любой объект, стремился бережно сохранить любую музыкальную тему, мельчайшие детали орнамента вышивок. «Очень организованный и трудолюбивый, – писала А. Писарчик, – он сумел за первый же полевой сезон собрать настолько богатый, новый и ценный материал, что его хватило на написание диссертации [1,31]. В этнографическом архиве Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша сохранилось немало фотографий, запечатлевших Н. Х. Нурджанова за сбором материала в различных регионах Таджикистана и Узбекистана, а в архиве Отдела истории искусств хранится рукопись диссертационного исследования Н. Х. Нурджанова «Истоки народного театра у таджиков (по материалам Кулябской области)» (1951 г.).

Низам Хабибуллаевич Нурджанов по праву является первым таджиком-этнографом, между тем он внес огромный вклад в становление и развитие искусствоведческой науки Таджикистана, основоположником которой его по праву можно назвать. По его инициативе и при поддержке первого директора Института истории Академии наук Таджикистана академика А. А. Семенова, 1-го августа 1953 года был создан сектор истории искусств, который в течение тридцати пяти лет возглавлял сам Н. Х. Нурджанов. Этот сектор, ставший впоследствии большим самостоятельным отделом, начал развивать новое направление в науке Таджикистана – искусствоведение. И уже первые сотрудники отдела В. А. Мешкерис, О. Л. Данскер, Н. А. Белинская под руководством Низама Хабибуллаевича представили свою научную продукцию – в 1956 году был издан первый искусствоведческий сборник [2]. В этом же году в Москве была опубликована и первая монография Н. Х. Нурджанова «Таджикский театр», которая открыла ряд десяткам его фундаментальных трудов [3]. Именно тогда и проявились в его работах те свойства ученого-исследователя, которые сопутствовали ему на протяжении всей научной деятельности – любовь к собиранию фактического материала, стремление на основе собранного воссоздать картину прошлого. Понимая, что в современных условиях народное искусство может постепенно исчезнуть, Нурджанов сам стал инициатором проведения искусствоведческих экспедиций по всем уголкам Таджикистана и Узбекистана, где проживали таджики, мобилизовав сотрудников

сектора на сбор материала по изучению образцов всех видов народного творчества: музыкального, театрального, танцевального и прикладного искусства. Являясь непосредственным участником этих экспедиций, он призывал спешно фиксировать народное творчество таджикского народа, понимая, что в скором будущем оно, будучи по существу импровизационным творчеством, может, если и не исчезнуть, то измениться, испытав на себе влияние урбанистической культуры. Н. Х. Нурджанов возглавлял следующие отряды искусствоведческих экспедиций: Бухарской – 1958, 1961, 1962; Зеравшанской – 1959, 1960; Ленинабадской – 1964, 1965; Памирской – 1968-1983; Байсунской – 1972; Кашкадарынской – 1976.

Неистребимое желание Нурджанова к изучению все нового и нового материала послужило созданию уникального музыкального архива, который в настоящее время хранится в Институте истории, археологии и этнографии им. А. Дониша АН РТ и не имеет аналогов ни в Таджикистане, ни за его пределами. В этом – высочайшая степень патриотизма Н. Х. Нурджанова – сделать достоянием широкого круга исследователей особенности творческого гения своего народа. На основе собранных уникальных материалов был опубликован ряд монографий и искусствоведческих сборников. Благодаря энтузиазму и организаторским способностям Низама Хабибуллаевича отдел истории искусств стал центром искусствоведческой науки в Таджикистане и до сих пор исследует проблемы истории и теории искусств таджикского народа.

Все, кому посчастливилось встречаться с Низамом Хабабуллаевичем, отмечали его необыкновенную любовь к своему делу. Человек непоколебимой принципиальности, обладая разносторонними знаниями в области истории, этнографии, истории культуры и искусства, театра и музыки, он был одарен чрезвычайно развитыми способностями к пронизательному, пытливому анализу, от которого не ускользает ни малейшая деталь. Вместе с тем владел даром широких и глубоких обобщений, всегда покоящихся на прочном научном фундаменте. Среди трудов, которые дают основание говорить о вкладе Нурджанова в развитие таджикской искусствоведческой науки, отметим, прежде всего, «Традиционный театр таджиков» в двух томах [4], где ученый представил фундаментальные вопросы существования театра у таджиков с древнейших времен до наших дней. Автор доказывает и утверждает, что в отличие от западной театральной культуры театр таджиков родился и развивался в недрах музыки, пантомимы, танца, благодаря чему драматическое действие позже выделилось из этого синтеза искусств и сохранило на протяжении всего своего самостоятельного существования неразрывную связь со своими корнями. В многосложных трудах Нурджанова немало и сенсационных материалов, открытий, основанных на конкретных

свидетельствах и строгой аргументации. К примеру, в одном из них он опровергает устоявшееся мнение о том, что профессиональный театр таджиков родился в 1929 г. Основываясь на неопубликованных документах, автор доказал, что наряду с богатой литературной, изобразительной, музыкальной традицией таджикский народ обладал и великим театральным наследием. Н.Х.Нурджанов нашел документальные факты о богатом хореографическом наследии таджиков, по его мнению, плацдарме всего народного театра, которые еще в доисламский период были использованы труппами Китая и Японии. Только им была представлена во всей полноте и деталях история искусства масхарабозов, истинных хранителей народной мудрости. «Традиционный театр таджиков» Н. Х. Нурджанова высоко оценили в Иране, поскольку иранский народ имеет много общего с таджикской культурой, и в 2004 г. его автор был удостоен Международной премии Исламской республики Иран «Книга года».

Неповторимую страницу в творчестве Н. Х. Нурджанова занимают исследования по музыкальному и театральному искусству Бадахшана – неисчерпаемому кладезю самобытной таджикской культуры. Совместно с музыковедом, профессором из Узбекистана Ф. М. Кароматовым, начиная с 1959 года, они приступили к сбору и записи образцов музыкального и театрального наследия Горно-Бадахшанской автономной области, объездив ее, что называется, вдоль и поперек в течение нескольких лет. Результатом их исследований стал фундаментальный труд «Музыкальное искусство Памира», задуманный авторами в пяти книгах. Две первые книги опубликованы в Москве в 1978 и 1986 годах [5]. Став библиографической редкостью, они были переизданы в Бишкеке в 2010 г. Обильный, разнообразный материал, собранный Памирской искусствоведческой экспедицией, требовал скорейшего его изучения, поскольку записи были произведены старинной аппаратурой на магнитные пленки, которые с каждым годом становились более ломкими и хрупкими. И поэтому, к работе над третьей книгой авторы пригласили научного сотрудника отдела искусств Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Таджикистана, историка музыки Бахринисо Кабилову. Благодаря ее участию были осуществлены последние три книги пятитомного фундаментального издания «Музыкальное искусство Памира» [6; 7].

Подобное творческое содружество – театроведа-этнографа и музыковеда – в изучении синтетических форм народного творчества продолжилось и в других капитальных работах Н. Х. Нурджанова, таких как, «Театральная и музыкальная жизнь столицы государства Саманидов» при участии З. Таджиковой и Б. Кабиловой [8], «Мавриги» в соавторстве с Б. Кабиловой [9].

Наряду с исследованиями художественного наследия таджикского

народа, Низам Хабибуллаевич изучал и современный таджикский театр. Словно летописец, собирая по крупицам факты о деятелях искусства, используя архивные материалы, а также их переписку и воспоминания, автор создал «Историю таджикского советского театра» в двух томах, прослеживая историю развития сценического искусства в Таджикистане и каждого театра в отдельности, восстанавливая десятки забытых имен и событий, детально анализируя каждый спектакль с позиции его художественности, степени мастерства каждого актера [10].

Серия монографий Н. Х. Нурджанова посвящена творчеству выдающихся мастеров сцены: М. Касымову, А. Бурханову, С. Туйбаевой, Т. Фазыловой, М. Вахидову, Х. Назаровой, Х. Рахматуллаеву, Х. Гадоеву, Г. Бакоевой, Ф. Касымову и др. В 2013 году ученый издал труд под общим названием «Мактаби актерии точик» (Школа таджикского актерства), посвященный плеяде выдающихся актеров [11].

Великой балерине XX века Малике Сабировой Н. Х. Нурджанов посвятил две книги, где изложил много ценных и волнующих фактов из творческой жизни легенды таджикского балета [12; 13]. Все эти труды – результат кропотливой работы автора, который на протяжении многих лет, не пропуская ни одного спектакля с участием талантливых артистов, подробно записывал и детально анализировал каждое их выступление. Ценители театрального и музыкального искусства постоянно встречали Н. Нурджанова в театрах и концертах. После каждого такого посещения его архив незамедлительно пополнялся записями, которые он производил в темноте во время спектакля, программами концертов, пригласительных билетов на премьеры опер. Нужно отметить, что многие из вышеназванных книг переиздавались автором, так как в процессе работы он находил все новые материалы, факты. Кроме того, его опыт, талант, мастерство поднялись на тот уровень, который позволил ему с максимальной подачей собранного им материала довести до совершенства свои замыслы. Ведь истинное творчество – всегда поиск.

Все его наблюдения легли в основу его капитальных работ, к тому же богато иллюстрированных, что, несомненно, дополняет их содержание, создает живые образы. Среди них отметим «Оперу и балет Таджикистана», приуроченную к 70-летию Академического театра оперы и балета им. С. Айни. Автор проанализировал каждый спектакль, показав сложный путь, пройденный театром, в то же время говоря о перспективах, о том, чтобы опера и балет стали ближе народу, понятны широким массам [14]. Н. Х. Нурджанов, прожив долгую интересную жизнь, был очевидцем и участником многих событий, интереснейших процессов, современником видных деятелей отечественной культуры. Природа щедро наградила его. Он был изначально расположен к искусству. В развитии его глубокого, поч-

венного реализма и национализма сыграли огромную роль годы его детства, когда он заворожено смотрел на представления народных танцовщиц – бухарских созанда. Предрасположенность к искусству предопределила всю его дальнейшую творческую судьбу. «Каждая моя работа рождается с большой любовью и с большими трудностями, - говорил Нурджанов. - Если нет любви – ничего не получится. Любовь к своей работе – это великое дело».

Работы Н. Х. Нурджанова отличаются четкостью позиции, скрупулезностью, последовательным изложением фактов. К тому же при всей сложности некоторых вопросов, он писал великолепным по легкости и доступности языком. Его труды при всем “академическом стиле”, всегда рассчитаны на читателя, которого должен увлечь рельефный слог, при всей своей научности светящийся красотой и тонкостью выражений, восхищенным изложением материала.

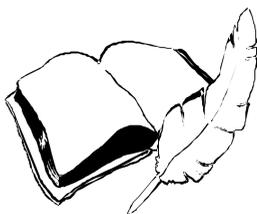
Низам Хабибуллаевич Нурджанов был энергетически собран и дисциплинирован. Бесспорно, список его работ поразителен как в количественном отношении, так и в содержательном – все они разножанровы и разноплановы, и, кроме того – масштабны. Мы, ученики и коллеги Низама Хабибуллаевича не переставали восхищаться его талантом, профессиональным мастерством и неутомимой работоспособностью. В преданности своему делу нам видится важнейший урок, данный профессором Нурджановым на долгие времена. Еще раз подтверждается та простая истина, что степень одержимости главным делом находится в прямой зависимости от масштаба личности. О чем бы он ни писал, в каком жанре не высказывался, это главное дело просвечивает с фанатичным упорством.

В целях пропаганды таджикского искусства Н. Х. Нурджанов в последние годы вёл на республиканском телевидении передачи о театре, музыке, танце. Им было подготовлено более 20 передач об истории мирового и таджикского театров для детского канала «Бахористон».

Заслуженный деятель искусств Таджикистана, Член Союза писателей СССР, Союза писателей Таджикистана, Союза театральных деятелей Таджикистана, член правления Советского фонда культуры, член Международной организации по народному творчеству при ЮНЕСКО Низом Хабибуллаевич Нурджанов внес неоценимый вклад в изучение истории культуры и искусства таджикского народа.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Писарчик А. Этнографическая наука в Таджикистане (1920-1990 гг.). – Душанбе, 2002.
2. Искусство таджикского народа: Сб. статей. Труды института истории АН Тадж. ССР.- Вып.1.- Сталинабад, 1956.
3. Нурджанов Н. Таджикский театр. – М., 1968.
4. Нурджанов Н. Традиционный театр таджиков. В двух томах. – Душанбе, 2002.
5. Кароматов Ф., Нурджанов Н. Музыкальное искусство Памира. – Кн. 1. – М., 1978; Кн. 2. – М., 1986.
6. Кароматов Ф., Нурджанов Н., Кабилова Б. Музыкальное искусство Памира. – Кн. 3. – Бишкек, 2010.
7. Нурджанов Н., Кабилова Б. Музыкальное искусство Памира. – Кн. 4. – Бишкек, 2014; Кн. 5. – Бишкек, 2015.
8. Нурджанов Н. Театральная и музыкальная жизнь столицы государства Саманидов (конец XIX – начало XX вв.). – Душанбе, 2001.
9. Нурджанов Н., Кабилова Б. Мавриги. – Душанбе: Мега Басим, 2008.
10. Нурджанов Н. История таджикского советского театра. – Том. 1. (1917-1941 гг.) – Душанбе, 1967; Том 2. (1941-1957 гг.). – Душанбе, 1990.
11. Нурчонов Н. Мактаби актерии точик. – Душанбе, 2013.
12. Нурджанов Н. Царица танца. – Душанбе, 1992.
13. Нурджанов Н. Малика Сабирова. – М., 2001.
14. Нурджанов Н. Опера и балет Таджикистана. – Душанбе, 2010.

*Рақиб АБУЛҲАЕВ,
Институти таърих, бостоншиносӣ
ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ*

САҲМИ К. П. МАРСАКОВ ДАР ОМУҶИШИ ТАЪРИХИ ТОҶИКИСТОНИ ШҶРАВИ

Дар шароити вазнини даврони пас аз ҷангӣ бо ибтикори фарзандони фарзонаи халқи тоҷик Садриддин Айнӣ ва Бобочон Ғафуров Университети давлатии ба номи В. И. Ленин ва Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон таъсис ёфтанд. Дар ҷараёни ба ҳаёт тадбиқ намудани масъалаҳои ба миён гузошта, яке аз вазифаҳои муҳимтарин дар назди роҳбарияти Ҷумҳурӣ бо кадрҳои баландхаттисоси илмӣ ва омӯзгорӣ таъмин кардани ин муассисаҳо маҳсуб буд. Аз ин рӯ, роҳбарони ҷумҳурӣ ва шахсан котиби аввали Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон Бобочон Ғафуров кӯшиш мекарданд, ки дар як давраи муайян ин муассисаҳои илмӣ – омӯзгориро бо кадрҳои баландхаттисос аз ҳисоби намояндагони ҷумҳуриятҳои иттифоқӣ таъмин намо-янд.

Яке аз намояндаи халқи рус, ки барои инкишофи илми таърих, тайёр кардани кадрҳои илмиву омӯзгорӣ дар солҳои пас аз ҷангӣ хизматҳои шоён кардааст, олими сермаҳсулу омӯзгори пуртаҷриба Марсаков Константин Петрович мебошад. Соли 1932 оилаи Марсаков Константин Петрович аз Федератсияи Руссия ба ноҳияи Шаҳринави ҶШС Тоҷикистон кӯч бафт. Зеро барои баланд бардоштани ҳосилнокии хоҷагии кишоварзии ҷумҳурӣ дар он солҳо механизаторон ва деҳқонони таҷрибанок зарур буданд. Падари К. Марсаков маҳз аз чунин мутахассисон ба ҳисоб мерафт.

К. П. Марсаков дар деҳаи Шаҳринав мактаби миёнаро соли 1938 хатм намуда, ҳамон сол ба факултети таърихи Донишкадаи омӯзгорӣ ба номи устод С. Айнӣ дохил шуда, онро соли 1941 бо ихтисоси таърихшинос ва бо дипломи сурх хатм кард. Шавқу завқи К. П. Марсаков ханӯз дар солҳои донишандӯзиаш бедор шуда, орзу дошт, ки пас аз хатми мактаби олий ҳатман ба аспирантура дохил шуда, ба масъалаҳои таърихи хоҷагии кишоварзӣ дар Тоҷикистон тадқиқоти илмӣ барад. Аммо орзуи ин ҷавони илмпарварро оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ муваққатан ҳалалдор намуд. Зеро моҳи августи соли 1941-ум ӯ ба сафи артиши амалкунанда сафарбар карда мешавад. К. П. Марсаков, ки маълумоти олий дошт аз ҷониби сарварони ротаи амалкунанда ба вазифаи командири взвод таъин карда мешавад, ки бо роҳбарии вай сарбозон ба муқобили гитлерчиён ҷангҳои шадид бурда, ҳар як вачаб хоки муқаддаси Ватанро чун гавҳараки ҷашм ҳифз мекарданд. Дар набардҳои гуногуни ин ҷанги

зидди гитлерӣ К. П. Марсаков чанд бор яродор шуда, ҳар вақт баъди саломат шудан боз ба ҷойгоҳи ҳарбии хеш баргашта то охири Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба муқобили гитлерчиён мардонавор муқобилият нишон додаст.

Моҳи августи соли 1946 ин сарбоз бо рутбаи капитан аз сафҳои артиши шӯравӣ ҷавоб шуда, бо сари баланд ба ноҳияи Шаҳринав ба назди падару модари хеш, ки дар ин солҳои мудҳиш дар ақибгоҳ барои таъмини мамлакат бо маводи соҳаҳои хоҷагии кишоварзӣ заҳмат мекашиданд, расида омад. Аз байн чанд соли вазнини ҷангӣ ва пас аз ҷангӣ гузашта бошад ҳам, орзӯи ба аспирантура дохил шуда, омӯхтани таърихи инкишофи хоҷагии кишоварзии Тоҷикистон, ки дар он саҳми падар ва модари ӯ кам нест, аз фикру андешаи К. П. Марсаков дур намешуд. Аммо, вазъияти иҷтимоии оилашон ба вай имконият намерод, ки феврал ба аспирантура дохил шавад ва то моҳи августи соли 1951 дар мактаби миёнаи рақами № 1-и ноҳияи Шаҳринав дар вазифаи мудири қисми илмӣ ва муаллими фанни таърих кор кардааст. Аз моҳи августи соли 1951 то моҳи августи соли 1952 К. П. Марсаков дар кафедраи таърих СССР-и Университети давлатии Тоҷикистон (ҳоло Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон) дар вазифаи лаборанти калон кор кард ва дар ин муддат аз баромаду сӯҳбатҳои илмии олимони варзида баҳраманд гардид ва аз онҳо таҷрибаи илмиро аз бар кард.

Пас аз чанде К. П. Марсаков ба хулосае омад, ки ба аспирантураи назди Университети давлатии Тоҷикистон дохил шуда, яке аз шоҳаҳои то ин дам кам тадқиқшудаи таърихи даврони Шӯравиро кор карда барояд. Бо ҳамин мақсад ӯ соли 1952 ба аспирантураи назди кафедраи Таърихи Ватании ин донишгоҳ дохил шуда, дар зарфи се соли таҳсили аспирантура тамоми адабиёти соҳаи кишоварзӣ мамлакатро аз бар кард. Устои мо тавонист дар муддати камтар аз се сол диссертатсияро дар мавзӯи «Соҳтмони колхозӣ дар Тоҷикистон дар солҳои панҷсолаи дуюм» ба итмом расонида, соли 1955 онро дар Шӯрои диссертатсионии назди Университети давлатии Тоҷикистон ҳимоя намояд.

Дар ҳамин давра дар Донишкадаи омӯзгории шаҳри Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ мутахассисони баландхатисоси унвондор намерасиданд. Аз ин рӯ, соли 1955 бо супориши ҳукумати Ҷумҳурӣ номзади фанҳои таърих ва дотсент К. П. Марсаков ба вазифаи ҷонишини директор оид ба корҳои илмӣ ва таълимӣ ба Донишкадаи омӯзгории шаҳри Кӯлоб роҳхат мегирад. Ба ҷуз ин вазифа, ӯ дар кафедраи таърих чун омӯзгор кор мекард. Дар зарфи панҷ сол дар ин даргоҳи илму фарҳанг софдилона кор карда, дар тайёр кардани кадрҳои илмиву омӯзгорӣ саҳми худро мегузарад. Худаш бошад дар ин муддат ба ҷуз корҳои маъмурӣ ва таълиму тарбия ба тадқиқотҳои илмӣ

мунтазам машғул шуда, чанд асари баландмазмуни илмиро ба поён мерасонад.

Бештари корҳои илмӣ-татқиқотии олим К. П. Марсаков доир ба соҳти колхозиву совхозӣ, инкишофи ирригатсияву мелиоратсия ва азхуд намудани заминҳои бекорхобида, ғаъолияти МТС-ҳо ва ғайра бахшида шудаанд. Масалан, К. П. Марсаков дар давраи кор дар Донишкадаи омӯзгории ба номи А. Рӯдакии шаҳри Кӯлоб чунин масъалаҳои дар илми таърих то он дам тадқиқ нашуда, яъне: Инкишофи хоҷагии халқи Тоҷикистон дар солҳои панҷсолаи дуюм, азхудкунии заминҳои нав дар нимаи аввали солҳои 30-уми асри сипарӣ шударо, ки барои тарақиёти соҳаҳои муҳталифи хоҷагии кишоварзӣ аҳамияти муҳими иқтисодӣ – иҷтимоӣ доштанд пешниҳоди хонанда намудааст.

Масъалаи таъмин намудани соҳаи кишоварзӣ ва меморатсияву ирригатсия низ диққати олимро ба худ ҷалб намуданд. Тадқиқотчи нуқтасанҷ К. П. Марсаков дар корҳои имии хеш дар асоси таҳлили ҳамачонибаи маводҳои бойгонӣ, роҳу воситаҳои дар ҷумҳурӣ тайёр кардани кадрҳои соҳаи агротехникӣ, ирригатору мелиораторон ва механизаторон аниқу равшан ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Вобаста ба ин масъала, олим мақолаи «Мубориза барои ҳалли масъалаҳои тайёр кардани кадрҳо барои колхозу СМТ (стансияҳои мошину тракторӣ)-рӣ дар солҳои панҷсолаи дуюми Тоҷикистон»-ро навишт, ки он барои роҳбарони хоҷагиҳои дастҷамъӣ ва СМТ (стансияҳои мошину трактор)-ҳо аҳамияти илмиву амалӣ дошт.

Олими мӯшикоф К. П. Марсаков дар давраи кор дар Донишкадаи омӯзгории шаҳри Кӯлоб асарҳои ҷолиб навишта ҷоп намуд. Аз он ҷумла дар мавзӯи: «Инқилоби маданӣ дар Тоҷикистони шӯравӣ» кори илмие навишта, дар он омилҳои ғалабаи инқилобӣ маданияро илман исбот карда, сипас хусусияҳои ба ҳаёт тадбиқ кардани ин падидаро дар ҷумҳуриамон равшану возеҳ тадқиқ намудааст. Мақолаи дигаре, ки ӯ навиштааст: «Нақшаи ленинии кооперативикунонӣ ва татбиқи он дар ИЧШС» ном дорад. Дар ин мақола тадқиқотчи ба баъзе масъалаҳои баҳснок, аз ҷумла муҳлати оғози ба вучуд омадан ва мустаҳкам шудани хоҷагиҳои ҷамъбасти ва ғаъолияти ТОЗ-ҳо (итиҳодияҳои рафиқонаи коркарди замин) дар асоси маводҳои бойгонӣ равшанӣ меандозад.

Дар охири солҳои 50-ум ва аввали солҳои 60-уми садаи гузашта дар байни олимони намоёни соҳаи таърихи Ҷумҳурӣ, ба монанди аллома Бобочон Ғафуров, Зариф Рачабов, Баҳодур Искандаров, Аҳрор Мухторов, Барис Литвинский, Вадим Ранов, Нуъмон Негматов ва дигарон андешаи навишта ба ҷоп тайёр кардани «Таърихи халқи тоҷик» дар се ҷилду панҷ китоб ба миён омад. Аммо ба ҳаёт тадбиқ кардани ин асари ҷамъбасти кадрҳои баландихтисоси таърихчиёнро талаб мекард, зеро ин асар, ки таърихи халқи тоҷик аз давраҳои қадимтарин то солҳои 60-уми асри XX-ро дар бар гирифта ба забони русӣ навишта мешуд. Мақсад аз он иборат буд, ки ин асари аввалини ҷамъбасти халқи тоҷикро бо ин забон намояндагони миллату халқиятҳои дигар ҳам хонда, аз таърихи ғании халқамон огоҳ гарданд.

Барои ҳамин ҳам роҳбарияти академияи илмҳо ва институти таърих барои ба ин вазифаи муҳим ҷалб кардани олимони кушиш ба харҷ доданд. Таърихи даврони шӯравӣ – ҷилди 3 ва китоби 1 ва 2-ро дарбар мегирифт, ки дар навиштани он дар қатори чунин олимони варзида Зариф Раҷабов, Баҳодур Искандаров, Темур Рустамов, Гафур Ҳайдаров, Мақсуд Шуқуров, инчунин олимони дар он вақт ҷавон, Марсаков К. П., Антоненко Б. А. Козачковский В. А., Николаев Ю. А., Л. П. Сечкина ва ғайра хизмату талошҳои арзандае карданд.

Бо мақсади навиштани ҷили 3 академик Зариф Раҷабов моҳи сентябри соли 1960 Марсаковро барои кори доимӣ ба сектори таърихи давраи шӯравӣ ба вазифаи ходими калони илмӣ қабул карданд. Ӯ аз моҳҳои аввали навиштани лоиҳаи «таърихи даврони шӯравии халқи тоҷик» қобилияти илмӣ хешро нишон дод. Қобилият ва хизматҳои ӯро ба эътибор гирифта, 4 январи соли 1964 дастгоҳи академияи фанҳои ҶШС дар маҷлиси худ дар бораи ба эътибор гирифтани пешниҳоди Институти таърихро оиди ба вазифаи мудирӣ сектори таърихи ҷамъияти шӯравӣ, номзади илмҳои таърих К. П. Марсаков тасдиқ кард. Аз ҳамин вақт сар карда, вазифаю ҷавобгарии ин марди шучоъ ва мубталои илм боз ҳам зиёд ва сангин мешавад. Ӯ қабл аз ҳама кормандони секторро аз ҳисоби ҷавонони лаёқатманд пуркуват карда, нақшаҳои минбаъдаи илмиро бо маслиҳату машварати олимони сектор муайян намуд. Ин олимони пурқор бо ҳамроҳии дигар муаррихон бобҳои алоҳидаи «Таърихи халқи тоҷик» (ҷилди 3 ва китоби якум), ки солҳои 1917 – 1937-ро дарбар мегирад, навишта омодаи ҷоп кард.

Олим К. П. Марсаков ба ғайр аз масъалаҳои номбурда, инчунин барои навиштани бобҳои алоҳидаи китоби дуҷумла ҷилди 3 «Таърихи халқи тоҷик» (солҳои 1938-1963) саҳм гузошта, барои таҳрири бобҳои, ки аз ҷониби дигар олимони навишта шуда буд низ заҳмат кашидааст. К. П. Марсаков чун омӯзгори таҷрибанок барои навиштан ва таҳрири китоби дарсӣ оиди таърихи халқи тоҷик барои макотиби олӣ, ки то солҳои 60-уми садаи гузашта вучуд надошт, саҳми арзанда гузоштааст. Соли 1968 дар нашриёти «Ирфон» нашри дуҷумлаи асарҳои дастаҷамъии «Очеркҳои таърихи Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон» аз ҷониби муаррихони Ҷумҳурии дар ҳаҷми 28 ҷузъи ҷопӣ навишта аз ҷоп бароварда шуд. Дар навиштани масъалаҳои мубориза барои азнавсозии хоҷагии кишоварзӣ ва минбаъд мустаҳкам инкишоф додани соҳти колхозӣ К. П. Марсаков саҳми бориз дорад.

Баъд аз навишта ба охир расонидани ҷилди 3-юми «Таърихи халқи тоҷик» ва ҷопи онҳо дар Институти Ховаршиносии Академияи Фанҳои ИҶСШ, ки онро фарзанди фарзонаи халқи тоҷик академик Бобочон Гафуров ба ӯҳда гирифта буд, боз дар назди коллективи институти таърих, аз ҷумла сектори таърихи ҷамъияти шӯравӣ бо сарвари К. П. Марсаков вазифаҳои ниҳоят масъулиятнок меистоданд. Бо роҳбарии К. П. Марсаков нақшаи минбаъд навиштани китобҳои ҷамъбасти ба муҳокимаи аъзоёни сектор ва шӯрои олимони институти таърих, гузошта шуд. Ин нақша пас аз муҳокима аз ҷониби олимони бо

баъзе эродҳо қабул карда шуд. Қабл аз ҳама навиштани «Очерки таърихи сохтмони колхоз дар Тоҷикистон (солҳои 1917-1965)» оғоз гардид. Ин асари чамъбасти буда аз 28 ҷузъи ҷопӣ иборат аст ва аз ҷониби олимони сектори таърихи чамъияти шӯравӣ Б. А. Антоненко, И. А. Стетсенко, Х. Н. Дриккер, К. П. Марсаков, Л. П. Сечкина, С. А. Стетсенко навишта шудааст. Бобҳо 3,8 ва 9 бо қалами К. П. Марсаков тааллуқ дорад. Ин бобҳо ба масъалаҳои: «Ба анҷом расидани азнавсозии сотсиалистии хоҷагии кишоварзӣ дар Тоҷикистон (солҳои 1933-1957)», «Колхозҳои Тоҷикистон дар давраи мубориза баҳри барпо кардани базаи моддӣ-техникӣ (солҳои 1951-1965), ва «Ба амал баровардани инқилоби маданӣ дар деҳот (солҳои 1917-1940)» бахшида шуда буданд. Дар боби 3 олим К.П. Марсаков дар асоси ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, маводҳои воситаҳои ахбори умум, ахбороти омӯрӣ тавонистааст роҳу воситаҳо ва қачравию нофаҳмиҳои дар ҷараёни ғалабаи колхозҳо рух додари нишон диҳад.

Дар боби 8-уми ин асар «Колхозҳои Тоҷикистон дар давраи мубориза барои барпо кардани базаи моддӣ-техникии хоҷагиҳои коллективӣ (солҳои 1959-1965)». муаллиф диққати ҷиддиро барои ҳалли масъалаҳои Инкишофи хоҷагии кишоварзӣ, таъмини колхозу совхозҳо бо кадрҳои агротехникӣ, ҷорабиниҳои аз лиҳози моддӣ ҳавасманд кардани истеҳсолкунандагон, инкишофи обёриву таъмин кардани мелиоратсияи замин, азхуд кардани заминҳои нав, чамъбасти сохтмони колхозӣ, баланд бардоштани дараҷаи зиндагии деҳқонони колхозӣ равона намудааст.

Боби 9-уми китоб, ки «Ба ҳаёт тадбиқ кардани инқилоби маданӣ дар деҳоти Тоҷикистон» ном дорад, ҳалли илмии чунин масъалаҳоро дарбар гирифтааст: барҳам додани бесаводии мардуми калонсол, инкишофи маорифи халқ, масъалаҳои маданӣ – равшаннамоӣ, пешрафти минбаъдаи инқилоби маданӣ.

К. П. Марсаков, ки худ мутахассиси таърихи аграрии Ҷумҳурӣ буд, муаллифони асаро аз ҳисоби кормандони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ва дигар макотибӣ олии интиҳоб намуд. Минбаъд К. П. Марсаков ва аъзоёни шуъба ба иншои таърихи синфи коргари ҷавони Тоҷикистон шуруъ намуданд. Ба К. П. Марсаков лозим буд, ки қабл аз ҳама лоиҳаи ин асарро навишта, аз муҳокимаи олимони гузаронад ва сипас муаллифони лаёқатнок, ки дар ин соҳа тадқиқотҳои арзанда доранд ба навиштани ин асари калонҳаҷм ва нахустин дар таърихнигории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷалб намояд.

Асари чамъбасти «Таърихи синфи коргари Тоҷикистон, (солҳои 1917-1945)» аз ду қисм иборат аст. Қисми якум таърихи синфи коргари Тоҷикистонро дар солҳои 1917-1945-ро дар бар мегирад. Қисми дуюмаш бошад ба таҳлилу тадқиқи таърихи синфи коргари ҷумҳурӣ дар солҳои 1945-1970 бахшида шудааст. Ҳардуи ин китоб дар слҳои 1972-1973 бо ибтиқори К. П. Марсаков аз ҷоп баромаданд.

Дар солҳои 60-ум ва 70-уми садаи сипаригашта К. П. Марсаков дар навиштани чамъи асарҳое, ки дар макотиби олии ва Институти таърихи

ҳизбии ҷумҳурӣ таҳқиқ карда мешуд, фаъолона ширкат меварзид. Ӯ яке аз муаллифони асари дучилдаи «Очеркҳои таърихи Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон» ва маҷмуаи мақолаҳо «Тоҷикис-тон дар оилаи бародаронаи халқҳои ИШҶС» аст. Дар он солҳо барои макотиби олии ҷумҳурӣ китоби дарсӣ вучуд надошт ва Вазорати маорифи ҷумҳурӣ муаррихони Академияи илмҳои вазифадор намуд, ки дар муддати муайян ин китобро нависанд. Се боби китоби дарсӣ барои макотиби олии «Таърихи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон» (соли 1968) аз ҷониби К. П. Марсаков навишта шудааст. Ба қалами ӯ дар ҳаҷми зиёда аз 100 ҷузъи чопӣ даҳҳо қорҳои илмӣ – тадқиқотӣ навишта шуда, олимон ба онҳо баҳои сазовор додаанд. Аз ҷумла метавон чунин тадқиқотҳои илмӣ ӯро хотиррасон кард: «Инкишофи хоҷагии халқи Тоҷикистон дар солҳои панҷсолаи дуюм»; «Азхудкунии заминҳои бекорхобидаи Тоҷикистон дар солҳои панҷсолаи дуюм» «Мубориза барои ҳалли тайёр кардани кадрҳо барои хоҷагиҳои сарчамӣ ва СМТ дар солҳои 30-уми садаи XX»; «Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар арафаи оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ»; «Инкилоби маданӣ дар Тоҷикистони шӯравӣ»; «Нақшаи кооперативӣ ва ба ҳаёт тадбиқ намудани он дар ИҶШС» ва ғайра. Дар асарҳои илмӣ К. П. Марсаков хонанда нуқтаи назари навоарӣ ва навҷуии ин тадқиқотчиӣ ҷиддиро дарк намуда, аз онҳо барои кори илмӣ хеш истифода хоҳад бурд.

Пӯшида нест, ки К. П. Марсаков барои чанде аспирантҳо ва унвонҷӯён вазифаи роҳбари илмиро иҷро намуда, чанд номзадҳои илми таърихро тайёр кард, ки имрӯз онҳо дар Академияи илмҳо ва макотиби олии ҷумҳурӣ вазифаҳои илмиву омӯзгориро иҷро намуда истодаанд. Аз ҷумла, нависандаи ин сатрҳо дар мавзӯи «Мустақкам намудани ҳокимияти шӯравӣ дар болооби Зарафшон (солҳои 1918-1923), Богуманова З. З., «Дар роҳи ҳамкориҳои маданӣ», Нарзуллоев С. «Соҳтмони роҳҳо ва рушди нақлиёт дар Тоҷикистон дар солҳои 1917-1941», Шевченко З. М. «Аз таърихи қорҳои китобхона дар Тоҷикистон» ва дигарон дар ин мавзӯҳо бо роҳбарии К. П. Марсаков тадқиқотҳои илмӣ гузаронидаанд.

Ҷамин тавр, К. П. Марсаков олими дақиқсанҷ, омӯзгори садҳо нафар ҷавонони тоҷик ва роҳбари чандин аспирант унвонҷӯён ва муҳаррири асарҳои ҷамъбасти, ки дар онҳо масоили муҳимтарини таърихӣ Тоҷикистони шӯравӣ ба таври объективӣ навишта шудаанд, ҳиссаи арзандаи хешро гузаронидааст. Номии ин абармард дар сафҳои таърихи халқи тоҷик абадан сабт ёфтааст ва олимони имрӯзу фардои тоҷик ӯро бо хушнудӣ ба забон гирифта, таҷрибаи кори ӯро дар амал иҷро хоҳанд кард.

МУҲАҚҚИҚИ ҚАҲРАМОНИИ ТОҶИКИСТОНИЁН ДАР НАБАРДҲОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ

Президенти мамлакат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми шодбошии худ ба ифтихори 76-умин солгарди Рӯзи Ғалаба бар фашизм таъкид намуданд, ки «ҳар сол мардуми сулҳдӯсти сайёра, аз ҷумла сокинони Тоҷикистони соҳибистиклол, даҳшати ин ҷанги хонумонсӯзро ёдоварӣ намуда, 9-уми майро ҳамчун санаи таҷлили корнамои мардони далеру шучоъ ба муқобили фашизми гитлерӣ чашн мегиранд». Дар давоми ин Паёми шодбошӣ, Президенти мамлакат Ҷанги дуҷуми ҷаҳонро дар таърихи инсоният аз ҷумлаи «фоҷиабортарин ҷангҳо» ҳисобида, таъкид мекунанд, ки «оқибатҳои даҳшатбори он то ҳанӯз дар ҷисму қалби мардуми сайёра эҳсос мегардад».

Президенти мухтарам барҳақ таъкид мекунанд, ки «... ғалабаи бузург бар фашизм дар натиҷаи муборизаи дастҷамъонаи мардуми собиқ шӯравӣ ва кишварҳои гуногун ба даст омадааст ва намунаи муборизаи озодихонаи халқу миллатҳои мухталиф мебошад».

Дар Ҷанги дуҷуми ҷаҳон 72 мамлакатҳои ҷаҳон иштирок доштанд, ки шумораи сарбозонашон ба 110 млн нафар мерасид. Дар амалиётҳои ҷангӣ техникаҳои пуриқтидортарини замони истифода гардид. Бо ҳамин сабаб харобиҳо ва талафоти ҷонии ин ҷанг хеле бузург буд. Танҳо талафоти ҷонин ҷанг 50-65 млн нафарро ташкил дод. Нисфи онро, яъне – 27 млн нафарро талафоти халқҳои собиқ Шӯравӣ ташкил намудаанд.

Ҷуноне дар Паёми шодбошии Президенти мамлакат таъкид гардидааст, дар оғози ҷанг аҳолии Тоҷикистон ҳамагӣ 1,5 млн нафар буданд. Аз ин миқдор беш аз 300 ҳазор нафарашон, асосан мардҳои солим барои мудофияи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ сафарбар гардидаанд, ки ин 20%-и қувваи асосии қорӣи ҷумҳурии моро ташкил меод. Аз фиристодагони мамлакатамон 92 ҳазор нафари онҳо ҳалок шудаанд.

Дар солҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳон, ҷанге, ки Олмони фашистӣ бо иттифокчиёнаш ба муқобили Иттиҳоди Шӯравӣ мебурд (яъне, солҳои 1941-1945), бо номи Ҷанги Бузурги Ватанӣ маълум аст. Зеро, Иттиҳоди Шӯравӣ ватани ягонаи тамоми халқҳои собиқ Шӯравӣ ба ҳисоб мерафт. Аз ҳамин сабаб тамоми мардуми ин сарзамин, аз рӯзҳои аввали ҷанг, ба мудофияи он барҳеста буданд.

Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар таърихи собиқ халқҳои Шӯравӣ саҳифаи махсусро ташкил мекунад. Ин ҷанг барои исботи мустақамии

дӯстии онҳо имтиҳони чиддие буд. Зеро, фашистони Олмон умед доштанд, ки баробари ҳучуми онҳо ба хоки Иттиҳоди Шӯравӣ, гӯе халқҳои ғайрирус ба муборизаи озодихоҳӣ бархеста, силоҳи худро ба муқобили халқи рус гардонид, амалиёти забткоронаи онҳоро осон мегардонанд. Аммо умеди онҳо хом баромад.

Баробари оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ тамоми халқҳои собиқ Шӯравӣ, аз ҷумла, мардуми Тоҷикистон, ҳучуми фашистон ва иттифоқчиёни онро, ҳучум ба хонаи худ ҳисоб карданд. Ҳарчанд дар замони ҳукумати подшоҳӣ, дар империяи Русия, нисбат ба халқҳои ғайрирус, ҳисси бадбинӣ ҳукмрон буд, аммо зиндагии якҷояи солҳои 20-30-юми асри XX, махсусан кӯмакҳои амалӣ барои бартараф намудани қафомондагии иқтисодию сиёсӣ ва фарҳангӣ, ба тамоми норасоӣҳои давр нигоҳ накарда, тамоми халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравиро бо ҳам наздик намуд. Иттифоқи мустаҳками онҳоро Ҷанги Бузурги Ватанӣ исбот намуд.

Бинобар ин, тамоми ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҳассаи худро дар ин ҷанг омӯхта, аксари онҳо, маҳз яке аз сабабҳои ғалаба дар Ҷанги Бузургӣ Ватаниро дар мустаҳкамии иттифоқи тамоми халқҳои собиқ Шӯравӣ ва устувории алоқаи ақибгоҳ бо фронтҳои ҷангӣ ҳисобиданд.

Дар ҷумҳурии мо оид ба замони Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ асару мақолаҳои зиёде офаридаанд. Аммо шахсе, ки тамоми умри бобаракати худро маҳз бо ҳамин мавзӯ бахшидааст доктори илмҳои таърих, профессор Лидия Петровна Сечкина (1927-2021) ба ҳисоб меравад.

Лидия Петровна Сечкина 12 март соли 1927 дар шаҳри Орёли Федератсияи Русия ба дунё омадааст. Ӯ дар зодгоҳаш ба воя расида, дар ҳамон ҷо мактаби миёнаро хатм намуда, соли 1945 ба шӯбаи забонҳои эронии (форсии) факултети шарқшиносии Донишгоҳи давлатии шаҳри Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) ба номи А. А. Жданов дохил шуд. Ҳангоми таҳсил Лидия Петровна аз шарқшиносони номии давр таълим гирифта, соли 1950 донишгоҳро бомувафақият хатм намуд. Солҳои 1950-1952 дар донишгоҳи шабонаи марксизм – ленинизм низ таҳсил намудааст. Соли 1951 Лидия Петровна Сечкина барои кор, ҳамчун муаррих – шарқшинос ба Ҷумҳурии Тоҷикистон фиристода мешавад. Он сол ба таъсиси Академияи илмҳои ҷумҳурӣ мувофиқ омад. Аниқтараш, филиали Академияи Илмҳои ИҶШС, ки дар ҷумҳурӣ амал мекард, ҳамчун маркази илм мустақил гардид, ва аввалин Президенти он, бо тавсияи Бобочон Ғафуров устод Садриддин Айнӣ интихоб гардид. Фаъолияти Лидия Петрова ҳамчун муаррих аз рӯзҳои аввал дар Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониш сурат гирифт.

Маҳз Бобочон Ғафуров ба Лидия Петровна Сечкина пешниҳод карданд, ки ба омӯзиши мавзӯи «Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бу-

зурги Ватанӣ» машғул шавад ва таъкид намуданд, ки «бо ин мавзӯ тамоми умр фаъолият намой хам, кифоягӣ намеунад!» Чунин пешгӯии Бобочон Ғафуров дуруст баромад. Зеро, Лидия Петровна Сечкина тамоми умри дар Тоҷикистон буданаш, яъне то соли 1992, дар тӯли 41 сол, бо ҳамин мавзӯ машғул шуда, асару мақолаҳои зиёди хонданибоб офаридааст.

Лидия Петровна Сечкина дар Институт таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониш аз ходими хурди илмӣ то ходими пешбари илмӣ расидааст. Дар конференсияҳо, симпозиумҳо, семинарҳо ва форумҳои гуногуни илмӣ бахшида ба қаҳрамонии Тоҷикистониён дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ бо маърузаҳо баромад кардааст.

Солҳои 1956-1960 Лидия Петровна дар аспирантураи назди институт (ғоибона) таҳсил намудааст. Моҳи январи соли 1961 дар мавзуи «Шуҷоати меҳнати халқи тоҷик дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ» («Трудовой подвиг Таджикского народа в годы Великой Отечественной войны (1941-1945)») рисолаи номзадиро дифоъ намуд. Аз 1 июни соли 1961 ӯ ходими калони илмии институт ба ҳисоб мерафт. 15 январи соли 1989 рисолаи докториро дар мавзӯи «Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945)» дифоъ намуда, сазовори унвони доктори илмҳои таърих гардидааст.

Лидия Петровна Сечкина муаллифи асару мақолаҳои зиёде мебошад, ки қариб ҳамаи онҳо ба паҳлуҳои гуногуни мавзуи «Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ» бахшида шуданд. Муҳаққиқ қариб дар тамоми асарҳои коллективона, ки дар ҷумҳурӣ нашр гардидааст ва мавзӯи таърихи замони Ҷанги Бузургӣ Ватаниро дар бар мегирад, ҳиссаи худро гузоштааст. Аз ҷумла дар ҷилди 3-и китоби 2-юми асари се ҷилда (аз панҷ китоб) ва ҷилди шашуми асари шашҷилдаи «Таърихи халқи тоҷик», «Тоҷикистони Шӯравӣ дар дар ҷанги Ватанӣ»; «Очеркҳои таърихи ҳизби коммунистии Тоҷикистон»; «Очеркҳои таърихи сохтмони колхозӣ дар Тоҷикистон»; «Таърихи синфи коргари Тоҷикистон»; «Очеркҳои таърихи сохтмони фарҳангӣ дар Тоҷикистон (солҳои 1917-1975)» ва ғайраҳо ҳиссаи босазое гузаштааст.

Маҳсули ҷустуҷӯи мунтазами Лидия Петровна Сечкина чунин асарҳои алоҳидаи муаллиф гардид: «Трудовой подвиг Таджикского народа в годы Великой Отечественной войны (1941-1945) («Шуҷоати меҳнати халқи тоҷик дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ»)» (1941-1945)//«Труды АН Таджик ССР. Т.25 – Душанбе, 1960 «Овеянные славой» («Шухратмандон») – Душанбе, 1960 (бо забони тоҷикӣ); «Фарзандони шарафманди Тоҷикистон». – Душанбе, 1968. – 152 саҳ. (бо забони тоҷикӣ); «Фарзандони шарафманди Тоҷикистон дар фронтҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ» (Доблестные сыны Таджикистана на фронтах Отечественной войны). Душанбе, 1980. – 228 стр; «Твои герои, Таджикистан» (Қаҳрамонони ту, Тоҷикистон). – Душанбе,

1985 – 240 с ва ғайраҳо. Лидия Петровна Сечкина барои навиштани онҳо аз маводҳои бойгонӣ ба тарзи васеъ истифода бурдааст. Бо қахрамони асарҳои худ, ки аз ҷанг зинда баргаштаанд (махсусан Қахрамони Иттиҳоди Шӯравӣ) ва дар Тоҷикистон зиндагӣ мекарданд, аз наздик шинос буд ва борҳо бо онҳо ҳамсӯҳбат шудааст.

Яке аз аввалин асаре, ки Л. П. Сечкина нашр намудааст «Шарафмандон» (Дар бораи Қахрамони Иттиҳоди Шӯравӣ – фиристодагони ҶШС Тоҷикистон) («Овсянные славой (О Героях Советского Союза – посланников Таджикской ССР)» ба ҳисоб меравад. Ин асар соли 1960 нашр гардидааст ва натиҷа ғаёлияти қариб даҳсолаи муаллиф оиди мавзӯи интихобнамудааш мебошад. Он лаҳза, муаллиф аз бойгонии гуногун дар бораи 38 нафар қахрамони Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҳисоби фиристодагони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷабҳаҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, маълумот пайдо намуда буд. Дар қисми аввали китоб, дар бораи иштироки Тоҷикистониён дар амалиётҳои ҷангӣ тавбақуф намуда, диққати асосиро ба ғаёлият ва корнамоии ҷангии қахрамонон бахшидааст.

Дигар асари пурарзиши Л. П. Сечкина «Фарзандони шарафманди Тоҷикистон дар ҷабҳаҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ» ба ҳисоб меравад, ки он ҳанӯз соли 1980 аз тарафи нашриёти «Дониш» нашр гардида буд. Ин китоб аз сарсухан, 9 боб ва хулоса ибора аст. Агар дар сарсухан муаллиф мухтассар дар бораи дараҷаи омӯзиши масъала тавбақуф намояд, пас дар бобҳо ба лаҳзаҳои гуногуни замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ алоҳида тавбақуф намудааст. Аз ҷумла:

Дар масъалагузории аввал, ки «Пеш аз ҷанг» («Перед войной») ном дорад, муаллиф воқеаҳои аз бунёди артиши сурх, таъсиси ҶМШС Тоҷикистон ва ба ҷумҳурии иттифоқӣ табдил додани он, оиди Қонуни Иттиҳоди Шӯравӣ, аз соли 1931 «Дар бораи хизмати ҳатмии ҳарбӣ», ки дар асоси он моҳи феввали соли 1931 анҷумани IV Умумитоҷикии Шӯроҳои ҷумҳурӣ қарор қабул кард, то ҷанги Шӯравию финҳо ва оғози Ҷанги Бузурги Ватаниро дар бар мегирад.

Мувофиқи ин қарор, барои шаҳрвандони ҷумҳурӣ, ҳатмӣ будани хизмати ҳарбӣ таъин гардидааст. Дар асоси Қонуни ҶШС аз 1 сентябри соли 1939, ки дар рӯзи оғози Ҷанги дуҷуми ҳақон қабул гардида буд «Дар бораи хизмати умумии ҳарбӣ» ном дошт, барои тамоми мардуми Шӯравӣ, хизмати ҳатмии ҳарбӣ эълон гардид.

Ҷанги Шӯравию финҳо соли 1939-1940 ба амал омадааст. Маҳз дар ҳамин ҷанг Неъмат Қарабоеви конибодомӣ қахрамонӣ нишон додааст. Ӯро соли 1939 ба хизмати ҳарбӣ сафарбар намудаанд. Вай дар муҳорибаи Виборг шучоат нишон дода, ба гирифтани унвони баланд – Қахрамони Иттиҳоди Шӯравӣ сазовор гардидааст. Неъмат Қарабоев на танҳо аввалин қахрамон аз ҷумлаи тоҷикон, балки аз ҷумлаи тамоми халқҳои маҳаллии Осиёи Миёна ба ҳисоб меравад. Дар ҳамин ҷанг боз тоҷикистониён Холмурод Саидови шаҳринавӣ

ва Шоҳмансур Назаровӣ ғармӣ (ӯ котиби кумитаи комсомолӣ ви-
лояти Ғарм буд) иштирок намудаанд.

Ин далелҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки ханӯз то оғоз Ҷанги Бу-
зурги Ватанӣ, дӯстии халқҳои Шӯравӣ ва ягонагии онҳо дар
муҳофизати Ватан, дар ҷанги Шӯравию финҳо аз имтиҳон гузашта-
аст.

Дар масъалагузории дуҷум, ки «Оғози ҷанги шадид» («Начало су-
ровых испытаний») ном дорад, саравал ҳолати оғози Ҷанги Бузур-
ги Ватанӣ», яъне бо қувваи хеле бузург, сахарии 22 июни соли 1941,
яқбора аз баҳри Беренг то баҳри Сиёҳ ба мамлакати Шӯравӣ
аҳдшиканона, ҳуҷум кардани Олмони фашистӣ бо иттифоқчиё-
нашро инъикос намудааст.

Ғарҷанде амалиёти ҷангӣ аз сарҳади ғарбии Иттиҳоди Шӯравӣ оғоз
гардида бошад ҳам, вале аз рӯзҳои аввали ҷанг мардуми Тоҷикистон
барои муҳофизати ватани ягонаи худ – Иттиҳоди Шуравӣ бархестанд.
Ҷарҷанд, ҷумҳурии мо аз хатти фронти ҷангӣ хело дур буд, вале тамо-
ми ҳудуди мамлакатро ҳаракати ихтиёриён, ки ба фронт рафтаи мехо-
станд, фаро гирифт. Аллақай дар аввали соли 1942 дар ҷумҳурӣ ихтиё-
риён ба 5857 нафар ва дар тамоми замони ҷанг ба зиёда аз 10 ҳазор на-
фар расидааст.

Банди сеюми китоб – «Дар ҳимояи пойтахти Ватан» («На защиту
родной столицы») он қаҳрамонҳое, ки хангоми мудофияи пойтахти
Иттиҳоди Шӯравӣ – шаҳри Москва диловарӣ нишон додаанд, акс
гардиданд. Барои мудофияи ин шаҳри ҳамон вақт барои мардуми
Шӯравӣ муқаддас, аз 30 сентябри соли 1941 то 7-уми январи соли
1942 ҷангҳои шадид давом кардааст. Дар ин ҷанг фашистон 77 дви-
зияи худро гузошта буданд ва номи амалиётро «Тайфун» («Түфон»)
номиданд. Дар ин муҳориба ҳазорҳо нафар фиристодагони Тоҷик-
истон, аз ҷумла Б. Искандаров (минбаъд академик), С. Улуғзода
(минбаъд нависандаи номӣ), М. Маҳкамов, И. Обидов ва дигарон
иштирок намуда, дар муҳофизати шаҳри Москва ҳиссаи худро гу-
зоштаанд.

Дар боби чоруми китоб, ки «Дар муҳорибаҳои Волга» («В сраже-
ниях на Волге») ном дорад, ки дар муҳорибаи машҳури Сталинград
тавсиф шудааст. Дар ин муҳориба, аз фиристодагони ҷумҳурии мо Б.
Саидов, Ш. Аҳмадҷонов, М. Раҳимов, Ш. Ҷунонов, В. Бойко, С. Ло-
гутин ва дигарон иштирок намудаанд.

Банди панҷуми китоб «Дар назди девори Ленинград» («У стен
Ленинграда») ном дорад. Муаллиф барҳақ қайд мекунад, ки муҳо-
рибаи назди Ленинград дурахшонтарин саҳифаҳои қаҳрамононаи
муҳофизони он – намояндагони тамоми халқҳои собиқ Шӯравӣ, дар
Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҳисоб мекунад.

Дар муҳорибаҳои назди Ленинград, аз фиристодагони Тоҷик-
истон ва ё баъди ҷанг ба ҷумҳурии мо омада: Ш. Исоев, Иброҳимов,
Абдулло Шамсиддинов, Аваз Ризоев, Гурез Ғаниев, Ш. Ҷулмасов, М.

Н. Адамовский, И. Соснин, В. Г. Недошивин, И. Симаков ва дигарон ба ҳисоб мераванд. Аз ҷумла, Вениамин Недошивин баъди ғалаба ҷумҳурии моро ба манзили зиндагии худ қарор додааст. Дар лаҳзаи мудофияи Ленинград, ӯ ҳамчун разведчик зиёда аз 100 маротиба ба мавқеи душман даромада, якчанд нафар фашистонро асир гирифта, ба мавқеи аскарони худ овардааст. Маҳз чунин хизматҳои Вениамин Недошивинро ба назар гирифта, ӯро бо унвони баланд – Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ сарфароз намудаанд.

Мухосираи шаҳри Ленинград 900 рӯз давом кард. Ниҳоят, 18 январӣ соли 1943 аскарони Шӯравӣ муҳосираи фашистонро раҳна намуданд. Дар озод намудани ин шаҳри қаҳрамон фронтҳои Ленинград, Волхов ва флоти Балтика ҷонбозиҳои зиёд нишин додаанд. Дар озод намудани шаҳри қаҳрамон, падари нависандаи ин сатрҳо – Ҳотамов Босар, ки аз деҳаи Шоботии вилояти Бухоро, соли 1939 сафарбар гардидааст, ҳамчун тӯбчии дурзан иштирок намуда, Рӯзи Ғалабаи 9-уми майро дар шаҳри Прага пешвоз гирифта, соли 1945 ба Ватан баргаштааст.

«Чанг дар камони Курск» («В битве на Курской дуге») банди ша шуми китобро ташкил менамояд. Баъди ғалаба дар чанги Сталинград, барои аскарони сурх шароит муҳайё гардид, ки аз Ленинград то кӯҳҳои Кавказ, ба муқобили фашистон ба ҳуҷуми умумӣ гузаранд. Дар чангҳое, ки дар Кавкази Шимолӣ ба вуҷуд омад, фарзанди далери Бадахшони Шӯрави Мастибек Тошмухаммадов шуҷоат нишон додааст ва аввалин мукофот – медалӣ («За отвагу») сарфароз гардидааст. Дар оянда ӯ аз байни тоҷикон то ба аввалин рутбҳои генералӣ расидааст.

Тобистони соли 1943 аллакай ҳатти fronti чангӣ ба қафо, ба Ғарб партофта шуд. Он хат аз шаҳри Ленинград то Таганрогро ташкил мебуд. Аммо зимистони он сол аскарони Шӯравӣ, дар натиҷаи муҳорибаҳои фашистонро дар ноҳияҳои Курск ба Орёл аз ин хат қариб 200 км. ғарбтар партофта буданд. Дар натиҷаи «Баландии Курск» (Курский выступ) ё худ «Камонони Курск» (Курский дуга) ба амал омад.

Фашистон мақсад доштанд, ки қусури бохташонро дар назди Москва, махсусан дар муҳорибаи Сталинградро дар муҳорибаи назди Курск – Орёл бароранд. Бо ҳамин мақсад ба ин самт онҳо на танҳои қувваҳои зиёди ҳарбии худро ҳамчун қардаанд, балки ба танкҳои нави вазнини худ «тигр» ва «пантера» ва тупҳои «фердинанд» боварии калон доштанд. Ба ҳамин мақсад фашистон қариб 50 дивизияҳои бехтарини худ, аз ҷумла 16 дивизияи танкӣ (аз ҷумла 2700 адад танкҳо) ва техникаи ҳаракаткунанда, зиёда аз 2 ҳазор адад самалётҳо ва ғайраҳоро сафарбар намудаанд. Умуман фашистон дар ин муҳориба шумораи сарбозони худро ба 900 ҳазор нафар расонида буданд.

Дар ҳамин муҳориба, ки тобистони ҳамон сол ба амал омад, тоҷикписарон Ҳодӣ Кенчаев ва Исмоил Ҳамзаалиев мардонагӣ ни-

шон дода, сазовори унвони баланд. Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ гардидаанд. Маҳз дар ҳамин муҳориба фиристодаи Тоҷикистон, лётчик, камандири гвардияи авиатсионӣ Иван Душкин низ сазовори мукофоти олий шудааст. Иштирокчиёни ин муҳориба аз фиристодагони ҷумҳурии мо садҳо, эҳтимол ҳазорҳо нафар буданд. Аз ҷумла: С. Шарипов, Абдумонон Хусанов, А. Қаҳҳорӣ (минбаъд шоир), Сулаймон Худойбердиев ва дигарон фаълони он муҳорибаи шадид буданд.

Як қисми алоҳидаи китоб (қисми ҳафтум) ба гузаштан аз дарёи Днепр «Форсирование Днепра») бахшида шудааст. Баъди шикастхӯрӣ дар муҳорибаи Курок – Орёл фашистон соҳилҳои дарёи Днепрро гӯё ба «қалъаи» мустаҳками ҳарбӣ табдил дода буданд. Кӯшиш мекарданд, ки аскарони Шӯравиро барои аз дарё гузаштан имкон надиханд. 26-27 сентябри соли 1943 ҳангоми гузаштан аз дарёи Днепр муҳорибаи шадиде ба амал омадааст. Дар ҳамин муҳориба ҳамватанони мо Саидқул Турдиев (собик ҷонишини комисари Комисариати халқии кишварзии ҷумҳурӣ), Қудрат Қаюмов, К. Е. Ходов, А. С. Гордеев, В. Бояркин, Б. Давлатов, Д. Т. Коржов, Н.А. Аникин, М. М. Понфилов, Домулло Азизов ва дигарон сазовори унвони баланд – Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ гардидаанд.

Қисми ҳаштуми китоб ба муҳорибаҳои ҳалқунандаи соли 1944 («В решающих боях 1944 года») бахшида шудааст. Дар аввали ин сол аскарони Шӯравӣ қисми бузурги сарзамини забтнамудаи фишистонро, аз баҳри Балтика то баҳри Сиёҳ озод намуданд. Вазифа меистод, ки хоки Шӯравиро аз қадами номубораки фашистон тамоман озод намоянд.

Қисми нӯҳуми китоб «Маҳви фашизми Олмон» («Разгром Германского фашизма») ном дорад. Дар ин қисм таъкид мегардад, ки дар натиҷаи ғалабаҳои пай дар пайи ин сол, сарзамини Шӯроҳо на танҳо аз кӯшунҳои фашистӣ ва итифокчиёни он тоза карда шуд, балки аз душмани ғаддор озод намудани сарзамини мамлакатҳои Аврупо, ки аз тарафи фашистон ғасб гардида буд, оғоз гардид.

Ҳамин тавр, дар ин китоби номбурдаи Л. П. Сечкина дар бораи ҳамаи 54 нафар Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ, ки аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хизмат даъват шудаанд, маълумоти мухтасар дода шудааст.

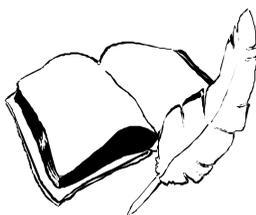
Ба ғайр аз онҳо, дар китоб, дар бораи чаҳор нафар тоҷиконе, ки аз Ҷумҳурии Ўзбекистон ва як нафар тоҷике, ки аз ҳудуди ҳамонвақтаи Ҷумҳурии Қазоқистон (ноҳияи Бўстонлик, ки ҳоло дар ҳудуди Ўзбекистон мебошад) ба хизмати ҳарбӣ даъват шудаанду, ба гирифтани унвони баланд – Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ сазовор гардидаанд, маълумоти мухтасар додааст.

Ҳамин тавр, Лидия Петровна дар 41 соли зиндагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар ин муддат танҳо дар Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониши АМИТ фаъоли-

ят намуда, ба нуқтаи баланди илм расидааст, аз худ асару мақолаҳои зиёде мерос гузоштааст. Лидия Петровна Сечкина 11 январи соли 2021 дар Бостони ИМА, дар сини 94 солагӣ, аз бемории коронавирӯс-пандемия вафот кард. Осоре, ки аз Лидия Петровна мерос мондааст, барои омӯхтани таърихи замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва иштироки Тоҷикистониён дар он муқамалтарин дастур ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ:

1. Матвеева Н. Б. 55-й Герой Советского союза – А. И. Левин из Таджикистана найден 70 – лет спустя//«Таджикистан в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг». Материалы конференции. Душанбе, 2015. – С. 120-128.
2. Сечкина Л. П. Доблестные сыны Таджикистана на фронтах Отечественной войны. – Сталинабад, 1980. – С. 15.
3. «Минбари халқ». 2021. 12 май. – С. 3.

*Рақиб АБУЛҲАЕВ,
Институти таърих, бостоншиносӣ
ва мардумшиносии ба номи А. Дониш*

САҲМИ Б. А. АНТОНЕНКО ДАР РУШДИ ТАЪРИХИ ВАТАНИ

Дар солҳои 30-уми асри сипаришуда тақдир як зумра мардуми русзабонро ба Тоҷикистони офтобруя барои қору зиндагӣ оварда буд. Аз ҷумла, оилаи Б. А. Антоненко низ соли 1930 ба Тоҷикистон омада муқимӣ шуд. Олими чирадаст Б. А. Антоненко соли 1927 дар шаҳри Чкалови Федератсияи Руссия дар оилаи зиёӣ таваллуд шудааст. Давраи ҳамчун олим ташаккулёбии ӯ маҳз дар кишвари мо рух дод. Ин ҷавони боақлу зирак соли 1945 мактаби миёнаи рақами яки шаҳри Душанберо хатм карда, ҳамон сол ба факултаи таърихи Донишкадаи омӯзгории шаҳри Душанбе ба номи С. Айнӣ дохил шуда, онро соли 1950 бо дипломи аъло хатм кард. Мутахасиси ҷавон Б. А. Антоненко дар зарфи се сол дар муассисаҳои гуногуни шаҳри Душанбе қору фаъолият кардааст. Якчанд муддат ӯ ба қорҳои омӯзгорӣ шуғл варзида, сипас дар назди хеш вазифа гузошт, ки ҳаёти минбаъдаашро ба тадқиқоти илмӣ бахшад ва бо ҳамин мақсад дар назди худ орзуи ба аспирантура даромаданро гузошт. Соли 1953 ин орзуву нияташ ҷомаи амал пушид.

Сипас солҳои 1953-1956 ӯ аспиранти кафедраи таърихи донишгоҳи омӯзгории шаҳри Душанбе шуда, дар зарфи се сол дар мавзӯи «Тайёри ба коллективонии оммавии хоҷагии кишоварзӣ дар Тоҷикистон (солҳои 1926-1930)» тадқиқоти илмӣ бурдааст. Аз соли 1956 ба шуъбаи таърихи давраи шӯравии институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш ба қор омад ва соли 1957 дар ҳамин мавзӯ рисолаи номзадиро дар Шӯрои университети давлатии Тоҷикистон бомуваффақият дифоъ намуд. Дар муддати кӯтоҳ ӯ дар ҷумҳурӣ олими пешбарандаи тадқиқоти илмии масоили дигаргуниҳои хоҷагии кишоварзӣ эътироф карда шуд.

Ӯ дар навиштан ва таҳрир кардани китоби ҷамъбастии соҳаи аграрӣ «Очерки таърихи сохтмони колхозӣ дар Тоҷикистон (солҳои 1917-1965)» фаъолона ширкат варзидааст. Боби якум: «Ғалабаи ҳокимияти шӯравӣ дар Тоҷикистон. Ба ҳаёт тадбиқ намудани аввалин дигаргуниҳои аграрӣ ва тайёри ба ҳаракати дастаҷамъии колхозҳо (солҳои 1917-1929)» ном дорад. Ин боб аз ҷониби Б. А. Антоненко ва И. А. Стетсенко навишта шуда аст, ки дар он аз ҷумла, ҷунин масъалаҳо мавриди тадқиқ қарор гирифтаанд: «Хоҷагии кишоварзии Тоҷикистон дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ», «Ҳаёти иҷтимоӣ – иқтисодӣ дар ноҳияҳои шимолӣи Тоҷикистон», «Гузаштан ба

сиёсати нави иқтисодӣ», «Вазъияти хоҷагии кишоварзӣ дар Бадахшон ва ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон» ва ғайра. Ин масъалаҳоро асосан дар асоси маводҳои бойгонии гуногун ва матбуои даврӣ ҳал карда, муаллифон ба хулосаи дуруст меоянд, ки дар солҳои барқароркунӣ ва ибтидои азнавсозии сотсиалистии хоҷагии халқ дар деҳоти тоҷик дигаргуниҳои кулӣ рух доданд, ки барои барпо кардани пешоҳангҳои сиёсӣ, моддӣ –техникӣ ва психологӣ барои гузаштани оммаи деҳқонони деҳот ба роҳи барпо кардани хоҷагиҳои коллективӣ замина омода мекунад.

Дар ҳамин сол нашри дуҷуми китоби «Очеркҳои таърихи Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон» дар нашриёти «Ирфон» аз ҷоп баромад, ки он аз 28,5 ҷузъи ҷопи иборат буд. Ин асар гарчанде, ки номаш таърихи ҳизб бошад ҳам, дар он бо маводҳои арзандаи сарчашмаҳо, адабиёти таърихӣ ва воситаҳои ахбори умум мучаҳҳаз буда, кулли масоили ҳаёти ҷамъиятӣ, яъне масоили иҷтимоӣ – иқтисодӣ, сиёсӣ ва илмиву фарҳангии ҷумҳурӣ бо таҳлили илмӣ навишта шудааст. Дар навиштани бобу зербобҳои алоҳидаи ин асари ҷамъбасти олими ҷавон ва муҳаррири болаёқат Б. А. Антоненко саҳми бориз гузоштааст. Ӯ махсусан дар навиштани боби 3-уми ин китоб ва махсусан зербоби «Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон дар мубориза барои азнавсозии хоҷагии кишоварзӣ ва ба роҳ мондани инқилоби маданӣ» ниҳоят саҳмгузор аст.

Таҳрири ин асари ҳамҷониба аз лиҳози этикаи илмӣ бо бунёд аз ҷониби олимони В. А. Козачковский (роҳбар), М. Ф. Андерсон ва Б. А. Антоненко иҷро карда шуд.

Бояд зикр кард, ки солҳои 60-уми асри XX дар ҳаёти илмӣ – тадқиқотии Б. А. Антоненко солҳои ниҳоят бобарор буд, зеро дар ин давра ӯ боз дар навиштани таҳрири чанд асарҳои ҷамъбасти таърихӣ ҷаҳлона ширкат варзида, истеъдоди баланди илмиву таҳририашро дар назди аҳли илм нишон дод. Дар аввали ин солҳо ӯ ба навиштани бобу зербобҳои ҷилди 3-уми «Таърихи халқи тоҷик» бо ҷиддият қалам ба даст гирифт, гарчанде вазифаи масъулиятноки ҷонишини директори институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Донишро (1960-1969) ба ӯҳда гирифта буд. Ин ҷилди солҳои 1917-1937-ро дарбар мегирифт, ки оид ба масъалаҳои сохтмони сотсиалистӣ фикру андешаҳои муҳталиф, аз ҷумла роҳу воситаҳо ва давраҳои коллективонидани хоҷагии кишоварзӣ дар мавзӯҳои муҳталифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаклу воситаҳои гуногуни коллективонӣ, давраҳои вучудияти коркарди рафиконои замин (КРЗ) ва рафти инқилоби маданӣ ва ғайра дар байни муҳақиқони илми таърих вучуд доштанд. Аз ин ҷо навиштани бобҳову зербобҳои ҷилди 3-юми «Таърихи халқи тоҷик» ниҳоят заҳматталаб буда, аз муаллифону таҳриргаронаш диққати ҷиддӣ ва меҳнати сангинро талаб мекард.

Олими дақиқсанҷ Б. А. Антоненко дар навиштани боби 3 –

«Тоҷикистон дар давраи барқароркунӣ ва ибтидои азнавсозии хоҷагии халқ (солҳои 1926-1929)», зербобҳои: «Оиди мустаҳкам намудани вазъияти дохилӣ ва хориҷии СССР», «Қавӣ гардонидани ташкилотҳои ҳизбиву ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон», «Барқарор ва рушди хоҷагии кишоварзӣ» ширкат варзидааст. Ӯ ҳам дар қори аз нав қардан ва таҳрири ин асари аввалини ҷамъбастии тоҷикон дар садаи ХХ иштирок кардааст. Инчунин Б. А. Антоненко дар таҳрири китоби дуҷум ва ҷилди сеюми «Таърихи халқи тоҷик (солҳои 1938-1963)» низ саҳмгузори асосӣ буд.

Б. А. Антоненко ба Институти ховаршиносии АИ собиқ иттифок ба шаҳри Маскав рафта, пеш аз нашр шудани ин ду китоб онҳоро бори дигар бодикқат аз назар гузаронида, баъд ба ҷопи пурраи он имзо гузошт. Аз ин ҷо, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки аз навиштан то дар шаҳри Маскав ҷопи асарҳои ҷамъбастии номбурда, Б. А. Антоненко ҳамчун муаллиф ва муҳаррир фаъолона саҳм гузоштааст. Хизматҳои заҳматталаби ин олим бо «Грамотаи Фаҳрии Президиуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» сарфароз гардонидани шудааст.

Ба муносибати 50-солагии таъсиси Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон шӯъбаи таърихи шӯравии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш маҷмуи мақолаҳои бо номи «Тоҷикистон дар оилаи бародаронаи халқҳои СССР» аз ҷоп баровард, ки дар он мақолаи илмӣ Б. А. Антоненко бо унвони «Давраҳои асосӣ ва хусусиятҳои махсуси дигаргуниҳои сотсиалистии хоҷагиҳои кишоварзӣ дар Тоҷикистон» ҷойгир аст. Дар ин мақола олим бо далелҳои муносиб ва раднашаванда давраҳои асосии инкишофи хоҷагиҳои кишоварзиро дар ҷумҳурӣ муайян кардааст. Ин давраҳо бо ҳаҷму хусусиятҳои ба худ хос фарқ мекунанд, ки ин фарқиятҳо ба таври аниқу возеҳ ва назариявӣ ба қалам дода шудаанд.

Бахшида ба муносибати 60-солагии инқилоби Октябр зери таҳрири Б. А. Антоненко маҷмуаи мақолаҳои олимон бо номи «Дар зери байрақи Октябри бузург» аз ҷоп баромад.

Дар солҳои 1979 ва 1983 ду ҷилд асари нахустини ҷамъбасти, ки «Таърихи сохтмони маданият дар Тоҷикистон» ном дорад аз дасти ҷоп баромад, ки он дар илми таърихнигории ҷумҳурӣ ҷои махсусро ишғол карда, масъалаҳои мухталифи ҳаёти маданият ва фарҳангии халқи тоҷикро дар солҳои вучудияти ҳокимияти шӯравӣ дарбар мегирад. Ин асари аҳмияти бузурги илмӣ дошта, бо саъю кӯшиш ва талашҳои зиёди қорқунони илмӣ шӯъбаи таърихи навтарини Институт, аз ҷумла Р. М. Масов, К. П. Марсаков, Б. А. Антоненко, Л. П. Сечкина, Р. А. Абулҳаев ва дигарон навишта шудааст. Дар ин асари дучилда, ки солҳои 1917-1977-ро дарбар мегирад олимони маводҳои ниҳоят зиёдро аз бойгонҳои ҳизбиву давлатии ҷумҳуриҳои

Осиёи Марказӣ ва хусусан Тоҷикистон, инчунин маълумотҳои зиёди омории аз ин пеш дар татқиқотҳои илмӣ истифода нашуда, адабиётҳои мавҷуда ва воситаҳои ахбори умум ба таври танқидӣ истифода бурда, бо фикру ақида ва андешаҳои олимона ба риштаи таҳлилу тадқиқ гирифтанд. Олимони дар боло номбурда, аз ҷумла Б. А. Антоненко, дар навиштани ин асар кӯшиш ба харҷ доданд, ки тамоми масоили ҳаёти маданияи халқи тоҷикро бо ҷузъиёташ дар асоси исботи илмӣ таҳлилу тадқиқ карда, баробари ин хусусиятҳои махсуси ин ҷараёноро нисбат ба дигар ҷумҳуриҳои собиқ иттифоқ аниқу равшан намоянд. Масалан, дар ин асар муаллифон ба ҷуз дигар хусусиятҳои махсус, ба вучуд омадан ва инкишофи минбаъдаи мактабҳои ҷадид, ва то ин дам вучуд надоштани услубу шева ва намудҳои гуногуни санъат, аз зулму асорат озодшавии занон ва онҳоро ба корҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ ҷалб кардан, мубориза ба рои барҳам додани бесаводӣ, ислоҳоти хат, тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ махсусан аз байни мардуми таҳҷой, дигар масъалаҳои ҳаёти маданияи халқи тоҷик ба қалам дода шудааст.

Яке аз масъалаҳои меҳнатталаб омода намудани ҷилдҳои «Таърихи сохтмони маданияи дар Тоҷикистон» ва аз нав таҳрир кардани бобҳои ин асар ба ҳисоб меравад. Б. А. Антоненко ин вазифаи масъулиятнокро бо ҳамроҳии мудирони сектори таърихи даврони шӯравӣ К. П. Марсаков ба иҷро расониданд. Ба ҷуз ҳалли масоили номбаргардида Б. А. Антоненко бо ҳамроҳии К. П. Марсаков дар навиштан ва таҳрири лоиҳаи ҷилди сеюм ва китоби якуму дуюми «Таърихи халқи тоҷик» саҳми бориз гузоштаанд. Ӯ инчунин дар таҳрири чандин рисолаҳои номзадӣ ва докторие, ки дар шуъбаи таърихи навтарин мавриди муҳокима қарор гирифта буданд, мушовир ва вазифаи муҳарриро ба ҷо овардааст.

Б. А. Антоненко дар тартиб додани «Атласи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон» ва навиштани асари ҷамъбасти «Очеркҳои таърихи коллективонии хоҷагии кишоварзии ҷумҳуриҳои иттифоқӣ» иштирок карда қонуниятҳо ва хусусиятҳои хоси ҷараёни коллективонии Тоҷикистонро аз нуқтаи назари илмӣ таҳлилу баррасӣ кардааст. Муаллифони ин асари ҷамъбасти аҳмияти умумииттифоқӣ дошта, олимони забардаст ва таҷрибаи калони илмӣ дошта ба ҳисоб мерафтанд, аз ин рӯ на ҳар шахс ҷуръати ҳаммуалиф шудан ва навиштани ин кори илмиро дошт. Б. А. Антоненко бошад аз ӯҳдаи ин вазифаи масъулиятнок баромада тавонист.

Каҳрамони ин сатрҳо Б. А. Антоненко дар навиштани дигар асарҳои ҷамъбастӣ ба мисли: «Таърихи халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон аз давраҳои қадим то рӯзҳои мо» ва «Дигаргуниҳои аграрии Осиёи Миёна ва Қазоқистон» низ ширкат варзидааст.

Б. А. Антоненко чун олими нуқтасанҷ ва муҳарири ҷирадаст дар муддати начандон дароз чандин асарҳои ҷолиб навишта, ҳазинаи

илми таърихи ҷумҳуриро бою ғанӣ гардонидааст. Ӯ дар байни олимон ва ҳаводорони таърихи кишвари мо шуҳрати калон дошт. Аз байни ин асарҳо метавон чанде онҳоро ба забон гирифт, ки тадқиқотчиёни имрӯзу фардо дар қорҳои тадқиқотии хеш аз навиштаҳои ӯ бо камоли эҳтиром ва сипосгузорӣ истифода бурдаанд ва минбаъд хоҳанд бурд. Аз ҷумла, мавзӯи номзадиаш «Тайёрӣ ба коллективонии оммавӣ дар хоҷагии кишоварзии Тоҷикистон», ки дар илми таърихи ҷумҳурӣ бори нахуст таҳлилу тадқиқ гардид, аз ҷониби олимон баҳои баланд гирифт ва ӯро яке аз мутахассисони варзидаи соҳаи таърихи аграрӣ намуд. Чандин мақолаҳои илмии олим писанди муаррихон гардидаанд, аз ҷумла: «Инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии дехоти тоҷик дар солҳои аввали давраи барқароркунӣ (1926-1927)», «Тайёрӣ ба коллективонии оммавӣ дар Тоҷикистон (солҳои 1928-1929)» «Инқилоби Октябр ва мубориза барои ҳалли масъалаҳои аграрӣ дар Тоҷикистон (солҳои 1917-1929)», «Тағйироти кулӣ дар хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон», «Оид ба масъалаи даврабандии таърихи давраи шӯравии Тоҷикистон»; «Давраҳои асосӣ ва хусусиятҳои махсуси сохтмони сотсиалистӣ дар Тоҷикистон», «Оид ба омӯхтани таърихи сохтмони сотсиалистӣ дар Тоҷикистон» ва ғайра. Дар тадқиқотҳои илмии хеш олим кӯшиш кардааст, ки асарҳои муаррихони пешина оиди таърихи сохтмони ҳаёти навро аз нуқтаи назари танқидӣ ҳамаҷониба таҳлил карда, ҳақиқати таърихро бо сарчашмаҳои бозътимод рӯи об барорад. Ба ақидаи мо ӯ аз иҷрои мақсади ба пш мондааш бахубӣ баромада тавонистааст.

Дар солҳои 50-уми асри сипаришуда, дар байни муаррихони номоеи Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди даврабандии таърихи халқи тоҷик аз давраҳои антиқӣ ва даврони шӯравӣ дар саҳифаҳои воситаҳои ахбори умум фикру ақидаҳои гуногун ва ба ҳам зид баромаданд, ки онро хонандагони сершумор мавриди муҳокима қарор доданд. Дар ин баҳс асосан устодони макотиби олии ҷумҳурӣ ва кормандони илмии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АФ фаёлона ширкат варзида, дар муайян кардани давраҳои асосии таърихи кишвар ҳиссагузор гаштанд.

Дар ин баҳси дар он вақт доманадор корманди шуъбаи таърихи навтарини халқи тоҷик, олими шинохта Б. А. Антоненко бо концепсияи илмии хеш ширкат варзида, фикру ақидаи хешро дар мақолаи махсуси ба ин масъала бахшид. «Оид ба масъалаи даврабандии таърихи Тоҷикистон дар замони шӯравӣ» ба таври равшану возеҳ баён кардааст. Масъалаи даврабандии таърихи халқи тоҷик дар як конференсияи бонуфуз муҳокима гардида, дар ин маврид ба як ҳулосаи ҷаббасти омаданд, ки таърихи сечилда (дар 5 ҷ. китоб) дар пояи ин даврабандӣ навишта шудааст. Дар ҷараёни муҳокимаи доманадор даврабандии чилди сеюм (китобҳои якуму дуюм), ки ба таърихи давраи шӯравӣ бахшида шудааст, асосан консепсияи Б. А. Антонен-

ко аз ҷониби олимони дастгирӣ гардид. Б. А. Антоненко дар давраи фаъолияти босамари илмӣ – тадқиқотӣ, инчунин дар байни меҳнаткашони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва махсусан ҷавонон мунтазам корҳои илмӣ ва дониши сиёсиро муар-рифӣ карда, дар бедор намудани ҳисси ватанпарварии онҳо нақши муносиб гузоштааст.

Ба муносибати 70-умин солгарди Октябри бузург олими шинохта Б. А. Антоненко соли 1987 ба воситаи нашриёти «Дониш» як асари бунёдие бо номи «Тағироти куллии аграрӣ дар деҳоти тоқолхози тоҷик» аз ҷоп баровард. Ин асари нави таърихӣ ҳаёти деҳоти тоҷики солҳои 20-уми садаи XX, ки сохтори он аз, панҷ боб ва чордах зер-бобу хулоса иборат аст. Маълум, ки дар он солҳо аз нуқтаи назари илмӣ ҳаллу фасл кардани масъалаи аграрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар байни дигар ҷумҳуриҳои иттифок, аз лиҳози иқтисодӣ ақибмонда ва аслан мамлакати аграрӣ буд, ҳалли ин масъалаи дар ҷои аввал меистод. Б. А. Антоненко дар ин асар ба хулоса омадааст, ки дигаргуниҳои аграрӣ дар солҳои 1917-1929 давраи мураккаб ва ниҳоят лозимии ҷараёни ба амал овардани дигаргуниҳои кулӣ дар соҳаи хоҷагии кишоварзӣ буд. Таҷрибаи таърихӣ нишон дод, ки дар роҳи ба ҳаёт тадбиқ кардани ин вазифаҳо душвориҳои зиёд пеш омаданд, ба фикри олим розӣ шудан мумкин аст, чунки дигаргуниҳои хоҷагии кишоварзӣ дар Тоҷикистони давраи гузариш хусусиятҳои ба худ хос доштанд.

Дар Тоҷикистон ва дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ин хусусиятҳо дар он зоҳир мешуданд, ки дар ин ҷо боқимондаҳои ҷамъияти феодалий чуқур реша давондаги буданд, шумораи ками синфи коргар дида мешуд. Ба ғайр аз ин, қисми ақибмондаи деҳқонон побанди бойҳову рӯҳониён буда, аз лиҳози маданияти истехсолию истеъмолӣ ақибмонда буданд. Муаллиф ҳамаи ин хусусиятҳои махсуси тадбиқи масоили аграриро бо омилҳои маълуми вучуддоштаи қисматҳои алоҳидаи Тоҷикистон, дар асоси сарчашмаҳои адабиёти мавҷуда аниқу равшан таҳлилу тадқиқ намудааст. Тадқиқотчи Б. А. Антоненко дар асоси қарорҳои хизбиву давлатӣ, шароитҳои маҳаллоро ба эътибор гирифта, дар ҷараёни гузаронидани дигаргуниҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва тадбиқи ҷорабиниҳои аграриро дар ҷумҳурӣ ба давраҳо тақсим карда, хусусиятҳои ҳар як кадоми онҳоро аниқу равшан таҳлил кардааст. Баробари ин, ӯ натавонанд шароитҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, ки умуман ҳоси Тоҷикистон маҳсуб буданд, ба назар гирифтааст, инчунин хусусиятҳои махсусе, ки ҳоси мавзёҳои алоҳидаи ҷумҳуриро ифода мекарданд, аз ҷумла ноҳияҳои қисми шимолӣ, марказӣ-ҷанубӣ ва Помир, ки дигаргуниҳои аграрӣ дар ҳар кадоми ин қисмҳои мамлакат хусусиятҳои ҳоси худро доштанд, инъикос намудааст. Дар асари номбурда муаллиф дуруст хулосабарорӣ мекунад, ки ҳалли масъалаи аграрӣ қабл аз ҳама дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон, нисбат ба дигар ноҳияҳо шароитҳои лозимӣ вучуд дошт, ки

ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ дар деҳот оварда расониданд. Аммо дар ноҳияҳои чанубию марказии Тоҷикистон дар ҳалли масъалаи аграрӣ душвориҳои ҳам ҳарбӣ – сиёсӣ ва ҳам иҷтимоӣ – иқтисодӣ вучуд доштанд. Қабл аз Ҳама, ҷангӣ дурударозӣ шаҳрвандӣ имконият наметод, ки ҳукумати Бухоро дар ин ҷо аввалин дигаргуниҳои инқилобиро пиёда намояд. Бо якҷанд сабаҳои субъективию объективӣ ва қабл аз Ҳама аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва мутташакилӣ пухта нарасидани меҳнаткашонӣ деҳот яке аз ҷорабиниҳои муҳими иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҳатто сиёсӣ, яъне ислоҳоти обу замин дар ин мавзӯҳо дар нимаи дуюми солҳои 20-уми садаи гузашта гузаронида нашуд. Ба сиёсати маҳкумкунии бойҳо, барҳам додани заминҳои вақфӣ нигоҳ накарда, заминдорони нисбатан калон ҳоло вучуд доштанд, ки қисми муайяни деҳқонони беэминро истисмор мекарданд.

Муаллифи асар дуруст андеша рондааст, ки дигаргуниҳои аграрӣ дар ин қисми Тоҷикистон бештар бо роҳи сиёсати ба амал баровардани муҳочир кардани деҳқонони камбағал ба заминҳои боир ва бекорхобида ба амал бароварда мешуд. Ин ҷорабинӣ ба деҳқонон имконият медод, ки истифодабарии замин васеъ ва заминҳои иловагӣ афзун гардид, вобастагии деҳқонон аз истисмори бойҳо озод шавад. Масъалаи тезу тунди аграрӣ дар Помир низ дида мешуд. Ба ҷуз сабабҳои ҷуғрофӣ ва нокифоя будани заминҳои киштбоб инчунин дар дасти шумораи ноҷизи табақаи истисморкунандагон, яъне намояндагони рӯхонӣ ва бойҳо вучуд доштани қисми зиёди заминҳои обёришаванда маҳсуб буд. Соли 1922 дар ду волости Помири Ғарбӣ гузаронидани ислоҳоти обу замин ба намояндагони динӣ ва табақаҳои аён ашрофи феодалӣ зарбаи ҳалокатовар буд. Дар Помири Шарқӣ бошад ҳатто боқимондаҳои авлодӣ вучуд дошт.

Олими нуктасанҷ Б. А. Антоненко дар асараш ба андешаи мо ба фикру ҳулосаҳои дурусти илмӣ омадааст, ки дарача ва моҳияти дигаргуниҳои аграрӣ дар ноҳияҳои гуногуни тоҷикнишин якхела набуд, ин ҷараён дар навбати худ ба куллӣ дигаргуншавии азнавсозии хоҷагии кишоварзӣ дар асоси принципҳои сотсиалистӣ сурат гирифтааст. Ҳамин тавр, дар солҳои 1917-1929 дар ҳаёти иҷтимоӣ – иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргуниҳои то ин дам вучуд надошта ба амал омаданд. Баробари ин дигаргуниҳо, озод гардидани гурӯҳи васеи деҳқонон аз зери таъсири бойҳову рӯхониён мунтазам баромада, ба сохтмони ҳаёти нав ворид мешаванд. Масоили васеъ гардидани намояндагии оммаи меҳнаткаш дар Шӯроҳо, бо суръати тез рушт ёфтани ташкилоти оммавии деҳқонон – иттифоқи «Ҷуфтгарон», ба сохтмонҳои кооперативӣ ҷалб кардани деҳқонони деҳот ва дигар масъалаҳо дар асар таҳлилу тадқиқ ёфтааст.

Ҳамин тавр Б. А. Антоненко дар ин асари бунёдӣ таввонистааст бо маводҳои ниҳоят муҳим ҷараёни аграрии солҳои 1917-1929-ро, ки давраи мураккаб ва муҳими таърихи халқи тоҷик мебошад, ба риштаи таҳлилу тадқиқ кашад.

З. БОБОЕВА (ЗОКИРОВА),
Донишгоҳи давлатии Хучанд
ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

САҲМИ БОНУВОНИ МУАРРИХ ДАР ОМУЗИШИ БОСТОНШИНОСӢ ВА МАРДУМШИНОСИИ ТОҶИК

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбати худ ба Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019 чунин таъкид намуданд: «Олимону донишмандони моро зарур аст, ки ба шинохти дурусти таърих, тарғиби мероси маънавӣ ва суннату ойинҳои мардумӣ низ, ки тайи асрҳо дар хотираи таърихи миллати тоҷик нақш бастаанд, тавачҷӯҳи чиддӣ зоҳир намоянд.

Таърихи пурифтихори халқи тоҷик мактаби бузурги худшиносӣ мебошад ва мо вазифадорем, ки ба он арҷ гузорем, саҳифаҳои дурахшони каҳрамониву диловарии гузаштагони худро омӯзем ва онро ҳамчун асоси ғояи ватандӯстиву садоқат ба Ватан ташвиқ намоем» [13,27].

Таърихи ташаккул ва рушду нумуи илми таърих ва таърихнигории воқеан илмӣ дар Тоҷикистон, таъсис ва инкишофи муассисаҳо ва марказҳои илмӣ, донишгоҳҳои олий, аз ҷумла таъсиси факултетҳои таърих, тарбия ва тайёр намудани муаррихони соҳибунвон дар ҷумҳурии мо ба даврони шӯравӣ рост меояд. Маҳз дар ҳамин давра дар Тоҷикистон бо кӯмаку дастгирии марказҳои бузурги илмӣ ва донишгоҳҳои олии машҳури Иттиҳоди Шӯравӣ-Маскав, Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург), Киев, Тошканд ва ғайра нахустин марказҳои илмӣ, мактабҳои олий, тарбияи олимони соҳибунвон аз ҳисоби мутахассисони маҳаллӣ оғоз гардид ва минбаъд идома меёбад.

Ташаккул ва рушду нумуи илми таърихшиносии навини тоҷик, тайёр намудани муҳақиқони соҳибунвон, аз ҷумла, аз ҳисоби занон маҳсули даврони шӯравӣ аст.

Бояд тазаккур дод, ки саҳму хизмати бонувони муаррих дар таҳқиқу омӯзиши марҳилаҳои гуногуни таърих, фарҳанг ва тамаддуни тоҷикон-даврони бостон, асрҳои миёна ва наву навтарин хеле назаррас аст.

Бонувони муаррих дар ҷодаи ташаккул ва рушду нумуи илми таърихшиносии тоҷик ва самту равияҳо ва давраҳои гуногуни он, аз ҷумла бостоншиносӣ (археология), сиккашиносӣ (нумизматика), қиёфашиносӣ (антропология), мардумшиносӣ (этнография), катибашиносӣ (эпиграфика), санадшиносӣ (дипломатика), маъхазшиносӣ,

таърихи санъат ва меъморӣ, мактабу маориф, илму фарҳанг, саноат, кишоварзӣ ва ғайра саҳми бузург гузоштаанд.

Ёдовар бояд шуд, ки дар ташаккул ва инкишофи илми таърихшиносии даврони шӯравии тоҷик ва замони истиқлол саҳму хизмати бонувони муаррих, ки дар муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва донишгоҳҳои олии ҷумҳурӣ қору фаъолият бурдаанд, хеле арзанда аст.

Бонувони муҳаққиқ дар пешрафти илму маориф, мактаби оӣ, фарҳанг, тарбия ва тайёр намудани кормандони илмӣ, омӯзгорони донишгоҳҳои оӣ аз ҳисобӣ занони маҳаллӣ пешсаф, намунаи ибрат буданд ва дар ин ҷода саҳми беандозаи худро гузоштаанд.

Танҳо номбар намудани ному насаби зумрае аз бонувони бостоншинос, мавзӯи тадқиқоти илмӣ онҳо кифоя аст, ки самту равия, вусъат ва саҳму хизмати шостаи онҳоро дар таҳқиқу омӯзиши давраҳои гуногуни таърих, фарҳанг ва тамаддуни тоҷикон аз замони бостон то даврони муосир тасаввур намоем.

Доир ба таърихи давраи бостон (археология), сиккашиносӣ (нумизматика), симошиносӣ (антропология), санъат ва меъморӣ замони қадим ва асримиёнагии тоҷик бонувони муҳаққиқ, аз қабили Е. А. Давидович, Т. П. Кияткина, М. А. Бубнова, Т. В. Беляева, Е. Д. Салтовская, А. Г. Амосова, Т. Филимонова ва дигарон тадқиқот бурдаанд [7,32].

Дар ташаккул ва инкишофи илми мардумшиносии (этнография) халқи тоҷик, таърихи санъати тоҷик ва шохаҳои гуногуни он саҳми мардумшиносон ва санъатшиносони номӣ – А. К. Писарчик, С. П. Русайкина, Л. Ф. Моногарова, М. М. Қармишева, Т. Белинская, Э. Гейзер, З. Тоҷикова, Г. Майдинова, Н. Юсупова, Е. Негматуллоева ва дигарон хеле бузург аст [7,81].

Таърихи даврони шӯравӣ ва масъалаҳои гуногуни он дар тадқиқотҳои муаррихони шинохта К. А. Богомоллова-Ғафурова (ҳамсари академик Бобочон Ғафуров), Л. П. Сечкина, З. М. Шевченко, Г. Каширина, З. Богуманова, В. М. Николаева, В. Дзидзиашвили, Ш. Данильченко, Неля Искандарова ва дигарон инъикос ёфтааст [7,22-24].

Равияи тадқиқотҳои таърихӣ-ҳизбӣ, таҳқиқу омӯзиши таърихи Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон ва фаъолияти сарварии он дар самти инкишофи соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маданӣ, саноат, кишоварзӣ, энергетика, нақлиёт, алоқа ва ғайра дар тадқиқотҳои В.М.Ионова, Б.Н.Гутнисткая, М.С.Шупикова ва дигарон мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирифтааст [19,37,56].

Чи тавр, ки ишора гардид, дар таҳқиқу омӯзиши таърихи давраи бостон ва асримиёнагии тоҷик саҳми бонувони бостоншинос хеле бузург аст.

Яке аз ҷунин муҳаққиқони шинохта бостоншинос, сиккашиноси маъруф, доктори илмҳои таърих, профессор Е. А. Давидович (ҳамсари бостоншиноси номӣ, академик Б. А. Литвинский) мебошад. Е.

А. Давидович дар ташаккул ва рушди илми бостоншиносӣ ва сиккашиносии тоҷик саҳми беандоза дорад. Ӯ солҳои тӯлонӣ дар Шуъбаи археология ва нумизматикаи Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ки онро академик Б. А. Литвинский сарварӣ менамуд, қору фаъолият бурда, дар рушду нумуи илми таърих дар ҷумҳурӣ, хусусан илми бостоншиносӣ ва яке аз равияҳои муҳими он сиккашиносӣ (нумизматика) саҳми шоиста гузоштааст [7,32].

Минбаъд ин ду бостоншиносони номӣ - Б. А. Литвинский ва Е. А. Давидович бо даъвати академик Б. Ғафуров ба Пажӯҳишгоҳи ховаршиносии Академияи илмҳои ИҶШС (ш. Маскав) ба қор гузашта, дар ин бузургтарин маркази илми ховаршиносии ҷаҳон ба таҳқиқу омӯзиши таърих ва фарҳанги бостонии тоҷикон ва мардуми Осиёи Марказӣ машғул буданд.

Рисолаву тадқиқотҳо, мақолаҳои сершумори муҳаққиқи номии таърих ва тамаддуни бостонии халқи тоҷик Е. А. Давидович ғолибан ба илми сиккашиносӣ (нумизматика) бахшида шуда, муаллиф дар пояи бозёфтҳои нумизматикӣ таърихи давраи бостон, асрҳои миёна ва давраи нави халқи тоҷик, ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳанг, тичорат ва ғайраро хеле муфассал ва мӯшиқофона мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор додааст.

Рисолаи доктории Е. А. Давидович «Маълумотҳои сиккашиносӣ (нумизматикӣ) оид ба таърихи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии Осиёи Миёна дар асрҳои X-XVIII», ки соли 1964 ҳимоя гардида буд, яке аз тадқиқотҳои бунёдӣ дар соҳаи илми сиккашиносӣ ба ҳисоб меравад [2].

Рисола аз 14 боб иборат буда, дар он хусусиятҳои хоси муомилоти пулӣ дар аҳди Сомониён, маълумотҳои нумизматикӣ оид ба инкишофи муносибатҳои феодалӣ дар асрҳои IX-X, хусусиятҳои муомилоти пулӣ дар асрҳои XI-XII, маълумотҳои нумизматикӣ оид ба хронология (солҳои мавҷудият) ва генеологияи (шачараи) Қароҳониён, хусусиятҳои муомилоти пулӣ дар асрҳои XIII-XV, таснифи (классификасияи) сиккаҳои нуқрагии асрҳои XVI-XVII, ислоҳоти пулии Убайдуллоҳон дар соли 1708, муомилоти пулӣ ва ҳунари зарби сиккаҳо дар аҳди Ҷониён, ченақҳои вазн дар Бухорои асрҳои XVII-XVIII ва ғайра мавриди таҳлилу тадқиқи ҳамаҷониба қарор гирифтааст.

Бостоншинос Е. А. Давидович дар байни муҳаққиқони ватанӣ ва хоричӣ чун мутахассиси асил ва эътирофшудаи илми нумизматика машҳур гашта, тадқиқотҳои ӯ дар байни олимони Тоҷикистон, собиқ ИҶШС ва берун аз он баҳои баланд гирифтаанд ва ӯро бешубҳа яке аз бунёдгузори илми нумизматика дар ҷумҳурии мо ҳисобидан мумкин аст.

Яке аз мавзӯҳои хеле муҳим ва мураккаб дар илми таърихнигории

точик масъалаи ташаккули халқияти ягонаи тоҷик ва чавҳари этникии он ба ҳисоб меравад.

Ба ин масъалаи мушкилу дандоншикан тадқиқоти хеле муҳим ва пураарзиши антрополог Т. П. Кияткина «Ташаккули шакли (типи) антропологии тоҷикон аз рӯи маълумотҳои палеантологӣ» [9] бахшида шудааст, ки соли 1965 дар Шӯрои диссертатсионии Пажӯҳишгоҳи мардумшиносии ба номи Н. Н. Миклухо-Маклайи Академияи илмҳои ИҶШС дар шаҳри Санкт-Петербург Ҳимоя гардид.

Рисола дар асоси маводи илми палеантология, ки аз ҷониби дастаи (экспедицияи) археологии Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Тоҷикистон бозёфт ва ҷамъоварӣ шудаанд, нигошта шуда, бо фарогирии маводи хеле дақиқ ва пураарзиши илмӣ аҳамияти хоса дорад.

Муҳаққиқи шинохта Т. П. Кияткина чун мутахассиси ягона дар соҳаи илми антропология солҳои тӯлонӣ дар Шуъбаи археология ва нумизматикаи Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои ҷумҳурӣ ба сифати мудири Кабинети антропология қору фаъолият бурда, дар тадқиқотҳои худ дар заминаи бозёфтҳои археологӣ, палеантологӣ аз минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон ҷараёни ташаккули халқияти тоҷик ва марҳилаҳои асосии он, мансубияти наҷоди тоҷиконро мавриди таҳқику омӯзиши қарор додааст.

Яке аз бонувони бостоншинос, ки дар таҳқику омӯзиши археологии Тоҷикистон, ҳафриётҳои бостоншиносӣ ва рушди илми археология дар ҷумҳурии мо саҳми арзанда дорад, М. А. Бубнова мебошад. Тадқиқотҳои ӯ бештар ба омӯзиши таърихи азхудкунии сарватҳои зеризаминӣ, ҳосатан фулузот, таърихи қонҳои қадима ва услуби техникаи қандан, қорқард ва истифодаи навҳои гуногуни фулузот дар асоси кашфиётҳои бостоншиносӣ бахшида шудаанд.

Бостоншинос Е. Д. Салтовская, ки солҳои зиёд дар Шуъбаи таърихи маданияти модии пажӯҳишгоҳи дар боло зикр шуда қору фаъолият бурда, соли 1971 таҳти роҳбарии илмии бостоншиносии номии тоҷик академик Н. Неъматов рисолаи номзадии худро дар мавзӯи «Фарғонаи Шимолу Ғарбӣ дар давраи қадим ва ибтидои асрҳои миёна» [15] Ҳимоя намуд.

Муаллиф дар асоси бозёфтҳои бостоншиносӣ ба хулоса меояд, ки водии Фарғона аз замонҳои хеле қадим яке аз марказҳои бузурги тамаддуни мардуми муқими кишоварзу хунарманд ва кӯчманчии қорводор буда, дар ин сарзамин ҷараёнҳои ҳаётан муҳими таҳаввулоти этникӣ, забонӣ, фарҳангӣ ба амал омаданд, ки дар ташаккул ва сарнавишти мардуми ин водии зарҳез ва минтақаҳои атрофи он нақши муҳим бозидааст.

Қорманди Шуъбаи археология ва нумизматикаи пажӯҳишгоҳи бостоншинос А. Г. Амосова соли 1985 дар шаҳри Ленинград (Санкт-

Петербург) дар мавзӯи «Асри санги водии Бешкент»[1] рисолаи номзадии худро ҷимоя намуд.

Дар ин рисола муаллиф дар асоси маводи ҳафриётҳои бостоншиносӣ ва тадқиқотҳои геологӣ табиатшиносӣ оид ба сохти геологӣ ва шароити табиӣ водии Бешкент, қабатҳои археологӣ ва маданияи он маълумот дода, бозёфтҳои давраи асри санг-асбобу олуту рӯзгор, шикор ва меҳнатро таҳлил ва тавсифи типологӣ-техникии онҳоро хеле ҷолибу шавқовар баён намудааст.

Бостоншинос Каримова Галина Раҳимовна соли 1996 дар мавзӯи «Омӯзиши археологии Афғонистон ва масъалаи асри санги депрессияи (қабати геологии) Афғонистону Тоҷикистон»[8] таҳти роҳбарии бостоншиноси номӣ, узви вобастаи АИ Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор В. А. Ранов рисолаи номзадии хешро ҷимоя намуд.

Рисола дар асоси силсилаи «Маводи ҳайати бостоншиносии Фаронса дар Афғонистон», маҷаллаи «Афғонистон», маводи дастаи бостоншиносии шӯравӣю афғон ва тадқиқотҳои дигар навишта шуда, дар он оид ба марҳилаҳои асосии омӯзиши археологии Афғонистон, осори археологии асри санги депрессияи (қабати геологии) Афғонистон ва Тоҷикистон (Тоҷикистони Ҷанубӣ), натиҷаҳои омӯзиши асри санги Афғонистон ва даврабандии он дар муқоиса бо Тоҷикистони Ҷанубӣ маълумот дода мешавад.

Соли 2007 бостоншинос Т. Г. Филимонова рисолаи номзадии худро дар мавзӯи «Палеолити боло ва мезолити депрессияи (қабати геологии) Афғонистон ва Тоҷикистон»[18] ҷимоя намуд. Бостоншинос Т. Филимонова дар тадқиқоти худ оид ба геология, шароити табиӣ ва иқлими Афғонистони Шимолӣ ва Тоҷикистони Ҷанубӣ, таърихи омӯзиши археологии палеолити боло ва мезолити Тоҷикистон, бошишгоҳҳои палеолити боло дар доманақӯҳҳои силсилақӯҳи Ҳисор, бошишгоҳҳои палеолити боло ва мезолит дар миёнаобии дарёи Вахш, тавсифи хочагидорӣ дар асоси таҳлили функционалии бозёфтҳои археологӣ, хронология (даврабандӣ) ва мансубияти маданияи бошишгоҳҳои палеолити боло ва мезолити депрессияи (қабати геологии) Афғонистону Тоҷикистон маълумоти ҷолиб додааст.

Антонина Константиновна Писарчик яке аз мардумшиносони номии Осиёи Миёна буда, солҳои зиёд Сектори этнографияи Пажухишгоҳи таърих, археология ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АИ Тоҷикистонро ба ӯҳда дошта. Тадқиқотҳои пурарзиши ӯ оид ба ҳунари манзилсозӣ, сару либос, таоми миллӣ, урфу одати тоҷикони минтақаҳои гуногуни Осиёи Миёна, хусусан тоҷикони водӣ ва кӯҳистон дар байни мардумшиносони ватанию хориҷӣ шӯҳрат пайдо кардааст [7, 78].

Мардумшиноси номӣ Л. Ф. Моногарова соли 1951 дар Пажухиш-

гоҳи мардумшиносии ба номи Н. Н. Миклухо-Маклайи АИ ИҶШС дар мавзӯи «Язғуломиён. (Таҷрибаи тасвири монографӣ)»[19,149-151] рисолаи номзадӣ ҳимоя намуд, ки он ба таҳқиқи омӯзиши этнографии водии Язғуломи ВМКБ бахшида шудааст.

Мардумшинос З. А. Широкова тадқиқоти худро ба таҳқиқи омӯзиши сару либоси (маданияти либоспӯшии) тоҷикони кӯҳистон[19] бахшида, дар ин ҷода хизмати шоиста намудааст.

Яке аз муҳаққиқони шинохтаи таърихи либоси тоҷикон дар давраи қадим ва асрҳои миёна Г. Майдинова мебошад[12]. Рисолаи доктории ин бонуи мардумшинос ба таҳқиқи омӯзиши сару либоси тоҷикон, инкишофи ҳунари либосдӯзӣ, навҳои либос ва тарҳрезии он, анвои маъто ва ороиши он, рангу мол, гулдӯзӣ ва дигар хусусиятҳои ҳунари либосдӯзӣ ва либоспӯшии тоҷикон дар асоси маводи бозёфтҳои илмии бостоншиносӣ ва маълумоти сарчашмаҳои хаттӣ бахшида шудааст.

Дар таҳқиқи омӯзиши таърихи санъати тоҷик ва шоҳаҳои гуногуни он, аз ҷумла санъати мусиқӣ, театр, ороишоти занона, зару зевар, ороишоти бадеӣ, қандакорӣ, дастраси аҳли илм гардонидани шохкорҳои санъат ва ҳунари тоҷикон саҳми бонувони муҳаққиқ мусиқшиносон, санъатшиносон Т. Белинская, Э. Гейзер, Зоя Тоҷикова, Нелли Юнусова[21] Елена Нёматуллоева ва дигарон хеле бузург аст.

Бояд тазаққур дод, ки дар ҳаҷми як мақолаи маҳдуд тамоми масъалаҳои марбут ба мавзӯи мақола, тадқиқоту рисолаҳо ва саҳми хизмати бонувони муаррихро дар таҳқиқи омӯзиши археология, этнография, санъат, таърихи давраи бостони халқи тоҷик инъикос намурад аз имкон берун аст. Масъалаи мазкур ҷустуҷӯ, саъю кӯшиш, таҳлил ва пажӯҳишҳои ҷиддии минбаъдаро тақозо менамояд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Амосова А. Г. Каменный век Бешкентской долины. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук.-Ленинград, 1985. -23 с.

2. Давидович Е. А. Нумизматические данные по социально-экономической и политической истории Средней Азии X-XVIII вв. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. докт. ист. наук.-М.:1964. -44 с.

3. Давлятова Е. В. Деятельность руководящих национальных кадров Таджикистана в 1917-1924гг. (Историографический аспект). Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук.-Душанбе, 1994. -24 с.

4. Данильченко Ш. А. Научно-организационная деятельность академика Е. Н. Павловского в Таджикистане. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук. -Душанбе, 1990. -24 с.

5. Дзидзишвили В. З. Таджикско-Памирская экспедиция АН СССР: история организации и проблемы исследования. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук. -Душанбе, 1988. -22 с.

6. Изатшоева Ольга Амиршоевна. Возникновение и деятельность ма-

совых дехканских организаций в Таджикистане 1918-1932 гг. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук. -Душанбе, 1988. -23 с.

7. Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2014.-448 с.

8. Каримова Галина Рахимовна. Археологическое изучение Афганистана и проблемы каменного века Афгано-Таджикской депрессии. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук. -Душанбе, 1996.-24 с.

9. Кияткина Т. П. Формирование антропологического типа таджиков по палеантологическим данным. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук. -Ленинград, 1965. -24 с.

10. Класс А. А. Исторический опыт конституционного строительства в Таджикистане. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук. -Душанбе, 2015.-22 с.

11. Майдинова Гузель. Генезис костюма таджиков: древность и раннее средневековье. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. докт. ист. наук.-Душанбе, 1997.-50с.

12. Митюкова К.Д. Становление и укрепление высших государственных органов власти и управления Таджикской АССР. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук. -Душанбе, 1989.-23 с.

13. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ аз 26 декабри соли 2019. -Душанбе: Шарқи озод, 2020.- 48 с.

14. Пивоварова Н. В. История туризма в Таджикистане. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук.-Душанбе, 2010.-24 с.

15. Салтовская Е. Д. Северо-западная Фергана в древности и раннем средневековье. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук.-Душанбе, 1971.-23 с.

16. Секретова Н.А. Военно-политическая деятельность частей Красной Армии в Бухарской Народной Советской Республики. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук. -Душанбе, 1992. -22 с.

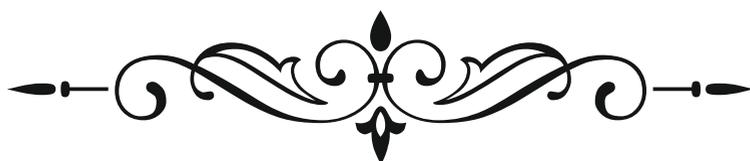
17. Сечкина Л. П. Трудовой подвиг таджикского народа в годы Великой Отечественной войны. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук. -Душанбе, 1968. -24 с.

18. Филимонова Т. Г. Верхний палеолит и мезолит Афгано-Таджикской депрессии. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук. -Душанбе, 2007.-23 с.

19. Холджураев Х. Диссертация историков по материалам Таджикистана.-Душанбе: ТГУ имени В. И. Ленина, 1970. -283 с.

20. Широкова З. А. Одежда таджиков горного Таджикистана. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. ист. наук. -Душанбе, 1971. -23 с.

21. Юсупова Нелли. Изобразительная и орнаментальная система и вышивка в художественных тканях Таджикистана XIX-XX вв. Автореф. диссер. на соис. учен. степ. канд. искусствед. -Минск, 1974. -22 с.

**МАСОИЛИ МУБРАМИ
ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК**

*Абдуқаҳҳор САИДОВ,
Институти таърих, бостоншиносӣ
ва мардумшиносии ба номи ба номи А. Дониш*

ИНЪИКОСИ ИШҶОЛИ ВИЛОЯТИ ҒУРИ ХУРОСОН АЗ ҶОНИБИ МУҒУЛОН ДАР «ТАБАҚОТИ НОСИРӢ»-И ҶУЗҶОНӢ

Доир ба тасхири сарзамини Ғур аз ҷониби муғулҳои истилогар, ки сокинони он тоҷиконанд, асари «Табақоти Носирӣ»-и Сирочиддин Муҳаммад ибни Минҳочиддин Усмон ал-Ҷузҷонӣ яке аз маъхазҳои асосӣ ва боэътимод ба шумор меравад. Муаллиф шоҳиди бевоситаи ин ҷоҷа буда, асари худро тибқи мушоҳидаҳои рӯи варақ овардааст. Муаллифони минбаъда ахбори ба ин воқеаҳо мутааллиқро бар мабной маълумоти ин асар овардаанд. Аз ин хотир баёни воқеаҳои тасхири сарзамини Ғур дар ин минтақа бо тақя бар ахбори ин муаллиф оварда мешавад.

Вақте ки лашкари Чингизхон аз дарёи Ому убур намуда, сарзамини Хуросонро зери суми аспони худ гирифт, султони Муҳаммади Хоразмшоҳ озими Мозандарон шуд. Пеш аз он ки Хуросонро тарк гӯяд, Муҳаммад Хоразмшоҳ барои муҳофизати шаҳри қалъаҳои Хуросон аз зумраи амирон ва сарлашкарони худ барои ҳифзи ҳар қалъа ва шаҳре яке аз малиқҳои маъруфро масъул гардонид [1, 563-564].

Фатҳи қалъаҳои Колювин ва Файвор. Муғулҳо пас аз забт ва хароб кадани Ҷирот ба ду гурӯҳ ҷудо шуда, яке ҷониби Систон ва дигаре барои фатҳи қалъаи Колювин равон шуданд. Ин қалъа дар баландие ҷойгир буда, аз ҷиҳати истехком беҳамто буд. Аз Ҷирот то ба ҳудуди ин қалъа рафтани кас бояд бист фарсах роҳро дар баландиҳои тай менамуд ва хангоми ба поёи ин қалъа расидан бояд боз як фарсанги дигар боло баромада, пас аз он ба пои санги он қалъа расидан лозим меомад. Бораи қалъа бар сари он санг аст ва рӯи он санг мисли деворест, ки ҳеҷ ҷонваре дар болои он гашта наметавонад. Дар санги хорои қалъа ҳафт ҷоҳи об қанда шуда буд, ки оби онро истифода баранд ҳам боз зиёд мегардид. Ду писари ҳокими Ҷирот Абубакри Марҷукӣ фармондеҳи он қалъа буданд. Дар муқобили ин қалъа қалъаи Файвор воқеъ буд, ки Муҳаммад Хоразмшоҳ дар муддати даҳ-ёздаҳ сол ин қалъаҳоро сохта, дар онҳо сипоҳиёро бо силоҳу захира таъмин гардонда буд [1, 563-564].

Хангоме ки муғулҳо ба пои қалъа наздик омаданд, дар қалъа одамони силоҳдор зиёд буданд ва онҳо аз қалъа берун омада, бо муғулон ба ҷанг шурӯъ намуданд. Муҳофизон ба муғулҳо ҷунун муқовимати саҳт нишон доданд, ки аз хавфи онҳо муғулонро шабҳо хоб набуд. Муғулҳо гирд ба гирди тамоми қалъа ду бора сохта, ду дарвоза ниҳоданд ва рӯй дар қалъаву бора муқобил ниҳода шабона посбон гузошанд. Муддати як сол муҳофизон ба муғулҳо муқовимат намуданд. Пас Саъдии Ҷарбӣ

бо лашкари муғул аз Систон баргашта барои ёрӣ ба сӯи қалъаи Колювин омад. Дар байни мардуми қалъа бемории вабо сар зад, ки бештари халқ ҳалок шуданд. Муҳофизон шонздаҳ моҳ муқовимат нишон доданд ва шумораи онҳо аз панҷоҳ бештар намонд, ки бист нафари онҳо бемору ранчур буданд. Як нафаре аз онҳо берун рафта, ба лашкари муғул пайваст ва аз вазъи қалъа онҳоро огоҳ намуд. Муғулон дарҳол силоҳхоро ба даст гирифта, бо қувваи зиёд ба ҳучум гузаштанд. Муҳофизон тамоми боигариро аз қабилӣ зарру сим дар чоҳҳои қалъа партофта амволи боқимондари оташ заданд ва дари қалъаро кушода, ба душман ҳучум намуданд ва ниҳоят ҳамашон ба шаҳодат расиданд [1, 564-565, 2, 370-371]. Ҳамин тариқ, ба муғулҳои истилогар муяссар гардид, ки пас аз муборизаи шонздаҳмоҳа тамоми муҳофизони қалъаи Колювинро ба қатл расонда, онро забт намоянд.

Пас аз фатҳи қалъаи Колювин муғулҳо озими қалъаи Файвори Қодис шуданд. Ин қалъа дар ҳасонату матонат ва истехком аз қалъаи Колювин низ қавитар буд ва даҳ нафар метавонистад онро муҳофизат намоянд. Хангоме ки муғулҳо ба ҳудуди ин қалъа расиданд, лашкариёне, ки барои забти қалъаи Валхи Тахористон рафта буданд, ба ёрии онҳо расида омаданд. Масофа миёни қалъаи Файвор ва Колювин даҳ фарсанг буд. Муғулон муддати ду моҳ дар девори қалъаи Файворро ба муҳосира гирифтанд, вале онро забт карда натавонистад. Дар ин муддат аз аҳли қалъа касе ба муғулон хабар расонд, ки тамоми аҳли қалъа ба ҷуз аз ҳафт мард дигар касе зинда намондааст ва аз ин ҳафт нафар чор ё панҷ нафар ранчуранд. Пас муғулҳо ба қалъа ҳучум намуда, онро гирифтанд ва он ҳафт нафарро ба қатл расонданд. Ин ҳодиса охири моҳҳои соли 619/охирҳои 1222-аввалҳои 1223 сар зада буд [1, 565]. Муҳофизони қалъа ҷонфидоӣ намуда, то қатраи хуни охири қалъаро аз душман муҳофизат намуданд ва нахостанд, ки ба муғулҳо таслим шуда, мутеи онҳо гарданд. Ин аз он далолат мекард, ки сокинони ҳар як маҳал ва шаҳрҳои Хуросон, ки асосан тоҷикон буданд, барои дифои ҳар як вачаб ҳоки ватан то дами охир мубориза бурда, сарзамини худро аз душман қаҳрамонона дифоъ мекарданд.

Ишғоли қалъаи Остия ва шаҳри Фирӯзкӯҳ. Муғулҳо соли 617/ 1220-1221 ба ҳудуди Остияи Ғур омаданд ва муддати понздаҳ рӯз байни муҳофизон ва муғулҳо задухӯрди шадид сар зад. Муҳофизон бо сардории ҳокими қалъа Точиддин Ҳабашӣ муддати понздаҳ рӯз бар зидди муғулҳо муқовимат нишон доданд. Точиддин Ҳабашӣ дид, ки давом додани мубориза бо душман талафоти зиёд меорад, аз ин хотир ӯ ба назди муғулҳо рафта, бо онҳо сулҳ намуд ва Чингизхон ӯро «Хусрави Ғур» лақаб гузошта, пас фиристод ва худаш барои тасхири қалъаҳои дигар ва дастгир намудани Ҷалолуддин равон гардид. Пас аз мағлубияти Ҷалолуддин дар назди дарёи Синд Чингизхон ба Ғур баргашт. Дар ин вақт Точиддини Ҳабашӣ аз муғулон рӯй гардонда, бар зидди онҳо бархест ва дар натиҷа ба шаҳодат расид [1, 555].

Лашкари муғул худи ҳамин сол бо сардории Ақлон Чарбӣ бо лашка-

ри зиёд ба шаҳри Фирӯзкӯх, ки қаблан пойтахти салтанати Ғуриён буд, омада муддати бисту як рӯз чанғҳои саҳт карданд, вале забти ин шаҳр ба онҳо муяссар нагашт ва онҳо аз муқовимат даст кашида ба қафо баргаштанд [1, 555, 566].

Байни малик Муборизиддини Сабзаворӣ, ки Муҳаммад Хоразм-шоҳ қабл аз ба Мозандарон фирор намудан, ўро ҳокими Фирӯзкӯх таъйин карда буд ва мардуми Фирӯзкӯх ихтилоф ба амал омад ва Муборизиддин ба зарурат ба қалъаи боло рафт, ки он дар шимолу шарқии шаҳр бар сари кӯҳи баланде воқеъ буд. Пас аз ин воқеа аҳли шаҳри Фирӯзкӯх ба малик Қутбиддини Ҳасан, ки маъмури қалъаҳои Ғур буд, мактуб навиштанд ва ў бо лашкари Ғур ба Фирӯзкӯх омада, писари амми худ малик Имодуддини Зангиро дар Фирӯзкӯх масъул намуд, ки ин воқеа дар охири соли 618/ 1222 рӯй дода буд. Вақте ки лашкари муғул аз Ғазна бо Уктой ба тарафи Ғур омаданд, як гурӯҳро ба сӯи Фирӯзкӯх фиристонданд. Муғулҳо аввалҳои соли 619/ 1222 Имодуддини Зангӣ ва мардуми қалъаро ба қатл расонда, шаҳри Фирӯзкӯҳро пурра хароб намуданд [1, 566]. Ҳамин тариқ, мардуми собиқ пойтахти салтанати Ғуриҳо, шаҳри Фирӯзкӯх аз ҷониби истилогарони муғул қатл гардида, шаҳр пурра ба хок яксон шуд.

Ғатҳи қалъаи Тулак. Қалъаи Тулак ҳисори муаллақе буда, бо ягон кӯҳе пайванд набуд ва истехкоми хеле қавӣ дошт. Зимистони соли 1221 лашкари бистҳазорнафараи муғул, ки дар Ғур буд, ба пояи қалъаи Тулак омада, ба муҳосираи он шурӯъ намуданд. Муҳофизони қалъа муддати зиёда аз ҳашт моҳ ба душман муқобилият нишон доданд, ки дар байни муҳофизони қалъа муаллифи «Табақоти Носирӣ» Ҷузҷонӣ низ буд. Ў менависад, ки «Куффорро имкони наздик шудани қалъаву ҳисор набудӣ... Муддати ҳашт рӯз он буд, ки тамоми рӯз лашкари муғул ба пой ҳисор мегузашт... Асирони мусулмон ба дасти куффор чандон буданд, ки барои хоссаи Чингизхон дувоздаҳ ҳазор духтари бикр баргузида буд, бо худ мебурд» [1, 555; 4, 296].

Масъулияти дифои қалъа бо амри Муҳаммад Хоразмшоҳ ба дӯши малик Ҳабашии Найзавар вогузор гардида буд. Амир Насри Тулакӣ бар болои он қалъа чоҳи об канда буд, ки даври он бист бар бист газ буд ва он ҳавз доимо пур аз об буд ва пойоб ҳам надошт. Қалъа хело мустаҳкам буд. Лашкари муғул бо сардории домоди Чингизхон Файқу Нуйон бо лашкари савораи 40 ҳазор нафара ба пояи қалъаи Тулак омад. Ҳабашии Найзавар бо муҳофизони қалъа ба душман муқобилияти саҳт нишон доданд ва муҳосираи қалъа хело тӯл кашид. Пас Ҳабашии Найзавар ба назди Файқу Нуйон омада изҳори тобеият намуд. Пас аз ба қалъа баргаштани Ҳабашии Найзавар мардум ўро хиёнаткор дониста, бар зидди ў хурӯҷ намуда, дастгир карда, ба дасти Қутбиддин, ки ба қалъаи Тулак омада буд, супориданд. Қутбиддин писари худ малик Тоҷиддин Муҳаммадро масъули қалъаи Тулак таъйин намуд. Ҳабашии Найзавар оқибат дар қалъаи Файвор аз дасти Асилиддини Нишопурӣ ба қатл расид [1, 566-568].

Тулакиён муддати чор сол бо муғулони истилогар мубориза бурданд. Муаллифи «Табақоти Носирӣ» Чузҷонӣ дар муддати ин чор сол дар муборизаи аҳли Тулак бо муғулон ширкат мекард. Ӯ мегӯяд, ки ҳама аҳли қалъа акрабо ва хешу табор буданд ва оқибат аз дасти муғул он қалъа ба нокушуда монд [1, 568]. Пас аз чанде лашкари сершумори муғул боз ба ин қалъа ҳуҷум намуда, қисми аҳолиро ба қатл расонданд ва қисми дигареро ба асирӣ гирифтанд.

Муборизаи мардуми Сайфрӯд бар зидди муғулҳо. Қалъаи Сайфрӯд яке аз мустаҳкамтарин қалъаҳои Ғур ба шумор мерафт. Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ хангоми аз тарафи Балх ба Мозандарон рафтани худ, ба малик Қутбиддин амр намуда буд, ки ин қалъаро таъмир ва мустаҳкам намояд. Қутбиддин дар як муддати кӯтоҳ дар болои қалъа як ҳавз сохта, дар он ба қадри чил рӯза об чамъ намуд. Аз оғози мустаҳкамкунии қалъа ду моҳ нагузашта буд, ки лашкари анбӯҳи муғулҳо бо сардори Манкута нуйон, Қароча нуйон ва Албур нуйон ба Сайфрӯд ҳуҷум намуданд. Ба муғулҳо хабар расид, ки оби нӯшокии мардуми қалъа кам мондааст, бинобар он қалъаро муҳосира намуданд ва муҳофизон қалъаро панҷоҳ рӯз мудофия карданд. Дар ин муддат аз ҳарду ҷониб нафарони зиёд кушта шуданд. Дар қалъа чорво зиёд буд ва муҳофизон ба қадри имкон як миқдор гӯшти чорворо барои хӯрокворӣ хушк карданд. Қариб бисту чор ҳазор чорво аз беоби талаф ёфтанд. Пас муғулон ҳамаро аз бораи қалъа берун карда, аҳли қалъаро вазифадор намуданд, ки ҳар кас ҳар рӯз як ман¹ об ва як сер² ғалла ҳозир намоянд. Дар қалъа ба чуз аз як аспи малик дигар аспе намонд. Ин вазъият панҷоҳ рӯз давом ёфт ва чамоате, ки муҳофизати ҳавзи обро ба уҳда доштанд, хабар доданд, ки дар ҳавз об барои як рӯз боқӣ мондааст. Касе ин хабарро ба муғулҳо расонд. Пас малик Қутбиддин аз ин вазъ огоҳ гардида, бегоҳ хангоми намоз тамоми мардҳоро чамъ намуда, фармуд, ки фардои бомдод онҳо зану фарзандонашонро бо дасти худ бикушанд ва дари қалъаро кушода, то дами марг бо душман мубориза баранд. Ҳама ба ин пешниҳоди Қутбиддин розӣ шуда, якдигарро ба оғӯш гирифта, бо ҳам видоъ мекарданд. Шаби он бегоҳ борони саҳт борид ва он ба барф табдил ёфта, мардумро аз ташнагӣ раҳо дод. Аҳли қалъа захираи оби думоҳа чамъ намуданд. Ин воқеаҳо дар охири фасли тирамоҳ ва саршавии зимистони соли 1221 сар зада буданд. Муғулҳо диданд, ки зимистон барфи зиёд борида, аҳли қалъаро аз ташнагӣ раҳо медиҳад ва онҳо қудрати тасхири онро надоранд. Онҳо қарор доданд, ки аз муҳосираи қалъа даст кашида, ба қафо баргарданд [1, 568-570, 2, 372-373, 3, 614-615; 4, 297].

Муғулон соли дигар, яъне соли 1222 боз ба ҷониби Ғур омада, ба муҳосираи қалъаи Сайфрӯд сар карданд. Дар ин муддат Қутбиддин

---

¹ Ман – миқёси вазн, ки дар ҷойҳои мухталиф гуногун будааст, масалан, мани Самарқанд – 8 пуд, мани Табрз – қариб 3 кг ва дар истилоҳи шарият як мани шаръӣ 180 мисқол (846 г) аст.

² Сер – ченаки вазн, ки тақрибан ба 75 гр, баробар аст.

ҳавзхоро аз об пур карда, хӯрокиҳои зиёд захира намуда буд. Мубори-
заи байни муҳофизон ва муғулҳо ду моҳ давом ёфт, вале фатҳи қалъа ба
муғулҳо муяссар нагардид. Пас муғулҳо макру ҳиларо ба кор бурда, ба
муҳофизони қалъа сулҳ пешниҳод намуданд. Халқ, ки муддате аз
муқобилияти душман азияти зиёд кашида буд, ин пешниҳоди муғулҳоро
қабул намуданд. Малик Қутбиддин халқро аз сулҳ бо муғулон манъ
кард, вале қисме ба сулҳ розӣ шуданд. Ҳарду тараф ба чунин қарор
омаданд, ки аҳли қалъа муддати се рӯз бизоати худро гирифта, аз қалъа
берун мешаванд ва миёни лашкаргоҳ омада, онро мефурӯшанд ва аз он
маблағ чорво, чома ва мӯина мехаранд. Баъд аз се рӯз лашкари муғул
қалъаро тарк менамоянд. Ҳамин тариқ, онҳо ду рӯз ба хариду фурӯш
машғул шуданд ва ҳеҷ касро заҳмат надоданд. Шаби сеюм муғулон
силоҳҳои худро зери сангҳову чомаҳо ва полонҳои чорво пинҳон наму-
данд ва вақти бомдод халқ аз қалъа фуруд омада, дар миёни лашкаргоҳ
бо муғулҳо омехта шуданд. Дар ин вақт садои табл баланд шуд ва му-
ғулҳо ба куштори мардум даст заданд. Яке аз сипаҳсолорони Ҳабашии
Найзавар Фаҳриддин Муҳаммади Арзир ном дошт ва ба хизмати
Қутбиддин омада буд ва ӯ низ дар катори мардуми қалъа дар лаш-
каргоҳ буд. Ин шахс дар соқи мӯзааш корде пинҳон карда, тавонист, ки
муғули бо ӯ савдо мекардагиро кушта, саломат ба қалъа баргардад.

Дусаду ҳаштод ашҳоси маъруф ба дасти муғулон асир афтоданд ва
нуйсонҳои муғул ба назди Қутбиддин намоянда фиристода, пешниҳод
карданд, ки ашҳоси ба асирӣ гирифтورشударо харидорӣ намояд.
Қутбиддин ҷавоб надод. Муғулон дарк намуданд, ки ин найранги онҳо
ба кор намеравад ва рӯзи дигар ҳамаи асиронро дар ҳам баста
дахнафарӣ ва понздахнафариро ба заҳми шамшер ва сангу корд куш-
танд. Рӯзи дигар муғулон ба ҷанг омодагӣ гирифтанд. Ҳамон шаб
Қутбиддин фармуд, ки сангҳои вазнини дар атрофи хокрези қалъа бу-
даро дар рӯи кӯҳ чунон гузоранд, ки агар ҳатто бачаи хурде ба вай даст
расонад, зуд ғалтад. Пас зиёда аз сад сангҳои осӣро дар нӯги ҷӯбҳои
гарон баста, онҳоро бо ресмон ба кунгураҳои қалъа бастанд. Баъд аз он
мардумро ба ду қисм ҷудо намуда, фармуд, ки қисме дар сари бораи
дар паси кунгураҳо ва қисми дигар дар берун, дар пой қалъа дар паси
сангҳо пинҳон шаванд ва то садои табл баланд нашавад, касе худро
зоҳир накунад. Субҳи дигар лашкари муғул аз лашкаргоҳ ҷониби қалъа
омада, зиёда аз даҳ ҳазор сипари говро боло бароварданд. Чун масофаи
байни муғулон ва муҳофизон ба қадри сад газ¹ монд, аз болои қалъа
садои табл баланд шуд. Дар ин лаҳза муборизони қалъа ресмонҳоро
буриданд ва сангҳои овезон ба сари душман рехтанд. Аксари лашкари
муғул ба ҳалокат расида, боқимонда рӯ ба гурез оварданд [1, 571-572].
Чунин амали қаҳрамонона ва ихтирооти Қутбиддин дар ҷангҳои пеши-
наи зиддимуғулӣ ба ҷашм намерасид ва он бори дигар аз қаҳрамониву
шучоати мардум барои Ҳимояи ватани худ шаҳодат меод. Каме баъд-
тар ин қалъа низ аз ҷониби муғулҳо забт гардид.

---

¹ Газ – ченаки дарозӣ буда тақрибан ба 105 см баробар аст.

Забти қалъаи Ашёр. Қалъаи Ашёр дар болои кӯҳи баланд воқеъ буд ва дар он чо борони зиёд борида, мардумро аз об таъмин менамуд. Илова бар он чашмаҳои об аз пешгоҳи тоқи қалъа чорӣ мешуданд. Ҳангоме ки Чингизхон писари худ Уктойро ба тарафи Ғур фиристод, ӯ миёни Фирӯзкӯҳ ва Ғазна чой гирифта, ба ҳар ҷониб лашкар фиристод. Аз ҷумла Абақа нуйонро, ки амири даҳ ҳазор лашкар буд, барои забти қалъаи Ашёр фиристод. Онҳо ба пояи қалъа омада, муддати понздаҳ моҳ онро ба муҳосира гирифтанд. Мардуми қалъа бо часорату мардонагӣ қалъаро муҳофизат карданд ва забти он ба муғулҳо муяссар нагардид. Вале баъдтар бо сабаби норасоии хӯрокворӣ вазъи мардум танг шуд. Кор ба ҷое расид, ки ҳар кӣ кушта мешуд ва ё мемурад, гӯшти ӯро мехӯрданд. Вазъ то ба ҳадде расид, ки ҳар кас мурда ва куштаи худро барои хӯрдан ва қадид кардан (хушк кардан) нигоҳ медошт [1, 573-574, 2, 372, 3, 619]. Бояд қайд намуд, ки чунин ҳодиса ва вазъияти мудҳише, ки ба сари муҳофизони қалъаи Ашёр омада буд, дар таърих хеле кам дучор шудан мумкин аст. Бо вучуди чунин вазъияти душвор мардуми қалъа аз мубориза даст намекашиданд.

Шоҳиди воқеаҳо Ҷузҷонӣ менависад, ки дар қалъаи Ашёр зани мутрибае буд, ки модар ва канизаке дошт. Вақте ки модар ва канизаш фавтиданд, гӯшти ҳардуро хушк намуда (қадид карда) ба дусаду панҷоҳ динори зар бифурӯхт. Оқибат ӯ ҳам мурд. Дар муддати понздаҳ моҳи муҳосираи қалъа ҳамагӣ сӣ нафар боқӣ монданд. Пас муғулҳо бо қувваи зиёд ба қалъа ҳуҷум намуда, мардуми боқимондаро ба қатл расонданд ва онро забт намуданд [1, 574, 3, 619; 4, 298-299].

Ҳамин тариқ, истилогарони муғул бо вучуди он ки аҳолии шаҳру қалъаҳои сарзамини Ғур ба онҳо муқовимат сахт нишон дода бошанд ҳам тавонистанд, бо ваҳшоният шаҳру қалъаҳоро ишғол ва хароб намоянд ва сокинонашро қатл кунанд. Агар муғулҳо шаҳру вилоятҳои дигарро дар муддати якчанд рӯз ё ҳафт-ҳашт моҳ забт карда бошанд, барои тасхири минтақаи Ғур зиёда аз се сол мубориза бурданд.

АДАБИЁТ:

1. Ҷузҷонӣ, Минҳочиддин ибни Сирочиддин. Табақоти Носирӣ. Чопи сеюм. – Кобул: Бунёди фарҳангии ҷаҳондорони Ғурӣ, 1391 х.
2. Мир Ғулом Муҳаммади Ғубор. Афғонистон дар масири таърих. Ҷилди аввал. Теҳрон, 1390 х.
3. Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. Давлатдории тоҷикон дар асрҳои IX-XIV. Душанбе, 1999.
4. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дуввум. Мӯъҷизаи классикии тоҷикон. Ҳуҷанд: Ношир, 2008.

«САФАРНОМА»-И ИБНИ БАТТУТА ДАР ЗИКРИ ҲОКИМИ МУҒУЛИИ МОВАРОУННАҲР, ТАРМАШИРИН

Шарофуддин Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Абдуллоҳ Муҳаммад ибни Иброҳими Тунҷӣ маъруф ба Ибни Баттута (1304-1377) ба ҳангоми диданаш аз Мовароуннаҳр, ки дар баҳор ва авоили тоби-стони соли 1335 иттифоқ афтада буд, панҷоҳу чаҳор рӯз дар пойтах-ти султон Тармаширин, шаҳри Насаф таваққуф карда [7, 450], суҳбатҳои тӯлоние бо ин хони муғулии Мовароуннаҳр дошт, ки дар «Сафарнома»-и хеш зикри муфассале аз онҳо намудааст. Ибни Бат-тута чун шоҳиди айни ахбореро рочъ ба Тармаширин ва ҳукумати ӯ дар рисолааш баён мекунад, ки арзиши бисёр муҳими таърихӣ дош-та, дар он нуқоте дар савонеҳи ҳоли Тармаширин ҷой доранд, ки усулан дар дигар манобеи таърихӣ зикр нашудаанд.

Баъди ишғоли Мовароуннаҳр аз ҷониби муғулон то нимаи дувуми асри XIII, ки зарби шамшери онҳо аз хотири сокинони ин сарзамин то он замон зудуда нашуда буд ва ҳанӯз вайронаҳои шаҳру деҳоти Мовароуннаҳр ёде аз ваҳшату даҳшати ишғоли муғулон мекард, ҳокимони муғулии ин сарзамин ва қабоиلى муғулие, ки шабеҳи муру малах ба Мовароуннаҳр сарозер шуда буданд, ошкоро пайравӣ аз оини бутпарастии хеш мекарданд. Ин сарзамини таърихии аҷлоди тоҷикон – Варзрӯд, ки баъди ишғоли арабҳо Мовароуннаҳр ном гирифт, чун сарзаминҳои ишғолии Ҳафтрӯд ва Туркистони Шарқӣ шомили қаламрави зери фармони писари Чингиз – Чағатой шуда, мусаммо ба улуси Чағатой гардида, аз соли 1227 то соли 1370 Чағатой ва чағатойиҳо дар ин кишварҳо ҳукумат карданд.

Чағатой худ душмани собитқадами ислом буд ва ба иҷрои он муқаррароти Ёсо исрор меварзид, ки бо шариати ислом муҳолифат дошт [11, 55]. Баъди солҳои шастуми асри XIII эҳсоси заъфи нуфузи муғулон дар ҷомеаи Мовароуннаҳр ба назар мерасад. Баъзе хонҳои муғул зери таъсири фарҳанги тоҷикӣ ва бештар аз ҳама барои бақои қудрати худ дар Мовароуннаҳр маҷбур шуданд аз кеши бут-парастии хеш даст кашида, ислом биёваранд. Набераи Чағатой ва абераи Чингиз – Муборакшоҳ писари Қаро Ҳулоку, ки дар ҷадвали асомии ҳокимони муғулии «Зафарнома»-и Низомуддини Шомӣ шашумин нафар аст, [10, 31] аз зумраи нахустин ҳокими муғулии

Мовароуннаҳр буд, ки дар муддати ниҳоят кӯтоҳи ҳукуматаш (апрели 1265 – сентябри 1265) ошкоро дини исломро пазируфт [12, 55]. Аммо ханӯз ҳам ҳокимони муғулӣ наметавонистанд ва ба эҳтимоли зиёд намехостанд имтиёзе ба фарҳангу тамаддуни сокинони маҳаллӣ – тоҷикон қоиладар шаванд. Ин буд, ки баъди ба сари ҳокимият омадани Дуво (Даво Чичон, Туво: 1291-1306) ва писарони ӯ Кунчек (1306-1308), Эсен Буғо (1309-1318), Кебек (1318-1326) онҳо ба ойини бутпарастии хеш содиқ монданд. Кебек, бо вучуди ин, ки то дами марг бутпараст монд, пиромуни худ рӯҳониёни тоҷик ва бозаргонони онро гирди ҳам овард ва сиёсати тамаркуз бахшидан ба ҳокимиятро пеш гирифт, ки хилофи усули давлатдорӣ муғулӣ дар ин сарзамин буд. «Кебек, – менависад Ибни Баттута, – мусулмононро икрому эҳтиром менамуд» [7, 447] ва Хондамир мегӯяд, ки «ба иттифоқи муаррихон Кепекхон мазҳари осори адлу эҳсон ва матлаи анвори лутфу имтинон буд» [6, 90].

Имтиёз бахшидан дар умури идорӣ давлат ба тоҷикони шаҳришин таниши дохилии давлатро шиддат бахшид. Бухрон замоне руҳ дод, ки хони навбатии ҷағатоӣ Мовароуннаҳр Тармаширин, бародари Кебек ба хоҳири тақвияти қудрати хеш дар Мовароуннаҳр исломро пазируфта, ба худ исми Алоуддинро гирифт, ки мучиби муқовимати навмедкунандаи пешвоёни қабоили муғулӣ ва туркӣ гардид [7, 422-423]. Дар ин иртибот Муинуддини Натанзӣ мефармояд: «Баъд аз бародар (Тармаширин) бар сарири салтанат мутамаккин шуд, аммо қалами ёсоқ бар рақами асомии уруғ ва қиёши худ кашида, абвоби сиёсатро масдуд гардонид ва ба воситаи он халали тамом турои қоҳира роҳ ёфт ва ба ҳар гӯшае мутағаллибе сар баровард» [10, 90].

Ба ин сиёсати Тармаширин, ки ошкоро ба таври умум ба мусулмонон ва ба таври хос ба сокинони Мовароуннаҳр муносиб буд, ашрофи низомӣ-кӯчии муғул хасмона муносибат мекарданд. Бо ин ҳама Тармаширин дар Мовароуннаҳр қудрати худро ҳифз кард, аммо дар Муғулистон аз ин амали ӯ хашмгин шуданд ва дар интизори фурсати муносибе барои аз миён бардоштани ӯ менишастанд.

Аз замони гаравидани Тармаширин ба дини ислом ба баъд мазҳаби расмии хонҳои муғулии Мовароуннаҳр ва муғулони муқими он сарзамин, ки аз аҳди вазорати Масъудбек (амири Мовароуннаҳр солҳои 1238-1289) ва хонии Бароқхон (1266-1271) ба ислом тамоюл пайдо карда буданд, расман дини ислом гардид [1, 583]. Сабаби асосии ин амал ҷуноне ки зикр шуд, на аз муҳаббату садоқати хонҳои муғул ба ислом, балки барои пойдорӣ ҳукумати худ дар Мовароуннаҳр онҳо аз кешии бутпарастӣ даст кашиданд, зеро медонистанд, ки мардум ба хоҳири оини бутпарастияшон ба онҳо ошкоро ҳам набошад, аммо дар ниҳон нафрат доранд. Муҳаққиқи эронӣ Ш. Баёнӣ низ ба ин назар аст, ки «коргузориҳои ҷағатоӣ ба вузӯҳ дарёфта бу-

данд, ки дин (-и ислом) пуштибони бузурге барои элхониён ва ҳамчунон барои улуси Чучӣ дар пешбурди сиёсатҳои минтақавии онон аст» [3, 280].

Ибни Баттута аз Тармаширин чун султони муаззам, подшоҳе баландқадр, неруманд, додгустар ёд мекунад, ки кишвари пахновар ва сипоҳиёни бешумор дошт ва пас аз бародари худ Илчукутӣ (Илчигидой) ба салтанат расид [7, 447].

Аз дидорбинии аввалини худ Ибни Баттута менависад, ки чи гуна ӯ ин хони муғулро дар хиргоҳаш дарёфтааст ва тавсифи Баттута пиромуни муқаррароти пазироии хони муғул мунҳасир ба фард аст: «Боре дохили хиргоҳ (-и Тармаширин) рафтам ва подшоҳро дидам нишаста бар курсии минбармонанде, ки пӯшише аз абрешими зарбофт дошт. Андаруни хиргоҳро низ аз ҳамон навъ порча кашида буданд. Тоҷе мурассаъ ба ҷавоҳиру ёқут аз болои сари подшоҳ овехта буд, ки то сари подшоҳ ба андозаи як зироъ фосила дошт. Умарои бузург аз ҷапу рост рӯи сандалиҳо қарор доштанд ва шохзодагон бодбезҳо дар даст фарорӯи султон буданд. Ноиб ва вазиру ҳоҷиб ва соҳиби аломат (муҳрдор) дами дари хиргоҳ буданд, ки ҳар ҷаҳор тан ба вуруди ман ба пой бархостанд ва бо ҳам ворид шудем» [7, 448-449]. Дар идома Ибни Баттута менависад, ки: «Аз ин пас (яъне аз замони шиносӣ бо Тармаширин) намозро бо султон ба ҷой меовардам ва агарчи дар он рӯзҳо сармои шадиду муҳлике ҳукмфармо буд, султон намози ҷамоатро субҳу шом тарк намекард ва пас аз намози субҳ то ҳангоми тулӯи офтоб бар сачҷода менишаст ва авроду аскорро ба туркӣ мехонд» [7, 449].

Ибни Баттута ба ин нукта мултафит мешавад, ки баъди гузашти як садаву андаке аз ҳодисаи муғул дар қаламрави Хуросону Мовароуннаҳр нуфузи аҳли тариқату шарият ва илми ин сарзаминҳо ба намояндагони ҳукуматгари муғулӣ ошкоро ба назар мерасад. Дар зимн ӯ ҳикояти ба намоз таъхир кардани Тармаширин ва ӯро интизор нашудани имоми масҷид хеле ҷолиб аст, ки иқтибоси он ин ҷо ба маврид аст ва далели тасдиқи суханҳои фавқуззикр роҷеъ ба зери бори нуфузи қишри мизонулҳавоӣ ҷомеа – рӯҳонияти Мовароуннаҳр рафтани хони муғул мебошад: «Рӯзе ба ҳангоми намози аср яке ғумоштагон сачҷодаи вай (Тармаширин)-ро ба масҷид овард ва ҷилави меҳроб дар маҳалле, ки маъмули вай буд, бигустард ва ба имом Ҳисомуддини Ёғӣ (имомии ҷамоат) гуфт: «Мавлоно (яъне Тармаширин) мехост қадре мунтазири ӯ бошед, то вузӯ бисозад». Имом бархосту гуфт: «Намоз барои Худо ё барои Тармаширин?» Ва муаззинро бифармуд, то иқома бигӯяд. Султон ҳангоме фаро расид, ки ду рақъати аввал хонда шуда буд ва ночор ду рақъати охирро наздики кафшқаши масҷид бо ҷамоат хонд ва ду рақъати нахустинро худ ба таври инфиродӣ адо кард. Он гоҳ пеши имом омаду бо вай мусофиха кард ва бо рӯи хандон ҷилави меҳроб паҳлуи ӯ нишаст. Ман низ

пахлуи имом будам ва ӯ рӯй ба ман карду гуфт: «Вақте ба кишвари худ рафтӣ, бигӯ, ки дарвешии эронӣ бо султони турк чунин муомила мекунад» [7, 449-450].

Ибни Баттута пас аз панҷоҳу чаҳор рӯз таваккуф дар Насаф азми сафар ба ҷониби Хуросон мекунад. Дар рӯзи сафари Баттута Тармаширин ба ӯ ҳафсад динори нуқра дода, як пӯстии самур, ки ба қавли муаллиф ба сад динор меарзид, ба ӯ ҳадя мекунад. «Пӯстинро, – менависад Ибни Баттута, – ман худ барои дафъи сармо аз ӯ хостам ва чун ин изҳорро кардам, аз рӯи марҳамат ва фурутанӣ остинамро ба даст гирифтӣ баъд дасти худро бӯсид ва низ ду асп бо ду шутур ба ман бахшид» [7, 450].

Нуктае, ки дар ин гузориши Ибни Баттута бисёр муҳим ба назар расид ва дар манобеи ҳамзамони ин асар ва баъди он назирашро суроғ надорем, ин ахбори ӯ роҷеъ ба Тармаширин баъди соли 1336 мебошад.

Бино ба ахбори Ибни Баттута ду сол пас аз он ки аз назди Тармаширин ба Ҳиндустон рафт, «бузургони элу умарои муғул дар ақсои нуқоти кишвари султон, ки наздики Чин аст, анҷумане карда ва писари амми (бародари падар) ӯро (Тармаширинро) бо номи Бузан уғлӣ ба салтанат бардоштанд» [7, 450]. Ибни Баттута аз Бузан, писари бародари Тармаширин – Давотемур, чун марди баддину зиштхӯй ёд карда, сабаби барканории Тармаширинро аз ҳукумати Мовароуннаҳр дар ин сабаб мебинад: «Тармаширин аҳкоми Чингизи малъун, ҷадди муғулро, ки билоди исломро вайрон сохт, мучрӣ намедошт. Чингиз китобе гирд оварда буд, ки «Ясоқ» (Ёсо) номида мешуд ва муғулро ақидат чунон аст, ки чун амире аз аҳкоми он китоб сарпечӣ намояд, халъи ӯ вочиб аст. Аз ҷумлаи аҳкоми «Ясоқ» он аст, ки бузургони қавм сола як бор гирди ҳам оянд ва ин иҷтимоъро «тӯй» номанд, ки ба маънии рӯзи зиёфат аст. Дар он рӯз авлоди Чингиз ва умаро аз атропо акноф чамъ мешаванд, хотунҳо ва бузургони лашкар низ фароҳам меоянд ва агар подшоҳ чизе аз аҳкоми «Ёсо»-ро тағйир дода бошад, бузургони қавм мавориди онро меғӯянд ва гуноҳони вай бармешуморанд ва он гоҳ дасти ӯро гирифта, аз маснади фармонравой ба зер мекашанд ва яке дигар аз фарзандони Чингизро ба ҷояш менишонанд. Ҳамчунин агар яке аз умарои бузург муртакиби гуноҳе шуда бошад, тағйини мучозоти вай бо ҳамин иҷтимоъ (тӯй) мебошад» [7, 451].

Ибни Баттута дар идома таъкид мекунад, ки Тармаширин пушти по ба ин расм зада, суннати муғулии тӯй (курултой)-ро ботил намуд, ки ин амал ба муғулон саҳт гарон омада, алайҳи Тармаширин ба мухолифат бархостанд. Умарои муғул ба Тармаширин, бавижа ин эродро гирифтанд, ки чаҳор сол ба марзу буми аслии муғул ва ба пойтахти он Алмолиқ нарафтааст, ки он аз дерзамон аз анъанаҳои ҳокимони муғул будааст, ки ҳамасола аз он ҷо дидан кунанд ва бо

вазъи мардуму сипоҳиён аз наздик ошноӣ ҳосил намоянд [7, 451].

Академик В. В. Бартолд ба ин нукта тавачҷуҳ кардааст, ки Ибни Баттута ба ҷои вожаи «қурултой» калимаи «тӯй»-ро истифода карда ва бо иттиқо ба ахбори Баттута дар идома зикр мекунад, ки Тармаширин дар ин замон туйро даъват нанамуд, ки ин амал яке аз иттиҳомоте буд, ки қиёми ҳамқабилаҳояшро алайҳи ӯ тавҷеҳ мекард [4, 162-163].

Бино ба ахбори Ибни Баттута умарои муғул Бузан уғлӣ, писари бародари Тармаширин – Давотемурро ба фармонравой интиҳоб карданд ва ӯ ба сӯи Тармаширин лашкар кашид. Тармаширин бо понздаҳ савори хеш ба сӯи ҳокими шаҳри Ғазна, Бурунтия, ки ба қавли Баттута «махрами асрор ва бузургтарин сардорони ӯ буд», равона шуд. «Чун Тармаширин рӯдхонаи Чайхун убур кард, – зикр мекунад Баттута, – роҳи Балх дар пеш гирифт, яке аз туркон, ки аз ҷумлаи хаводорони Янақӣ бародарзодаи Тармаширин (писари Кебек) буд, ӯро дид ва бишнохт. Тармаширин бародари худ Кебекро кушта буд ва Янақӣ, писари Кебек дар Балх буд. Вай чун аз ҳаракати Тармаширин ба он ҳудуд иттилоъ ёфт, бо худ андешид, ки албатта хабаре буда, ки Тармаширин гурехтааст ва ба ҳамин андеша бо гурӯҳе аз хаводорони худ сари роҳи Тармаширин бигирифт ва ӯро банд кард» [7, 452].

Дар иртиботи иттилои Ибни Баттута, ки Тармаширин бародари худ Кебекро ба қатл расонида, ба қудрат расидааст, ахбори Абдурраззоқи Самарқандӣ «дар ин сол (721 х.қ.) подшоҳи Мовароуннаҳр Кепек ба марази табиӣ вафот ёфт» [9, 87], Хондамир, ки менависад: «дар санаи 721 ба сабаби ҳулули аҷали табиӣ Кепекхон гунгу лол гашта» [6, 90] ва Натанзӣ, ки мегӯяд Кебек дар соли 721 х. қ./1321 «ба марази табиӣ фуру рафт» [10, 90], бо он муғойират доранд. Бояд гуфт, ки Кебек соли 1326 дунёро тарк мегӯяд ва хабари Абдурраззоқи Самарқандӣ, Хондамир ва Натанзӣ дар зикри соли вафоти Кебек иштибоҳ аст. Хабарӣ Ибни Баттута дар мавриди марги Кебек шояд бештар мутмаинтар бошад, зеро ӯ шоҳиди бевоситаи аҳволи Тармаширин буд. Дигар ин ки писари Кебек-Янақӣ шояд Тармаширинро ба хунхоҳии падараш асир карда, ба Самарқанд фиристода бошад, ки баъдан Бузан ӯро, бино ба гуфтаи Ибни Баттута «дар яке аз вайронаҳои атрофи Самарқанд ба қатл расонид ва дар ҳамон ҷо ба хокаш супурда ва шайх Шамсуддини Гарданбурида ходими турбати ӯ будааст» ва дар идома менависад, ки «вале бархе дигар кушта шудани Тармаширинро бовар надоранд» [7, 452] ва ахбори онро дар руҳдодҳои сафараш дар Ҳиндустон, дар фасле зери унвони «Зухури мучаддади Тармаширин» [7, 452-454] зикр мекунад.

Хондамир дар иртиботи кушта шудани Тармаширин менависад, ки «ба таърихи 728 х.қ. бародарзодаи Тармаширинхон ибни Бузон ибни Дувотемур ибни Дувохон аз он ҷиҳат лашкар ба Мовароун-

наҳр кашид ва дар манзили Қузимундоқ бо Тармаширинхон ҳарб карда, ўро ба шаҳодат расонид» [6, 91] ва каме баъдтар менависад, ки аз «Матлаъ-ус-саъдайн» чунон ба вузӯҳ мепайвандад, ки Тармаширинхон дар санаи 727 ҳ. қ. дар Нахшаб мариз гашт ва он ориза иштидод ёфта, даргузашт» [6, 91]. Аммо дар «Матлаъ-ус-саъдайн»-и Абдурраззоқи Самарқандӣ чунин омадааст: «Чун подшоҳ Тармаширин авохири санаи 726 ҳ.к. /1325-1326 аз амир Ҳусайн ибни амир Чӯпон мунҳазим шуда, ба Мовароуннаҳр рафт, чунон чи мазкур шуд, дар мамолики Чағатой ба ҳар гӯша мутаадде сар бароварда буд ва ўро ихтиёре намонда, ногоҳ дар Нахшаб санаи 727 (1326-1327) вафот ёфт» [9, 125-126].

Мусаҳҳеҳи ин китоб Абдулҳасани Навоӣ «Матлаъ-с-саъдайн»-ро аз рӯи се нусха муқобила ва таҳия кардааст. Нусхаи аввал аз китобхонаи Исмоили Афшор (Эрон) буда, бо рамзи «ف» нишон дода шуда, «Матлаъ-ус-саъдайн» аз рӯи он таҳия гардидааст, ки соли вафоти Тармаширин 727 ҳ.к. (1326-1327) мебошад. Ду нусхаи дигари «Матлаъ-с-саъдайн», ки нусхаи асли бо онҳо муқобила шудааст, аз китобхонаи Асадафандии Истамбул зери шумораҳои 2098 бо рамзи «س» ва 5125 бо рамзи «ك» буда, бино ба нусхаи 2098 санаи вафоти Тармаширин соли 738 ҳ.к. (1337-1338) ва аз рӯи нусхаи 5125 соли 729 ҳ.к. (1328-1329) зикр гардидааст [9, 126].

Хони Хива Абдулғозихон (1603-1664) дар рисолаи «Шаҷарату-латроқ»-и хеш бидуни зикри сол менависад, ки Тармаширин ба дасти бародари хеш Бузанхон ба қатл мерасад [2, 12].

Чуноне ки дида мешавад, муаллифони сарчашмаҳои таърихӣ роҷеъ ба санаи вафоти Тармаширин назари воҳид надоранд. Ба яқин ин, ки Тармаширин соли 727 ҳ.к. ва ё соли 729 ҳ.к. вафот накардааст, зеро Ибни Баттута бо Тармаширин дар охири баҳор ва авоили тоби-стони соли 735 ҳ.к., ки баробар ба моҳи май-июни соли 1335 аст, дар Насаф мулоқот дошт. Соли 738 ҳ.к., ки дар нусхаи 2098 «Матлаъ-с-саъдайн» соли вафоти Тармаширин омадааст, ин солест, ки ба қавли Ибни Баттута ўро аз вазифа канор зада буданд.

Билохира ба сари матлаби ба қавли Баттута «зуҳури мучаддаи Тармаширин» меоём. Ибни Баттута дар идомаи баёни шарҳи ҳоли Тармаширин гузориш медиҳад, ки чун Бузан ба ҳукумати Мовароуннаҳр мустақир гардид, писари Тармаширин – Башой уғул ҳамроҳи хоҳару шавҳари хоҳари худ Фирӯз ба султони Ҳинд – Муҳаммад ибни Туғлуқ (725-752 ҳ.к./1325–1351), ки бо Тармаширин собикаи дӯстӣ дошт, ба ҳадде, ки якдигарро дар номаҳо «бародар» хитоб мекарданд, паноҳ бурданд [7, 452].

«Собикаи дӯстие»-ро, ки Ибни Баттута миёни Тармаширин ва Муҳаммад ибни Туғлуқ зикр мекунад, дар он мебинем, ки соли 1327 Тармаширин ба ҷониби Ҳинд лашкар кашида, Мултоно навоҳии атрофи онро ғорату вайрон намуда, Гучаротро тохта, аз вилояти Дехлӣ ғаноим ва асирони зиёдеро ба даст овард. Тармаширин бо пардохти

товони чанг мувофиқат кард, ки бо Муҳаммад ибни Туғлуқ сулҳ бандад [6, 90; 13, 280].

Ибни Баттута дар фасли «Зухури мучаддади Тармаширин»-и «Сафарнома»-и хеш менависад, ки шахсе ба Синд омада, муддаи шуд, ки ман Тармаширинам. Ин сару садо то Имодулмулк – волии сарзамини Синд, ки дар Мултон, пойтахти Синд менишаст, расид. Ӯ чанд нафареро, ки бо Тармаширин ошно буданд, барои расидагӣ ва таҳқиқи ин масъала маъмур кард. Маъмури Имодулмулк пас аз дидани ин шахс тасдиқ карданд, ки ӯ ҳамон Тармаширин аст. Имодулмулк фармон дод, то дар хориҷи шаҳр барои ӯ хайма ва хиргоҳи шоҳона ораста, ӯро бо эҳтироми зиёд он ҷо оварданд. «Имодулмулк худ ба истиқбол шитофт ва пеши ӯ аз асп фуруд омад ва салом карду то сароча дар илтизоми ӯ буд. Тармаширин ба одати мулк савора дар дохили сароча омад ва касе тардиде дар ҳувияти ӯ накард. Имодулмулк султони Ҳиндро аз дoston огоҳ сохт ва амирон ба истиқболи ӯ зиёфатҳо фиристоданд» [7, 452-453].

Дар хидмати султони Ҳинд – Муҳаммад ибни Туғлуқ табибе буд, ки собиқаи хидмат дар дарбори Тармаширин дошт ва думмали (фуррункул)-и соки ӯро табобат карда буд, хост аз ин роз парда бардорад. «Табиб, менависад Ибни Баттута, – ба дидори Тармаширин рафту зери чашме дар пойи ӯ ҳаменигарист. Тармаширин барошuftу сақаташ (дашном) гуфту пурсид: «Меҳохӣ ҷои думмалеро, ки муолиҷа кардаӣ, бубинӣ?» Он гоҳ ҷои захм бад-ӯ бинмуд ва пизишк султонро аз ҳақиқати ҳол биогоҳонид» [7, 453].

Бино ба иттилои Баттута, вақте ба ҳақиқат исбот шуд, ки ин шахс Тармаширин аст ва чиҳил ҳазор тан аз тоифаи ӯ ва писару домодаш ин ҷо ҳастанд, вазири Муҳаммад ибни Туғлуқ – Аҳмад ибни Аёс назди султони Дехлӣ рафта, гуфт: «Оё фикр кардаӣ, ки агар ин идда бар сари ӯ чамъ шаванд, чӣ иттифоқе хоҳад афтод?» [7, 453]

Ин сухан Муҳаммад ибни Туғлуқро муассир афтод ва тадбире андешида, фармуд то Тармаширинро ба наздаш биёваранд. Вақте Тармаширинро наздаш оварданд, ӯ барошuftу гуфт, ки «чи гуна ба дурӯғ муддаи шудӣ, ки ту Тармаширин ҳастӣ ва ҳол он, ки Тармаширин кушта шуда ва инак ходими турбати вай пеши мост. Агар нангам намеомад, туро мекуштам, аммо мегӯям, ки панҷ ҳазор динор бидиҳандат ва ба хонаи Башой уғул (писари Тармаширин) ва хоҳари ӯ бибарандат ва бигӯянд, ки ин дурӯғзан иддао мекунад, ки падари шумост. Пас Тармаширин пеши фарзандонаш омад, ки ӯро шинохтанд ва шабро назди онон ба сар бурд ва ниғаҳбонон муроқибӣ ӯ буданд. Чун субҳ шуд, Тармаширинро аз он ҷо берун бурданд. Башой уғул ва хоҳараш бар ҷони худ тарсиданд ва шиносоии ӯро мункар шуданд. Баъд аз ин муқаддамот Тармаширинро аз Ҳиндустон табъид карданд ва ӯ роҳи Кеч ва Макрон дар пеш гирифт, то ба Шероз расид» [7, 453-454].

Ибни Баттута дар хотимаи саргузашти Тармаширин менависад,

ки ҳокими Шероз Абуисҳоқ Тармаширинро ба эҳтиром қабул кард ва шароити барои зиндагии ӯ муҳайё сохт. Замоне ки Батута аз Ҳиндустон бармегашт, ки ҳафт сол – солҳои 1335-1342 дар он ҷо муқим буд, шунид, ки Тармаширин ханӯз дар қайди ҳаёт аст ва хост бо ӯ мулоқот кунад, «лекин худдорӣ намудам, – менависад ӯ, – зеро вай дар хонае таҳти назар буд ва мулоқот бо ӯ фақат бо иҷозаи хоси султон Абуисҳоқ муяссар мешуд ва ман тарсидам, ки мулоқоти мо мояи суизан гардад, вале баъдҳо аз ин, ки ба дидори вай нарафтам, мутаассиф шудам» [7, 454].

Академик В. В. Бартолд, ки аз рӯи чаҳорҷӯби замони ба сари қудрат омадани намоёндогани хонадони муғулӣ дар Мовароуннаҳр дар пажӯҳишаш зери унвони «Очерк истории Семиречья» [5, 23-106] тавзеҳ медиҳад, пиромуни Тармаширин бештар ба ахбори Ибни Баттута таъя карда, кушта шудани Тармаширинро ба дасти Бузан зикр мекунад [5, 76], аммо ҷойи таъҷуб аст, ки фасли «Зухури мучаддади Тармаширин»-ро, ки ахбори бисёр нодир дорад ва қатли Тармаширинро дар Самарқанд зери суол мебарад, нодида гирифтааст.

Хулоса, он, чи Ибни Баттута роҷеъ ба сарнавишти Тармаширин менависад, ҷойи андешидан дорад, зеро роҷеъ ба замони марғи табиӣ ва ё қатли ӯ манобеи таърихии баъди «Сафарнома»-и Баттута ихтилофи назар доранд. Аз ин рӯ, маълумоти «Сафарнома»-и Ибни Баттута чун сарчашмаи дасти аввал роҷеъ ба масъалаи фавқуззикр метавонад мавриди эътимод бошад.

АДАБИЁТ:

1. Аббос Иқболи Оштиёнӣ. Таърихи муғул ва авоили айёми Темурӣ. Қилди аввал ва дувум. Нашри севум. Техрон: Моҳиманзар, 1386. – 654 с.

2. Абдулғачи Баядурхан. Родословная история о татарах. Т. II. Перевод с французского. Императорская академия наук. Санкт-Петербург, 1871. – 480 с.

3. Баёнӣ Ш. Муғулон ва ҳукумати Элхонӣ дар Эрон. Чопи шашум. Техрон, 1387. – 371 с.

4. Бартольд В. В. Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии//Сочинения. Т. V. М., 1968. С.19-192.

5. Бартольд В. В. Очерк истории Семиречья//Сочинения. Т. II. Ч. 1. Москва: Изд-во Восточной литературы, 1963. С.23-106.

6. Гиёсуддин ибни Ҳумомуддин Хондамир. Ҳабиб-ус-сияр фи ахбори афроди башар. Зери назари М. Сиёкӣ. Чопи чаҳорум. Техрон: Ҳайдарӣ, 1380.-759 с.

7. Ибни Баттута. Сафарнома. Қилди аввал. Тарҷумаи Муҳаммадалии Муваҳҳид. Чопи шашум. Техрон. 1376. – 639 с.

8. История таджикского народа. Т. III. Душанбе: Дониш, 2013. – 579 с.

9. Камолуддин Абдурраззоқи Самарқандӣ. Матлаъ-ус-саъдайн ва маҷмаъул-бахрайн. Қилди I. Чопи аввал. Техрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолеоти фарҳангӣ, 1383. – 443 с.

10. Муинуддини Натанзӣ. Мунтахаб-ут-таворихи Муинӣ. Мусахҳеҳ Парвини Истахрӣ. Техрон: Асотир, 1383. – 458 с.

11. Низомуддини Шомӣ. Зафарнома. Баргардонанда ба хатти кириллӣ. А. Муродзода. Душанбе: ЭР-Граф, 2019. – 488 с.

12. Саидкулов Т. С. Очерки историографии истории народов Средней Азии. Ч. I. Ташкент: Уқитувчи, 1992.-189 с.

13. Тимофеев И. В. Ибн Баттута. Серия жизнь замечательных людей. Москва: Молодая гвардия, 1983.

Ф. М. АБДУРАШИТОВ,
*Института истории, археологии и
этнографии им. А. Дониш*

ВОПРОСЫ МИГРАЦИИ И МИГРАЦИОЛОГИИ В ИСТОРИОГРАФИИ ТАДЖИКИСТАНА

Проблемы переселения на современной территории Таджикистана стали предметом научного исследования как дореволюционных, так и советских исследователей в контексте миграциологии региона в целом, а также истории переселенческих процессов в Центральной Азии. В досоветской историографии освещались в основном общие вопросы переселенческого движения¹, хотя имеются и исследования, посвященные особенностям переселенческих процессов в этом регионе².

Особое внимание изучению жизни, быта переселившихся в Туркестанский край уделял А. А. Кауфман, который, помимо освещения жизни и занятий переселенцев уездов, губерний Туркестана, он перечисляет также русские поселения тех мест. На основе детального изучения и анализа социально-экономических последствий переселения автор подробно и аргументировано выявил причины и процесс переселенческих движений в Центральной Азии. Кроме того, А. А. Кауфман в своих исследованиях более конкретно охарактеризовал политические шаги, цели и попытки царского правительства в организации переселения русских, с целью колонизировать обширные территории Туркестана.

Значительный вклад в истории переселенческого движения, в частности экономическом и социальном развитии хозяйства крестьян-переселенцев в Центральной Азии, особенно в Сырдарьинской и Семиреченской областях, в досоветской историографии внесли Половцев А. А. и Пален К. К.³

Как свидетельствует анализ, дореволюционные исследования и

---

¹ Турчанинов Н. Итоги переселенческого движения за время с 1896 по 1909 (включительно). – СПб., 1910. Органовский Н. П. Обновление земледельческой России и аграрная политика. Население, переселенческий вопрос. Том 3, Вып. 1. – Саратов, 1914.

² Гаврилов Н. Переселенческое дело в Туркестанском крае. – СПб., 1911.

³ Половцев А. А. Отчет чиновника особых поручений при министре внутренних дел А. А. Половцева, командированного в 1896-1897 гг. для собрания сведений о положении переселенческого дела в Туркестанском крае. – СПб., 1898; Пален К. К. Переселенческое дело в Туркестане. Отчет по ревизии Туркестанского края, произведенный по Высочайшему повелению сенатором, гофмейстером графом К. К. Паленом. – СПб., 1914.

историография того периода в изучении переселенческих процессов сыграли значительную роль в контексте изучения истории колонизации народов Центральной Азии. Исследователи, в основном отмечали способность русских поселенцев не только адаптироваться на новых местах, но и более успешно развиваться здесь, в отличие от представителей коренных народов. Ученые обращали пристальное внимание проблемам переселения, объективно оценивали как положительные, так и отрицательные тенденции этого исторического процесса. Они также подробно изучали этнокультурные особенности переселенцев, что весьма важно было для определения стратегии царского правительства по отношению местному населению, проживающему на территории Средней Азии.

Поэтапное развитие историографии Таджикистана по вопросам переселения свидетельствует, что становление миграциологии в Таджикистане приходится на 80-е годы XX в, а процесс её развития на 1990-2000-е годы. Проблема аграрных преобразований была подвергнута глубокому анализу в научной монографии Б.А. Антоненко¹. Автор в своей работе большое внимание уделяет процессу подготовки переселения. Ученый правильно отмечает, что советское государство оказывало большую помощь переселенцам, обеспечивая их необходимыми материальными средствами. Автор также отмечает, как переселенцы получали на льготных условиях рабочий и продуктивный скот, сельхозинвентарь, кредиты на приобретение стройматериалов для строительства жилья. В отношении спорного вопроса о принудительности или добровольности процессов переселения Б. А. Антоненко утверждает, что во многих районах выхода и вселения переселенцев был нарушен принцип добровольности, то есть, не были учтены интересы крестьян, глав дехканских хозяйств.

Исследование процесса аграрных преобразований были одним из основных вопросов в историографических трудах выдающегося ученого, академика Р. Масова², где автор анализирует и дает профессиональную историческую оценку работам ученых, посвященных аграрным преобразованиям в Таджикистане.

Так, по поводу правдивой и объективной оценки вопросов переселения дехканских хозяйств ученый констатирует: «Переселенческая политика Советской власти проводилась не с целью уничтожения основ феодального землевладения и изъятия у крупных собст-

---

¹ Антоненко Б. А. Аграрные преобразования в доколхозном таджикском кишлаке. – Душанбе: Дониш, 1987; Октябрьская революция и борьба за разрешение аграрного вопроса в Таджикистане в 1917-1927 гг//Сб. стат., посвящ. 40-летию Великого Октября. – Сталинабад, 1957 и др.

² Масов Р. М. Историография социалистической реконструкции сельского хозяйства и дальнейшего развития колхозного строительства в Таджикистане (1917-1967 гг). – Душанбе: Дониш, 1974; Он же. Историография Советского Таджикистана. – Душанбе: Дониш, 1978 и др.

венников земли. Она была направлена на то, чтобы обеспечить земель и сельскохозяйственным инвентарем малоземельные и безземельные дехканские хозяйства горных районов за счет свободных, никем не обрабатываемых долинных земель. Этому требовало и развитие хлопководства в Таджикистане»¹. В историографии миграции это было более обоснованное и профессиональное определение в отношении переселенческой политики партийных советских органов в Таджикистане.

Останавливаясь на фактах нарушения принципа добровольности переселения и расселения дехканских хозяйств, Р. М. Масов справедливо отмечает: «причиной того, что переселенцы не были своевременно обеспечены сельхозинвентарем, продовольствием, жильем, «не так легко было переселить дехкан с тех мест, с которыми они были связаны веками да и еще находились под большим влиянием духовенства, противившегося переселению»².

Так, в исследованиях Касымова А., Хамраева М., посвященных развитию орошения земель Советского Таджикистана, отмечается, что в 1929/30 хозяйственном году в разные районы республики, особенно в центральные и южные, было переселено 7404 хозяйств, в том числе 2000 хозяйств из Узбекистана. Эти хозяйства были распределены в Вахшской долине – 3274 хозяйств, Кулябской – 887, Гиссарской – 387³. В последующие годы основная масса переселенцев также направлялась в Вахшскую долину, имевшую большое народнохозяйственное значение как базы хлопководства, а также «на свободные земли южных районов Кулябского вилоята и некоторые малозаселенные места Гиссарского вилоята.

В исторической литературе было несколько попыток представить переселение как земельно-водную реформу. Наряду с академиком Р. М. Масовым, Р. А. Абулхаевым и Б. Н. Антоненко данное определение подверг жесткой критике ученый исследователь Г. Н. Наврузов в 60-е годы. На наш взгляд, вывод о том, чтобы считать переселение как часть земельно-водной реформы является принципиальной ошибочной. Дело в том, что цель земельно-водной реформы была абсолютно другая. Она была направлена на а) искоренение феодального строя; б) формирование новых земельных отношений и в) обеспечение общественного развития сельскохозяйственного производства.

В историографии Таджикистана процессы внутреннего переселения и расселения, в основном сельскохозяйственного, были исследованы и обобщены в общих чертах в многочисленных трудах историков, экономистов, специалистов сельского хозяйства, других ученых

---

¹ Историография Советского Таджикистана. – Душанбе. Дониш, 1978. С.99.

² Историография социалистического сельского хозяйства в Таджикистане. – Душанбе. Дониш, 1979. С.41.

³ Касымов А., Хамраев М. Развитие орошения земель Советского Таджикистана. Душанбе. 1985, с. 70.

общественных наук республики. Все эти работы можно разделить на следующие группы:

1. Работы, посвященные непосредственно истории переселения конкретного региона, написанные в историко-партийном аспекте.

2. Труды исторического, историографического и экономического характера.

3. Исследования, непосредственно посвященные проблемам развития агропромышленного комплекса и освоения новых земель в Таджикистане.

4. Научные и научно-популярные брошюры, в которых в определенной степени освещены процессы внутреннего сельскохозяйственного переселения.

В период социалистического строительства, и в современной историографии Таджикистана проблемы развития сельского хозяйства и внутреннего переселения освещались в историко-партийном аспекте¹. Среди многочисленных работ следует отметить монографию М. Хамраева «Деятельность Коммунистической партии по развитию ирригации в Таджикистане (1924-1938 гг.)», являющейся первой серьезной научной работой, посвященной развитию основ аграрного строительства в Таджикистане в 20-е – 30-е годы.

Проблемы переселенческой политики с точки зрения экономической эффективности затрагивается также в трудах ученых-экономистов, освещавших вопросы переселения в контексте развития производительных сил².

---

¹ Усманов Р. Компартия Таджикистана и совхозное строительство (на тадж. яз). – Душанбе: Ирфон, 1967; Иркаев М. И. Сафаров П. Роль Коммунистической партии в превращении дехкан в активных строителей социализма. – Душанбе: Ирфон, 1968; Хамраев М. Деятельность Коммунистической партии по развитию ирригации в Таджикистане (1924-1938 гг.). – Душанбе: Дониш, 1972; Иванов Ф.Н. Из опыта работы Компартии Таджикистана по организационно-хозяйственному укреплению колхозов (1946 – 1966 гг.) – Душанбе: Ирфон, 1974; Миронов Н.И. Борьба Компартии Таджикистана за мелиорацию и механизацию в хлопководстве (1945-1965 гг.) – Душанбе: Дониш, 1975; Хамраев М. Развитие ирригации Советского Таджикистана в период упрочения социализма. – Душанбе: Ирфон, 1975; Миронов Н. , Хамраев М. Осуществление ленинских идей об орошении в Таджикистане (на тадж.яз.) . – Душанбе: Ирфон, 1970; Ахмедов Х. КПСС в борьбе за интенсификацию хлопководства. – Душанбе: Ирфон, 1976; Очерки истории Коммунистической партии Таджикистана. (1938-1983). – Душанбе: Ирфон, 1984. Т.2; Гадоев А. Союз и дружба в делах. О деятельности Коммунистической партии Таджикистана по дальнейшему укреплению союза рабочего класса с колхозным крестьянством в ходе осуществления аграрной политики КПСС (1959-1975 гг.). – Душанбе: Ирфон, 1990 и др.

² Саидмуратов Х. М. Построение фундамента социалистической экономики в сельском хозяйстве Таджикистана. – Душанбе 1965; Проблемы развития и размещения производительных сил Таджикской ССР. – Душанбе, 1967; Рахимов А. мелиорация и урожайность. – Душанбе: Ирфон, 1977; Саидмуратов Х. М. Современное состояние и перспективы развития Южно-Таджикского территориально-производственного комплекса (на тадж. яз). – Душанбе: Ирфон, 1980 Социально-

Освещение миграции в экономическом контексте, несмотря на множество субъективных, эпизодических фактов, является наиболее распространенным подходом в миграциологии.

В исследованиях Х. Саидмурадова вопросы переселения затрагиваются в связи с изучением производительных сил и вовлечения трудоспособного населения в сельскохозяйственное производство. В своей книге «Современное состояние и перспективы развития Южно-Таджикского территориально-производственного комплекса» приводит следующую гипотезу: «предполагается, что абсолютное количество лиц, переселяемых из других мест в Южный Таджикистан в какой-то мере уменьшится. Внутрирайонное (из кишлака в город) переселение увеличится, что станет причиной естественного роста населения города»¹.

Немаловажное значение в изучение процессов внутреннего переселения в Таджикистане имеют монографические труды ученых – историков республики².

Профессор Р.Абулхаев, известный миграциолог в таджикской историографии считает, что переселение не только разрешило проблемы безземелья дехканских хозяйств горных районов республики, но и послужило фактором решения проблемы малоземелья в густонаселенных районах. В этом же вопросе академик Р. М. Масов компетентно доказывает, что «переселение было направлено на то, чтобы обеспечить землей и сельскохозяйственным инвентарем малоземельные и безземельные дехканские хозяйства горных районов за счет свободных, никем не обрабатываемых долинных земель»³.

По одному спорному вопросу – принудительности или добровольности внутреннего переселения в Таджикистане мнения ученых, исследовавших вопросы миграции, расходятся. «Если проблему переселения рассматривать в комплексе, то можно прийти к вполне однозначному выводу: переселение проводилось в принудительном порядке с применением карательных мер, что явилось открытым и полным пренебрежением конституционных прав людей. Поэтому, на наш взгляд, переселение дехканских хозяйств в Вахшскую долину не явилось добровольным актом, а носило чисто при-

---

экономический расцвет Советского Таджикистана. – Душанбе: Дониш, 1984; Мухтаров С. Общественно-производственная деятельность колхозного крестьянства Таджикистана в 1961-1980 гг. – Душанбе: Дониш, 1989.

¹ Саидмуродов Х.М. Современное состояние и перспективы развития Южно-Таджикского территориально-производственного комплекса (на тадж. яз.). – Душанбе: Ирфон, 1980 С.57.

² История культурного строительства в Таджикистане (1917-1977). Т.2. – Душанбе, Дониш. Касимов А., Хамроев М. Развитие и орошение земель Советского Таджикистана. – Душанбе. Ирфон, 1985; Абдулхаев Р. А. Развитие ирригации и освоение новых земель в Таджикистане. – Душанбе. Дониш, 1988; Его же. Исторический опыт ирригационного строительства и освоение новых земель в Таджикистане (1961-1985). – Душанбе. Дониш, 1991.

³ Масов Р. М. Историография Советского Таджикистана. Душанбе. Дониш, 1978. – С 96.

нудительный и депортационный характер»¹. У профессора Абулхаева Р. выводы более прагматичные. В частности, ученый не воспринимает термин «депортация» в отношении переселенных дехканских хозяйств. На наш взгляд действительно термин «депортация» во внутривнутриреспубликанском переселении дехканских хозяйств несколько преувеличена, хотя, конечно, элементы принудительного переселения в 20-30-е годы присутствовали. И это было безусловно, связано с политической ситуацией в стране и регионе. В те годы для проведения разъяснительных работ не хватало не только профессионалов-психологов, философов, социологов, но и элементарно образованных людей. Более того, процесс протекал в период а) репатриации беженцев из Афганистана; б) классовой борьбы с врагами Советской власти; в) против басмачества; г) в сложнейших условиях установления советской власти и д) при организации колхозов.

Вопросы, связанные с процессом внутреннего переселения и ее история в республике с 1924 года до 2000 годов освещены в монографии доктора исторических наук, профессора Р. А. Абулхаева².

С обретением подлинного суверенитета в Таджикистане начался новый этап в историографии миграции. Ученые начали системно-методично и институционально заниматься миграциологией. Здесь, важно отметить труды Р. Абулхаева по вопросам трудовой миграции³ и Ф. М. Абдурашитова⁴.

Таким образом, на рубеже XX-XXI вв. в историографии Таджикистана сформировалось новое направление – миграциология. Это было обусловлено тем, что на данном историческом этапе в социально-экономической и политической жизни таджикского народа происходили кардинальные изменения. Распад СССР, обретение подлинного суверенитета Таджикистаном, наряду с положительными результатами в политической истории породили массу негативных последствий в социальной жизни населения. В результате гражданской войны 1992-1997 гг., с одной стороны, проводимые экономические реформы, с другой, сотни тысяч трудоспособных людей, которые трудились на предприятиях аграрного сектора и промышленности, остались безработными. Это привело, в свою очередь, к массовому оттоку десятков тысяч трудоспособной молодежи, а, в конечном итоге, породило трудовую миграцию. Именно по этим обстоятельствам, в начале XXI в., вопросы исследования и освещения миграционных процессов стали приоритетными в новейшей истории и в целом в историографии Таджикистана.

---

¹ Курбанова Ш. И. Переселение: Как это было? Душанбе. «Ирфон». 1993. – с 83.

² Абулхаев Р. А. Таърихи муҳоҷират дар Тоҷикистон (солҳои 1924-2000), Душанбе. 2009.

³ Абулхаев Р. История трудовой миграции в Таджикистане в конце XX-начале XXI вв. Душанбе, 208-356 с.

⁴ Абдурашитов Ф. М. Особенности и тенденции миграционных процессов в Таджикистане в конце XX-начале XXI вв. Душанбе, 2020. 32 с.

---

*Зинатмо ЮСУФБЕКОВА,
Мумина ШОВАЛИЕВА,
Институт истории, археологии
и этнографии им. А. Дониш*

СИМВОЛИКА ОРНАМЕНТА ВЫШИВКИ ЧАКАН У ТАДЖИКОВ

Вышивка – гулдӯзӣ, кашададӯзӣ является очень древним ремеслом таджиков и одной из форм декоративно-прикладного искусства. Появление вышивки «гулдӯзӣ», «кашададӯзӣ», «чакандӯзӣ» приходится на каменный век, поскольку выкройка и шитье одежды из кожи животных, переход от каменного шила или крючков к костяным крючкам, позже – от костяных иглолок к металлическим (бронзовым, железным, стальным), а также появлению ткачества и окраски приходится именно на данный период. Так как искусство вышивки считается относительно несложным видом ремесла, оно сохранило свою значимость до настоящего времени, и является важной составной отделки одежды и жилого помещения таджиков. Древние образцы вышивки таджиков мы видим в таких исторических памятниках, как настенные росписи и миниатюры Бухары, Самарканда, Пенджикента, Горы Муг и многих других.

Следует подчеркнуть, что составной и неотъемлемой частью вышивки «гулдӯзӣ», «кашададӯзӣ», или «чакандӯзӣ» является его орнамент, в котором отражаются природная красота родного края, мировоззрение, обычаи и обряды, любовь ко всему прекрасному, мечты, производственная деятельность народа. В настоящее время нет ни одного уголка в Таджикистане, где бы девушки или женщины не занимались вышивкой.

Крупные декоративные вышивки до революции изготовлялись преимущественно в равнинных части и городах. Известными центрами были города Ура-Тюбе (Истаравшан), Ходжент, Костакоз, Исфара, Канибадам, а также Бухара, Самарканд, Нур-Ата и др. Вышивки обычно изготовлялись к свадьбе и считались главным украшением и ценностью приданого [3, с.32].

К ним относились следующие виды вышивки: сузанӣ – орнаментированное по всему полотнищу вышивка прямоугольной формы, руйджо или джойпуш – свадебное покрывало-простыня с незашитой серединой и орнаментальной полосой в виде буквы «П», *такьяпӯш*, *болинпӯш* или *борпӯш* – орнаментированная по всей поверхности вышивка, размером меньше, чем сузани, служившая в прошлом покрывалом на подушку молодоженов, а сейчас – покрывалом на сложенные в нише или на сундуке тюфячки – курпаю курпача,

зардеворӣ – вышитая полоса, прибиваемая в верхней части стены под потолком, *шотокпӯш* – парные вышивки (Ура-Тюбе (сейчас Истаравшан) для ниш (шоток), *джойнамоз* – вышитый коврик для молитвы, *бугча*, *сандалипӯш*, *дасторпеч* и др.

Крупные вышивки до недавнего времени, употребляли в быту как элемент декоративного убранства жилища и им украшали стены помещения, а также комнаты молодухи. В старину вышивки являлись не только украшением, но и играли роль оберега во время различных семейных обрядов.

В процессе изучения орнамента вышивок ученые выявили около 700 различных орнаментов, которые были подразделены на три основные группы: *ислимӣ* – растительный, «эпиграфӣ» – эпиграфический и «*ҳандасӣ*» – геометрический орнаменты. Растительный и геометрический узоры на вышивках обычно вышивали по нанесенному рисунку или по выдернутым с двух сторон ниткам. Вышивали гладью. В южных районах Таджикистана вышивка отличалась необыкновенной насыщенностью, в узоры вводились 7-8 цветов шелковых ниток. В северных районах – 4 цвета. Из растительных был характерен узор в виде гибкого побега – *ислими*, в виде мелких цветов и листиков.

В своей статье по вышивке *чакан* Г. Майтдинова утверждает, что преемственность и традиционализм особо проявляется в таджикской вышивке *чакан* [2, с.254]. Исследователь подчеркивает, что именно орнамент вышивки является основным признаком приверженности традиционализму, в котором варьирует стандартный набор традиционных мотивов и сюжетов, и что он тесно связан с социальной средой создателей и отражает отношение к окружающей среде, представления о прекрасном. Особенно неповторимы композиция, круг сюжетов, колорит, орнамент и его структура, семантика, технические приемы и т.д. [2, с.254].

Орнаменты вышивки в верховьях Зарафшана стала предметом исследования этнографа Широковой З. А. [4]. Анализ вышивок этого региона показывает, что в верховьях Зарафшана крупные декоративные вышивки изготавливались лишь в селениях Центрального Зарафшана – от Фальгара до Пенджикента. В характере этих вышивок наблюдаются связи с другими районами. В вышивках же самых нижних селений верховьев Зеравшана и г. Пенджикента, издавна поддерживающих культурно-экономические связи с Самаркандом, отмечаются черты самаркандских вышивок. Вышивки Фальгара,

поддерживающего связи с Ура-Тюбе (Истравшан), сходны с истравшанскими.

Вышивки, имея определенное практическое назначение, выполняли вместе с тем декоративные функции – украшали жилище. Популярность их объясняется как эстетическими запросами, так и сложившимися традициями. Крупные декоративные вышивки изготавливались к свадьбе девушки, поэтому их орнамент носил определенную символику – плодородия, благополучия, часто – оберега. В настоящее время орнамент потерял свой магический смысл и играет только декоративную функцию. Также изменился и характер орнамента: если кусты раньше воспроизводились очень живо, были многоцветными, то сейчас расцветки меняются в сторону монохромности, узор сильно стилизуется, укрупняется, становится более ярким и броским [4, с.134].

О пышных вышивках на женских шароварах отмечает З. А. Широкова в другой своей работе «Мужская и женская поясная одежда таджиков» [5, с.66-75]. В частности, говоря о вышивке – *«гулдузи»*, она пишет: «в старину украшали шаровары в южных районах Таджикистана вышивкой, однако в 70-е годы XXв. эта мода вновь вернулась « в новом качестве», с очень пышной вышивкой. В 80-е – 90-е годы XXв. «вышивка на штанинах делалась в 30-35см шириной, чаще всего представляя собой центральное поле с узором в виде розеток и листиков, обрамленное сверху и снизу каймой из прямой и извилистой полосы, сверху которых были вышиты кустики. В Кулябе вышивка делалась массивной, выполненной швом гладью вприкреп – *гулдӯзӣ*, в Душанбе и Каратаге вышивка была более легкой, выполненная ручным или машинным танбуром *«бегиз, юрмадӯзӣ»* [5, с.74]. В то же время в северных районах Таджикистана короткие шаровары вышивались машинным танбуром, вышитой полосой в 3 см шириной (в 3-4 пальца от конца шаровар [5, с.74].

Остановившись на семантике орнамента вышивки *«чакан»*, следует подчеркнуть, что орнамент имеет древнюю историю. Основу рисунков сюзани, вышитых платьев – *«гулдӯзӣ»*, *«чакандӯзӣ»*, вышивок на покрывалах, подушках, занавесях, мешочках для чая и т.п. таджиков всех регионов Таджикистана составляет изображение солнца, поскольку оно «в древние времена было объектом поклонения многих народов, в том числе и таджиков [6, с.70]. Наши предки также поклонялись огню как символу солнца на земле, которого

также считали символом жизни и существования на земле. И именно поэтому в основе таджикской вышивки всегда лежало солнце.

Этнографические материалы по платью чакан подтверждают данное и указывают на его орнамент и символику. Выясняется, что каждый рисунок, каждая вышивка на платье *«гулдузй»* или *«чакан»* имеют свою символику, свой смысл и значение.

В связи с этим, хотелось бы отметить, что огромную роль в составлении орнаментики вышивок играли женщины *қаламкаш*, которые наносили рисунок на ткань. Повсеместно на ткань наносился рисунок в виде концентрических кругов, который олицетворял собою солнце, зигзаг – воду и черная полоса – землю. В основном наносился растительный орнамент, называемый ислимй.

Рассматривая большие розетки, которые присутствуют в центральном поле как на больших вышивках – *«сюзани»* или *«чакан»*, *«чодари гулдузй»*, так и на вышитых платьях *«чакан»* или *«куртаи гулдузй»*, можно обнаружить, что этот рисунок представляет собой большие вышитые концентрические круги диаметром до 50см в центре сюзани или на платье размером поменьше. Обычно вышивают 3, 5, редко 7 розеток, т.е. нечетное число. В основном вышивают 3 или 5 розеток, на платье реже 1, 3, 5 розеток. Цифра 7 считается «счастливой» цифрой, и поэтому стараются подогнать число розеток под цифру 7. В центре (также число концентрических кругов розетки достигает от 5 до 7, часто вышивают по 7 кругов). В центре вышивается крестоподобный рисунок, по-видимому означавший четыре первоэлемента: земля, вода, воздух и огонь. Раньше вместо креста вышивалась свастика, что означало *«гардиши олам»* – «оборот вселенной», то есть считается, что вселенная всегда находится в движении. Со временем знак свастики преобразовался в цветок и вокруг лепестка каждого вшивался зигзаг, обозначавший, по всей вероятности, также оборот вселенной.

То же самое отмечает у А. А. Бобринской в работе «Орнамент горных таджиков Дарваза (нагорная Бухара) [1]. В частности, на рисунках джурабов №12 в Дарвазе, как отмечает А.А.Бобринской, изображены птицы и другой способ подражанию солнцу – «свастика». Ссылаясь на А. А. Бобринского академик Ю. Якубов пишет, что «она является символом арийцев и обозначает «приносящую удачу» [6,с.71]. Сами розетки обозначают изображение солнца на земле. Без солнца, как мы знаем, нет жизни на земле. Без него, его тепла не мо-

гут существовать животный и растительный мир. Поэтому основное место в орнаменте вышивки чакан занимает изображение солнца.

Как известно, 4 первоэлемента мироздания – **«чор унсури олам»**: **земля, вода, воздух и огонь**, являлись священными в доисламской религии зороастризма. Если огонь орнаментировался в форме солнца, то земля вышивалась в виде ломаной линии черного цвета, вышиваемого по краю подола и рукавов платья и других вышивок.

Следующим распространенным орнаментом в вышивке «чакан» являлся растительный орнамент(ислимӣ). Он разбросан повсеместно, но чаще отходит от ломаной линии черного цвета, вышиваемого по краю вышитых платьев – (земли). Здесь мы видим цветы, деревья, листья, то есть вышивальщица изображает богатый мирприроды, своей родины. В народе бытует поговорка: «Куртаи чакан – куртаи ватан», то есть в чакане выражен мир родных мест. Раньше вышивальщицы наносили сами рисунок и сами же вышивали. В настоящее время нанесением рисунка занимаются специальные мастерицы – **каламкаши**, то есть местные художницы.

Другим элементом в орнаменте является изображение воды – **об**, которая как бы подтекает под цветы и орошает их. Обычно вода вышивается нитками белого или желтого цветов также ломаной линией – **морморак**. Вода считается главным богатством в нашем мире. Без неё нет жизни на земле. Селения, города располагаются по берегам рек, морей и океанов. Человек, так же как и растительный и животный мир, не может существовать без воды. Поэтому в чакане обязательно мы видим изображение воды как по подолу платья, так и по краям сюзани.

Часто по краям ворота платья чакан мы отмечаем изображение птиц в полете, т.е. животный мир, что также украшает орнамент. Позже появляются изображения геометрических фигур на орнаменте, в частности, тумор – оберег в виде треугольников, которые вышивались у плеч, и которые предохраняли человека, якобы, от сглаза.

Таким образом, орнамент «чакана» таджикской национальной вышивки говорит о древности его происхождения, то есть арийском происхождении предков таджиков. Таджички, сами того не зная, вышивали и вышивают по настоящее время платье «чакан», в орнаменте которого отмечена свастика или её инновация-цветы наподобие свастики, которые имеют то же значение – «приносящая удачу».

Кроме того, в орнаменте вышивок мы наблюдаем изображение 4-х первоэлементов мироздания – «чор унсури олам»: земля, вода, воздух и огонь, которые являлись священными в доисламской религии зороастризма.

Растительный мир и птицы отображали в орнаменте окружающую среду, стихию, которая окружала вышивальщицу.

Со временем к вышеуказанному орнаменту присоединился геометрический орнамент, также имевший свою символику, в виде треугольников, обозначавших туморы – амулеты, имеющие признак предохранения человека от различных несчастий, или оберега, и позже, вышивки с надписями – эпиграфикой.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бобринской А. А. Орнамент горных таджиков Дарваза (нагорная Бухара). Душанбе, 2014.

2. Майтдинова Г. Чакан в художественной культуре таджиков: преемственность и традиционализм//В кн. Очерки истории и теории культуры таджикского народа. Душанбе, 2006.

3. Писарчик А. К. Народное прикладное искусство таджиков. Душанбе: Дониш, 1987.

4. Широкова З. А. Декоративные вышивки таджиков верховьев Зеравшана//В кн.: «История и этнография народов Средней Азии» (Сборник статей) Душанбе: Дониш, 1981. -С.129-135.

5. Широкова З. А. Мужская и женская поясная одежда таджиков//В кн.: «Этнография Таджикистана», Душанбе: Дониш, 1989. – С.66-75

6. Якубов Ю. Рецензия на книгу А. А. Бобринской. Орнамент горных таджиков Дарваза (нагорная Бухара). Душанбе, 2014.

*Р. Н. КАРИМОВА,
Институт истории, археологии
и этнографии им. А. Дониш*

КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ГОДЫ СУВЕРЕНИТЕТА (1991-2021 гг.)

Начиная со второй половины XX века, вопросы культурной политики находятся в центре внимания мировой общественности. Главным образом это связано с изменением отношения в разных странах к формам совместного существования людей и культур в условиях глобализации, динамикой информационных процессов и общей трансформацией социокультурной среды, переоценкой места образования и художественного творчества в жизни людей.

Основными проблемами современной культурной политики становятся поиск способов сохранения, актуализации и ревитализации как материального, так и нематериального культурного наследия в новых, постоянно изменяющихся условиях, диктуемых практически уже неконтролируемым развитием информатизации, модернизации и глобализации – то есть форм и методов конструктивного «продления прошлого в будущее» [13].

Проблемы культурной политики в Таджикистане в условиях культурного разнообразия, связанные с поисками ценностно-смысловых оснований и необходимостью переосмысления управленческой деятельности в пересекающихся локальных, региональных и глобальных процессах, занимают центральное место в отечественной науке. Перед учеными ставятся вопросы, ответы на которые приходится искать, как правило, путем не только обращения к известным теоретическим моделям и методологическим схемам, а посредством включения в происходящие процессы, выступая в качестве экспертов и консультантов, обеспечивающих гибкость их применения по отношению к динамично изменяющемуся социокультурному контексту.

В 1991-ом году, после провозглашения независимости, молодая Республика Таджикистан обеспечила свою государственно-политическую самостоятельность и получила официальное признание мировым сообществом. Прошедшие три десятилетия независимости стали для страны периодом созидания и достижения успехов во всех сферах жизни. Суверенизация стала мощным стимулом для существенных сдвигов и в культурных процессах в республике. Этому способствовали существенные трансформации, произошедшие в обществе в этот период. Новые исторические условия послужили катализатором процессов, влияющих на культуру в стране.

Изменения в социально-политической сфере в постсоветский период истории страны выявили, помимо прочих насущных вопросов, особую остроту культурных проблем. Значительный ущерб культуре Таджикистана был нанесен в результате вооруженного противостояния и его последствий в 1990-е годы. Новое правительство направило все свои усилия и потенциальные возможности на восстановление мира, реализацию реформ и обновление государственных структур, социально-общественное переустройство страны, достижение политико-экономической самостоятельности, реальной демократизации и построение гражданского общества.

С целью преодоления кризиса и общественной стагнации стала проводиться идеологическая работа. Основным инструментом укрепления национального самосознания, патриотизма стало обращение к древней великой истории таджикского народа.

В годы подготовки и празднования 1100-летия со дня образования государства Саманидов (1999 г.) была официально провозглашена Программа по возрождению национальной идеи, традиций и культуры таджикского народа. Программа духовного возрождения, а вместе с тем и культурная политика Таджикистана была ориентирована на развитие системы образования, искусства, литературы, науки, интеллектуального потенциала, благотворных творческих международных связей. В связи с этим, были разработаны широкомащтабные культурные акции по развитию и популяризации национальной музыкальной традиции «Шашмаком» и «Фалак», проводились празднования юбилеев выдающихся деятелей науки, литературы и искусства, чествование городов Таджикистана – 2500-летие города Истравшан, 2700-летие города Куляба, 3000-летие Гиссара, внесение древнего городища Саразм в Список всемирного наследия ЮНЕСКО и др.

Политика государства в сфере культуры имеет фундаментальное значение для общественного развития, формирования системы ценностей и нравственных ориентиров нации. Именно культурная политика определяет современное лицо нации и государства.

Важное значение в культурной политике республики стало уделяться проведению мероприятий, связанных с празднованиями Года арийской цивилизации, юбилеев великих сыновей таджикского народа, выдающихся представителей таджикской культуры – Мир Саида Али Хамадони, Носира Хусрава, Абухамида Мухаммада Газали, Имама Бухори, Абдурахмана Джами, Джалолоддина Руми, Камола Худжанди и др. Восстановлению подверглись исторические памятники – Хульбук, Куляб, Истаравшан, Пенджикент, Гиссар, Саразм, Фархор, Тахти-Сангин и др. Отрадно отметить, что в этом процессе самую активную роль играет Институт истории, археоло-

гии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана.

В этот период руководство Республики Таджикистан, глубоко вникая в социально-политическую суть культуры, за короткий исторический период приняло ряд важных указов и постановлений, благодаря которым в стране создана благоприятная нормативно-правовая среда по возрождению, защите и развитию национальной культуры, постепенно растет целевое государственное финансирование по возведению ее современной инфраструктуры.

За прошедшие 30 лет был осуществлен ряд важных реформ в сфере культуры, которые увенчались серьезными успехами. Была принята и утверждена символика независимости и национальной государственности – Государственный герб, флаг и гимн. Важным событием в республике было принятие 6 ноября 1994 года Конституции независимой Республики Таджикистан, согласно которой каждому гарантируется «свобода мысли и слова, свобода литературного, художественного, научного, технического и других видов творчества, преподавания, свобода совести, свобода вероисповедания; каждый имеет право на свободный труд и на отдых, на охрану здоровья и медицинскую помощь, на образование, пользование родным языком; на свободный выбор языка общения, на участие в культурной жизни и пользование учреждениями культуры, на доступ к культурным ценностям» [12].

Новый Основной Закон республики стал мощным стимулом развития и демократизации всего таджикского законодательства. В период суверенитета был принят ряд важных законов, регулирующих отношения в области культуры, среди них: Закон РТ «О культуре» [1], Закон РТ «О театре и театральной деятельности» [4], Закон РТ «Об охране и использовании объектов историко-культурного наследия» [10], Закон РТ «О вывозе и ввозе историко-культурных ценностей» [3], Закон РТ «О музеях и музейном фонде» [6], Закон РТ «О кино» [7], Закон «О государственном языке Республики Таджикистан» [9], Закон РТ «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» [8], Закон РТ «О ремесленничестве» [11], Закон РТ «О туризме» [2], Закон РТ «О библиотечной деятельности» [5] и др.

Правительство страны осуществляет единую государственную политику в области культуры, искусства, культурного досуга, печати, издательской деятельности, охраны и реставрации памятников истории и культуры, защиты авторских прав, способствует обеспечению правовой основы для охраны и поощрения разнообразия форм культурного самовыражения, поощряет деятелей культуры, специалистов и граждан творческих профессий распространять и пользоваться

большим разнообразием произведений культуры, услуг и деятельности в этой области.

Международные культурные связи являются важной составной частью политики любого государства. Грамотная культурная политика позволяет сформировать положительный образ страны на мировой арене, зачастую преддрекает развитие иных видов сотрудничества, создавая для них благоприятные условия.

Деятельность ряда международных организаций осуществляет проекты по развитию культуры в Центральной Азии и в Таджикистане, в частности, она включает изучение иностранных языков и ознакомление с зарубежной культурой в образовательных учреждениях, поощрение культурной деятельности и различных видов искусств (организация культурных мероприятий в театрах, музеях, художественных галереях).

Основой для развития сотрудничества Таджикистана в сфере культуры с Международными организациями послужило вступление страны в Организацию Объединенных Наций. Резолюция о принятии Республики Таджикистан в члены ООН была принята 2 марта 1992 года на 46-й сессии Генеральной Ассамблеи. Этот фактор повлиял на развитие сотрудничества республики с Организацией Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО). Годом ранее, 9 апреля 1991 года, решением Совета министров Республики Таджикистан был образован Совет по делам ЮНЕСКО, а уже 28 июня 1994 года была образована Национальная комиссия Республики Таджикистан по делам ЮНЕСКО.

Выработка новых подходов к формированию культурной политики, созданию гибкой культурной инфраструктуры способствовала успешному развитию одного из важнейших, приоритетных направлений сотрудничества – взаимодействия с Международными организациями, которым принадлежит важная консолидирующая роль в межкультурном диалоге. Ведь именно через взаимообогащение культур лежит путь к взаимопониманию народов. Основная цель этих программ – сохранение и развитие традиционной культуры таджикского народа, раскрытие талантливых деятелей искусств, способных молодых исследователей. Форма поддержки осуществляется в виде финансирования программ, стипендий, гонораров авторам, культурных обменов между странами. Фонды также предоставляют гранты для приобретения оборудования и технического оснащения в культурных и образовательных целях [12].

Таким образом, особенности культурной политики Республики Таджикистан в условиях суверенитета обусловлены активным поиском взаимодействия традиционной и современной культуры, народного творчества с профессиональным и массовым искусством в его лучших образцах. Неотъемлемым условием процесса интеграции в

единое мировое культурное пространство является сохранение самобытности и традиционной системы ценностей таджикского народа.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон РТ от 13 декабря 1997. №520 «О культуре»//Ведомости Верховного Совета РТ. 1997. №23-24.

2. Закон РТ «О туризме»//Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан, 1999. №9; 28.12.13, №1058.

3. Закон РТ от 6 августа 2001. №42 «О вывозе и ввозе культурных ценностей»//Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан. – 2001 г; от 31.12.2014. №1171.

4. Закон РТ от 1 октября 2002г. № 700 «О театре и театральной деятельности»//Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан 2002 год, №11.

5. Закон Республики Таджикистан «О библиотечной деятельности»// Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан, 1 августа 2003 г., №32.

6. Закон РТ от 28 февраля 2004. №15 «О музеях и Музейном фонде» //Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан. –2004 год, №2.

7. Закон РТ от 9 декабря 2004. №67 «О кино»//Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан 2004 год, №12, ч-1. – С. 694; 2007, №5.

8. Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан»//Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан, 8 июня 2007. №272; 28.08.2017 г., №1461.

9. Закон РТ от 5 октября 2009. №553 «О государственном языке Республики Таджикистан»//Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан, 2009, №9-10, ст.546.

10. Закон РТ «Об охране и использовании объектов историко-культурного наследия» Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан, 2006, №3, Закон РТ от 30.05.2017, №1429

11. Закон РТ «О ремесленничестве»//Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан, 20 июня 2019, №1619.

12. Каримова Р. Культура Таджикистана в годы независимости (1991-2011) – Душанбе, 2013.

13. Конституция Республики Таджикистан. Душанбе, 1994.

14. Современная культурная политика как креативная деятельность: управление и инновации. Коллективная монография в 2 частях под общ. ред. Астафьевой О. Н. - СПб, ЭЙДОС, 2014. -639 с.

Ҷ. А. МИРЗОЕВ,
Институти таърих, бостоншиносӣ
ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР ТАЪРИХНИГОРИИ ВАТАНИ

*«Истиқлолият неъматӣ бисёр азиз ва ширину
ба ҷон баробар аст. Ҳар миллату ҳар давлат ба-
рои он мубориза мебарад, зеро истиқлолият
ифтихор, осоишу оромӣ, ормонҳои наққорию
сари баланди ҳар як шаҳрванд мебошад.»*

Эмомалӣ РАҲМОН

Дар воқеъ, Истиқлолият бехтарин неъмат ва гаронмоятарин арзиш буда, орзуи деринаи ҳар миллати озода, хосса тоҷикон, ки дар тули анқариб ҳазор сол дар тахти ҳокимияти аҷнабиён қарор доштанд, махсуб меёбад. Истиқлолият рамзи сиёсии ҳар як халқ ба ҳисоб меравад.

Дастовардҳои халқи тоҷик ва тоҷикистониён дар тӯли 30-соли даврони соҳибистиқлолӣ ба ҳамагон рӯшан аст ва ниёз ба бозгӯии онҳо нест. Аз ин лиҳоз, мо тасмим гирифтаем, ки дар ин мақола дар боби чигунагии ба даст омадани истиқлолият, яъне қабули «Эълонияи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон» дар санаи 24 августи соли 1990 ва «Изҳороти дар бораи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар санаи 9 сентябри соли 1991 ва дар ин замина таъсисёбии давлати миллии тоҷикон, ки бозгашти тоҷикон баъд аз садсолаҳо ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ махсуб меёбад, ҳарф занем.

Агар ба умқи таърих назар афканем ва ё китоби бузурги «Таърихи халқи тоҷик»-ро саҳифа гардонем, ба мо рӯшан мегардад, ки ҳатто баъд аз сукути нахустин давлати мутамаркази миллии тоҷикон – давлати Сомониён, ки тамоми сарзамини таърихии тоҷиконро фаро мегирифт, унсурҳои давлатдорӣ тоҷикон аз байн нарафтанд. Давлатҳои Ғуриён (1151-1215), Куртҳои Ҳирот (1245-1381) ва Сарбадорони Сабзавори Эрон (1336-1383), гарчанде ки дар ҳудуди андаке аз сарзамини паҳновари таърихии тоҷикон таъсис ёфта бошанд ҳам, дар таърих ҳамчун давлатҳои миллии тоҷикон шинохта шудаанд. Гарчанде ки дар садсолаҳои баъдӣ, то ғалабаи Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр (25-26 октябри соли 1917) тоҷикон аз давлатҳои миллии хеш маҳрум монда бошанд ҳам, анъанаҳои дав-

латдории онҳо, ки аз даврони ҳукумронии Шоҳаншоҳии Ҳахоманишиён, аз замони салтанати Куруши Кабир (550-530 т.м.) ибтидо мегиранд, побарҷо буданд. Забони корғузории ҳамаи ҳукуматҳои аҷнабие, ки дар сарзамини таърихии тоҷикон салтанат кардаанд, забони форсӣ-тоҷикӣ буд.

Таърих муборизаҳои қаҳрамонона ва талошҳои пайвастаи миллати азияткашидаи тоҷикро баҳри ба даст овардани истиқлолият, ки саҳифаҳои китоби бузурги таърихи халқи тоҷикро пурчилло мегардонанд, ёд дорад. Агар андак ба дарунтари таърих фуру равам, мебинем, ки миллати тоҷик ҳамчун як миллати давлатдору тамаддунофар дар давраҳои гуногуни мавҷудияти худ рӯҳи истиқлолиятҳои дошта, алорағми тохтутозҳои аҷнабиеён ва носозгориҳои бешумори замон, ваҳдат ва арзишҳои худро ҳифз мекард ва ба наслҳои баъдӣ ба мерос мегузашт.

Вале, мутаассифона, ин муборизаҳои қаҳрамононаи тоҷикон то ғалабаи Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр натиҷаи дилхоҳ надоданд. Танҳо бо шарофати ғалабаи Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр ва Инқилоби халқии Бухоро (2 сентябри соли 1920) ба халқи азияткашидаи тоҷик муяссар гардид, ки дар гушае аз сарзамини паҳновари таърихии тоҷикон давлати миллии хешро таъсис диҳад. Таъсис ёфтани Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар соли 1924 ва Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар соли 1929 заминае буд баҳри таъсисёбии давлати миллии имрӯзаи тоҷикон. Истиқлолияти давлатии тоҷикон маҳз аз таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтор ва Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистон ибтидо мегирад. Воқеан, таърих миллатҳои зиёдро ёд дорад, ки садсолаҳо ин ҷониб баҳри ба даст овардани истиқлолият талош меварзанд. Вале, мутаассифона, ин неъмат ба баҳо ба онҳо насиб намегардад. Барои мисол миллати азияткашидаи курдҳо ёдрас мешавем, ки тақдир онҳо дар ҳудуди чор кишвар: Ироқ, Сурия, Туркия ва Эрон пароканда кардааст. Аз ин лиҳоз, ноҳада гирифтани таърихи 70-солаи даврони шӯравӣ, бо ҳама гуна костагиҳо ва норасоихояш, мазмуни хиёнат ба таърихро дорад.

Бояд таъкид кард, ки қабули Эълومияи Истиқлолияти Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон марҳилаи навбатӣ дар роҳи ба даст даровардани Истиқлолияти комили давлатӣ маҳсуб меёбад. 24 августи соли 1990 иҷдосияи дуҷуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, даъвати дувоздаҳум, Эълумияи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистонро дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравии таҷдидёфта қабул намуд [4, с.10-11]. Пеш аз қабули эълумия, дар вақти муҳокимаи он аз ҷониби Шӯрои Олӣ, як гурӯҳ олимони соҳаи ҳуқуқ лоиҳаи дигареро дар ин боб тайёр карданд, ки лоиҳаи алтернативӣ мебошад. Ба андешаи журналист Б. Каримов: «Эълумияи алтернативӣ санади хеле муфассал ва аз нигоҳи мазмуну

мухтавиёти ҳукукии худ ба талаби истиқлолияти комили давлатӣ чавобгӯ буд, зеро муаллифони он дар тафовут аз мақомоти расмӣ онвақта фишору бархӯрдҳои ҳукумати марказиро камтар эҳсос мекарданд» [10].

Мавриди зикр аст, ки масоили марбут ба қабули Эълomiaи истиқлолияти Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар таҳқиқоти муаррихон, ҳуқуқшиносон ва сиёсатшиносони ватанӣ ва хориҷӣ, назари И. Усмонов [11], А. Холиқзода [12], Д. Назриев ва И. Сатторов [7], Ғ. Ғоибов [2], Н. Б. Ҳотамов [15], Р. Набиева [6], Н. Ҳақимов [14], Н. Давлатбеков [3], инчунин асарҳои дастаҷамъии «Бунёди давлатдорӣ навин» [1], «Основа новейшей государственности» [8] ва «История таджикского народа» [5, с.438-488], «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» [9] инъикос гардидааст. Вале, мутаассифона, аксари муаллифони фавқуззикр танҳо аз қабули як Эълomiaе дар санаи 24 августи соли 1990 ёдрас шудаанду бас. Ҳатто дар китоби дастаҷамъии «История таджикского народа» [5, с.438-488], ки ба назари мо масоили қабули Эълomiaи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаёти Иттиҳоди Шӯравӣ бояд ҳамачониба таҳқиқу баррасӣ мегардид, ба ин масъала тавачҷуҳи камтар зоҳир шудааст. Дар адабиёти таърихӣ Эълomiaи мазкур гуногун арзёбӣ мегардад. Масалан, ба ақидаи ҷонишини раиси Созмони мардумии «Растохез» А. Холиқзода «ин ҳуччати ноқис буд ва аз ягон соҳибхитиёрӣ дарак намедод» [13, с.162].

Бояд тазақур дод, ки бар хилофи А. Холиқзода аксари муҳаққиқон Эълomiaи истиқлолияти Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистонро мусбат арзёбӣ намуда, онро марҳилаи муҳим ҷиҳати ба даст даровардани истиқлолияти комил номидаанд. Масоили мазкур, алалхусус, дар китоби «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» [9] ва китоби дарсии «Таърихи халқи тоҷик» [15] ҳеле амиқ таҳлилу баррасӣ гардидааст. Тибқи маълумоти ин манобеъ Эълomia ҳарчанд истиқлолияти комили мамлакатро таъмин карда натавонад ҳам, барои истиқлолияти давлатии соли 1991 заминаи мусоид фароҳам овард. Ба ақидаи муаллифони китоби «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» [9] «дар ин ҳуччат ғояҳои яклухт будани мамлакат ва масъунияти он, ба даст овардани сарвати миллӣ, эълон намудани замин ва сарватҳои зеризаминӣ ва дигар намуди захираҳои табиӣ моликияти ҳоси Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъалаҳои сохтори нави бонкӣ ва мустақилона муайян намудани сиёсати молиявӣ бардошта шуда буд, ки ин аз ба ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ воридшавии арзишҳои нав шаҳодат медиҳад» [9].

Лозим ба зикр аст, ки дар китоби дарсии «Таърихи халқи тоҷик» [15] ба ин масъала тавачҷуҳи бештар зоҳир гаштааст. Агар дар дигар китобҳои дарсӣ ва адабиёти таърихӣ муаллифон аз қабули Эълomia танҳо ёдрас шуда бошанд, пас муаллифони китоби мазкур Эълomiaи

истиклолияти давлатиро банд ба банд ва хеле амиқ таҳлил намуда, мусбат арзёбӣ кардаанд. Муаллифон матни Эъломиро таҳқиқ намуда, бо истинод ба ин матн аз ҷумла қайд кардаанд, ки Шӯрои Олӣ «бо дарки амиқи масъулияти таърихӣ барои тақдири халқи тоҷик ва давлати миллии он», «бо назардошти ҳуқуқи дахлнопазири ҳар як халқ дар таъини сарнавишти худ», «бо эътирофи он, ки иттиҳоди озоду баробарҳуқуқи миллатҳо»-и Шӯравӣ дар ҳайати ИҶШС-и «таҷдидёфта зомини тараққиёти ҳамаҷонибаи онҳо мебошад», бо таъкиди эътиром ба шаъну эътибор ва ҳуқуқҳои намояндагони ҳамаи миллатҳои сокини Тоҷикистон, «ба хоҳири таъмини ҳаққи зиндагии шоиста барои ҳар як инсон ва иродаи халқи ҶШС Тоҷикистон»-ро ифода намуда, истиқлолияти Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистонро ботантана эълон мекунад ва изҳор медорад, ки «давлати демократии ҳуқуқбунёд барпо хоҳад кард» [15, с.451].

Муаллифони китоби мазкур моддаи 4-уми Эъломиро, ки дар он дараҷаи соҳибхитиёрии ҷумҳурӣ таҷассум ёфтааст, муҳим арзёбӣ кардаанд. Ба ақидаи онҳо дар он таъкид гардидааст, ки ҶШС Тоҷикистон «дар ҳудуди худ ҳамаи масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданӣро, ғайр аз масъалаҳои, ки ихтиёран ба салоҳияти ИҶШС «дода мешавад, мустақилона ҳал мекунад» [15, с.452]. Ба назари муаллифон чунин вазифаҳо, ба амсоли мудофия, беҳатарии давлатӣ, авиатсияи шахрвандӣ, роҳҳои иттифоқӣ, энергетика ва электронӣ, саноати атомӣ, флоти баҳрӣ, барномаи иттифоқӣ оид ба мудофия ва космонавтика минбаъд бояд ба ихтиёри Иттиҳоди нави таҷдидёфта гузарад.

Муаллифони китоби мазкур таҳқиқи Эъломиро идома дода, қайд менамоянд, ки моддаи 5-уми Эъломия амали ҳуҷҷатҳои ИҶШС-ро, ки ба ҳуқуқҳои дахлнопазирии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳолифанд, боз медорад, ки ин хеле муҳим буд. Моддаи 15-уми Эъломия, ки ба муносибат бо давлатҳои хориҷа бахшида шудааст, бастанӣ шартномаҳои иқтисодӣ, маданӣ ва илмию техникаро дар назар дорад. Ба ақидаи онҳо «ҳуқуқи имзои шартномаҳои сиёсиро ҷумҳуриҳои Иттифоқӣ ихтиёран ба ўҳдаи Иттиҳоди таҷдидёфтаи шӯравӣ мегузоранд» [15, с.452].

Ба назари мо низ қабули Эъломияи истиқлолияти давлатӣ дар ҳайати Иттиҳоди таҷдидёфтаи Шӯравӣ дар санаи 24 августи соли 1990, сарфи назар аз ноқисҳои он хеле муҳим буда, қадами зарурӣ ва устувор дар роҳи ба даст даровардани истиқлолияти комили давлатӣ маҳсуб меёбад. Вале, мутаассифона, Иттиҳоди озоду баробарҳуқуқи миллатҳои Шӯравӣ, ки чиҳати созмон додани он президенти нахустини ИҶШС М. Горбачёв бо сарварони 9 ҷумҳурии собиқ Шӯравӣ дар моҳҳои апрел-майи соли 1991 гуфтушунид гузаронида буд, бунёд наёфт ва нуктаҳои асосии Эъломияи мазкур низ дар амал татбиқ нагардиданд. Минбаъд 9 сентябри соли 1991 дар рӯзи эълони

истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин Эълония тағйироту иловаҳои зарурӣ дохил карда шуд.

Бояд тазаққур дод, ки 9 сентябри соли 1991 дар шаҳри Душанбе иҷлосияи ғайринавбатии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, даъвати дувоздаҳум баргузор гардида, дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд ҳуҷҷатҳои муҳимми таърихӣ, аз ҷумла: «Изҳорот дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ду қарори махсусро қабул кард ва дар асоси қонуни қабул кардааш ба Конститутсияи (Қонуни асосии) амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе тағйироту иловаҳо ворид намуд.

Изҳороти қабулгардида, ба ақидаи Н. Б. Ҳотамов бо назардошти тағйиротҳои дар ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба амал омада истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро эълон карда, аз таъсисёбии давлати нави соҳибистиклоли чаҳонӣ дар заминаи яке аз ҷумҳуриҳои собиқи Шӯравӣ дарак меод. Дар натиҷа дар харитаи чаҳонӣ боз як давлати нави мустақил бо номи Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдо шуд [15, с.457].

Бояд қайд кард, ки Изҳороти Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз ҷониби муҳаққиқони зиёд, ки зикрашон дар боло рафт ва китобҳои бунёдию дарсӣ инъикос гардида, мусбат арзёбӣ шудааст. Ба ақидаи муҳаққиқони таърихи сиёсии Тоҷикистон Изҳороти мазкур агар аз як тараф истиқлолияти комили давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро эълон карда бошад, аз ҷониби дигар боназардошти умумияти иқтисодии ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ таъкид менамояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиши собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқиро «оиди аз нав барқарор намудани муносибатҳои байни ҳамдигарӣ эҳтиром намуда, бастанӣ Шартнома дар бораи Иттиҳоди давлатҳои соҳибихтиёр...» – ро дастгирӣ менамояд.

Гузашта аз ин, ба ақидаи муаллифони китоби дарсии «Таърихи халқи тоҷик» «Изҳорот сиёсати ояндаи мустақилонаи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба назар гирифта, таъкид менамояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон минбаъд дар муносибатҳои байналхалқӣ «ба сифати субъекти мустақили ҳуқуқи байналхалқӣ» баромад мекунад» [15, с.457].

Истиқлолияти давлатӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити мусоидро чиҳати бунёди давлатдорӣ милли, ворид шудан ба ҷомеаи чаҳонӣ, устувор намудани ҳамкориҳои ҳамҷонибаи судманд бо субъектҳои дигари муносибатҳои байналхалқӣ фароҳам овард. Маҳз бо шарофати таъмини соҳибихтиёрии милли муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои хориҷӣ ва созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ вусъат ёфт.

Омӯзиши таърихи ташаккули ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо созмонҳои байналхалқии минтақавӣ ва байналхалқӣ аз он гувоҳӣ

медиханд, ки кишвари мо узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ гардида, сиёсати мутавозин ва санчидашудаи хориҷии ҳешро муваффақона пеш мебарад. Маҳз бо шарофати истиқлол, мо аз Созмони Милали Муттаҳид сар карда, узви муҳимтарин созмонҳои байналхалқии дунё гаштем. Тоҷикистонро 161 давлати дунё чун давлати соҳибистиқлол эътироф карда, имрӯз мо бо 128 давлати ҷаҳон равобити дипломатӣ барқарор намудем.

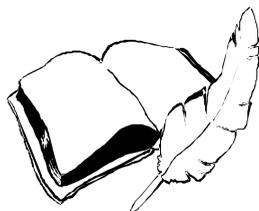
Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиқлол бо 51 созмонҳои минтақавӣ, ҷаҳонӣ, аз он ҷумла, бо ниҳодҳои молиявӣ ҳамкориҳои гуногунчанбаро ба роҳ мондааст. Ба ақидаи муҳаққиқи ҷавон С. Ҷаъфаров «барқарор ва рушди ҳамкориҳо бо акторҳои муносибатҳои байналхалқӣ аз ду ҷиҳат дорои аҳамият мебошанд: аз як тараф ин гувоҳи он аст, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба расмият шинохтааст ва аз ҷониби дигар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дар ҳалли аксар масъалаҳои байналхалқӣ ва минтақавӣ иштироқи фаъолона дошта бошад» [16, с.3].

Умуман, ба назари мо Истиқлолият беҳтарин неъмат ва гарантомиятарин арзиш барои ҳар давлату миллат буда, омили аслии рушду тараққӣ ва заминасозӣ хузур дар арсаи ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад. Истиқлолият, ки орзуи ҳамешагии ҳар миллати озода аст, маҳз бо қабули Изҳороти Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар санаи 9 сентябри соли 1991 ба миллати тоҷик насиб гардид, ки ин бозгашти давлати тоҷикон баъд аз садсолаҳо ба арсаи сиёсати байналхалқӣ ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ:

1. Бунёди давлатдории навин. – М., 2002.
2. Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография//Ғ. Ғоибов. – Душанбе, 2006. – 906 с.
3. Давлатбеков Н. Таърихи афкори ҷамъияти-сиёсии халқи тоҷик. Китоби дарсӣ//Н. Давлатбеков. Душанбе, 2011. – 367 с.
4. Заявление «О государственном суверенитете Республики Таджикистан»//Маҷмӯаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҷ. 1. – Душанбе, 2004. – С.10-11.
5. История таджикского народа//Под общей редакции Р. Масова. – Душанбе, 2011. – Т.6. – С.438-488.
6. Набиева Р. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ//Р. Набиева, Ф. Зикриёев, М. Зикриёева. – Душанбе: Собириён, 2010. – 328 с.
7. Назриев Д., Сатторов И. Республика Таджикистан: история независимости. – Душанбе, 2002. -Т.1. -337 с.
8. Основа новейшей государственности. – М., 2002. – 358 с.

9. Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол//Зери таҳрири З. Акрамӣ. – Душанбе: Дониш, 2016. – 463 с.
10. Садои мардум. 27 ноябри соли 2002.
11. Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол. – Хучанд: Нури маърифат, 2003, – 178 с.
12. Холиқзода А. Таърихи сиёсии тоҷикон. – Душанбе, 1994; Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиқлол. – Душанбе, 1997. -182 с.
13. Холиқзода А. Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиқлол. – Душанбе, 1997. – 182 с.
14. Ҳақимов Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ //Н. Ҳақимов. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 492 с.
15. Ҳотамонов Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ//Н. Ҳотамонов, Д. Довудӣ, С. Муллоҷононов, М. Исоматов. – Душанбе, 2011. – 582 с.
16. Чаъфаров С. Х. Самтҳо ва пешомадҳои ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ЮНЕСКО дар соҳаи маориф, илм ва фарҳанг: автореферати диссертатсияи номзади илмҳои таърих: 07.00.15//С. Х. Чаъфаров. – Душанбе, 2018. – 166 с.

---

*М. ДАВЛАТОВ,
Донишгоҳи давлатии Хучанд
ба номи академик Б. Гафуров*

АҲАМИЯТИ МЕҲАНПАРАСТИИ ФАННИ ТАЪРИХ ДАР КЌҲҚОРЌ ВА ИСТИХРОҚИ МАЪДАН

Дар замони ҷаҳонишавии ҷомеаи башарӣ ҳар мамлакате, ки худро соҳибистиклол мешуморад, аз паи ободию ба дастории комёбиҳо шуда, ба ин мақсад таъя ба кадрҳои истехсолӣ менамояд. Лозим аст, ки ҳамин гуна кадрҳои баландихтисосро дар омӯзишгоҳҳо ва макотиби олии омода карда, сипас ба истехсолот равона намоянд. Ҳамоно Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам ба хоҳири таъмини ҳаматарафаи мутахассисон даҳҳо макотиби олию миёнаи махсусро ба фаъолият андохтааст. Дар қатори онҳо Донишкадаи кўҳӣ – металлургии Тоҷикистон низ дар шаҳри Бустон арзи ҳастӣ дорад, ки ҳамасола садҳо мутахассисони соҳаҳои гуногунро фориғ намуда, ба истехсолот равон карда истодааст. Вақте, ки оиди кадрҳои фориғгаштаи донишкадаи номбурда сухан меравад, мо пеш аз ҳама, ҳамон ҷавонони варзида соҳиби маълумоти олиишударо дар назар дорем. Маънои варзида шудан на танҳо аз лиҳози кори кўҳдонии маъданшиносӣ, балки ҳам аз ҷиҳати маънавию ҳам аз ҷиҳати ҳештаншиносӣ, ватандорию ватандӯстӣ манша гирифтааст. Бо туфайли соҳибистиклол гардидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, раванди консепсияи миллии омӯзиши фанҳои гуманитарӣ-иҷтимоӣ дар партави сиёсати одилонаи давлатдориямон хислати бебаҳое гирифтааст, ки ҳар ҷавони фориғгардидаи донишгоҳ мутахассиси варзидаи замона шудааст. Яъне, дар баробари улуми ихтисосӣ, илмҳои ҷомеашиносӣ низ иззи худашонро гузошта истодаанд.

Дар Донишкадаи Кўҳӣ-Металлургии Тоҷикистон низ кафедраи бозғитимоди фанҳои иҷтимоӣ-гуманитарӣ арзи ҳастӣ дорад, ки он ҳам муаззаф ба тарбияи маънавии мутахассисини оянда мебошад. Дар партави омўхтани фанҳои иҷтимоӣ, гуманитарӣ, як фанни муҳим, омўзиши таърихи Ватан ба ҳисоб меравад. Оре, бе шиноси ҳештану аҷдоди ҳеш ва таърихи гузаштагон, мароми имрўзаю фардои зиндагӣ ба субот нахоҳад расид. Тавре президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон фармудааст: «Мо кистем, аз кучоём ва аз кадом дудмон сабздаем? Нахустачдодамон кӣҳо буданд, аз кучо омаданд ва дар кадом бум ошён доштанд?» [5, с. 5], ин аст, ки гуфтаҳои болоро тасдиқ мекунад.

Дарвоқеъ, дониши мероси таърихии қорҳои кўҳкани ва маъдангудозӣ, аз давраҳои антиқа оғоз ёфта, то асрҳои миёнаю нав ба мо ра-

сидааст. Сайёҳи асримиёнагии араб ибни Ҳавкал, муаррихи ҳамон-замона ал-Истаҳрӣ, китоби «Худуд-ул-олам»-и муаллифи гумном ва бисёр дигар сарчашмаҳо оиди маъдангудозии тоҷикзамин маълумотҳои зиёде додаанд: Дар Уструшан, дар наздикии шаҳри Марсманда ва дар рустоки Минк оҳан истехсол карда мешавад. Маҳсули ин кор на фақат эҳтиёҷоти Фарғонаро таъмин мекард, балки ба Хуросону Ироқ ҳам кашонда мешуд. Ё, ҳар сола дар Марсманда бозори калоне мешуд ва аз ҳамонҷо ба гирду атроф ашёи оҳанӣ паҳн мегашт. Ва ё дар Асбара (Исфара) кӯҳе ҳаст аз санги сиёҳ, ин мардум аз нафт истифода мебаранд ва ғайра. Ҳама муаррихону мушоҳидини қуруни вустой оиди захираҳои маъдани ноҳияҳои болооби Зарафшон, водии Фарғона, минҷумла Ашту Қарамазор, ноҳияҳои Бадахшони Шарқӣ, ноҳияҳои Тоҷикистони Марказӣ ва ғайра маълумотҳои ғанӣ додаанд. Шарқшиноси бузурги рус В. В. Бартолд тамоми маводи вучуд доштаро оиди истихроҷи маъдан дар Осиёи Миёна чамъоварӣ намуда, дар асарҳояш ҷо ба ҷо кардааст. Б. Ғафуров гуфтааст, ки: «Ба туфайли тадқиқоти муфассали археологӣ ва геологӣ мо алҳол аниқ тасаввур карда метавонем, ки авзои ҳақиқии кӯҳкории асрҳои IX-X чи гуна буд» [2, с. 407-408]. Ин гуфтаҳо тасдиқи онанд, ки илми таъриху амали кӯҳканию маъдангудозӣ пайванди ҳамдигаранд. Аз ин лиҳоз омӯхтани илми таърих барои донишкадаи кӯҳӣ металлургӣ мушқилкушоӣ кори ишон аст.

Дар асоси омӯхтану доништани ҳама ҷиҳатҳои мусбӣю манфӣю таърихи аҷдодӣ, меҳру эҳтироми кас ба Ватан афзоиш хоҳад ёфт. Биноан муаззаф ба онем, ки Ватану сарнавишти ӯро бо захираҳои табиияш ҷӣ дар замони бостон ва ҷӣ даврони қуруни вустою наву навтарин жарфу амиқ бидонем. Мо бояд харитаи ҷуғрофӣ ва сиёсӣю иқтисодӣю Ватанамонро низ хуб доништа бошем. Бояд бо баҳра аз мутолеаи китобҳои таърихӣ, шиносӣю бо сарчашма ва мадракоти бостоншиносӣ, саёҳати осорхонаю бойгонӣю, китобхонаҳо, маҳфилҳову конфронсҳо, тамошои филмҳо, суҳбат ба пирону устодон ва омӯхтани таърихи аҷдодиро аз гузаштаи антиқа то ба имрӯз мавриди зарур доништа бошем. Имрӯз ҳамаи он талаботи зикршуда, дар барномаҳои дарсии фанни таърихи Ватан тарҳрезӣ гардидаанд. «Воқеан, мактаби худшиносӣ, истиқлолият ва давлату давлатдорӣ милли баробари чандин омилҳои объективӣю субъективӣ, боз як омӯзгори хеле саҳтгиру нуктасанҷе дорад, ки онро таърих меноманд.» [5, с.6] гуфтааст президенти кишвар.

Ҳангоми ба забон овардани Меҳан кас мутаваҷҷеҳ ба он мешавад, ки оё меҳани ман дар арсаи кишварҳои ҷаҳонӣ, қабл аз ҳама мамӯлики ҳамҷавор бо қадом дастовардҳояш фарқ мекарда бошад. Посух ба андеша ҳамин аст, ки ҷавҳари асосӣю меҳрангезӣю ман ба ин кишвар, пеш аз ҳама дар он аст, ки ин Ватани ман аст. Зодгоҳе, ки дар ин ҷо падару бобобузургони ман ба олам омадаанду дар ҳамин ҷо хок

шудаанд. Ватане, ки бо ҳама баландкӯҳиҳою серсангиҳоюш, серобию камобиҳоюш, гармою сармоҳоюш моро дар оғӯш гирифтаву ба воя расонидааст. Ватане, ки бо самбули он шиносномаи ифтихорӣ дорам, Ватанест, ки дар тамоми гӯшаву канори дунё ба ин нишона маърафӣ ҳастам. Аввалин калимаи суроғаи ман Тоҷикистон аст. Мегӯянд, ки дар зиндагӣ кас метавонад ҳама қору тахассусашро табдил диҳад, аммо Ватанро табдил кардан амри маҳол аст. Лиҳозо на танҳо аз донишҷӯён, балки аз кулли аҳли тоҷикзамин тақозо ба пеш меояд, ки барои худшиносию хештаншиносӣ, гаштаю баргашта таърихи ҳазорсолаи аҷдодонамонро мутолиа кардаю омӯхта бошанд. Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон гуфтааст: «Дар шароити кунунӣ мазмуну мундариҷаи андешаи миллӣ пеш аз ҳама аз сидқан дӯст доштани Ватан, гиромӣ доштани арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ иборат аст». [1, с. 6] Бо камоли афеус на ҳамаи атбоъи тоҷиктабори имрӯза, ҳайсиати дарки чунин мавзӯро доро мебошанд. Ба андешаи мо на ҳамаи атбоъи чомае соҳибмаълумотанду дар мактаби таҳсилоти ҳамагонӣ таърихшиносию худшиносиро дарбар карда бошанд. Биноан, аини муддаё мебуд, ки омӯхтани фанни таърихи Ватанро ба таври бояду шояд аз мактаби асосӣ сар карда, ҳамвора бо дарки ҳисси худоғоҳии миллӣ тадрис намоянд.

Тибқи мадракоти бостоншиносӣ аҷдодони гузаштаи мо сароғоз аз чомаеи обшинаи ибтидоӣ аввалин бумиёни ин сарзамин буданд ва аввалин давлатҳои ғуломдорӣ низ дар ҳамин сарзамин оғозу тақомул ёфтаанд. Кашфиёти бузурги Саразм инро гувоҳ аст. Фарзияҳо оид ба давлатҳои асотирии Пешдодию Каёнӣ ва тасаввуротҳо оид ба дували воқеии Суғду Бохтар, Порту Хоразму Даван ва ғайра гувоҳи онанд, ки аҷдодони мо созандагони аввалин рамзи инсонӣ дар ин сарзамин будаанд. Ҳеч сарчашмаи таърихӣ гувоҳӣ надиҳааст, ки давлатҳои антиқаи аҷдодӣ, яъне ҳамон суғдиёну бохтариёну портиёну хоразмиёну даваниён ва дигарон байни худ лашкаркашӣ карда бошанд. Онҳо дар фазои дӯстию ҳамдигаршиносӣ арзи вучуд доштанд, ки қобили писанди инсонӣ ба ҳисоб мераванд. Имрӯз моро лозим аст, ки аз он дарси таърих насли ояндаи худро таълим диҳем. Қобил ба қайд аст, ки аз қадимулайём гузаштагони насли тоҷик бо мақсади забту истилои кадом кишвар майлу рағбат накардаанд. Аммо дар муқобили юриши ғосибонаи аҷнабиён истодагарииҳои сахте нишон медоданд. Ана ҳамон давраи истилои кишвар аз тарафи Искандари Мақдунӣ ва қаҳрамоноҳои Спитамен алайҳи ӯ ҷавонро водор месозанд, ки сабақи меҳандӯстиро дониста бошанд. Эдмунд Берк гуфта буд: «Таърих – робитаи байни мурдагону зиндагон ва ҳоло ба дунё наомадагон аст» [2, с. 325]. Ин мантиқ водор месозад, ки зиндагон бояд аз тамоми таҷрибаи талху ширини гузаштагони худ огоҳ бошанд. Огоҳ бошанд ба хотире, ки дар ҳаёти имрӯзаи худу фардои наслшон покизагӣ андозанд. Аз ин лиҳоз дониши

таҷрибаи таърих метавонад чомеъаи ояндаи моро аз ҳар гуна нуқсу нокомӣ нигах дорад. Замоне буд, моро аз таҳқику дониши амиқи таърихи худ дур медоштанд. Ҳатто пешвотарин роҳбари ҳизбӣ ё давлатии кишвари мо ба ин масъала чашми дид намекард. Ин ҳамвора ба он буд, ки кадрҳои роҳбарикунандаи давлатию ҳизбӣ рӯй ба раванди «интернатсионалистӣ» мекарданду аз дониستاني таърихи аҷдодӣ чашм ба пӯшу гӯш ба кар меандоштанд.

Ба самъи онҳое, ки ба омӯхтани таърихи аҷдодӣ майлу рағбат пайдо шудааст, расонида мешавад: дарку дониستاني таърихи давраи томелодию баъди мелодии антиқа хеле муҳим мебошад. Аҷдодони мо дар ҳайати давлатҳои Ҳахоманишиҳо, Селевкиён, Юнону-Бохтариён, Партиён, Кушониёну Сосониёну ва дигарон аввалин офарандаи неъматҳои моддӣ ба ҳисоб мерафтанду маҳаки асосии сохтори давлатҳои вақтро таъсис медоданд. Бо таъсисёбии давлати феодалии Сосониёну баъдан Ҳайтолиён сохти давлатдорӣ аҷдодони мо хело тағйир ёфта буд. Махсус ҷангҳои озодихоҳонаи давлати Ҳайтолиён алайҳи Сосониён ва бар зидди Ҳоконати турк сурат гирифта, ибрати хуби меҳандӯстӣ барои ҷавонони мо ба ҳисоб хоҳад рафт. Аҳамияти дигари омӯзиш ва дониши таърихи аҷдодӣ чунин аст, ки аз ваҳшонияти ранҷбори Қутайба ҳангоми забти араб ба кишвари мо огоҳ бошем. Барои он донему дилсӯзӣ кунем, ки чӣ гуна аҷдодони бешумори мо аз дами теги Қутайбаҳою Ҷарроҳони қотил гузаштанд. Дилсӯзӣ ба он кунем, ки чандин шахрҳои мутамаддини қуруни вустои аҷдодони мо бо зебоишу ороишашон ва бо маданияти волеяшон мавриди оташи араб гаштанд. Дониства бошем, ки мардуми Суғду Хатлони мо ба осонӣ таслими он ғосибон нашудаанд. Ҳазорон Деваштич Сунбод Хатлониён, Абумуслим Шарик ибни Шайх, Муқаннаъ, Рофеъ ибни Лайс дигарон пайваста алайҳи таҷовузи араб меразмиданд. Аз дониши раванди чунин меҳандӯстӣю озодихоҳӣ эҳсоси худоғоҳӣю ҷавонони кунунӣ манша хоҳад гирифт.

Устои фанни таърихи Ватанро лозим аст, ки бо маҳорати педагогии хос сабабҳои айнӣ ва зехнии пайдоиши давлатҳои маҳаллиро баъди салтанати тӯлонии арабҳо дар сарзамини тоҷикон бо тамоми қонуниятҳояш маънидод намояд. Дониستاني тапу харошҳои зиёд, бунёд намудани системаи давлатдорӣ Тоҳириён, Сафғориён, Сомониён, Ғуриёну дигарон бо номи давлатдорӣ Тоҷикон ба маънои томаш ҳиссиёти меҳанпарастиро баланд хоҳад намуд. Сабабҳои дилхароши шикасти давлати пуриқтидори Сомониён дили ҳар фарди тоҷикро ба сӯз хоҳад овард. Агар ҳамаи ин ҳаводиси таърихиро кас нахонаду надонад, бо кадом роҳ меҳаншиносу меҳандӯст хоҳад шуд?. Нӯъмон Неъматов гуфта буд, ки «Дар таърихи Осиёи Миёна, асрҳои IX-X асрҳои ниҳоят бо эътибору пурсамар мебошанд» [4, с. 254]. Зеро, ки маҳз дар ҳамин асрҳо аҷдодони гузаштаи мо ба тамоми илму адабиёти дунё асос гузошта буданд. Агар арабону туркон

бо тачовузкориашон «шӯҳрат» пайдо карда бошанд, тоҷикон бо ободкориҳояшон кашфиёту ихтироъҳои волои илмию адабиёташон машҳури ҷаҳонанд. Дахҳо забардасттарин шуарову уламою удабо, ки маъруфи ҷаҳониёнанд аз зумраи аҷдодони тоҷик ба ҳисоб мераванд. Шикасту пошхӯрии империяи бузурги Сомониён дар ниҳояти қор ба тақсиму пора гардидани халқи тоҷик, аҷдодони ҷафокаши мо оварда расонид. Аз як тараф туркони носипоси Ғазнавӣ, аз тарафи дигар саҳрогардони Қарахонию Салҷуқию Хоразмшоҳӣ ва ғайра дар мабнаи ғоратгарии салтанатҳоиашон аҷдодони қуруни вустои тоҷиконро ба чанд пора андохтанд. Аз он сиёсатбозиҳои ҳарбандозии тақсимбандии ғоратгарӣ, ҳам дар ҳаёти моддӣ ва ҳам дар ҳаёти маънавии мардуми мо ҳисораҳои ислоҳнашаванда ба миён омаданд. Лоқин бо сарбаландӣ бояд тазаққур дод, ки дар ҳама давру замони салтанати арабону туркон нерӯҳои асосии офарандаи неъматҳои моддӣ маънавӣ аҷдодони тоҷик соҳибмақом буданд. Агар ҳамин нерӯҳои созандагӣ истеҳсоли пешбаранда тариқи бояду шояд ба истеҳсолот ихтиёр намекарданд, ҳарбиёни тачовузкори арабию туркӣ ба болои асп савор шудан ҳам наметавонистанд. Ҳамин тавр, офарандагони неъматҳои моддӣ маънавӣ дар тӯли садсолаҳо аҷдодони тоҷик ба ҳисоб мерафтанд. Ин ҳама лаҳзаҳои ҳастанд, ки дарси амиқи таърих ва манбаи шинохтану меҳр бастанӣ ҷавонон нисбат ба таърихи аҷдодони хеш мебошанд.

Мавриди навбатии меҳаншиносӣ дар таърихи аҷдодони мо давраи истило ва забти сарзамини тоҷикон аз тарафи аждаҳои муғул мебошад. Бештар аз якуним асри салтанати муғулӣ дар ин сарзамин бенатича намондааст. Бояд тазаққур дод, ки муғулони борбори ташнахун ба суҳулат ин хокро тасарруф накарда буданд. Аҷдодони тоҷик, бо вучуди бесарвар мондану гурехтани Муҳаммади Хоразмшоҳ аз тоҷикзамин, дар пеши роҳи муғулони тачовузкор монеш шуда, муқовиматҳои нишон медоданд. Қаҳрамониҳои Темурмалику Чололаддину Маҳмуди Торобию Сарбадорони Хуросону Самарқанд дар саҳифоти ифтихории таърихи аҷдодони мо бо хати зарҳал сабт гардиданд. Давоми салтанати хунхорию муғулонро дар ҳоки худ мо дар замони Темуру Темуриён мебинем.

Бо гузашти айём ва тағйироту таҳаввулоту иқтисодӣ-сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ҳаёт ранги дигарро овард. Темуриён агар қисме аз Моваруннахрро обод сохта бошанд, аксари дигари тоҷикзаминро мавриди тохту тоз қарор доданду ба пастӣ бурданд. Вале дар ҳама сурат аҷдодони тоҷик бунёдгузори соҳти давлатдорӣ муғулони пешинаю баъдӣ ба ҳисоб мерафтанд. Ин ҳам дарси хубест барои шинохтану парастидани Ватан. Мавриди зикр аст, ки дар замони идории туркон, он муғулони баъдӣ: Шайбонӣҳои Аштархонӣҳои Мангиту Мингҳои Барлосону дигарон вазъи иқтисодӣ иҷтимоӣ мадания аҷдодони мо чандон буруз наёфта буд. Аҷдодони мо бо ин ҳама

сарсахтиҳо бозхам мояи иқтисодию фарҳангии он муғулнажодонро бунёд мегузоштанд. Ниҳояти қор ба забти Осиёи Миёна аз тарафи Руссияи подшоҳӣ меояд. Хонигарихоӣ зиёди муғулнажот, ки аз ӯҳдаи баъдии давлатдорӣ баромада наметавонистанд, бо сахлӣ таслими урдуи замонавии русӣ гардиданд. Онҳо сарнавишти аҷдодони захиракаши тоҷик ба амру ихтиёри соҳибмансабони русу манғиту афғон гузашта буд. Дар асоси тақсимбандии хати сарҳадӣ, мутобиқи созишномаи русӣ ва англисӣ, мардуми тоҷик боз пароканда гаштанд. Қисме аз онҳо ба тобеъияти давлати Афғон, қисми дигарашон ба идораи Генерал Губернатории Туркистон ва қисми зиёди онҳо дар ихтиёри Аморати лӯхтакии Бухоро қарор гирифтанд. Ин вазро низ дар омӯхтани таърихи аҷдодон хуб бояд дар назар дошт, ки порашавии навбатии миллати тоҷик дар ҳамон вақт ҳам давом дошту, билохира соли 1924, баъди ба вуқӯ омадани Инқилоби Сотсиалистӣ ва барпошавии Ҳукумати Шӯроҳо дар Осиёи Миёна амри қонунӣ гирифт. Ҳоло ҳам мо шукронаи он мекунем, ки аз даҳ як ҳиссаи хоки тоҷикзамин бошад ҳам, бо номи Ҷумҳурии Тоҷикистон кишваре дар харитаи сиёсии умумҷаҳонӣ ҷои хосеро ишғол дорад. Имрӯз, ки замони истиқлолияти давлатдорӣ моро насиб кардааст, ягона қореро қардан лозим аст, ки мардуми сокини Ҷумҳурии Тоҷикистон муттаҳид бошанд, дар зери парчами давлат бо ҳам дӯсту бародар бошанд. Бо ҳамин умед фанҳои иҷтимоӣ гуманитариро дар макотиби олии ҷумҳурӣ қорӣ қардаанд, ки қавонон қарчи қавитар муттаҳид бошанд.

Хиради худоғохию худшиносӣ дар қорҷӯбаи меҳанпарастӣ ва бо-вариин том ба авҷу рушди қомеаи оянда шиори мо бошад. Барои ба қунин мақсад ноил гаштан, омӯхтану донистани таърихи Ватан аз замони қадим то давраи мо хеле қӯмак мерасонад. Аз ин хотир зарур аст, ки қондану донистани таърихи Ватан пешаи аҳли қомеа бошад. Китоби муқаддаси «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров ва китоби қурмақтавои президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» дар сари мизи қар қонадони тоҷикистонӣ қарор дошта бошад.

АДАБИЁТ:

1. Андешаҳои миллии тоҷикон. Ҳуҷанд: Ношир 2011, С.666.
2. Б.Ғ.Ғафуров. Тоҷикон. Душанбе: Ирфон, 1998, 870 с.
3. Большая книга афоризмов. М, 2009, 425 с.
4. Н.Неъматов Давлати Сомониён: Душанбе: Ирфон, 1989, с.254.
5. Э. Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Душанбе, Ирфон. 2009, 228 с.

РАСМҲО ГУВОҲӢ

МЕДИҲАНД

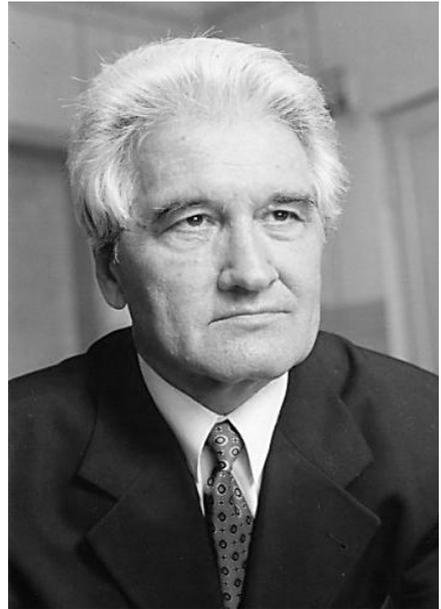
**Академик
АЛЕКСАНДР СЕМЕНОВ**

**Академик
ЗАРИФ РАЧАБОВ**

**Академик
БАХОДУР ИСКАНДАРОВ**

**Академик
РАҲИМ МАСОВ**

**Академик
БОРИС ЛИТВИНСКИЙ**

**Академик
НЎЪМОН НЕЪМАТОВ**

**Академик
АҲРОР МУХТОРОВ**

**Узви вобастаи Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон
ВАДИМ РАНОВ**

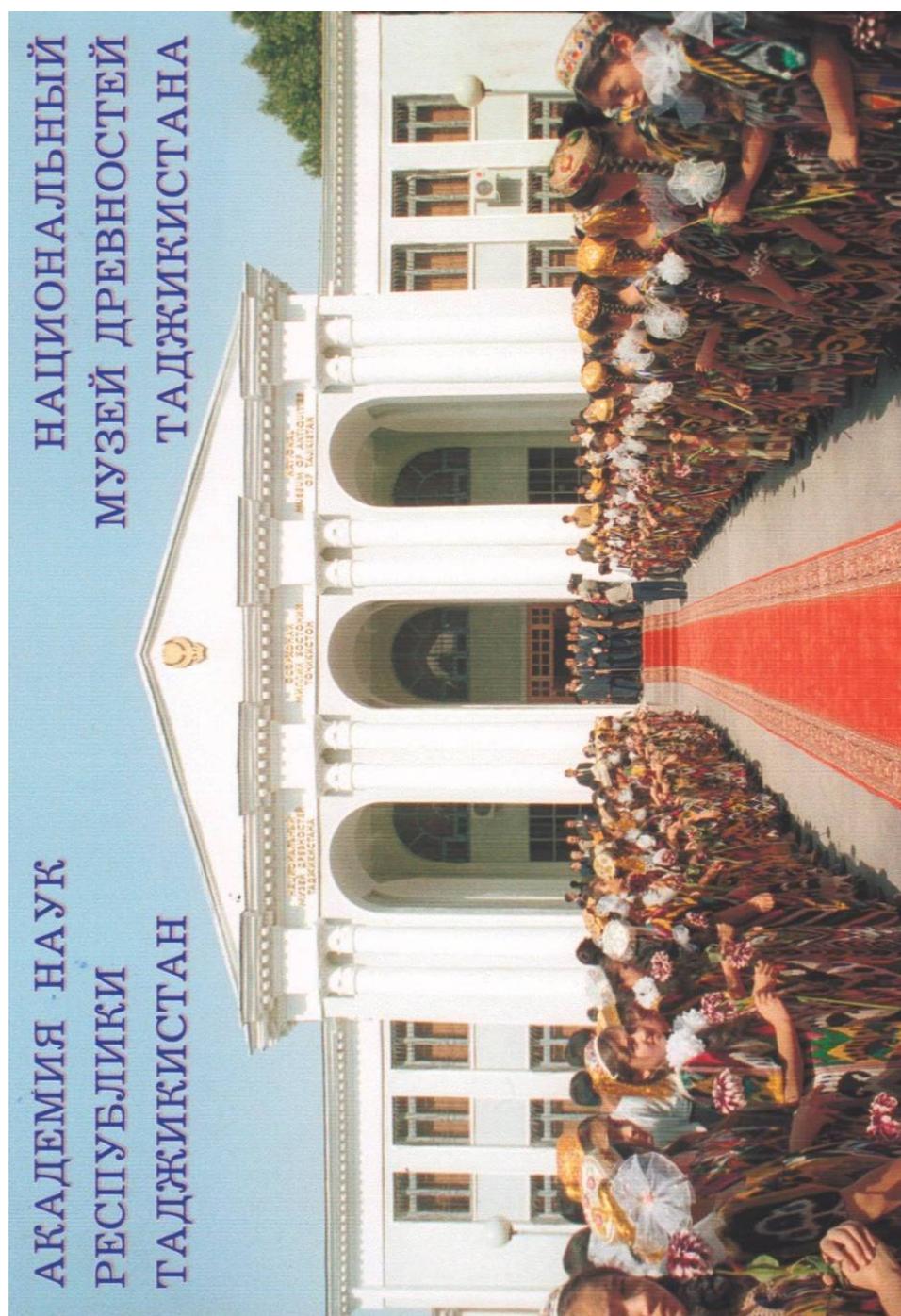
**Узви пайвастаи Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон
ЮСУФШО ЁҚУБОВ**

**Узви вобастаи Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон
ҲАЙДАРШО ПИРУМШОЕВ**

**Кормандони Институти таърих, бостоншиносӣ ва
мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ, соли 2021**

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рӯзи кушодашавии Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон, 7 сентябри соли 2001.

Гурӯҳи кормандони Институт бо хамроҳии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон хангоми ифтитоҳи Осорхонаи таърихию кишваршиносии ноҳияи Балҷувон, соли 2021.

Ифтитоҳи Осорхонаи таърихию кишваршиносии ноҳияи Балҷувон, соли 2021.

**Директори Институт Н. К. Убайдулло бо Сафири
Федератсияи Руссия дар Тоҷикистон Н. С. Лякин-Фролов
дар Осорхонаи мардумшиносии ба номи М. С. Андреев**

Роҳбарияти Институт

Директор ва мудирони шуъбаҳои Институт

Кормандони Осорхонаи миллии бостони Институт

Кормандони шуъбаи таърихи навтарин

Кормандони шуъбаи таърихи илм ва техника

**Кормандони шуъбаи таърихи қадим,
асрҳои миёна ва давраи нав**

Кормандони шуъбаи этнология ва антропология

Кормандони шуъбаи таърихи санъат

**Конференсияи илмӣ-амалӣ дар Осорхонаи мардумшиносии
ба номи М. С. Андреев**

Ҳангоми чамъоварии маводи этнографӣ

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ДАР РОҶИ ОМУЌИШИ ТАЪРИХ ВА ФАРҶАНГИ МИЛЛАТ

Убайдулло Насрулло Каримзода. 70 сол дар роҳи омузиши таърих ва фарҳанги миллат	3
Ҷайдаршо Пирумшоев. Нақши институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ дар таҳқиқи таърихи асрҳои миёна ва нави халқи тоҷик	30
Бахриниссо Кабилова. Международная деятельность института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана в годы независимости.....	47
Аскаралӣ Раҷабов. Барномаҳои байналмилалӣ ва илмӣ-фарҳангии шуъбаи таърихи санъати Институти таъриху бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ дар солҳои истиқлол.....	59
Саидмурод Бобомуллоев. Научные достижения в изучении археологических памятников южного Таджикистана в годы независимости	66
Н. Т. Раҳимов. Муаммо ва дастовардҳои экспедицияи бостоншиносии шимоли Тоҷикистон.....	76
Лариса Додхудоева. Зинатмо Юсуфбекова. Мумина Шовалиева. Этнографические экспедиции Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ в годы независимости	84
В. Дубовитский, А. Қ. Шарифзода. Дар роҳи ҷурпечутоби таҳқиқи Таърихи илм ва техникаи халқи тоҷик.....	92
З. А. Сафарова. Вклад института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ в изучении национальных текстильных традиций	98
Саидмурод Бобомуллоев, Бахриниссо Кабилова. Создание и развитие Национального музея древностей Таджикистана в годы независимости	103
Т. Ашурмадова. Нақши осорхонаи мардумшиносӣ дар ҷамъоварӣ ва муаррифии санъати мардуми Тоҷикистон	110

АБАРМАРДОНИ ИЛМИ ТАЪРИХИ КИШВАР

Р. М. Масов, А. М. Гафуров. А. А. Семёнов – ученый, руководитель, организатор науки	117
Лариса Додхудоева. Академик А. А. Семёнов – основатель научных центров по изучению миниатюрной живописи Востока в Узбекистане и Таджикистане	126
Намоз Ҷотамов. Академик Зариф Шарипович Раҷабов – олими тавоно ва ташкилотчи моҳир.....	134

Ҳайдаршо Пирумшоев. Баҳодур Искандаров – муҳаққиқи варзидаи илми таърих	142
Абдулло Гафуров. Р. М. Масов – принципиальный ученый, руководитель и организатор исторической науки.....	156
А. Усмонзода. Академик Бобочон Гафуров аз нигоҳи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон.....	162
Лариса Додхудоева. Таджиковедение в свете исследований М. С. Андреева.....	168
М. А. Ғайбуллоев. Инъикоси масъалаҳои бостоншиносии Шахристон дар осори академик Н. Неъматов.....	176
Ш. Шарипов, С. Маҳкамов. Саҳми академик Аҳрор Мухторов дар таҳқиқи омӯзиши Уструшанаи аҳди Сомониён	181
Нуриддин Сайфуллоев. В. А. Ранов исследователь каменного века Таджикистана.....	187
Лариса Додхудоева. Хроника повседневности в трудах А. К. Писарчик	193
Бахринисо Кабилова. Вклад профессора Н. Х. Нурджанова в становление и развитие искусствоведческой науки Таджикистана....	201
Рақиб Абулҳаев. Саҳми К. П. Марсаков дар омӯзиши таърихи Тоҷикистони Шӯравӣ.....	208
Намоз Ҳотамов. Муҳаққиқи қахрамони тоҷикистониён дар набардҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ.....	214
Рақиб Абулҳаев. Саҳми Б. А. Антоненко дар рушди таърихи ватанӣ	222
З. Бобоева (Зокирова). Саҳми бонувони муаррих дар омӯзиши бостоншиносии ва мардумшиносии тоҷик	229

МАСОИЛИ МУБРАМИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Абдуқаҳҳор Саидов. Инъикоси ишғоли вилояти Ғури Хуросон аз ҷониби муғулон дар «Табакоти Носирӣ»-и Ҷузҷонӣ	237
Ҳамза Камол. «Сафарнома»-и ибни Баттута дар зикри ҳокими муғулии Мовароуннахр, Тармаширин	243
Ф. М. Абдурашитов. Вопросы миграции и миграциологии в историографии Таджикистана	251
Зинатмо Юсуфбекова, Мумина Шовалиева. Символика орнамента вышивки чакан у таджиков.....	257
Р.Н. Каримова. Культурная политика Республики Таджикистан в годы суверенитета (1991-2021 гг.).....	263
Ҷ. А. Мирзоев. Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инъикоси он дар таърихнигории ватанӣ	268
М. Давлатов. Аҳамияти меҳанпарастии фанни таърих дар кӯҳкорӣ ва истихроҷи маъдан	275
Расмҳо гувоҳи медиҳанд.	281

70 СОЛ ДАР РОҶИ ОМУЗИШИ ТАЪРИХИ МИЛЛАТ

Мухаррири ороиш:
Сомон Шералӣ,
Шухратҷон Қозизода

Тарроҳ:
Тӯрахӯҷаи Тоҳирзода

Мухаррири техникӣ: Толибхӯҷаи Тоҳирзода
Саҳифабанд: Султон Юсуфов
Хуруфчин: Фарзонаи Тоҳирзода

Ба чоп супорида шуд 20. 12. 2021. Барои чоп имзо шуд 25.12. 2021
Андозаи 60x84. 1\16. Ҷузъи чопии 18
Тъдоди нашр 200 нусха.

Дар нашриёти ҶДММ «Ганҷи хирад» ба таъб расидааст.
734025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21.